

KOLLABORATION ELLER TILPASNING?

Dansk Samarbejdspolitik 1940-45 i Europæisk Sammenligning.

Birgit Nüchel Thomsen

Indhold

Forord	4
Del I - Det tyske storrum	5
Besættelsesmagten	6
<i>Militær- og politistaten</i>	6
<i>Det tyske storrum. Ekspansionen ud over grænserne.</i>	6
<i>Den tyske politistat.....</i>	7
<i>Jus in bello i det tyske retssystem.....</i>	11
<i>Besættelsesvilkårene</i>	13
<i>Styreformer og politik i de besatte områder.</i>	14
<i>Radikaliseringens virkninger på magtstrukturen i de besatte lande</i>	17
<i>Den tyske besættelsespolitik i Nord- og Vesteuropa. Et overblik</i>	19
<i>Occupatio bellica/occupatio pacifica. Den tyske hærs besættelsesmodel.</i>	20
<i>Besættelsesregimerne. Et overblik.....</i>	22
<i>De besatte landes bidrag til den tyske krigsøkonomi. Et overblik.</i>	32
<i>Den tyske besættelse af de vesteuropæiske lande</i>	41
Del II. Den danske model.....	84
<i>De militære ordrer for fredsbesættelsen ved operation Weserübung.....</i>	85
<i>Den 9. april</i>	86
<i>Fredsbesættelsen.....</i>	89
<i>De militære ordrer om besættelsesforholdene.....</i>	89
<i>Odrernes betydning for den tyske politik i Danmark.</i>	90
<i>Våben og ammunition til den tyske Værnemagt.....</i>	92
<i>Besættelsesforvaltningens opbygning og udvikling.</i>	95
<i>Det civile forsvar af nationen. Opbygningen af den nationale front.</i>	97
<i>Den tyske Rigsbefuldmægtigede Cecil von Renthe-Fink under pres 1940.</i>	100
<i>Den europæiske nyordning.....</i>	107
<i>Sammenfatning</i>	116
Del III. Grebet strammes 1942-43.....	126
<i>Forspillet til Telegramkrisen</i>	127
<i>Telegramkrisen</i>	137
<i>Dannelsen af regeringen Scavenius.....</i>	144
<i>Regeringen Scavenius.....</i>	145
<i>Den rigsbefuldmægtigede dr. Werner Best.</i>	146
<i>Kongehuset.....</i>	152

<i>Rigsdagsvalget 23. marts 1943</i>	<i>153</i>
<i>Regimet Scavenius – Best november 1942- 29. august 1943</i>	<i>154</i>
<i>Civilt eller militært styre i Danmark?</i>	<i>155</i>
<i>Den 29. august 1943</i>	<i>156</i>
Del IV Undtagelsestilstanden	158
<i>Den tyske politik 1943-1945</i>	<i>169</i>
<i>Sammenbruddet</i>	<i>183</i>
<i>De sidste situationsberetninger</i>	<i>183</i>
Del V. Sammenfatning	188
Udvalgt litteratur	193

Forord

Hermed foreligger "Kollaboration eller tilpasning?" der behandler Danmarks samarbejdspolitik 1940-45. Bogen er en parallel til "Værnemagerne", der beskriver dansk erhvervslivs relationer til besættelsesmagten, men kan også læses uafhængigt af denne.

Tak til min familie, som har stået mig bi undervejs. Tak til mine sønner Steen og Mikael for hjælp til korrektur, opsætning og færdiggørelse af tabeller og for deres interesse for projektet. Tak også til min mand, professor Niels Thomsen, som gennem mange års samliv og samarbejde har været en enestående inspiration, der har haft stor indflydelse også på denne bog.

Tak til tidligere rektor ved Odense Universitet Aage Trommer for gennemlæsning af manuskriptet og faglig sparring, råd og vejledning. Tak også for mange fagkollegers bidrag til begge bind.

11. juni 2009

Birgit Nüchel Thomsen

Del I - Det tyske storrum

Besættelsesmagten

Militær- og politistaten

Den engelske forsker Richard J. Overy, professor i moderne historie ved Kings College, London har i sine arbejder, sidst i bogen "War and Economy in the Third Reich" fra 2002 overbevisende kunnet dokumentere, at Hitler allerede fra 1936 begyndende med den første fireårsplan igangsatte en systematisk oprustning henimod en omdannelse af Tyskland til en militærstat, en oprustning som var planlagt til at kulminere i 1944. Dette stemmer med efterretningerne om, at Hitler ikke havde nogen planer om at starte nogen storkrig før tidligst i 1944. Hele den tyske økonomi og det tyske forbrug blev fra 1936 underordnet dette mål. Hitlers langsigtede udenrigspolitiske mål var, at Tyskland skulle blive et centrum i Europa, der dominerede hele det europæiske kontinent, Tyskland skulle udgøre en pendant til andre imperier som England med dets kolonier og USA med dets dominans på det amerikanske kontinent.

Oversys undersøgelser gør op med den udbredte forestilling, at Hitlers oprustning af Tyskland indtil 1940 var begrænset, og at han derfor i krigens første år førte en lynkrigsstrategi med begrænsede mål, indtil udviklingen fremtvang noget andet.¹

I lyset heraf må hans udenrigspolitik i årene 1938 - 1940 ses som et led i den mere langsigtede strategi. På grund af vestmagternes hidtidige politik og hans efterretninger om deres militære svaghed var det hans vurdering, at han uantastet kunne gå ind i Polen. Han søgte i denne periode først at skabe et kerneområde som basis og springbræt for en senere tysk dominans i hele Europa. Kerneområdet skulle omfatte de tyske grænseområder i vest og øst, Østrig, Sudeterland, Bøhmen-Mähren og de tyske områder af Polen før 1917. Dette indebar en sønderlemmelse af Tjekkoslovakiet og Polen.

Vestmagternes reaktion på det polske felttog kom bag på ham. Han var lamslået, refererede Göring om hans reaktion på Vestmagternes krigserklæring.

Tyskland var således ikke forberedt til den store krig i 1939, hvilket afspejles i militærets forsøg på at skabe den såkaldte fredsbesættelse i de neutrale lande i vest og nord.

Det tyske storrum. Ekspansionen ud over grænserne.

Nationalsocialisternes dyrkelse af nationen og dens storhed som overordnet ideologisk princip førte fra 1938 til ekspansionen ud over rigets grænser med krav om indlemmelse af folketyskere og landområder i Central- og Østeuropa og krav om politisk dominans på hele det europæiske kontinent.

Den førte politik var ganske i modstrid med de internationale forpligtelser, som Weimarrepublikken i lighed med det øvrige Europa havde bundet sig til.

Efter den første verdenskrig tiltrådte Tyskland flere multilaterale aftaler, som indeholdt et absolut forbud mod angrebskrig, og som sigtede mod at undgå mellemstatslige modsætninger og dermed forbundne forbrydelser. Sammen med Belgien, Frankrig, Storbritannien og Italien var Det tyske Rige en af de første signatarer af Locarnotraktaten af 1925 og Briand-Kellogg-pagten af 1928, der gav afkald på anvendelse af krig.

Efter den nazistiske magtovertagelse meddelte Tyskland i en note af oktober 1933, at man var udtrådt af Folkeforbundet med virkning fra 21. oktober 1935, og i marts 1936 annullerede man Tysklands tilslutning til Locarnotraktaten.

I stedet indgik Hitler-regeringen 1930'erne igennem bilaterale aftaler med sine naboer med forbud mod angrebskrig – aftaler der alle blev brudt i de følgende år. Der blev indgået traktat med Polen 26. januar 1934, og der udsendtes en ensidig Ikke-Angrebserklæring overfor Belgien 13. oktober 1937. Den 6. december 1938 udsendtes en tysk-fransk erklæring om fredelige og gode naboforhold, som karakteriseredes som et af de væsentlige elementer i konsolidering af freden i Europa. Dette fulgtes af en Ikke-Angrebspagt med Danmark den 31. maj og med Sovjet den 23. august 1939.²

Med den tyske ekspansion fulgte en lang række folkeretsstridige erobringer med besættelse og opløsning af eksisterende stater og nationer i Europa.

Angrebene kom i bølger henover det europæiske kontinent. De begyndte med lande i Centraleuropa 1938-1939: Østrig i marts 1938, Sudeterland i oktober 1938, Bøhmen-Mähren og Memelland (Lithauen) i marts 1939, Polen 1. september 1939, som annekteredes og opsplittedes i 1. Danzig-Vestprøjsen, 2. Wartheland, 3. Østprøjsen, Oberschlesien samt Generalguvernementet. Herefter blev krigen erklæret.

I foråret og forsommeren 1940 fulgte besættelserne af Vesteuropa: I nord 9.4. Danmark og Norge, i Vest 10. 5. 1940 Luxembourg, Holland, Belgien og Frankrig. Frankrig opsplittedes i det besatte Nordfrankrig og lydstaten Vichy- Frankrig i forbindelse med faktiske tyske indlemmelser af produktionsmæssigt betydningsfulde dele af territoriet som Elsass Lothringen og industrielle områder i Frankrig Nord.

Den næste bølge kom i foråret 1941 og ramte Sydøsteuropa i april 1941 med besættelse af Grækenland og en total opsplitning af Jugoslavien ikke bare i Slovenien, Serbien og Kroatien, men i alt i 10 distrikter. Jugoslavien blev Europas mest sønderdelte område.

I Grækenland, Serbien, Kroatien, Ungarn og Rumænien dannedes afhængige kollaborationsregeringer.

Den 22. juni 1941 fulgte krigens vendepunkt med angrebet på Sovjet Unionen. Erobringerne opdeltes i landområderne: Polen/Bezirk Białystok, Sovjet Unionen/ Rigskommissariatene Ostland, Ukraine og Operationsgebiet des Heeres.

Fremkaldt af krigens gang kom 1942-1944 besættelser af Vichy-Frankrig i november 1942, Norditalien og de italienske besiddelser på Balkan samt Albanien i september 1943. De sidste besættelser kom i 1944 med besættelse af lydstaterne Ungarn i marts og af Slovakiet i juli 1944. Nordfinland blev besat i september 1944.³ En række af disse besættelser var såkaldte "fredsbesættelser", det var åbenlyse annektioner. Det gjaldt Østrig, Tjekkoslaviet/Sudeterland, Tjekkoslaviet/Bøhmen-Mähren, Memelland. I samme kategori, men uden annektioner var Danmark, Sydfrankrig, Norditalien (en tid) og italienske områder på Balkan og Ungarn.⁴ Med angrebet på Polen i sept. 1939 fulgte den første krigsbesættelse samtidig med, at Vestmagterne endelig sagde stop.

Den tyske politistat

Den tyske politik i de besatte lande havde sit grundlag i den tyske politistat. Oprettelsen af den tyske politistat er et lærestykke i, hvorledes et retssamfund nedbrydes, og hvorledes individet fratages dets mest elementære rettigheder og dets beskyttelse over for statsmagten. Herefter var

alle i princippet fanger af systemet. Systemets metoder trængte fra det tyske hjemland ind i de besatte lande.

Nazismen og det nazistiske parti, som overtog magten i Tyskland i 1933, var baseret på en revolution i opfattelsen af individet, som skilte bevægelsen radikalt fra de liberale opfattelser, som ellers var grundlæggende i europæisk politisk kultur. Arven fra den græske individualisme, som den var genopstået i renæssancens Europa, og som udvikledes i 1700 og 1800 tallets politiske og økonomiske tænkning blev fejlet til side. Det frie emanciperede individ ansås som ødelæggende for samfundet. Den demokratiske stat sås som partikularistisk og som et redskab for griske gruppers kapitalinteresser. Det skilte landet fra dets historiske kultur og fra de øvrige europæiske stater, som det indtil da havde kunnet sammenlignes med.

Nationalsocialismen mødte ligesom andre autoritære politiske ideologier og religioner op med moralen som politisk begrundelse. I modsætning til den liberale understregning af individets frihed og emancipation opstilledes et ideal om individets underkastelse under fællesskabets ideer og interesser. Den nationalsocialistiske stat fremholdtes som en etisk stat, hvor fællesskabets - ikke familiens, klanens eller religionens, men nationens - interesser stod over individets interesser og dominerede hele samfundet. Individets selvskhed skulle udviskes og erstattes af nye idealer. Det var ikke længere den kapitalistiske entreprenørs eller forbrugers idealer, men heroiske idealer med forsagelse af egne interesser af hensyn til helheden. Forsagelsen fremstilledes som "moralisk."⁵ Ideologien havde vide konsekvenser, fordi den indebar krav om formning af det enkelte individs tænkemåde og kontrol med dettes hele liv - krav som blev udmøntet i politistaten af Sikkerhedstjenestens og Sikkerhedspolitiets folk under ledelse af rigsfører Heinrich Himmler og det tyske Sikkerhedspolitis chef Reinhard Heydrich.

Følgerne af denne ideologi - likvideringen af demokratiet, opløsning af de politiske partier, knægtelse af parlamentet, af politiske modstandere og den offentlige mening, nazificeringen og formningen af børn og unge i skoler og i Hitler-Jugend - kom hurtigt efter magtovertagelsen og var et civilisationstab af uanede dimensioner. Det var en forudsætning for oprettelsen af den politio- og militærstat, som fulgte. Fjenderne var demokratiet, politiske modstandere og anderledes tænkende af enhver slags, herunder ikke mindst kommunister og socialister, dertil grupper som ansås for racemæssigt fremmede eller ødelæggende for den tyske nations "renhed", herunder først og fremmest jøderne, men også mindretalsgrupper som zigøjnere, åndssvage og andre handicappede.

Ideologiens dehumaniserende karakter trådte tillige frem i dens uhørt ekspansive ambition i udenrigspolitikken, i dens hensynsløse fremfærd over for andre nationers suverænitet og integritet, dens opsplittning af andre nationer og dens systematiske undertrykkelse af de rettigheder, som med liberalismen var blevet indbygget i den europæiske kultur siden renæssancen. Man stiledede således ved fremstødet i Vesteuropa målrettet mod den totale ødelæggelse af Frankrigs nationale suverænitet og integritet, og den nazistiske ideolog Alfred Rosenberg fastslog i sin tale i det franske delegeretkammer den 28. november 1940, at " das Zeitalter von 1789 (war)...auf den Schlachtfeldern in Flandern, Nordfrankreich und Lothringen niedergeworfen worden"; at nu var tiden kommet, hvor ideerne om demokratiet kunne følges til graven, og hvor man en gang for alle kunne gøre det af med "Marxismen, Liberalismen og Jødedommen."⁶

Mens forestillinger om berettigede tyske krav på gamle områder i Østeuropa, om folketyskeres ret til at blive knyttet til Riget og fordomme om slaviske folkeslags lavere civilisatoriske niveau førte til en uhørt brutal fremfærd i Østeuropa, så var udgangspunktet for fremstødet i Vesteuropa et andet. Der var - i hvert fald i dele af den tyske forvaltning - en konsensus om, at Vesteuropa

erhvervsmæssigt, civilisatorisk og kulturelt var på niveau med Tyskland, også med hensyn til "*racemæssig beskaffenhed*" (Ministerialdirigent Gustav Schlotterer, Reichswirtschafts-ministerium 3. oktober 1940). Hitler udtrykte ved flere lejligheder, at rollen som herrenatur eller vicekonger, som man anlagde i de besatte sovjetiske områder, kunne man ikke anvende i Vesten ("*freilich im Westen nicht einsetzen könne*"). Og den tyske militære øverstbefalende i Frankrig Karl Heinrich Stülpnagel begrundede i marts 1942 sin opfattelse, at man der ikke bare tilfældigt kunne udtage gidsler med, at man opholdt sig i Frankrig og ikke i Polen.⁷

Trods Nazismens dynamiske opgør med det eksisterende system, fik partiet imidlertid kun gradvist nazificeret forvaltningssystemet, værnemagten og de øvrige institutioner. For forståelsen af forskellene i besættelsesmagtens politik i de forskellige besatte lande er det nødvendigt at forstå den tyske stats sammensatte karakter under Nazismen. Tyskland havde før magtovertagelsen en normal retsstats institutioner og bureaukratiske systemer. Forvaltningerne fungerede videre efter tidligere skabte procedurer og eksisterende lovgivning, indtil nazisterne var trængt ind i systemet og ny lovgivning var skabt. Omformningen af samfundet tog tid, og systemet var fuldt af modsætninger og kompetencestridigheder mellem forskellige dele af de administrative systemer, militæret med dets traditionelle magtkompetencer og med Nazi partiets forsøg på indtrængen i systemerne.

Nazisternes greb om samfundet hjemme som ude søgtes i første række skabt ved en nazificering af meningsdannelsen og dernæst ved en total nazificering af politivæsenet, ved oprettelse af SS tropper i værnemagten og efterpå ved nazigruppernes gradvise indtrængen i forskellige dele af systemet.

Oprindelsen til den tyske politistat var grundlæggelsen i 1923 af SS (Schutztafel) som beskyttelseskorpset for Hitler og andre nazipartispidser. Kun pålidelige partimedlemmer kunne optages i korpset. SS skulle ikke blot beskytte partiet mod farer udefra, men også den indre sikkerhed dvs. forhindre afvigende adfærd hos partimedlemmer. 6. januar 1929 blev Heinrich Himmler leder af bevægelsen, og i 1931 knyttedes Walther Heydrick til en nyoprettet presse- og informationstjeneste for korpset, som udvikledes til korpsets sikkerhedstjeneste (SD). Af det almene SS rekrutterede Hitler fra 1933 en ny stabsvagt med politimæssige og terroristiske opgaver, hvoraf Waffen SS udvikledes. Gennem den ubetingede troskab til Hitler blev SS i politi og militær til et redskab for føreren med det mål fuldstændig uafhængigt af enhver binding at realisere hans vilje. Sikkerhedsopgaverne, der oprindeligt var henlagt til partiet, blev efter Hitlers magtovertagelse drastisk udvidede i statsligt regi. Naziregimets modstandere blev uskadelliggjort, og naziideologien skulle gennemsættes i den brede befolkning. Alt hvad der vedrørte sikring af staten, Naziideologien og sikring af dermed forbundne mål skulle regnes til SS' kompetenceområde.⁸ SS fik et universelt, alle samfundsmæssige delområder berørende, opgaveområde, der manifesterede sig i overtagelse og kontrol af stadig flere statslige og private funktioner og således førte til en kræftlignende gennemvoksning af samfundet og dets institutioner.

Fra 17. juni 1936 fik Himmler bemyndigelse til at skabe en altomfattende centralisering af politiorganisationen og politiforvaltningen i Tyskland i egen hånd. Gennem forbindelsen mellem SS og politi blev der skabt en særorganisation, hvor Himmler formelt var underlagt indenrigsministeren, men som reelt var en statsliggørelse af Naziorganisationen. Samtidig blev Himmler direkte underlagt Hitler og kunne dermed under hans befaling udstede befalinger, anordninger og henstillinger, som havde forrang for den egentlige statsinstitutions beføjelser. Hensigten var at søge at udvirke, at parti- og Naziorganisationerne kunne dominere stats- og forvaltnings-apparatet.

I "Altreich" (dvs. Tyskland inden for 1937 grænserne) havde Gestapo kompetence til at holde enhver borger under løbende kontrol („jeden einzelnen der in Deutschland lebenden Menschen unter laufender Kontrolle zu bekommen“), hvorfor sikkerheden også i udlandet blev tilforordnet Gestapo og hermed også Sikkerhedstjenesten som ansvarlig for den samlede SS organisation.⁹

Sammenfattende kan det konstateres, at politiet blev opsuget af SS og inddelt i Ordenspoliti og Sikkerhedspoliti (Gestapo og Sicherheitsdienst, kriminalpoliti). Gennem SS- og politiapparatets særlige stilling kunne SS hen ad vejen opsuge stadig flere kompetencer og udbygge sit magtapparat i staten med egne erhvervsforetagender, koncentrationslejrssystemer med millioner af mennesker, egen armé med til sidst 1 million soldater og utallige embeder med særopgaver.¹⁰

SS og politiet undergik hen ad vejen en fuldstændig sammensmeltning, mens strukturen og befalingsvejene i de eksisterende forvaltningsorganer levede videre og kun blev ændret, hvor det fandtes nødvendigt. Denne fremgangsmåde med bibeholdelse af de gamle strukturer og kun foreliggende modifikationer fra tilfælde til tilfælde var typisk for den langsomme transformation af forvaltningsstrukturen og for nazisternes organisationsforestillinger. Regionalt oprettedes strukturer og fremgangsmåder svarende til dem, der eksisterede på centralt hold sideløbende med SS's udvidelse af sine kompetencer. Såkalde Højere SS og Politiførere (HSSPF) skulle hjælpe med til at frigøre politiapparatet fra den indre forvaltning på de nedre trin, og de lokale Højere SS og Politiførere placeredes med reference opad til Himmler i stedet for til de eksisterende forvaltningschefer - analogt til Himmlers egen placering i indenrigsministeriet. Dette bevirkede i praksis, at de blev trukket ud af den indre forvaltning med forrang med hensyn til tilvejebringelse af anordninger og bestemmelser.

Den 7. oktober 1939 blev Himmler af Hitler udnævnt til rigsfører for SS for sikring af den tyske folkegruppe (Festigung deutschen Volkstum). Hans opgaver blev

1. At tilbageføre rigs- og folketyskere i udlandet til hjemlandet.
2. At udskille den skadelige indflydelse fra sådanne folkefremmede befolkningsdele, der var en fare for riget og for det tyske folkefællesskab.
3. At skabe nye tyske bosættelsesområder gennem flytninger, især gennem bosættelser af de fra udlandet hjemvendende rigs- og folketyske.

SS-rigsføreren blev bemyndiget til at træffe alle til gennemførelse af disse opgaver nødvendige almene anordninger og forvaltningsforanstaltninger. I øvrigt kunne rigsføreren betjene sig af alle i det tyske rige værende myndigheder og indretninger såvel som de øvrige offentlige korporationer og bosættelsesselskaber til sine formål.¹¹ På basis af disse bestemmelser opstod utallige særmyndigheder til udførelse af de nævnte opgaver. Den 12. august 1942 fik Himmler af Hitler i anordning A54/42 en særkompetence i alle folkelige-germanske spørgsmål i de besatte lande.¹² I Holland betød det, at det var hans opgave at føre de ni millioner Nederlændere tilbage til det tyske rige.

I „Altreich“ havde HSSPF'ere det problem, at de skulle erobre kompetence fra etablerede institutioner, mens der i de besatte områder for det meste ikke fandtes entydigt regulerede kompetenceforhold, som de behøvede at respektere. Her kunne de som Himmlers stedfortrædere lettere usurpere sig.¹³

Da krigen i Øst blev ført som en race- og tilintetgørelseskrig, og skabelsen af nye Lebensraum (Germanisierung) stod i forgrunden, blev næsten enhver foranstaltning fortolket som politisk og tilforordnet Reichführer - SS og dermed også hans Højere SS og Politiførere på stedet som repræsentanter for tyske nationale interesser og sikkerhedsspørgsmål. Der opstod hermed kompetencekrige mellem forskellige myndigheder og grupper. Hitler stod imidlertid bag Himmler og hans ideologiske forestillinger bl .a. også med det mål at pålægge SS- og politiapparatet opgaver som massenedskydninger og raceudryddelse, og han gav ham i denne henseende det størst mulige spillerum for gennemslagskraften. I denne funktion marcherede SS direkte bag Værnemagts tropperne ind i de østeuropæiske lande, "sikrede" det allerede besatte område og var kun betinget underlagt Værnemagten – dvs. kun med hensyn til direkte militær indsats.

I løbet af krigen lykkedes det Himmler at udvide SS- og politiapparatets kompetencer i de besatte lande. Han skaffede således SS bemyndigelser til partisanbekæmpelse og bekæmpelse af andre modstandere, hvilket egentlig skulle have været værnemagtens opgave. I andre besatte områder, der regnedes til det stortyske rige, trængte HSSPF'ere ind i politikken med kollaborerende grupper og forfulgte relativt autonomt Himmlers mål og forestillinger om et storgermansk rige, som kunne være på tværs af andre organisationers mål som f. eks. partiorganisationernes (f.eks. i Holland). SS og politiapparatets fremtrængen sås sluttelig i den kendsgerning, at HSSPF (bl.a. i Belgien og Frankrig) sluttelig afløste den derværende øverste militære befalingshavende, eller derved at Himmler blev øverste chef for erstatningshæren og overtog militære kommandoer.¹⁴

Til trods for ovenstående eksempler fremtrådte HSSPF som en organisation, hvis kompetencer og befalingsveje ikke var klart og universelt fastlagt.¹⁵

SS- og politiapparatet dukkede op som en mangelhovedet Hydra i de foreliggende regioner i takt med stigende modstand. Udvidelsen af dets magtområde voksede i det omfang, raceideologien og bekæmpelse af modstandere af det tyske rige tog til. Dvs. jo mere ledelsen lagde vægt på udryddelses-, tilintetgørelses- og germaniseringsmål. Det betød også, at SS- og politiapparatets magtudvidelse hovedsagelig fandt sted i de besatte lande, hvor raceideologien fandt sine umiddelbare objekter i andre folkeslag, i politiske modstandere og i partisaner, og hvor kompetenceområderne ikke var så entydigt regulerede og besat som i "Altreich". SS- og politiapparatets magt udvidedes derfor stærkt i løbet af krigen.¹⁶

Det mest afgørende forhold for betingelserne i de forskellige lande blev da, hvilke dele af regimet i det tyske moderland, der overtog styrelsen og kompetencen i de enkelte lande, og i hvilket omfang disse kunne opretholde magten lokalt besættelsen igennem.

Jus in bello i det tyske retssystem

Det tyske retssystem og de borgerlige rettigheder i Tyskland var således fundamentalt beskadiget før krigens udbrud. Under krigen gik den samme udvikling i de besatte lande.

På krigsrettens område var der (skrøbelig som begrebet var) gennem det 19. århundrede udført et betydeligt kodifikationsarbejde, som gjorde denne til den bedst regulerede del af folkeretten overhovedet. Der var ikke nogen total retsløshed under krig. Afstraffelse for overtrædelse af krigsregler, især over for civilbefolkningen, havde længe været underkastet strafferetlig forfølgelse ved egne eller fjendens krigsdomstole. Disse forhold fastsattes i talrige militære straffelovbøger, således i den britiske "Manual of Military Law" og først og fremmest i den amerikanske "Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field" af 24. april 1863. Samme principper fastholdtes i 1902 i den tyske generalstabs håndbog "Kriegsgebrauch im

Landkrieg" og blev gentaget i den tyske krigslovgivning af oktober 1914, der også inddrog beskyttelsen af privat ejendom. ("Dem deutschen Völkerrechte liegt die Anschauung gewisser ausländischer Rechte fern, dass der Krieg unter möglichster wirtschaftlicher Schädigung der Angehörigen der feindlichen Staaten in bezug auf das bürgerliche Recht zu führen ist, und dass diese daher in weitem Umfange der Wohltaten des gemeinen bürgerlichen Rechts zu berauben sind. Vielmehr gilt der Grundsatz, dass der Krieg nur gegen den feindlichen Staat als solchen und gegen dessen bewaffnete Macht geführt wird, und dass die Angehörigen der feindlichen Staaten in Bezug auf das bürgerliche Recht den Inländern in dem selben Masse gleichgestellt sind, wie dies vor dem Krieg der Fall war").

Hovedkilden for regulering af regler og rettigheder var etableret ved Haagerkonventionerne og Haager Landkrigsordningen af 1907 (og 1922). I Tyskland blev Haager Landkrigsordningen under den første verdenskrig ved det tyske krigsministeriums foranstaltning fra december 1911 i fuld ordlyd føjet til felttjenesteordningen som Anhang II og desuden fordelt som tjenesteforskrift til bataljonerne.¹⁷ Haagerkonventionens tekster kunne dog ikke forhindre, at de kæmpende under fjendtlighederne på begge sider begik svære krigsforbrydelser under første verdenskrig.

Efter våbenstilstanden vedtog den tyske forfatningsgivende nationalforsamling den 19. december 1919 "Lov om forfølgelse af krigsforbrydelser og krigsovertrædelser". De af den offentlige anklager - tøvende - rejste sager på dette område førte dog kun til få og beskedne straffedomme.¹⁸

Endnu efter krigsudbruddet i 1939 fandtes de retningsgivende bestemmelser for landkrigen såvel i Hærens tjenesteforskrift 231 I som også i tjenesteforskrift nr. 64 for luftvåbenet. Endvidere føjede man cirkulæret "Zehn Gebote über die Kriegsführung des deutschen Soldaten" til dennes soldaterbog, som dog igen senere gled ud.¹⁹

Strafbare handlinger forøvet under krig i forbindelse med kamphandlinger var fortsat under anden verdenskrig en del af den militærretlige jurisdiktion og omfattede såvel fjendtlige militære eller civile handlinger som også egne tyske soldaters overgreb. Processer mod tyske ved krigsdomstolene skete dog i praksis fortrinsvis, når det var af betydning for egne krigsinteresser eller, når de var egnede til at påvirke troppernes kampmoral. Med overfaldet på Østeuropa og Sovjet blev militærdomstolsvirksomheden vidtgående indskrænket.

Illegitime kombatanter

Ved førerordre af 3. maj 1941 "om udøvelse af krigsdomstolsvirksomheden i område

"Barbarossa" og om særlige foranstaltninger fra troppernes side" blev strafbare handlinger udøvet af civile på fjendens side frataget krigs- og standretternes kompetence. Det bestemtes, at tropperne skånselsløst skulle tilintetgøre partisaner i kamp eller på flugt. Angreb fra civilister skulle "slås ned på stedet med de yderste midler, indtil angriberne var udslettet". Der hvor sådant ikke var muligt, skulle mistænkte elementer fremstilles for en officer, som herefter afgjorde, om de skulle skydes. Samtidig ophævedes bestemmelser om, at der skulle rejses sag mod medlemmer af værnemagten, der udøvede strafbare handlinger mod landets indbyggere, "hvor handlingen samtidig var en militær forbrydelse eller forseelse". I sådanne tilfælde skulle domstolsmyndigheden afprøve om disciplinær straf var tilstrækkelig, når opretholdelse af mandstugt eller sikring af tropperne var nødvendig og i tilfælde, hvor der var tale om almindelige forbryderiske tilbøjeligheder.²⁰

Den ventil, der her var givet for rejsning af sager blev kun anvendt i et ringe antal, og i faktisk rejste sager optrådte i en række tilfælde nazistiske dommere, der afsagde frifindelsesdomme selv i sager, hvor der var tale om uhyrlige forbrydelser.

Med disse bestemmelser var der under kamphandlingerne åbnet for sluser af mulig terror fra troppernes side over for civilbefolkningen, der med de manglende retsregler langt overgik overgrebene hjemme i den tyske politistat.

Besættelsesvilkårene

Ved udbruddet af anden verdenskrig og den tyske besættelse blev Europa afskåret fra tilførsler og samhandel med den øvrige verden. Man blokeredes herved fra sædvanlige tilførsler af råvarer og maskiner til industri og landbrug og af energiråstoffer som kul og olie og andre hjælpestoffer til industriproduktionen og transport-, varme og elforsyningen. Sådanne tilførsler måtte herefter komme fra Europa selv.

Besættelserne medførte en tysk politisk og økonomisk dominans, som på det forvaltningsmæssige område overalt medførte, at de eksisterende eliter i centraladministrationen og i den øvrige forvaltning, i militæret og i politiapparatet blev underlagt et samarbejde med de tyske magthavere ved styringen af landene, hvad enten det var lande, der havde kæmpet mod den tyske besættelse eller ej.

På økonomiens område udmøntedes den tyske dominans i skabelsen af et europæisk clearingsystem i udenrigshandelen med centrum i Berlin og under tysk politisk styring. Her reguleredes samhandelen mellem de enkelte lande med registrering af overskud og underskud på handels- og betalingsbalancen, med politisk styring af valutakurser og tysk regulering af samhandel med andre lande end Tyskland. Tyskerne opbyggede ad denne vej store tyske underskud på betalingsbalancerne i forhold til udlandet, som reelt aldrig blev betalt. Gennem dette system blev alle de besatte lande inddraget i den tyske krigsøkonomi og landenes ressourcer benyttet til dennes formål.

Det samme skete ved, at de militære udgifter forbundet med besættelserne pålagdes de enkelte besatte lande. Den tyske værnemagts udgifter blev enten finansieret gennem betaling af bestemte månedlige beløb til Værnemagten som i Frankrig eller ved tysk adgang til træk af checks på en særlig værnemagtskonto som i Danmark.

Til styring af værnemagtsforsyninger fandtes i Berlin det såkaldte Wehrwirtschafts Amt, som oprettede lokale Wehrwirtschaftsstabe i alle besatte lande, i Danmark den såkaldte Wehrwirtschaftsstab Dänemark. Disse afdelinger af værnemagten registrerede de enkelte landes produktions-, ressource- og beskæftigelsesforhold, virksomheder af tysk interesse, strejker, holdninger i befolkningen med meget mere til brug for militæret. Staben var samtidig center for fremskaffelse af leverancer til Værnemagten og til den tyske militærindustri.

Som det fremgår heraf var Danmark og andre besatte lande underkastet systembetingelser, som landene ikke havde nogen mulighed for at unddrage sig. Samhandel med og leverancer til tyskerne med henblik på opretholdelse af basale livsforhold var en nødvendighed og foregik overalt i det besatte Europa. Man ser da også fra 1940 overalt en brat drejning i udenrigshandelen med overgang til samhandel med Tyskland som den langt største samhandelspartner. For Danmarks vedkommende var udenrigshandelen domineret af import af produktionsmidler og nødvendige råvarer som kul, jern og stål og andre driv- og hjælpestoffer, finansieret af den danske landbrugseksport, der nu var drejet fra England til Tyskland. Levnedsmiddeleksporten udgjorde 4.2 mia. kr. i perioden som helhed, men hertil kom en øget dansk industrieksport på knap 1.1 mia. kr. i form af de såkaldte ekstraordinære industrileverancer, som var leverancer til den tyske militærindustri organiseret gennem Wehrwirtschaftsstab Dänemark.

Virksomhederne var alle vegne underkastet samme vilkår som økonomien som helhed, nemlig nogle rammebetingelser, som de ikke selv var herre over. I Danmark var de i princippet frit stillet med hensyn til, om de ville modtage tyske ordrer, men på for Værnemagten vigtige områder som våbenproduktion, skibsbygning og militære entreprenørarbejder ser vi, at staten træder regulerende ind med aftaler med besættelsesmagten om leverancer. De største leverandører til den tyske Værnemagt var i Danmark entreprenørvirksomheden T. K. Thomsen, skibsværftet Burmeister & Wain, våbenfabrikken Dansk Industri Syndikat og cementfabrikken Aalborg Portland, hvor staten i alle tilfælde var involveret ved aftaler om produktionsforhold eller på anden måde.

Små og mellemstore virksomheder var ofte i den situation, at de ikke kunne tildeles tilstrækkeligt med råstoffer til produktionen fra Direktoratet for Vareforsyning. For dem kunne alternativet til tyske leverancer være lukning. I tilfælde af afvisning af ordrer gik Tyskerne videre til Udenrigsministeriet og de politiske myndigheder med kravet om anvisning af firmaer.

For store virksomheder med produktion af central betydning for den tyske krigsøkonomi kunne alternativet til leverancer være tysk overtagelse af virksomheden. I andre europæiske lande beslaglagde tyskerne i vidt omfang virksomheder, som de havde interesse i til krigsformål.

Styreformer og politik i de besatte områder.

Omstændighederne ved besættelsernes etablering fik overalt betydning for besættelsesstyrets karakter. Regimerne etableredes ad hoc, i hast og var meget forskellige alt efter, hvilke styreformer besættelsesregimerne fik. Afhængig af hvilke myndigheder de var underlagt, var der uensartede politiske vilkår. Når forvaltningsformen først var etableret, reformerede Hitler nødtigt bestående styreformer og institutioner, men gav efter skøn nye fuldmagter til magtudøvelse til instanser og personer, når han fandt det nødvendigt. Resultatet blev et stort antal myndigheder i de besatte områder, der konkurrerede med hinanden og gjorde myndighedsforholdene komplicerede og uklare.

Det blev således af stor betydning, hvilken form for styring og administration, man fra begyndelsen blev underlagt. Forholdene kunne alt efter hvilke magtgrupper og personer, der fik magten, en tid lang udvikle sig ganske forskelligt.²¹

De foreliggende styreformer faldt i hovedsagen i fire typer: 1. Indlemmelser i riget, 2. Civilt styre i form af rigskommissariater, 3. Militærstyre og 4. Lydstater med en vis intern autonomi.

1. Indlemmelser

Den første ekspansionsbevægelse bestod af indlemmelser i riget med områder i centraleuropa, som skulle udgøre kernen i det imperium, som der i et længere perspektiv sigtedes imod.

Der skete direkte indlemmelser af Østrig, og dele af Tjekkoslaviet (Sudeterland) og Polen (Vestpreussen, Danzig), der blev undergivet rigstysk lovgivning og styring. Visse grænseområder som Elsass, Lothringen og Luxembourg underlagdes tysk civilstyre og behandledes som grænseområder på vej til indlemmelse. Tjekkoslaviet deltes op i Bøhmen-Mähren og Slovakiet. Rigsprotektoratet Bøhmen-Mähren var "Nebenland des deutschen Reiches" og regeret af en rigsprotektor, der stod direkte under Hitler med et tjekkisk statsoverhoved og en tjekkisk regering uden indflydelse. Protektoratet var de facto tysk indland uden samme rettigheder som rigstyske borgere.²²

2. Rigskommissariater

Det besatte Polen blev et øvelsesområde for de tyske besætters eksperimenter. De her afprøvede skridt og former blev systematisk analyseret og vurderet og så overført til Tyskland selv og de andre besatte lande. Der var næsten ingen foranstaltninger i den antijødiske politik siden 1939, der ikke først var blevet praktiseret i Polen: jødestjernen, ghettodannelsen og myrderierne i gaskamrene

Polen blev et mønster for opdeling af et land i dele med meget forskellig besættelsesretlig karakter. De annekterede dele fik en helt ny forvaltningsstruktur, der hverken svarede til den tyske før 1918 i området eller den polske forvaltningsstruktur 1918-1939. Alt samarbejde med polske kredse afvistes på centralt plan, kun lokaladministration forblev på polske hænder. Skønt indlemmet blev områderne – modsat Østrig og Sudeterland - faktisk og formelt besættelsesområde skilt af en politigrænse fra *""Altreich""*. Områderne var reelt ikke indland. Og over for det polske befolkningsflertal i *"de nye tyske Reichsgaue"* blev i det angivelige, tyske indland praktiseret en egentlig besættelsespolitik.²³ Samtidig tilsigtedes det med de nye rigsstatholders fuldmagter hen ad vejen at ændre forvaltningsstrukturen i de tyske *"Länder"*. Rigsstatholderne var formelt alene undergivet Hitler, men alle grene af forvaltningen var undergivet dem personligt, hvilket sønderbrød den tyske forvaltningsstrukturens forbindelse mellem ministerierne og de underliggende forvaltninger. Den i Tyskland selv forsinkede rigsreform skulle på denne måde drives et stykke fremad i de annekterede områder.²⁴

Militærforvaltningen i de besatte områder var planlagt som en opgave for hærgrupperne, og der oprettedes derfor poster som Chef for Civilforvaltningen ved de enkelte armeer, der i deres områder skulle forestå den civile forvaltning. Med troppernes fremmarch blev cheferne for militærets civilforvaltning imidlertid successive adskilt fra hærkommandoerne og kampgrupperne. Som chefer for civilforvaltningerne indsatte Hitler i stedet civile Nazi-gauleitere, der alene var ansvarlige over for ham, og som i baglandet bag tropperne under disses fremmarch uforstyrret af andre hensyn kunne virkelig gøre deres nazistiske mål og forestillinger. Militærets civilforvaltning var således kun formelt underlagt militæret. Fra 26. oktober 1939 blev civilforvaltningerne officielt ophøjet til forvaltning for nye *"Reichsgaue"* i de fra Polen annekterede områder.²⁵

Under disse forhold fik besættelsesforvaltningen i Polen, på Balkan og i Sovjet en form, der i højere grad end andre steder var indrettet på Naziregimets politiske intentioner. Et centralt element heri var ønsket om varig beherskelse og germanisering af et erobret rum - om nødvendigt gennem omflytning, fordrivelse og fortyskning. Folkeflytninger og folkedrab blev sat energisk i værk i disse områder.²⁶

Østområderne blev underlagt et Rigsministerium for de besatte Østområder under naziideologen Alfred Rosenberg - ministeriets gennemslag nedadtil stødte dog mod de mægtige og selvhævdende nazistiske rigskommissærer i Ukraine og i Ostland, der var direkte underlagt Hitler over for hvis magtudøvelse Østministeriets bestemmelser forblev ren teori. Den eksekutive magt lå alene i nazistiske hænder. De var uden for tysk rigslovgivning og den tyske centraladministrations rækkevidde, når bortses fra Rigsfører for SS Heinrich Himler, Den Generalbefuldmægtigede for Arbejdsindsatsen Fritz Sauckels og superministrene Hermann Görings (fireårs-planen) og rustningsminister Albert Speers indgriben i forholdene.

Der etableredes en ren koloniforvaltning i Rest-Polen, Baltikum, Hviderusland og Ukraine. Koloniforvaltningen var karakteriseret ved, at man opløste den stedlige administration ned til lokalniveauet og erstattede al indenrigsk forvaltning med tysk administration for fuldstændig at underordne områderne tyske politiske og økonomiske behov med folkeflytninger, undertrykkelse og økonomisk udnyttelse. Systemet var stærkt ressourcekrævende, således nødvendiggjorde styret af Generalguvernementet tilførsel af mere end 20.000 mand.²⁷

De baltiske stater plus Hviderusland blev sammenlagt til rigskommissariat Ostland under gauleiteren i Slesvig-Holsten Heinrich Lohse. Som objekter for den første germanisering fik balterne et betydeligt selvstyre og en mildere besættelsespolitik²⁸

Længere sydpå dannedes et rigskommissariat Ukraine med gauleiteren i Østpreussen Erich Koch som rigskommissær. Der skabtes her et totalt administrativt kaos og mange fjender. Kampzonen i Rusland blev den største af alle de besatte områder og faldt dermed under Værnemagtens styre.²⁹

Det tyske Sikkerheds- og ordenspoliti gik i Polen helt grassat og sigtede under fortyskning af de annekterede dele målrettet mod den fysiske tilintetgørelse af den polske intelligens og de herskende lag, ikke mindst ved brug af de lokale tyske "Volkstumskampere", som i form af SS-styrede morderbander i "selvforsvar" massakrerede deres hidtidige medborgere.³⁰ Begyndende med politiindsatsgruppernes mord, over indsættelse af en militærforvaltning, over dannelsen af et "Generalgouvernement", "die Endlösung der Judenfrage" og den praktiske igangsættelse af "Generalplan Ost" afprøvede besættelserne i Polen talrige nye elementer af deres okkupationsherredømme. De derved indvundne erfaringer blev systematisk udnyttet og i forskelligt omfang overført til andre områder.³¹

3. Militærstyre

Praksis med opbygning af en fra armeerne og hærgrupperne adskilt militærforvaltning besat med Nazigauleitere mødte modstand i den tyske hærs overkommando (OKH). Til anvendelse for de lande, der skulle besættes i Vesteuropa forberedte man i stedet i den militære planlægning "rene" militærforvaltninger uden CdZ embeder.³² Dette fik betydning for Belgien og Frankrig og andre lande, som blev underlagt militærstyre.

Denne praksis blev imidlertid af Hitler også overført til Vesteuropa, idet Norge og Holland med vidtgående konsekvenser for begge lande blev rigskommissariater under civil nazistyre, mens Belgien og Nordfrankrig, Britiske Kanaløer og senere Serbien og Grækenland blev underlagt militært styre.

I lande underlagt Værnemagten foregik forvaltningen efter militær lovgivning – et forhold der, så længe det kunne opretholdes, betød mindre terror over for befolkningen. Det gjaldt dog ikke de af hæren besatte kampområder i Rusland, hvor Sovjetunionens kommunistiske parti dirigeret af den røde hær systematisk organiserede partisanangreb uden for frontoperationerne mod de tyske tropper i baglandet, hvis bekæmpelse af disse såkaldt illegitime kombatanter forvandlede sig til en krig mod befolkningen i de besatte områder.³³

4. Lydstater med en vis intern autonomi

Lydlande med formel suverænitet var bl.a. Danmark, som var placeret som neutral ikke krigsførende stat under tysk beskyttelse, og endvidere Vichy-Frankrig, og de af Tyskland afhængige lande i Sydøsteuropa, Slovenien, Grækenland, Italien, Ungarn, Rumænien, Albanien m.fl.

Radikaliseringens virkninger på magtstrukturen i de besatte lande

Krigens gang med de tiltagende nederlag og stigende partisanvirksomhed medførte en radikalisering med voldsomme forskydninger i den politiske magtstruktur i Tyskland, der slog tilbage på forholdene i de besatte områder. SS og Himmlers folk i politiapparatet og partiet med partisekretæren Martin Bormann trængte overalt den konservative elite og militæret tilbage. Værnemagten blev den store taber. Samme skæbne overgik Udenrigstjenesten. Kun i Vichy-Frankrig og i Danmark fandt man en niche for indflydelse. Også Herman Göring og hans økonomiske imperium i Fireårsplanen måtte se sig trængt til side af Organisation Todt og fra 1942 af Albert Speers rustningsministerium.³⁴

I generalguvernementet (*Polen*) undergravedes rigskommissariatet ganske af Himmlers og Görings virksomhed.³⁵

Besættelsesherrødommet var som helhed kendetegnet af uklare retsforhold og antagonismer, men alle territorier under tysk herredømme var bestanddel af en vision om det germaniserede storrum. Den manglende ensartethed i forvaltningen, der som følge af rigsressortmyndighedernes afmagt uden for rigsgrænserne var et karakteristisk træk, skabte lammelse af forvaltningsapparatet på grund af selvhævdende særforvaltninger. Hertil kom dualismen mellem parti- og statsinstanser – i såvel rigsområdet som i de besatte områder. Administrativ afmagt over for værnemagts rustningsinspektioner, over for den befuldmægtigede for fireårsplanen og SS's tilstedeværelse var en del af besættelsesrealiteten lige så vel som de lokale prokonsulers indbyrdes strid om kompetencer og magt.³⁶

Et eksempel på, hvor afgørende det kunne være, hvilken forvaltning, man var underlagt, ses af forholdene i Generalguvernementet (*Polen*). Kompetencekampen mellem et statsligt bureaukrati, nazipartiet repræsenteret ved Himmler og SS og Görings fireårsplan førte til skrækindjagende resultater. Udgangspunktet herfor var, at Himmler kort efter Polensfelttoget af Hitler havde fået overdraget ansvaret for "Festigung des deutschen Volkstums", hvilket vil sige fortyskning, nazificering og politimæssig forfølgelse af jøder og fjender af riget og nazismen. Ved hjælp af senere udvidelser fra Hitler af den givne kompetence søgte Himmler og SS indflydelse i alle besatte områder. Dette førte til en begyndelse til kolonisering og germanisering af store dele af det, der engang var Polen med fordrivelse af polske befolkningsdele og deres erstatning med Volksdeutsche fra andre områder, som man nu ville hente "Heim ins Reich".³⁷

Generalguvernementet stod direkte under føreren, men det var i generalguvernøren Hans Franks selvforståelse samtidig en autonom region "og en sidste udløber af en umiddelbar efter rigsmetoder ført forvaltning". Området var imidlertid som nævnt også skueplads for SS' territoriale myndighed og Herman Görings fireårsplan. Hans Frank blev som generalguvernør i virkeligheden ganske magtesløs i et område, hvor disse andre myndighedsudøvere gik grassat og fik støtte ovenfra dertil. Hjemme i riget fik Hans Frank taleforbud, da han i taler ved universiteterne i Berlin, Wien, München og Heidelberg offentligt konstaterede regimets udvikling

til en politistat. I sin tjenestebog konstaterede han, at "der jetzt vom Führer eingeschlagene Kurs der Gewalt, der völligen Vernichtung der Rechtssicherheit und des Regimes mit Hilfe von Konzentrationslager und Polizeiwilke, für den Führer wie für sein Reich einer der schwersten Gefahren darstellt, die überhaupt entstehen konnten." Hans Frank havde forsøgt at hævde princippet om en ensartet statslig forvaltning (og dermed et vist minimum af retsstatslighed) og led nederlag i kampen over for Himmlers særbemyndigelser. Himmler udvidede til stadighed sin aktivitet til nye besatte områder.³⁸

Enhed i forvaltningen splittedes op ved det dualistiske forhold mellem parti og stat og gennem de forskellige normer, der blev forvaltet efter i "Altreich" på den ene side og i de okkuperede områder på den anden. Spændingerne fandtes også i de okkuperede områder og satte statsbureaukratiet ud af kontrol alt efter hvilken balance, der blev skabt lokalt.³⁹

Disse forhold forklarer de vidt forskellige vilkår, der kunne eksistere i forskellige dele af det besatte område og de forskellige politikker, der fandtes, som i høj grad var afhængig af, hvilke institutioner der administrerede området, og hvilke personer, der havde den politiske magt.

Hvorledes de okkuperede områder blev administreret - eller burde administreres efter en tysk sejr - var der ikke truffet beslutning om. Men mulighederne belyses af forsøg på at systematisere formerne og at opstille kategorier for besættelsesforvaltningen, der kunne være anvendelig på længere sigt.

Dette forsøg blev i sensommeren 1941, dvs. før Stalingrad og før udsigt til et tysk nederlag stod klart, gjort af den senere Rigsbefuldmægtigede i Danmark dr. Werner Best. Han var på det tidspunkt militærforvaltningschef i det besatte Frankrig, kendt som lærd jurist, højtstående SS Obengruppenführer og Brigadefører, tidligere højtstående embedsmand i sikkerhedstjenesten, hvor han kun stod tilbage for Himmler og Heydrich. I 1939 kom han på kant med Heydrich og måtte forlade Reichsicherheitsamt. I forskellige arbejder berørte han problemer med den tyske myndighedsudøvelse under folkeretslig systematiske og forvaltningstekniske kategorier. Arbejderne er interessante, fordi de var affødt af ideen om at skabe en effektiv "Grossraumverwaltung", der kunne institutionaliseres i varig form, og som altså sigtede mod fremtiden efter en tysk sejr.

Best skelnede mellem tre forvaltningskategorier: Opsynsforvaltning, regeringsforvaltning og kolonialforvaltning

1. Opsynsforvaltningen

Best skitserede tyske "Aufsichtsverwaltungen" i Frankrig, Belgien, Holland, Norge, Danmark og i "Protektorat Bøhmen og Mæhren". Denne form var som grundtype karakteriseret ved, at forvaltningen skulle foregå i landets eget regi, men at besættelsesmagten kontrollerede overordnede forvaltningsforanstaltninger og retsprincipper.

2. Regeringsforvaltning

Lande under regeringsforvaltning skulle være under bestandig kontrol og opsyn af et tysk fra Berlin styret regeringsapparat, idet dog visse underordnede forvaltningsområder kunne styres lokalt.

3. Kolonialforvaltning

Denne form var etableret i de besatte Østområder på Sovjets territorium (Rigskommissariaterne Ostland og Ukraine). Her forudsattes overhovedet ingen medvirken i administrationen fra lokale kræfter. Hele administrationen (herunder også regeringsfunktionerne) skulle fra øverst til nederst udelukkende besørges af repræsentanter for "Førerfolket". At dette ikke kunne lade sig gøre viste sig snart i Ukraine.

4. Bündnisverwaltung

Kolonialforvaltningen kontrasterede stærkest med den såkaldte "Bündnisverwaltung", som på længere sigt tænktes anvendt i relation til små lande. De formelle følger af de svage folks faktiske afhængighed af det stærke førerfolk ville blive realiseret i Grossraumordningen. Som instans for gennemførelsen af førerfolkets vilje var det nok med en repræsentant for det tyske rige hos den formelt suveræne regering for "Grossraumfolket", "der im allgemeinen weiter die Bezeichnung eines auswärtigen Vertreter, Gesandter o. ä. führen sollte, obwohl klar gestellt war, dass er executive Funktionen hatte". Det var praktiseret i lydlande som Slovakiet og Ungarn, dog efterhånden fra 1944 med betydelig voldsanvendelse. Af samme art var med Bests' terminologi også besættelsesregimet i Danmark.

Erfaringerne i Østeuropa og fra 1. verdenskrig belærte de tyske besættelsesmyndigheder om betydningen af opretholdelse af en national administration i de enkelte lande, så vidt det var muligt. Det krævede 20.000 mand alene at administrere Generalguvernementet i Polen, og under 1. verdenskrig anvendtes i Belgien 10.000 mod 204 civile tyske embedsmænd i 1941.

I 1940 styrede 489 mand Frankrig. Mindre end 10 politifolk overvågede det franske politi i Paris på over 30.000 mand. Tallene steg, som modstanden satte ind, men endnu i 1942 var der kun 3 bataljoner tysk politi i Frankrig, dvs. mellem 2000 og 3000 mand.⁴⁰

Den tyske besættelsespolitik i Nord- og Vesteuropa. Et overblik

De forskelle, der fandtes i den tyske politik i de nord- og vesteuropæiske lande - og som var kopier af de måder, staten fungerede på i "Altreich" - giver mulighed for gennem sammenligning at få et indblik i, hvilke faktorer, der kom til at bestemme udviklingen i de forskellige besatte lande, hvilke strukturer der blev bestemmende for forløbet, og hvorledes struktur og personindflydelse spillede sammen. I det følgende er hovedtræk af politikken i Norge, Holland, Belgien og Frankrig beskrevet som mulige alternativer til den politik, der førtes i Danmark.

Nazisternes strategi i de besatte lande i Vesteuropa var som udgangspunkt at bruge den samme taktik som den, der havde ført dem til magten i Tyskland. Umiddelbart før besættelsen af Danmark og Norge sagde Göbbels i en hemmelig tale: "Vi gennemfører den samme revolution i Europa i dag, som vi i mindre målestok har gennemført i Tyskland. Det er kun dimensionerne, der har ændret sig. Grundsætningerne, erfaringerne og metoderne fra dengang har stadig gyldighed - også mellem folkene."⁴¹ Fremgangsmåden var at støtte eller skabe nazistiske grupper i befolkningen, der kunne overtage magten. Til støtte for en sådan magtovertagelse oprettedes nationale militære SS-korps som Frikorps Danmark og senere Schalburg-korpset i Danmark, som

kunne være behjælpelige til formålet. Eller man gik straks i gang med en direkte voldsnazificering som i ""Altreich"" efter magtovertagelsen. Det skete i de nazistisk ledede rigskommissariater i Norge og Holland. De militært styrede lande Belgien og Nordfrankrig og det fredsbesatte Danmark gennemløb en tid lang en anden udvikling.

Men i ingen af de demokratiske, vesteuropæiske lande var nazismen i stand til at slå igennem. Forsøgene på eksport af den nazistiske revolution afvistes af befolkningernes store flertal. Generelt at betegne de overfaldne, forsvarsløse, civile befolkningers adfærd som kollaboration, fordi de måtte fortsætte livets opretholdelse på nye vilkår, må anses for mere vildledende end vejledende. Tværtimod var deres nationale og demokratiske forankring grundlaget for, at der ikke udvikledes blomstrende nazistiske regimer over hele Europa. Nazismens fallit uden for Tyskland var åbenbar.

I Norge og Holland benyttedes de nazistiske bevægelser og deres førere som kollaboratører, som dog ikke i nævneværdigt omfang fik del i magten. De tyske besættelsesherrer tillod ikke de få forbundsfæller at agere selvstændigt. Talmæssigt og kvalitativt havde de ingen steder den anseelse, der skulle til, for at tyskerne ville tillægge dem nogen politisk betydning. Quisling i Norge med hans nazister, der i 1940 kun havde 4000 tilhængere og senere nåede 40.000 var ligesom Anton Musserts Nationaal Socialistiske Beveging i Holland med 31.500 tilhængere og senere ca. 100.000 ikke bevægelser, der imponerede besættelsesmagten, der i stedet i de militært styrede Belgien og Frankrig og i Vichy Frankrig og Danmark i praksis foretrak at samarbejde med de traditionelle eliter.

Et iøjnefaldende træk for alle landene er, at de etablerede styringsformer ved besættelsens start blev af afgørende betydning for den tyske politik, der blev ført i det enkelte land.

Occupatio bellica/occupatio pacifica. Den tyske hærs besættelsesmodel.

Forud for overfaldene i nord og vest i Danmark, Norge, Holland, Belgien og sågar Frankrig havde Berlin planlagt, at disse lande skulle have tilbudt en såkaldt fredsbesættelse, og at sådanne besættelser skulle kunne ske under overholdelse af Haager Landkrigsreglementet af 1922, såfremt besættelse kunne ske fredeligt uden modstand. Danmark var det første land i Vesteuropa, der den 9. april 1940 blev besat og blev det eneste land, der tog mod tilbudet. Det tyske militær havde imidlertid planlagt, at Haager Landkrigsordningens bestemmelser også skulle anvendes i de øvrige besatte lande i Vesteuropa - herunder det besatte Frankrig. For så vidt Haager Landkrigsordningen overhovedet nogensinde skulle have eksisteret i ren form, så var planerne for okkupationen af de vesteuropæiske stater ikke mindre end dette. Den var udmøntet fra begyndelsen

Haager Landkrigsordningen var en del af folkeretten og krigsretten, som den var udformet fra slutningen af det 19. århundrede. I denne lovgivning samledes liberale tanker siden 1700 tallet i internationale konventioner, der skulle mildne hårdheden ved krig og militær besættelse. De udformedes i Haag konventionen af 1899, der fulgtes op af den fjerde Haagkonvention af 1907 og Landkrigsreglementet af 1922.⁴² Internationale love fastsatte her regler for en såkaldt krigsbesættelse. En sådan besættelse medførte ikke nogen umiddelbar ret til overtagelse af suveræniteten over et besat område for besættelsesmagten, men den indebar en ret for denne til at udøve kontrol med området med visse begrænsninger. I det besatte område havde de eksisterende myndigheder fortsat en legitim suverænitet, og denne kunne fortsat lovgive for territoriet forudsat, at dets love ikke stred mod den myndighed, der var tillagt besættelsesmagten i henhold til international lov. I tilfælde af udøvelse af handlinger med "krigerisk" formål ansås det besatte

område for underlagt besætterens myndighed – dvs. at besættelsesmagten havde ret til at forsvare sig selv mod partisanvirksomhed o.l. og inden for konventionens rammer havde juridiske beføjelser på dette område.

Landkrigsordningen omhandlede bl.a. spørgsmålet om udstrækningen af en okkupe-rende hær myndighed på et besat territorium, i det tilfælde, hvor der ikke var tale om en egentlig nedkæmpning eller indlemmelse efter en fredstraktat. Hovedsynspunktet var, at militær besættelse af et fjendtligt område under krig i modsætning til erobring og indlemmelse kun var en midlertidig overtagelse af forvaltningen, der medførte både rettigheder og pligter for den okkuperende magt. Hovedreglen var, at den okkuperende hær, når magten i landet faktisk var overgået til den, havde både ret og pligt til at ikke blot at forsvare sig, men også til at opretholde administrationen af området, derunder navnlig opretholdelse af lov og orden, idet den herved så vidt muligt skulle følge landets egne love. I den forbindelse fulgte en række rettigheder for den besættende magt, således ret til at bruge al statens rørlige ejendom, som var egnet til at bruges til krigsformå; også rede penge, statspapirer og forfaldne værdipapirer, der i egentlig forstand tilhørte staten, kunne den okkuperende magt bemægtige sig. Okkupationsmagten havde ret til at opkræve de bestående skatter og afgifter, men skulle på den anden side afholde udgifterne ved det besatte områdes administration. Kontributioner i penge måtte kun udskrives for så vidt det var nødvendigt til brug for hæren eller landets administration. Privat og kommunal ejendomsret skulle respekteres. Herfra gjaldt dog en undtagelse m.h.t. våbenoplag og krigsforråd samt alle slags befordringsmidler, som dog skulle leveres tilbage eller erstattes ved fredsslutning. Plyndring var udtrykkelig forbudt. Også det okkuperede områdes myndigheder havde forpligtelser inden for denne ramme, nemlig på den anden side loyalt at arbejde sammen med den okkuperende magt.⁴³

Planlægningen af besættelsen af Europa var pålagt militæret, der udviklede sådanne regler for den mest hensigtsmæssige form for forvaltning af de besatte lande i vest. Udarbejdelsen af forarbejderne kunne ske på grundlag af den anden rigsforsvarslov af 4. september 1938 som i krigstilfælde tildelte den fuldstændige udøvende magt – dvs. den uindskrænkede ret til at udstede ordrer til alle statslige og civile institutioner - til Den Øverstbefalende for den tyske Hær og armeen i de af Hitler udpegede operations-områder. For at sikre en stram og ensartet gennemførelse af de militære krav over for et mangefold af civile myndigheder skabte Hæren med trykforskrift, HDv 90 institutionen "Chef der Zivilverwaltung (CDZ). Chefen for civilforvaltningen var en centralorganisation, som med deltagelse af ledere fra den statslige forvaltning som regerings- og overpræsidenter, eller som gauleitere, stod i spidsen for samtlige civile embeder i operationsområdets enkelte afsnit. Derudover orienterede HDv 90 om, at der for det tilfælde, hvor hærens operationsområde gik ud over rigsgrænserne dvs. i besatte områder skulle skabes krigsforvaltninger under den militære øverstbefalende, hvis opbygning skulle tilpasses den derværende politiske og militære situation.⁴⁴

Hæren var på ingen måde overbevist om, at krigen med Frankrig ikke ville føre ind i en langvarig krig, og dette medførte behovet for en uindskrænket underordning af alle handlinger under de militære behov med udelukkelse af alle forstyrrende faktorer, stop for foranstaltninger af f. eks. racistisk art, som kunne forurolige befolkningerne i de besatte områder eller provokere dem. Det måtte forhindres, at nogen som helst civile eller partiembeder igangsatte deres egne ønsker, eller at der endog opstod indtryk af anneksionsforberedelser. For det andet skulle erhvervslivets struktur i de vesteuropæiske områder forblive uberørt og ledes af de forefundne intakte nationale forvaltninger.

Sådanne overvejelser var retningsgivende for de tyske hærgrupper i Danmark, Norge, Belgien, Holland og Luxemborg. En række særbestemmelser om forvaltningen til beroligelse af de besatte

lande udarbejdedes i november 1939 og gjaldt bl.a. sikkerhedsbestemmelser, militærpolitiets virksomhed, de erhvervsmæssige forhold og foranstaltninger over for presse, radio, post og jernbaner såvel som trykning af flyveblade om bekendtgørelser til befolkningen.

Disse bestemmelser fulgtes dog kun partielt. Danmark, der den 9. april 1940 først blev besat sammen med Norge valgte fredsbesættelsen, mens Norge valgte at kæmpe. Prototypen på den af militæret planlagte fredsbesættelse sattes i værk i Danmark. I Norge, hvor kongehus og regering slutteligt måtte tage vejen til England, indsattes et civilt rigskommissariatsstyre under nazisten Joseph Terboven. I Holland blev efter hoffets og regeringens flugt til England den forudsete militærforvaltning af Hitler i stedet erstattet af et rigskommissærstyre under østrigeren Seyss-Inquart.

I Belgien forløb den videre fremgangsmåde så at sige programmæssigt. Med virkning fra 1. juni 1940 blev general for infanteriet Alexander v. Falkenhausen udnævnt til militærbefalende i Belgien og Nordfrankrig uden områderne Eupen -Malmedy og Moresnes, der allerede den 18. maj var blevet indlemmet i riget. Det samme gjaldt Luxembourg og Pas de Calais. Luxembourg fik kort efter en chef for civilforvaltningen under den nazistiske gauleiter i Moselland Gustav Simon. Dermed var installeringen af okkupationforvaltningerne i de besatte nord- og vesteuropæiske lande Danmark, Norge, Holland, Belgien og Luxemborg fuldført, og de derved udviklede strukturer forblev med lejlighedsvis tilpasninger i det væsentlige stabile krigen igennem.

Det blev - uanset om Haagerlandkrigsordningen folkeretligt havde gyldighed for den tyske besættelse af Danmark eller ej - denne Landkrigsordnings bestemmelser, som blev lagt til grund af tyskerne for deres politik i Danmark, og denne model blev afgørende for de særegne forhold her, som vil blive behandlet i denne bogs politiske hovedafsnit om Danmark.

Oversigter over den tyske besættelsespolitik i de andre besatte lande i Nord- og Vesteuropa står som realistiske alternativer til den tyske politik i Danmark og tjener til bedømmelse af, hvad alternativerne til samarbejdspolitikken kunne være blevet.

Besættelsesregimerne. Et overblik.

Grundlaget for den foreliggende analyse af besættelsesregimerne i de vesteuropæiske lande hviler på de efterfølgende landebeskrivelser af forholdene i Danmark, Norge, Holland, Belgien og Frankrig.

Fænomenet erobring og okkupation - her defineret som udenlandsk dominans på grundlag af militær magt - er på ingen måde alene et forskningsemne, der vedrører, hvad der fandt sted under anden verdenskrig. Fænomenets forskelligartede former og dets vidt forskellige følger vil kunne studeres på mange felter i historien således i kolonialismens historie, i nyeste tid i den allierede besættelse af Tyskland og Japan, i Sovjet Unionens dominans over dets satellitter i Østeuropa; og aktuelt i Gazastriben, på Vestbredden, i Kosovo og Tjetjenien, samt en række steder i Asien og Afrika m.v.- og aktuelt mest iøjnefaldende i Irak og Afghanistan.

Erfaringerne fra den tyske besættelse af Europa er en del af dette større perspektiv.

Ved en besættelse af et militært underlegent land opstår en magtrelation mellem en hersker og et folk af en anden etnisk oprindelse. Måden de beherskede - mere eller mindre frivilligt og helhjertet - samarbejder med deres besættere bliver et afgørende spørgsmål. De beherskede må på en eller anden måde finde en modus vivendi med deres besættere, og en sådan kollaboration fandt da også sted i alle de af Tyskland besatte lande i vest, hvor tilbudet forelå.

Hvilke former denne såkaldte kollaboration har fundet, hvorfor og med hvilke konsekvenser er centrale spørgsmål, der har betydning for forståelsen af hele forløbet.

Okkupationshistorikere og sociologer har forsøgt at differentiere mellem en lang række forskellige former for kollaboration som frivilligt eller ufrivilligt samarbejde, samarbejde af praktiske eller politiske grunde m.v. Begrebet er blevet opdelt i en række forskellige kategorier. Således af polakken Czeslaw Madajczyk i følgende, der hviler på studier af Polen:

1. Samarbejde, der i forhold til besættelsesmagts mål er neutralt,
2. Kollaboration som en form for politisk samarbejde, der betyder overgang på okkupantens side og
3. Forræderi.

Werner Warmbrunn opererer i studier om Holland med følgende kategorier:

1. "Forræderi" betegnes som frivillig kollaboration til skade for humanitære hensyn eller hollandske nationale interesser motiveret af nazistisk overbevisning eller gennem stræben efter personlig gevinst.
2. "Tilpasning" betegnes som underkastelse under okkupantens fordringer i kraft af underordning under "højere magt".
3. Rimelig kollaboration betegnes som en art, hvis følge er "at undgå værre".

Forsøgene på kategoriseringer støder på problemer med motivforskning og bevæggrunde, der kan være dobbelte eller flertydige. Dertil kommer, at det meste samspil med besættelsesmagten tjente til reproduktion af det besatte folks livsgrundlag, der samtidig virkede til en styrkelse af okkupationsmagten. Fortsættelse af livsvigtig produktion, sikring af befolkningens fødevarerforsyning, opretholdelsen af trafik og kommunikation, af finansinstitutioner og tjenesteydelser og varetagelse af den offentlige sikkerhed, krævede et minimum af samarbejde henholdsvis arbejde, hvor man måtte tåle besættelsesmagts kontrol. Uafhængig af bevæggrunde opfylder en og samme beskæftigelse forskellige funktioner, der kan have modsatte virkninger. Derfor kan almindelige menneskers, borgmesterens, arbejderens eller virksomhedslederens ikke på forhånd eller ligeud bedømmes som kollaboration. Denne virksomhed indebærer en tvangsmæssig baseret respektering af den udøvende magt uden dermed at have billigt okkupationsmålene, eller at landets grænser er blevet krænket. Kollaboration er derimod et samarbejde med fjenden af samme art som Vichyregeringens, der i Hitler og den tyske okkupation fandt en garant for at kunne opretholde egen indenrigspolitisk magt.⁴⁵

Anvendelsen af de nævnte og lignende andre kollaborationskategorier fører ud i et hængedynd af omfattende motivanalyser og analyser af samarbejdets følger.⁴⁶ Bortset fra disse distinktioners større eller mindre relevans ved beskrivelse af forskellige former for samarbejde, så indebærer anvendelsen af ordet kollaboration også en begrænsning af begrebet til de okkuperedes samarbejde – og et samarbejde inspireret af politiske overbevisninger/ eller opportunisme. Dette er i praksis introduktion af en moralsk bedømmelse. Ordet kollaboration, der på fransk og engelsk oprindeligt kun var et synonym for samarbejde, fik i løbet af krigen i Frankrig og senere overalt klang af odiøse former for samarbejde motiveret af angribelige politiske doktriner, eller af ren opportunisme. Hvor berettiget det end kan være at beskæftige sig med, hvad man finder, var den danske eller den franske regerings angribelige handlinger, så er her i stedet til analytiske formål

valgt en mere neutral og bred definition af begrebet "kollaboration": nemlig "samarbejde med fjenden". Samarbejde mellem okkupations-myndigheder og lokale eliter betragtes i stedet som relationer mellem organisationer, således som det er gjort i sociologen C.J. Lammers arbejder. Sigtet hermed er bedre at kunne belyse, hvad det var for mekanismer, der var i gang.⁴⁷

I dette perspektiv må samarbejde med fjenden i de fleste tilfælde karakteriseres som "tilpasning" - et samarbejde påtvunget af forholdene - som man møder som et fremtrædende fænomen i okkuperede områder. Motiverne hos agenter i beslutningsprocessen er her af sekundær betydning. Ser man på bureaukратиets og andre agents rolle, så udfylder embedsmænd, der repræsenterer det besatte folk i samspillet med okkupationsmyndighederne, primært deres rolle ved at udfylde deres almindelige funktioner i overensstemmelse med deres overordnede specifikke instruktioner, dvs. besluttende organer over for hvilke de er ansvarlige. Den pågældende har kun ringe eller ingen indflydelse på afgørelsen af, hvorvidt man skal indgå i transaktioner med fjenden. En topembedsmand, en borgmester eller en politichef, såvel som ledere i private funktioner som en formand for et lands arbejdsgiverforening, fagforbund eller en administrerende direktør for en virksomhed har i almindelighed intet andet valg end at følge påbud fra repræsentanter for den besættende myndighed. Først når besætteren begynder at miste herredømmet eller groft udfordrer det eksisterende værdigrundlag, ophører de lokale organisationer og administrative systemer med at fungere efter hensigten og er hermed under opløsning.

Problemstillingen belyses yderligere ved at skelne mellem begreberne Kooperation og Kollaboration. Under en militær besættelse må der nødvendigvis være et samarbejde - Kooperation - mellem det besatte lands og besætternes myndigheder og et forretningsmæssigt forhold mellem det besatte lands og besættelseslandets erhvervsliv for at kunne videreføre samfundets funktioner og opretholde den nødvendige udveksling af varer til sikring af basale leveforhold. Det er det begrebet Kooperation eller samarbejde indeholder.⁴⁸

Overfor dette står begrebet Kollaboration, der rummer det politisk-ideologisk begrundede samarbejde. Dette er meget snævrere end begrebet Kooperation, for Kooperation omfatter ikke nødvendigvis en politisk-ideologisk overensstemmelse mellem parterne. I både det norske og danske erhvervsliv havde man således i vid udstrækning forretningsforbindelser med besættelsesmagten, mens man politisk stod de vestallierede nær og mere eller mindre sympatiserede med den eksisterende modstandsbevægelse. Ja, det var den langt overvejende del af virksomhederne, hvis man tager udgangspunkt i bedømmelserne i retsopgørene efter krigen. Det man ser, når man studerer erhvervene i de besatte lande er, at der er strukturelle betingelser, som betinger, at det private erhvervsliv ikke som erhverv sætter sig op mod en besættelsesmagts voldsmonopol, men i stedet tilpasser produktionen til givne vilkår. Overalt producerede man varer til og modtog varer fra besættelsesmagten. Dette gjaldt også de neutrale lande Sverige og Schweiz. Man var i samme situation som embedsværket; systemerne måtte samarbejde eller gå i opløsning. Dette betyder ikke, at der ikke var virksomheder, der misbrugte forholdene til uretmæssigt eller på moralsk anstødelig måde at berige sig og derved falder ind under begrebet Kollaboration. Retsopgøret efter krigen tog disse sager op og skelnede herved mellem begreberne Kooperation og Kollaboration i overensstemmelse med samtidens opfattelse af, hvad der var nødvendigt samarbejde og hvad der var utilbørlig Kollaboration eller berigelse.

Behovene for samarbejde mellem besættterne og den besatte stat er tosidige. Begge parter - også besættelsesmagten - har interesser at varetage ved etableringen af et samarbejde. De besatte tilpasser sig til besættelsesmagten for at varetage landets interesser med så stor autonomi som muligt og på et lavere niveau deres institutioners, virksomheders eller organisationers interesser. Og besættelsesmagten har interesse i ro og orden og i, at den kan udnytte landets ressourcer bedst

muligt - herunder evt. også til gavn for landets beboere i det omfang, det bidrager til opretholdelse af ro og orden.

Det er et ofte overset faktum, at besætterne i vidt omfang er afhængige af samarbejde fra de okkuperede for at opnå deres mål. Omkostningerne ved at kontrollere et andet land og udnytte dets ressourcer bliver uden hjælp fra de lokale eliter i løbet af kort tid ressourcemæssigt og på anden måde prohibitive af bemandingsmæssige grunde, og det jo mere og jo større de erobrede områder bliver. At kunne delegerer en del af kontrollen til lokale eliter er en fordel, fordi de er trænet i håndteringen af deres medborgere inden for den eksisterende sociokulturelle sammenhæng, og fordi de bevarer en del af det legale regimes traditionelle autoritet. Jo større den lokale autonomi, jo større er dog også mulighederne for illoyalitet fra de lokale eliter. Besættelsesmagts våben mod dette er skærpelse af politikken og straf.

I dette spil findes der muligheder for et mål af autonomi for de undertvungne, hvor besættelsesmagten har interesse i i nogen grad at respektere de lokale elitors forhandlingsposition og deres betingelser for at opnå, hvad de ønsker. Det i den danske samtid anvendte begreb "forhandlingspolitikken" dukker her op som en realitet.

De lokale, politiske og samfundsmæssige systemer vil generelt være gamle, massive og svære at ændre. De har at gøre med kræfter som selvopretholdelse og opretholdelse af kulturel (national) identitet og social integration, kræfter som gør et system modstandsdygtigt over for forandring, og som også motiverer dets mål. En kamp mod disse kræfter kan af besætteren på kort sigt anses for irrationel og uproduktiv i forhold til målet om opretholdelse af ro og orden og udnyttelse af landets ressourcer.

Der findes imidlertid i beslutningsprocesser ikke blot hensyn til rationalitet og formålstjenlighed, men også fra begge sider hvad der er kaldt værdirationalitet byggende på værdier, traditioner og normer, som påvirker beslutningsprocessen. Handlingsmønstret i besatte områder kan derfor ses som et felt, hvor interesser hos de involverede (stræben efter eller forsvar af magt, status, materiel vinding) søges forfulgt på grundlag af parternes fremherskende værdier, således som de findes i et kompleks af organiserede (fremmede og lokale) sociale systemer.

Der var set i sin helhed betydelige forskelle på de besættelsesregimer, som blev indsat i Europa i takt med krigens gang. Man har karakteriseret forholdene som et kaos. Men ser man udviklingen over tid er der tydelige lighedstræk, som slår stadig stærkere igennem.

Sammenligner man alene besættelserne 1938-1940 i Vesteuropa og i Centraleuropa ser man to former for besættelsesregimer og to former for kollaboration.

1. Besætterne kan forsøge at få et samarbejde på topniveau med de nationale autoriteter: på regeringsplan eller med toppen af bureaukratiet og erhvervslivet. Fordelene herved vil være sparet arbejdskraft, nationale ledere vil have mere erfaring, know how og autoritet, der kan berolige befolkningen. Følgelig vil det alt andet lige være til besættelsesmagts fordel at opnå et samarbejde med autoriteterne på et topniveau. På den anden side vil de besatte i et sådant samarbejde være bedre udstyret til at revoltet mod en undertrykker. Sker dette vil undertrykkeren kunne erstatte ledelsen med eget militært eller civilt styre.
2. Besættelsesmagten kan også vælge at indsætte sit eget topstyre og herfra anvende de underliggende institutioner. Jo lavere niveau kollaborationen foregår på, jo sikrere kan besætteren være på, at de lokale ledere ikke har mulighed for at afvise krav. På et lavere niveau vil man være mere tilbøjelig til at se fortsættelsen af funktioner som rent administrative eller tekniske og som ikke-politiske funktioner, hvis bortfald vil kunne skade befolkningen.

De historiske data bekræfter anvendeligheden af ovenstående begrebsapparat til beskrivelse af forholdene. Anvendt på den tyske politik, vil man finde, at Hitler valgte at anvende model 1 i Vesteuropa og model 2 i Polen og Sovjet Unionen. Man møder det såkaldte "værdirationelle grundlag" i politikken i Østeuropa, hvor de ideologiske mål var annekktion, fortyskning, folkeflytninger og kolonialisering, mens politikken i Vesteuropa sigtede mod integration og politisk, militær og økonomisk dominans, mål som kunne forenes med rationelt baserede samarbejdspolitikker til fordel for besættelsesmagten.

De besatte regimers politik ses tilpasset til de rammebetingelser, der var skabt af voldsmono-polet med mere eller mindre frivilligt samarbejde fra statens institutioner og organer og landenes erhvervsliv og virksomheder.

De østeuropæiske besættelsesregimer

I forbindelse med dannelsen af et stærkt tysk kerneområde i centraleuropa som udgangspunkt for yderligere tysk ekspansion ville Hitler opsplitte Tjekkoslaviet og udslette Polen. De tjekiske dele af Tjekkoslaviet skulle de facto indlemmes, og Slovakiet skulle gøres til en lydstat. De vestlige dele af Polen, der havde tilhørt Tyskland før 1917, skulle sammen med nogle tilstødende områder inkorporeres i Riget. Resten af landet skulle være et restområde - under navnet Generalgu-vernementet - som var underlagt Tyskland, og hvor de polske indbyggere fra de annekterede områder - og senere jøderne - kunne dumpes og tjene som arbejdskraft for Tyskland.

Et militært styre med binding til Haager Landkrigsordningens bestemmelser var en hæmsko for den nazistiske politik i de nedkæmpede områder i Østeuropa og Sovjet. Hitler fratog derfor militæret den civile forvaltning og oprettede i stedet civile styrelser i form af rigskommissariater i de okkuperede østlige områder. Rigskommissariatets civile forvaltningsform tilsigtede at frigøre besættelsesmagten for de hæmmende reguleringer af besættelsesformerne, som lå i Haager Landkrigsordningens bestemmelser, og som påbød den besættende magt "nach Möglichkeit die öffentliche Ordnung und das öffentliche Leben wiederherzustellen und aufrechtzuerhalten". De herved eksisterende bestemmelser satte to væsentlige begrænsninger for besættelsesmagten i artikel 52, der nemlig fastsatte kun at kunne kræve naturalyerdelser og tjenesteydelser fra samfundet eller borgerne til besættelseshærens behov. Og disse ydelser skulle stå i forhold til landets hjælpemidler og skulle så vidt muligt betales kontant (dvs. ikke udredes ved beslaglæggelse). Og i artikel 53 var det fastslået, at den besættende hær kun kunne lægge beslag på de af statens kontanter og værdier, dens fordringer og dens rørlige ejendom, som var egnet til at tjene krigsmagtens behov. Disse indskrænkninger søgtes omgået af hensyn til besættelsesmagtens muligheder for at kunne udnytte det besatte lands produktionsmidler.⁴⁹ Med kravet på "Neuordnung Europas" sigtedes der mod vedvarende ordninger og uafvendelighed, mens retten til indgreb i forvaltningen ifølge folkeretten tværtimod var tidsmæssigt begrænset og kun rummede et betroet mandat med pligt til opretholdelse af eksisterende tilstande. Den besættende stat havde kun ret til at være offentlig forvalter af statens ejendomme og indtægter. For de tyske okkupanter drejede det sig imidlertid om at inddrage erhvervslivet i de besatte lande i det tysk dominerede økonomiske Grosswirtschaftsraum til krigsførelsens behov.

Hitler og andre topnazister var overbevist om, at udryddelsen af de ledende lag i Øst - ikke blot topembedsmænd, entreprenører, professorer og forfattere, men også lærere, præster, officerer, læger og journalister, og praktisk talt alle med mere end en elementær uddannelse, ville efterlade befolkningen som en apatisk masse villige til at gøre, hvad de fik besked på. I de første uger af september 1940 blev der af specialkommandoer iværksat en internering og nedslagtning af den

polske intelligentsia, der i regionen Danzig/Vestpreussen omfattede 20.000 polakker. Etableringen af et direkte tysk styre i Generalguvernementet – og i det meste af de erobrede dele af Sovjet - kan ses som baseret - ikke på militærstrategiske eller økonomiske - men på ideologiske grunde eller et værdirationelt grundlag, således som Lammers bedømmer det. Men som led i forsøget på dominans af det europæiske kontinent havde overfaldet også sin egen morbide rationalitet med udgangspunkt i de (forfejlede) forventninger, der næreredes til mulighederne for udnyttelse af de derværende ressourcer med denne strategi.

Konsekvenserne af den førte politik var katastrofale - også set fra et besættersynspunkt. Det tyske styre blev stærkt ressourcekrævende, inkompetent og korrumperet og en politisk og økonomisk fiasko. De politiske konsekvenser blev udtalt modstand og partisanvirksomhed, der igen betød nødvendigheden af fastholdelse af stort embedsapparat og omfattende troppeformationer for at holde områderne under kontrol. Kamphandlingerne udviklede sig til terror og den planlagte udnyttelse af landenes ressourcer kunne kun i begrænset omfang realiseres, idet byrderne ved de store hære i sig selv var en overordentlig belastning.

Den militære indsats i Østeuropa og Sovjet blev langt større end andre steder og var udtryk for, hvilke belastninger menneskeligt og økonomisk, disse lande blev udsat for. I Sovjet stod i Hærens operationsområde i juli 1943 5,2 mio. mand. Polen/ Generalguvernementet var bestandig et stærkt belastet område dels på grund af den hensynsløse voldsanvendelse dels i forbindelse med krigens troppebevægelser. Således var der i oktober 1939 ca. 550.000 værnemagtssoldater og 80.000 SS- og politifolk. I juni 1941 ved opmarchen mod Sovjet var der 2 mio. soldater og 50.000 SS - og polititropper på vej østpå. I de følgende år var der bestandig mellem 300.000 og 550.000 stationerede tropper, og af SS- og polititropper 70.000. Forud for sammenbruddet af hærgruppen var der midt i juli 1944 550.000 mand. I september 1944 var der i Generalguvernementet vest for Wisla på 50.000 kvadratkilometer sammenpresset 1 mio. soldater og 80.000 mand SS og politi. Tjekkoslaviet/Bøhmen-Mæhren måtte i 1944 huse 1.000.000 mand.

Spidsbelastningerne i Polen kan aflæses nedenfor.

Tyske tropper i Polen 1940-1944

Måned	År	Værnemagten	SS og politi	Sum*
Okt.	1939	550.000	80.000	630.000
April	1940	400.000	70.000	470.000
Juni	1941	2.000.000	50.000	2.050.000
Februar	1942	300.000	50.000	350.000
November	1943	550.000	70.000	620.000
September	1944	1.000.000	80.000	1.080.000

* Repræsenterer de givne højdepunkter.

I Syd- og Centraleuropa var der betydelige belastninger i løbet af krigens gang således i Ungarn med 70.000 mand i marts 1943, i Italien i november 1943 med ca. 300.000 mand og med 450.000 mand stationeret i Jugoslavien/Serbien i 1944.⁵⁰

De vesteuropæiske besættelsesregimer

Politisk blev model 1 taget i anvendelse i Vesteuropa til en begyndelse med et to-trins scenario, hvor Hitler i 1940 først gav alle de okkuperede lande - Danmark, Norge, Holland, Belgien og Frankrig - det samme tilbud som Danmark sagde ja til: løfte om at man ved fredelig overgivelse ville respektere landets suverænitet. Dette betød, at regeringen under de givne omstændigheder kunne vedblive med at fungere, og at tyskerne i princippet ikke ville blande sig i de indre anliggender. Forudsætningen var, at man ville overgive sig og anerkende det tyske supremati.⁵¹

De tilbud, der blev givet var udarbejdet af militæret i overensstemmelse med Haagerkonventionens bestemmelser for besatte lande og havde taget sigte på de forhold, der skulle etableres i alle de vesteuropæiske lande ved en såkaldt fredsbesættelse. Bestemmelserne var underskrevet af Hitler, som gyldige ordrer for besættelsespolitikken i de besatte områder efter magtovertagelsen, men var mere end noget andet først og fremmest militærets strategi.

Tilbudet om denne såkaldte fredsbesættelse blev alene modtaget af Danmark. Anvendelsen af denne model i praksis ses i den tyske politik i Danmark. Danmark fik herved en særstilling i Europa under den tyske besættelse. Et lignende tilbud blev modtaget af det nedkæmpede Vichy-Frankrig. Begge kom til at optræde som lydlande, men bl.a. med den store forskel, at der i Danmark fandtes et legitimt styre, mens Vichy-regeringen var et illegitimt regimeskifte. De to lande fik herved et samspil med besættelsesmagten, som er blevet betegnet med ordet statskollaboration, idet kollaborationen foregik med de øverste politiske myndigheders godkendelse og på deres ansvar.

De øvrige neutrale regeringer afviste tilbudet og erobrede i kamp. Der var hermed erklæret krig, og deres regeringer gik herefter i eksil i London. Dette fik skæbnesvangre følger først og fremmest for Norge og Holland, der fik helt andre styreformer end Danmark. Da der var erklæret krig, og der ikke var nogen ansvarlig politisk top at forhandle med, benyttede Hitler lejligheden til ligesom i Østeuropa at indsætte rigskommissærer som øverste politiske myndigheder i det civile styre i stedet. Den 19. april indsatte han sin gauleiter i Essen Joseph Terboven som "Rigskommissær for de besatte norske områder" med bestemmelse over den civile retsudøvelse i landet og i ikke-militære dispositioner i princippet kun underlagt Hitler selv. Den 18. maj 1940 indsattes på lignende måde Arthur Seys-Inquart som "Rigskommissær for de besatte hollandske områder" med en stilling og beføjelser, der svarede til Terbovens. Terboven arbejdede helt frem til september 1940 på at etablere en i formen uafhængig, men i realiteten nazidomineret norsk regering, hvilket mislykkedes, og derefter fulgte fra 15. september 1940 afsættelse af kongehus og regering og forbud mod alle politiske partier undtagen det norske naziparti. Hitler erstattede i disse små lande det legale styre med rene nazistyrer. I Belgien opretholdtes militærstyret af forsvarspolitiske grunde ligesom den belgiske konges forbliven udgjorde en hindring for opbygning af et tilsvarende nazistisk civilstyre. Det opdelte Frankrig fik en særlig konstruktion med militærbesættelse i Paris og Nordfrankrig og i Vichy-Frankrig en lydstatsordning med delvis suverænitet som den danske.

Rigskommissariatene i Norge og Holland blev nu efter samme mønster som i Øst besat med tyske nazistiske gauleitere som øverste myndighed - i princippet kun ansvarlige over for Hitler. (Rigsprotektoren i Böhmen og Mähren - havde som i rigskommissariatene den samlede autonome forvaltning i området og disponerede over egne lokale myndigheder).⁵² De kunne

udstede retsfor skrifter, havde eksekutiv myndighed og kunne betjene sig af tyske politiorganer og politistyrker. Herved var der banet vej for et ukontrolleret nazistisk regimente i nært samarbejde med den tyske sikkerhedstjeneste.⁵³

Kollaboration med – eller anvendelse af – de nationale og lokale bureaukratier og organisationer var – i modsætning til i øst – samarbejdsformen i alle de besatte lande i vest. I rigskommissariatene fulgtes dette dog snart af dybtgående indgreb i landenes politiske og sociale struktur, der gjorde relationerne til en ren kommandostruktur. På øverste niveau indsattes tyske og nazistiske ledelser, der iværksatte en vidtgående nazificering af det politiske system og af civilsamfundet. Landene underlagdes Görings fireårsplan og inkorporeredes herved i den tyske økonomi med et omfattende træk på landets ressourcer til tyske formål. Resultaterne heraf ses nedenfor.

Rigskommisæren havde under sig et antal departementer bemandet på topposter med tysk militært og civilt personel eller nazistisk personel fra de besatte lande. Hertil var der tyske besættelsestropper med ansvar for de tyske besættelsestroppers interesser. De tyske, civile besættelsesmyndigheder kontrollerede de to landes ministerier og gennem forvaltningerne på provinsniveau og kommunalt niveau. Hertil kom en række særlige agenter (Beauftragte) på alle niveauer, der som vagthunde knyttet til de officielle nøglepositioner sammen med spioner og informanter kunne checke udførelsen af dekretet givet fra Berlin.

De efterhånden gennemførte dybtgående ændringer af de politiske og samfundsmæssige systemer i Norge og Holland (og i rigskommissariatene i Østeuropa) kan med udgangspunkt i det hollandske eksempel sammenfattes således:

1. Eliminering af "upassende" repræsentative organisationer. Politiske partier, de fleste fagforeninger og frivillige organisationer blev forbudt.
2. Ændring af "upassende" repræsentative organisationer til kontrolorganisationer. Frie organer for den offentlige mening – presse, radio – blev sat under streng overvågning og "reformeret" til instrumenter for propaganda for besættelsesmagten. Hollands Samvirkende Fagforbund blev nazificeret. Et "Nyordnings" – lederskab i form af førerprincippet blev påført organisationen, som herefter blev et politisk instrument til styring af arbejderne.
3. Indførelse af nye kontrolorganisationer som tyske militære, politi- og sikkerhedsorganer, erhvervsorganisationerne blev formet som den tyske model med nazistisk ledelse og et hierarki af erhvervsgrupper. Der oprettedes et såkaldt Jødisk Råd med et udviklet kontrolapparat.⁵⁴
4. Der etableredes en centralisering af alle bureaukratiske og organisatoriske beslutninger i toporganer, hvis afgørelser var underlagt den tyske tops godkendelse.

Samtidig med disse indgreb blev grænsen mellem den offentlige og private sektor stort set elimineret med tilvejebringelse af en vidtgående planøkonomi og en stramning af besættelsesmagtens greb om ressourcerne i erhvervslivet.⁵⁵

Indførelsen af de nævnte ændringer af samfundet var udtryk for en revolution i ideologi og tankegang vendt mod de vestlige liberale og humanistiske ideer om individets rettigheder. Det var en opskrift på afskaffelse af alle demokratiske rettigheder, som kan anvendes til bedømmelse af ideologier og systemer i både fortid og nutid.

Belgien og den besatte del af Frankrig (Nordfrankrig) undgik rigskommissærerne og fik i stedet militærregimer på grund af landenes betydning for forsvar af det erobrede område. Militæret i de

militært styrede områder i Frankrig og Belgien samarbejdede med de lokale eliter inden for politik, administration og erhvervsliv i styringen af landet. Politisk set var militærstyret at foretrække frem for rigskommissariatene. I disse regimer søgte den militære ledelse at arbejde efter den eksisterende krigslovgivning og militærets traditioner i bestandige stridigheder med andre rigsmyndigheder først og fremmest med Sikkerhedspolitiet og Himmler i disses forsøg på indtrængen på deres ansvarsområde og tilsidesættelse af deres kompetencer. Denne kamp tabte militæret i 1942-44 med alvorlige personlige følger også for generalerne selv. Terror til bekæmpelse af modstandsbevægelserne fik ubegrænset indpas også her.

I kraft af det forhold, at den politiske strategi var en anden i Vesteuropa, var den nødvendige indsats af ressourcer her langt beskednere end i Øst.

Erfaringerne i Østeuropa og fra 1. verdenskrig belærte de tyske besættelsesmyndigheder om betydningen af opretholdelse af en national administration i de enkelte lande, så vidt det var muligt. Det krævede 20.000 mand alene at administrere Generalguvernementet i Polen, og under 1. verdenskrig anvendtes i Belgien 10.000 mod 204 civile tyske embedsmænd i 1941. I det fredsbesatte Danmark havde Gesandtskabet et samlet personale på ca. 100 personer inklusive sikkerhedsstyrker.

Besættelsernes belastning og tæthedsgrad målt i antallet af værnemagtstropper.

Måler man antallet af tyske soldater i forhold til befolkningens størrelse og landets geografiske udstrækning får man dermed mål, der i grove træk viser størrelsesforhold i den økonomiske belastning af de enkelte samfund og besættelsens koncentrationsgrad. I Danmark omfattede Værnemagten i juni 1941 30.000 tyske soldater og i juni 1942 kun 24.000 mand. Fra 1. maj 1942 blev landet erklæret for militært operationsområde for at modvirke fjendtlige landinger. (Den værnemagtsbefalingshavende fik beføjelse til ved fare at kunne udstede anordninger også på det civile område.) I takt med krigens gang var der i august 1944 placeret 177.815 og i maj 1945: 286.875 mand i Danmark. I 1942 var der **148 danskere pr. tysk soldat**, og i **1944 20**. I 1942 var der knap **0,5 soldat pr kvadratkilometer**, og i **1944 4,1**⁵⁶

I Norge var der i juni 1941 180.000 værnemagtssoldater, i januar 1942 100.000 og i juni 1942 250.000. Herefter var der indtil kapitulationen ca. 300.000 mand eller derover. De samme mål som ovenfor var da for Norge **9 nordmænd pr. tysk soldat** i 1943 og i **1944 6,5 nordmænd**. De store troppekonzentrationer og de omfattende militære infrastrukturbyggerier blev derfor økonomisk meget belastende for landet. Antallet af tyske soldater pr. kvadratkilometer besat område var med Norges udstrækning kun lige godt **0,9 tysker pr. kvadratkilometer** i 1943 og **1,3 pr kvadratkilometer i 1944**. Alene i Nordnorge var der 200.000 mand eller næsten halvdelen af styrken i 1944. Der var betydelige luft- og søstridskræfter ved de norske kyster.⁵⁷

Troppestyrkernes størrelse svarede i Holland i 1944 til **68 hollænder pr tysk soldat** og **4 tyskere pr. kvadratkilometer** besat område.⁵⁸ I det militært styrede Belgien var tallene i begyndelsen af 1944 omfattende hær, luftvåben, marine og SS-enheder ca. **48 belgiere pr. tysk soldat** og **6 tyskere pr. kvadratkilometer**.⁵⁹

Forholdene i det besatte Frankrig forandredes med besættelsens forløb. I 1940 styrede 489 mand Frankrig. Mindre end 10 politifolk overvågede det franske politi i Paris på over 30.000 mand. Tallene steg, som modstanden satte ind, men endnu i 1942 var der kun 3 bataljoner tysk politi i Frankrig, dvs. mellem 2000 og 3000 mand. Besættelsestropperne i Frankrig omfattede 1. marts 1944

1.240.000 mand, og antallet af SS- og politifolk udgjorde fra maj 1942 85.230. **Antallet af franskmænd** på det besatte område var i 1944 **17 pr. tysker** og **4.5 pr. kvadratkilometer**.⁶⁰

Det vi får ud af disse beregninger er, at i løbet af 1944 var Værnemagtens belastning af de enkelte vesteuropæiske lande målt med befolkningstallet således, at der var 20 danskere, 68 hollændere, 48 belgiere og 17 franskmænd pr tysk soldat til at finansiere Værnemagten i deres lande. Danmark ligger således på niveau med Frankrig. Norge adskiller sig fra de øvrige lande ved den ekstraordinære store belastning med 6.5 nordmand pr. tysker og ved en beskeden tæthedsgrad i det store land. Mens Danmark indtil 1942 var ringe belastet, ser vi – mod forventning –, at Værnemagten fra 1944 fremstår som talmæssigt relativt større her i forhold til befolkningens størrelse end i Holland og Belgien.

Besættelsens tæthedsgrad var i landene i 1944, bortset fra Norge, nogenlunde ens.

Samarbejdet med besættelsesmagten. Et overblik.

Der var i alle vesteuropæiske lande et forvaltningsmæssigt samarbejde med besættelsesmagten – et samarbejde der var lige så nødvendigt for besættterne som for de besatte. Uden de nationale elites samarbejde ville hverken beherskelse af landene eller udnyttelse af deres ressourcer ved en gennemførelse af okkupationsmålene være tænkelig. Derfor arbejdede de tyske okkupationsmyndigheder såvel i Vest- og Nordeuropa som også i Sydeuropa fortrinsvis med de ledende repræsentanter i forvaltnings-, justits-, politi- og militærapparatet samt de bestående erhvervsorganisationer.⁶¹

I *Danmark* forblev forfatningsorganerne konge, rigsdag og regering fortsat eksisterende skønt med indskrænkninger af deres virksomhed. Dermed var den politiske udgangssituation skabt, hvorfra den såkaldte statskollaboration udgik. Tilpasningen til besættelsessituationen skete – med enkelte undtagelser – inden for forfatningens rammer. Erhvervs- og arbejdsmarkedsorganisationerne udgjorde sammen med regering og rigsdag en samlet national front. Sammenholdet skabte en modpart og en forhandlingspart, der var legitim og brugbar for besættterne. Såvel forvaltning som politi samarbejdede med besættelsesmagten på regeringens ansvar og efter dennes anvisninger. Efter regeringens afgang den 29. august blev samarbejdet fortsat af departementschefsstyret under formelt uforandrede rammer, idet dog militæret opløstes og tyske politimyndigheder overtog retsudøvelsen over danske modstandsfolk. De tyske politimyndigheders indtrængen fulgtes af terror som middel også i Danmark med Gestapos brug af Schalburgkorpset og det danske hjælpepolitikorps - Hipokorps. Mens Gestapo ellers i hvert land sikrede sig umiddelbar kontrol over politiet skete dette ikke i Danmark. Det danske politis manglende opslutning bag bekæmpelse af uroligheder førte sluttelig til dets internering i september 1944.

I *Norge* fik Rigskommissæren vidtgående magtbeføjelser, idet han tildeltes bemyndigelse til udstedelse af forordninger. Hermed fik han beføjelser til at gennemføre en vidtgående nazificering af Norge. Til gennemtvungelse af forordninger kunne han betjene sig af tyske politiorganer. Det nazistiske styre opbyggede et forvaltningsapparat og et politiapparat med en nazistisk ledelse og med SS og det tyske sikkerhedspoliti som en væsentlig faktor i kontrollen, ligesom det skete i Polen, Holland og fra 1943 i Vichy. De nationale politistyrker kom i forbavsende omfang til at tjene som besættelsesmagts forlængede arm.⁶² Kommissariatsstyret i *Holland* bestod af en rigskommissær og en ham tilhørende præsidualafdeling med fire tyske generalsekretærer, der overtog tilsynet med den hollandske forvaltning. I Holland stod et intakt forvaltningsapparat, hvis opgave under besættelsen blev formuleret som „i statens interesse at videreføre embedsforretningerne i snæver forbindelse med de tyske besættelsesmyndigheder“.

Forudsætningerne herfor var, at der ikke måtte arbejdes mod hollandske interesser, og at der ikke måtte dannes en regering med deltagelse af hollandske nazister.

Strukturelt og personelt blev der af rigskommissariatet igangsat en centralisering og nazificering af det hollandske embedsværk og politi. Der dannedes særlige hollandske politienheder, der blev synonyme med terror og kollaboration. Og der iværksattes styring af civilsamfundet i form af kontrol af presse og information, folkeoplysning, uddannelse, organisationer - herunder arbejdsgiver- og arbejderorganisationerne - film, tidsskrifter, bøger og kultur.

I *Belgien* fandt militærforvaltningen et intakt embedsapparat, hvis departementschefer gennem parlamentets resolution var bemyndiget til at regere. Sammen med kongen dannede de en vis tilbageværende normalitet. Militæret arbejdede direkte sammen med de belgiske centralmyndigheder i en forvaltning, hvor de belgiske myndigheder og ministerier førte deres forvaltning videre. De tyske tjenestesteder førte sjældent selv forvaltningsbestemmelser ud i livet, men bestræbte sig på at styrke departementschefernes stilling og ikke at implementere retsfor skrifter hen over hovedet på dem, eller at fremprovokere deres afgang ved fremsættelse af uacceptable forlangender. De anvendte styringsmetoder var indirekte. Militærstyret opløste dog alle valgte og repræsentative organer på alle niveauer i den belgiske forvaltning og gennemførte førerprincippet. Militærstyret opløstes i 1944.

Frankrig havde i udgangspositionen i 1940 en vis selvstændig stilling ligesom Danmark. I våbenstilstandsbetingelserne var anført, at besættelsesmagten ville overholde Haager Landkrigskonventionens bestemmelser "med retten til at udøve den besættende magts rettigheder", som tilføjet af Hitler selv. Bestemmelserne svarede til de bestemmelser, der skulle regulere forholdene i Danmark. Der indrettedes et militærstyre i Paris, der støttede sig til den franske forvaltning dvs. forvaltningen skulle organiseres som en opsynsforvaltning med mindst mulig tysk personale. Den franske regerings love og forordninger gjaldt også for den besatte del uden for de annekterede områder, for så vidt de ikke blev ophævet igen ved den tyske militære øverstbefalendes anordninger. Petain-regeringen i Vichy-Frankrig blev til en vis grad en suveræn regering med intakte statslige og erhvervsmæssige strukturer. Forholdene forværredes med krigens forløb. Det franske politi blev inddraget i de politimæssige aktiviteter med hjælp fra Vichy-regeringen. Der blev således truffet en aftale mellem HSSPF i Paris Carl Oberg og generaldirektøren for det franske politi Renè Bousque i 1942, der fastlagde principperne for kollaboration mellem det franske politi og den Højere SS- og Politifører. Derefter handlede det franske politi autonomt, og organiserede selv undertrykkelse af frihedskæmpere og razziaer mod jøder. Fra november 1943 blev der under tysk pres foretaget ændringer i nøglefunktioner i det franske statsapparat med indbygning af betingelsesløst kollaborationsvillige kræfter.

I det besatte Sydøsteuropa blev politi- og gendarmeri med tiden på lignende måde underordnet de Højere SS- og Politiførere.⁶³

De besatte landes bidrag til den tyske krigsøkonomi. Et overblik.

Besættelsesomkostninger.

Alle besatte lande kom til at bidrage til den tyske krigsøkonomi, og virksomheder og leverandører i alle lande ydede leverancer til den tyske militærindustri. Størrelsesforholdene ses af nedentående tal. Bidragene finansieredes dels over særlige værnemagtskonti eller over landenes clearingkonti i forhold til Tyskland.

Værnemagtens udgifter pålagdes de besatte lande og finansieredes over værnemagtskontiene. Værnemagtens udgifter var alle steder meget belastende. Den belgiske stats samlede udgifter fra 1. maj 1940 til 30. juni 1944 var således ifølge den tyske militærforvaltning i Belgien opgjort til 153 mia. belgiske francs. Deraf faldt 69,7 mia. eller 45 % på besættelsesomkostningerne (incl. kvarterydelse).⁶⁴ I Holland måtte der indtil den 31. december 1940 ydes 42% af den løbende nationalindkomst på 1.735 mio. hollandske floriner til besættelsesmagts udgifter.⁶⁵

De enkelte vesteuropæiske landes bidrag til den tyske Værnemagts udgifter ses af nedenstående tabeller.

Besættelsesomkostninger (mio. RM)⁶⁶

	Danmark	Norge	Belgien	Holland	Frankrig
1940-45	2.438	6.122	5.576	14.886	34.012

Ingen steder var den økonomiske udnyttelse af ressourcer og arbejdskraft så stor som i Frankrig. Frankrig bidrog med den største del til krigsfinansieringen og ydede det største bidrag til den tyske krigsøkonomi. Skønt med bidrag der var ringere i omfang bidrog også Belgien og Holland på denne måde uforholdsmæssigt til den tyske krigsførelse. De franske, hollandske og belgiske leverancer indgik i den kæmpemæssige og efter Værnemagtens tab i Sovjet Unionen umådeligt voksende efterspørgsel efter rustningsudstyr.

De her foreliggende tyske tal udgjorde opgjort i danske kroner 5.071.04 mio. kr. for Danmarks vedkommende, hvilket harmonerer godt med de danske opgørelser over udgifter på værnemagtskontoen på ca. 5 mia. kr.

Besættelsesomkostningerne var mindst i Danmark. I Norge og Belgien var de to-tre gange de danske ydelser, i Holland endog seks gange så store og i Frankrig seksten gange. Omkostningernes størrelse var først og fremmest en funktion af antallet af stationerede tropper og af infrastrukturinvesteringer i flyvepladser og voldanlæg m.v.

I alle lande steg værnemagtsomkostningerne voldsomt fra 1942 i kraft af fæstnings-byggeriet på Vestvolden.⁶⁷

Tager man udgangspunkt i clearinggælden, som skal føjes til værnemagtsudgifterne som mål for de besatte landes ubetalte bidrag til den tyske krigsøkonomi, så udgjorde denne ifølge de tyske opgørelser nedenfor følgende beløb:

Tysk clearinggæld til nedenstående lande 1940-1945 (Norge: Tysk tilgodehavende)⁶⁸

	Danmark	Norge	Belgien	Holland	Frankrig
	Mio. RM	Mio. RM	Mio. RM	Mio. RM	Mio. RM
1944	1.335	-15.6	5.395	6.045	8.532
1945	1.414	- 56.3	-		

Alle besatte vesteuropæiske lande havde en betydelig og fra 1942-44 stærkt stigende samhandel med og eksport til Tyskland, som førte til den store tyske clearinggæld til disse lande. En undtagelse i dette billede var Norge, der, som det ses af ovenstående tal, havde underskud på clearingkontoen i forhold til Tyskland. Norske behov måtte således delvis dækkes gennem en ubetalt gæld til Tyskland.

Den tyske clearinggæld til Frankrig som her registreret forekommer beskeden i forhold til landets størrelse. En række udgifter, der ellers afvikledes over clearingkontoen konteredes for Frankrigs vedkommende i stedet på Værnemagtskontoen.⁶⁹ Vi ser ellers det samme billede her som for besættelsesomkostningerne. Tysklands clearinggæld til Holland var mere end fire gange gælden til Danmark og til Belgien næsten fire gange så stor, hvilket er et vidnesbyrd om virkningerne af disse landes inddragelse i den tyske krigsøkonomi via Görings fireårsplan.

De andre besatte vesteuropæiske lande var i langt højere grad integreret i den tyske krigsøkonomi end Danmark. Holland var særlig dårligt stillet. De hollandske tilgodehavender eksisterede fra 1. april 1941 ikke længere som clearing, idet den tysk-hollandske valutagrænse ophævedes, og den hollandske rigsbank fik påtvunget værdiløse skatkammerbeviser på den tyske stat i Deutsche Verrechnungskasse.⁷⁰

Der var en betydelig forskel i udnyttelsesgraden mellem de lande, der var direkte indlemmet i den tyske krigsøkonomi og de lande, som var helt eller delvis afhængige tyske lydstat, men med selvstændige forvaltninger. Der var i lande underlagt fireårsplanen tale om en fuldstændig ødelæggelse af statsfinanserne. I Belgien faldt i finansåret 1942 ikke mindre end 41 mia. bfr., dvs. 67% af statsudgifterne på betalinger til Tyskland. Da skatteindkomsterne i det samme tidsrum var 17 mia. bfr. måtte 23 mia. udlignes ved betalinger i form af skatkammerbeviser og lån og ved gæld til den belgiske nationalbank. I Holland skete der det samme hærværk på statsfinanserne. Til statslige udgifter på 4,65 mia. hollandske floriner stod der kun indtægter på 1/3, nemlig 1,63 mia. Seddelpressen, ikke blot i Holland, men også i Prag og Wien måtte sættes i gang for at producere hollandske gyldensedler.⁷¹

Clearinggæld og besættelsesomkostninger

	Danmark	Norge	Belgien	Holland	Frankrig
1940-44/45	3. 872	6. 065	10. 971	20. 931	42. 544
I danske kr.	8.053	13.100	22.819	43. 536	88.492

Clearinggæld og besættelsesomkostninger i alt (mio. RM)

Som det ses måtte det besatte Frankrig og Beneluxlandene yde langt større bidrag til den tyske krigsøkonomi end Danmark, der var det land, der bidrog mindst. Holland var i betragtning af dets størrelse det hårdest belastede land.

Forsøgene på indlemmelsen af de besatte landes produktionskapacitet blev af stigende betydning for den tyske krigsførelse, der under krigens gang truedes af den kæmpemæssige mobilisering af den amerikanske produktionskraft og know how på demokratiernes side.⁷²

Der kom voldsomt stigende tyske underskud på clearingkontiene fra 1942-1944, da krigsproduktionen for alvor sattes i omdrejninger. Den tyske import fordelte sig først og fremmest med store poster på jern- og metalindustri, jernindustri iøvrigt, kemisk industri, kul, sten og jord og træ, og af forbrugsgoder især tekstilindustri.

Rustningsleverancer til Tyskland fra april 1940 til april 1945.

	Danmark	Norge	Belgien/ Nordfrankrig ⁷³	Holland	Frankrig
Apr. 1944	396.3	463.6	6.414		11.312
Okt. 1944	467.7	-		5.158	
Danske kr.	1.010.2	964.286	13.341	10.728	23.528.9

Akkumulerede værdier. (Mio. RM).

De største leverancer er kommet fra Frankrig og i anden række fra Belgien og Holland, mens den danske og den norske eksport af rustningsleverancer kun spillede en ringe rolle.

Det er iøjnefaldende, at leverancerne fra Holland og Belgien relativt var langt større end de danske. Måler man med folketallet skulle eksporten fra Belgien og Holland have været den dobbelte og ikke som her ses tretten gange så stor for Belgiens vedkommende og ti gange så stor for Hollands.

De mellem maj 1940 og december 1943 indgåede tyske militære ordrer fordelte sig i hovedsagen på følgende grupper og blev realiseret med følgende procenter af de afgivne ordrer.⁷⁴

	I Frankrig	I Belgien/Nordfr.	I Holland
Jernindustri	63.8	83.5	100.0
Maskinbygning	62.7	66.	84.0
Transportmiddelindustri	46.0	84.4	82.8
Luftfartsindustri	40.6	59.9	63.0
Skibsbygning	74.2	80.8	58.3

Efterspørgselen rettede sig især mod maskiner, fartøjer af enhver art, fly og flymotorer, elektroindustrielle varer, finmekanik og optik, skibe og kemisk industrielle produkter. En efterspørgsel, der også afspejler sig i danske tal for tyske leverancer.⁷⁵

Opgøres rustningsleverancerne til Tyskland fra de besatte områder som andele af den samlede tyske rustningsproduktion fremgår det dog, at langt den største del af produktionen er sket i Tyskland selv.

De besatte områders andele af den tyske rustningsproduktion

	De besatte områders andele	Frankrigs andele
Våben	5.3	1.5
Ammunition	6.9	1.4

Kraftfartøjer	16.2	11.9
Skibe	35.7	6.4
Flyvemaskiner	8.9	6.5
Efterretningsudstyr	28.8	5.0
Optisk udstyr	8.3	2.8

De besatte områders andele af den tyske rustningsproduktion i 1943 (%)

Af de samlede leverancer fra de besatte område faldt 40 % på Frankrig, 31 % på Belgien og Holland.⁷⁶

Den største del af rustningsproduktionen til den tyske krigsførelse kom fra Tyskland selv. Men inddragningen af produktionskapacitet i de besatte lande på våben- og rustningsindustriens område sikrede dog med en andel på ca. 10-12% en styrkelse af de rustningsmæssige forudsætninger for besættelsesmagts krigsførelse.⁷⁷

De tyske forestillinger om, at Sovjet skulle forsyne hele Europa med korn viste sig at være katastrofale fejlkalkulationer. I stedet fik Frankrig en førsteplads i den tyske import af levnedsmidler med leverancer på 1,16 mio. tons korn i 1940/41, 1,4 mio. tons i 1942/43 og 1,3 mio. tons i 1943/44. Kun i 1943/44 overgik kornleverancer fra Sovjet på 2.910 mio. tons de franske leverancer (sammen med betydelige polske leverancer på 1,3 mio. tons).⁷⁸ Frankrig blev også (med Danmark i anden række) en hovedleverandør af kød, mens russiske og polske leverancer med krigens gang faldt bort.

De tyske myndigheder var ikke i stand til eller havde ikke vilje til at sørge for opretholdelse af tilstrækkelige forsyninger til befolkningerne af vigtige forbrugsvarer og levnedsmidler. Dette gjaldt også i Tyskland selv.

Til trods for forskellighederne i forvaltningsformerne ved besættelsernes etablering, så var der nogle bestemte grundtræk i udviklingen, som gik igen fra land til land.

- de styreformer, der var blevet etableret ved besættelsens begyndelse opretholdtes i formen uændret besættelsestiden igennem, skønt med en stigende anvendelse af terror.
- alle de besatte landes forvaltninger fungerede videre i et samarbejde med den tyske besættelsesmagt i den form tyskerne tillod det;
- militær og politi blev i alle lande inddraget i samarbejde med besættelsesmagten
- alle de besatte lande bidrog med leverancer til den tyske krigsøkonomi og til den tyske militærindustri
- i alle rigskommissariater iværksattes systematisk nazificering af samfundet og diskrimination og udryddelse af jødiske borgere
- der skete i alle lande en fremvækst af modstandsbevægelser og folkelige demonstrationer

- der iværksattes overalt i løbet af krigen skærpet undertrykkelse af enhver modstand mod besættelsesmagten
- der indsattes løbende skærpede foranstaltninger til sikring af ro og orden
- der iværksattes overalt bestræbelser på ophævelse af demokratiet, forfølgelse af kommunister og diskriminering, forfølgelse og udryddelse af jødiske borgere
- der iværksattes udnyttelse af de vigtigste råstoffer til besættelsesmagts formål og beslaglæggelse af kapitalkoncentrationer og industriforetagender
- der iværksattes deportationer af millioner af tvangsarbejdere fra besatte lande til Tyskland
- i 1943/44 var terror alle vegne sat ind i bekæmpelse af folkelig modstand

Danmark udgjorde i en række vigtige henseender et undtagelsestilfælde.

¹ Teorien om lynkrigsstrategien fremsættes i Alan Milwards arbejder og er endnu gentaget i Robert Bohns: Reichskommissariat Norwegen.

² Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8, s. 347 f.

³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8 tabel 16 s. 90-93. Europa unterm Hagenkreuz, 8 s. 39 - 97. Kirchhoff m.fl., 2002 s. 240f.

⁴ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8 s. 48 f.

⁵ Milward s. 19.

⁶ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 3 s. 80, Alfred Rosenberg: Gold und Blut. Rede in der französische Abgeordnetkammer in Paris am 28. November 1940, i: Nationalsozialistische Monatshefte (Berlin), 130, 1941, s. 5., s. 13.

⁷ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 3 s. 80.

⁸ Mazur, 1997 s.6ff, Buchheim , 1965 s. 116f.

⁹ Mazur s. 8 Buchheim ,1965 s. 68

¹⁰ Mazur s. 8 , Benz, 1983.

¹¹ Mazur s. 445, Buchheim 1965 s. 217f.

¹² Mazur s. 46, Kwiet 1968 s. 111 .

¹³ Mazur s. 10

¹⁴ Mazur s. 11., Birn 1986 s. 24ff.

¹⁵ Mazur s. 12, Buchheim 1965 s. 171.

¹⁶ Mazur s.13, Birn, 1986 s. 399.

¹⁷ H.-H. Jescheck: Die Verantwortlichkeit der Staatsorgane nach Völkerstrafrecht. Eine Studie zu den Nürnberger Procezenen, Bonn 1952. s. 34 og s. 211. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8 s. 345f.

¹⁸ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8 s. 347.

¹⁹ A. Waltzog: Deutscher Volkssturm und Haager Landkriegsordnung in Deutsches Recht, 1944. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8 s. 348 f.

²⁰ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8 s. 350 ff.

²¹ Umbreit s.139

²² Benz s. 15ff. Resten af Tjekkoslovakiet Slovakiet blev en selvstændig tysk lydstat med et klerikalt og halvfascistisk styre i Bratislava.

²³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8 s. 53. Kirchhoff m.fl. s. 266.

²⁴ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8 s. 53.

²⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8 s. 51f.

²⁶ Benz s. 15ff.

²⁷ Kirchhoff m. fl. 2002.s.239. Europa Unterm Hagenkreuz, bd. 8 , s.264-304

²⁸ Kirchhoff m.fl.s. 267.

²⁹ Kirchhoff m.fl.s. 267 f.

³⁰ Europa Unterm Halkenkreuz bd. 8 s. 50.

³¹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8 s. 50, 53.

³² Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8 s. 52.

³³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8 s. 83

³⁴ Kirchhoff m.fl. , 2002 s.241f.

³⁵ Benz s. 15 - 18.

³⁶ Benz s. 19f.

³⁷ Nano In'T Veld s. 130 f

³⁸ Benz s. 23 ff.

³⁹ Nanno In'T Veld: Höhere SS-und Polizeiführer und Volkstumpolitik:ein Vergleich zwischen Belgien und den Niederlanden 121- 139

⁴⁰ Kirchhoff m.fl. , 2002 s. 240. -Benz s. 20 ff. s. 22 -Mobilisierung des deutschen Machtbereichs 1.halvbind. Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1939-41, Stuttgart 1988.

Wolfgang Benz: Typologie der Herrschaftsformen in den Gebieten unter deutschem Einflusss s.11 - 25.

- Erich Thomsen : Deutsche Besatzungspolitik in Dänemark 1940-1945. Düsseldorf 1971. --Benz s. 20 ff. s. 22 -

Mobilisierung des deutschen Machtbereichs 1.halvbind. Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1939-41, Stuttgart 1988.

Wolfgang Benz: Typologie der Herrschaftsformen in den Gebieten unter deutschem Einfluss s.11 - 25 (i Wolfgang Benz, Johannes Houwink ten Cate, Gerhard Otto (ed.): Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und Verwaltung im besetzten Europa, 1998. Reihe Nationalsozialistische Besatzungspolitik in Europa 1939-45, Band 4).

Gads Leksikon om dansk Besættelsestid 1940-1945: Werner Best.

⁴¹ Kirchhoff m.fl., 2002 s. 237.

⁴² Milward s. 13 ff. Salmonsens XV 1923 s. 357.

⁴³ Salmonsens XV 1923 s. 357.

⁴⁴ Europa unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 21, s.23. Hans Umbreit: Auf dem Weg zur Kontinentalherrschaft i: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, herausg. V. Militärgeschichtlichen Forschungsamt, bd. 5, 1988.

⁴⁵ Czeslaw Madajczyk i Ergänzungsband I, s. 45-58. Werner Warmbrunn: The Dutsch under German Occupation 1940-1945, London 1963 s. 273f. Werner Röhr: Okkupation und Kollaboration i "Ergänzungsband I, s. 59-85. Hans Lemberg: Kollaboration in Europa mit dem drittens Reich um das Jahr 1941 in der Internationalen Politik, hg. Karl Bols, München/ Wien 1972. Röhr bd. 8 s. 149.

⁴⁶ Werner Rings: Leben mit dem Feind. Anpassung und Widerstgand in Hitlers Europa 1939-1945, 1979, s. 101-230.

⁴⁷ Robert Bohn(Hg): Die Deutsche Herrschaft in den germanischen Ländern 1940-1945, 1997, s. 47ff., 48. C. J. Lammers ,1988. Administrative Quarterly,33:438-457.

⁴⁸ Bohn; Reichskommissariat Norwegen s. 260. Wohler: Von der Co-operation zur Kollaboration, Schwedens Wirtschaftsweg ins NS-Rondelll, s. 3001-309.

⁴⁹ Röhr bd. 8 s. 130f.

⁵⁰ Röhr bd. 8 s. 90 ff.

⁵¹ Bohn, Lammers s. 54.

⁵² Bohn: Petrick s. 123 ff.

⁵³ Bohn: Petrick s. 123 ff.

⁵⁴ Bohn: Lammers s. 57 ff. Hirschfeld, 1984 og 1988 og Warmbrunn 1963.

⁵⁵ Bohn: Lammers s. 57ff.

⁵⁶ Grundmaterialet til de foretagne beregninger findes hos Röhr bd. 8 s. 90 ff. Og omfatter spidsbelastninger.

⁵⁷ Röhr bd. 8 s. 90 ff.

⁵⁸ Röhr bd. 8 s. 90 ff.

⁵⁹ Röhr bd. 8 s. 90 ff.

⁶⁰ Röhr bd. 8 s. 90 ff.

⁶¹ Röhr bd. 8 s. 152 ff.

⁶² Röhr bd. 8 s.156 ff.

⁶³ Röhr, bd. 8 s. 159

⁶⁴ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 38.

⁶⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 38f.

⁶⁶ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7. Dänemark und Norwegen. Diagrammer og tabeller. Bd. 4 Belgien und Holland. Diagrammer og tabeller, s. 278 ff. Bd. 3 Frankreich, Diagrammer og tabeller, skema 3 s. 336.

⁶⁷ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4. s. 209, dok 127

⁶⁸ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7. Dänemark und Norwegen. Diagrammer og tabeller.

Bd. 4 Belgien und Holland. Diagrammer og tabeller, s. 278 ff. Bd. 3 Frankreich,

Diagrammer og tabeller, skema 3 s. 336. Akkumulerede værdier

⁶⁹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 3, Frankreich, s. 253, dok. 160.

⁷⁰ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 40.

⁷¹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 40.

⁷² Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4, s. 4, dok. 20, 26. Gillingham: Belgian Business. 63 ff.

⁷³ Værdierne er akkumulerede værdier. En del af de franske leverancer findes under Belgien/Nordfrankrig. Opgørelserne for Frankrig er pr. 1. okt. 1940, juli 1941, juni 1942, august 1943 og april 1944. De franske tal bygger på opgørelser af afgivne ordrer til mellem 2.600 og 3.200 virksomheder. I 1942 var der registreret 8.607 firmaer med tyske industriordrer og i 1944 5.900 virksomheder med rustningsordrer og 8.500 med civile ordrer, herunder i virksomheder med en nøglerolle for militærindustrien. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, 1996. Diagrammer og tabeller, diagram 7. Europa Unterm Hagenkreuz bd.4, s 42 Zast (Zentralauftragsstelle für Auftragsverlagerung) ved Rustningsinspektionen i Belgien/Nordfrankrig og samme s. 43 fra Zast Holland. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 3 s. 70-71.

⁷⁴ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4, s. 43. Tallene stammer fra en oversigt i Reichfinanzministerium fra juni 1944. Bundes Archiv Koblenz, R 24/10.

⁷⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 3 s. 69, 71.

⁷⁶ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 3 s. 70

⁷⁷ J. R. Overy: War and Economy in the Third Reich, 2002, s. 274.

⁷⁸ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 3 s. 73f.

Den tyske besættelse af de vesteuropæiske lande

Fredsbesættelsen i Danmark

Danmark og enkelte andre lydstater, herunder tidligere forbundsfæller, som hen ad vejen blev besat uden kamp, fik en såkaldt fredsbesættelse. Den tyske besættelsesmagt bekendtgjorde den 9. april 1940, at den overtog "Beskyttelsen af kongeriget Danmark" og dets neutralitet. Riget ville respektere landets suverænitet og territoriale integritet. Dette indebar, at det ikke ville gribe ind i det danske politiske system og dets indre anliggender. Dermed bestod der angiveligt ingen krigstilstand med Danmark, og riget ville respektere den danske neutralitet.⁷⁹

Den danske regering protesterede i sin svarnote mod den tyske indmarch og krænkelsen af landets neutralitet, men valgte at tage besættelsen til efterretning og at fungere videre uden at anse besættelsen som en egentlig krigerisk handling. Man stillede sig på det standpunkt, at Danmark fortsat var neutralt og ikke krigsdeltager. Dette var konstruktionen af den såkaldte neutralitetsfiktion.⁸⁰

En ordning på grundlag af neutralitetsfiktionen blev etableret med Haagerkonventionens bestemmelser som grundlaget for de regler som de tyske tropper og de tyske repræsentationer i Danmark skulle fungere under, og hvis bestemmelser om besættelsesmagts rettigheder skulle træde i kraft i tilfælde af konflikt.

Den tyske besættelses karakter betød, at Danmark skønt militært okkuperet ikke folkeretligt anså sig som værende i krig med Tyskland. Man var heller ikke inddraget i krigen på tysk side.

Tyskland anså sig heller ikke som værende i krig med Danmark. Indtil 1943 bestod endog en (reduceret) dansk hær og en dansk flåde. Selv efter 29. august 1943 stod det uklart, om der bestod en krigstilstand, skønt den danske modstandsbevægelse militært bekæmpede den tyske besættelsesmagt. Skønt okkuperet var Danmark perioden igennem fortsat udland. De dansk - tyske diplomatiske forbindelser blev ikke afbrudt, og handelsforbindelserne blev reguleret bilateralt. Danmark blev betragtet som en suveræn stat, skønt ikke altid respekteret som sådan. Der var en fungerende dansk regering, ingen eksilregering. Danmark kunne - i hvert fald til en begyndelse - i et vist omfang opretholde sine forbindelser til andre lande.

Til forskel fra Norge og Holland var de danske forfatningsorganer konge, rigsdag og regering således fortsat eksisterende med indskrænkninger af deres virksomhed. Den statslige suverænitetsudøvelse forblev hos danske instanser, og selv de danske forbindelser til Tyskland var uforandret mellemstatslige, idet den danske gesandt i Berlin besørgede de diplomatiske forbindelser til Danmark og den tyske gesandt i København besættelsesmagten.

Dermed var den politiske udgangssituation skabt, hvorfra den såkaldte forhandlingspolitik - eller samarbejdet med besættelsesmagten - udgik. En politik, der af nogle forskere betegnes som statskollaboration.⁸¹

Forhandlingspolitikken indebar, at den danske regering affandt sig med landets situation og gennem taktisk og praktisk samarbejde med besættelsesmagten forsøgte at bevare den indenrigspolitiske selvstændighed, normaliteten og størst mulig indflydelse på egne forhold. Tilpasningen til besættelsessituationen skete - med enkelte undtagelser - inden for forfatningens rammer.

Regeringen blev omdannet til en national samlingsregering, som sammen med civilsamfundets hovedorganisationer, erhvervs- og arbejdsmarkedsorganisationerne m. flere, udgjorde en samlet national front og forhandlingspartner i forhandlingspolitikken. Forbindelserne til besættelsesmagten - de politiske og erhvervsmæssige - blev fastlagt gennem forhandlinger.

Mens forhandlingspolitikken i udenrigspolitikken og vedrørende militære forhold snart kunne ses som tilpasning til Tyskland, så havde den i indenrigspolitikken overvejende en defensiv karakter - med nogle vigtige undtagelser, hvor man bevægede sig ind på betænkelige, grænseoverskridende handlinger. Det gjaldt forhandlingerne om en mønt- og toldunion i august 1940, internering af danske kommunister i juni 1941, tilslutningen til Antikominternpagten i november 1941, dog ikke som krigsdeltager på tysk side, tilladelse til herved af frivillige til krigen i Øst, initiativet til deltagelse i udnyttelse af ressourcer i Østrummet. På retsområdet og på erhvervsområdet blev man nødt til at indgå i et aktivere samarbejde, på retsområdet for at beholde jurisdiktionen på danske hænder og på det erhvervsmæssige område for at holde den danske økonomi i gang.

Danmark var på grund af holdningerne i Auswärtiges Amt og i de herværende tyske institutioner langt bedre beskyttet, end de lande der underlagdes de nazistiske rigskommissærer. Sammenholdet i det danske politiske system og dettes støtte i civilsamfundet skabte en modpart og en forhandlingspart, der var legitim og brugbar for besættelserne. Trods alvorlige kriser og tyske overgreb er konklusionen, at rationelle overvejelser om, at hensynet til opretholdelse af ro og orden, politisk og økonomisk, var afgørende for opretholdelse af de anormale forhold i dette lille og for Tyskland ret betydningsløse land. At danskerne fik en særordning, fordi de var germanske, kan udelukkes. Både Holland og Norge var germanske lande, der tværtom underlagdes et styre med en systematisk nazificering, som peger mod, at Hitlers langsigtede mål var indlemmelse.

Hitler havde i april 1940 ikke taget stilling til, hvorledes forholdene i Danmark på længere sigt skulle være.⁸² Og da den danske regering ifølge den tyske befuldmægtigede Cecil von Renthe-Fink på alle væsentlige punkter efterkom tyske krav, kunne man indtil 1942 lade det være ved det. I denne periode måtte det tyske gesandtskab trods forsøg på pres erkende, at det grundlæggende vilkår var, at det ingen bemyndigelse havde til at gribe ind i Danmarks indre anliggender, og at det måtte forhandle eller forsøge at virke ved pres. I samme periode fastlagdes ved forhandling bl.a. en række forhold vedrørende de dansk-tyske økonomiske forbindelser, som opretholdtes krigen igennem.

I løbet af 1942 begyndte modstandsbevægelserne i Europa og herunder også i Danmark at gøre sig gældende. Og den tyske sikkerhedstjeneste i Berlin registrerede de folkelige tilkendegivelser af uvilje, som fandt udtryk i Danmark.

Ved telegramkrisen i september 1942 greb besættelsesmagten for første gang direkte ind i regeringsdannelsen med det sigte at skabe en ren marionetregering ved indsættelsen af regeringen Scavenius. Men regeringen Scavenius blev ikke den nazificerede lydregering, som Berlin havde tænkt sig. Forfatningsformerne opretholdtes. Best fik ikke status som rigskommissær, var fortsat underlagt Auswärtiges Amt og måtte virke igennem de eksisterende institutioner og på forhandlingspolitikens grundlag. Han fik kun i begrænset omfang de legislative og eksekutive beføjelser, som tildeltes rigskommissærerne. Den eksekutive myndighed lå fortsat hos den danske regering. Den efter tyske krav vedtagne bemyndigelseslov gav regeringen - og den tyske militære øverstbefalende, men ikke den rigsbefuldmægtigede - bemyndigelse til at indføre undtagelsestilstand uden om parlamentet. Og den rigsbefuldmægtigede kunne stadig ikke udstede forordninger, men fik dem i stedet til gennemsyn før iværksættelse - en rettighed, som Best ifølge udenrigsministeriets direktør Nils Svenningsen ikke anvendte til indgreb.⁸³ Efter

telegramkrisen forsvandt dog gesandtskabsplaceringen, og den rigsbefuldmægtigedes forbindelse gik nu direkte til statsministeren, som den rigsbefuldmægtigede herefter ikke opsøgte, men lod tilkalde.

På ét område nemlig på politi- og retsområdet forsøgte Himmlers og Heydrichs tidligere nære medarbejder dog at opnå større indflydelse. Til styrkelse af egen eksekutiv myndighed fik han hidkaldt flere SS-polititropper til Danmark, og han opnåede en kortere tid placering som Gerichtsherr med domsmyndighed og benådningsret for dømte modstandsfolk. Resultatet blev imidlertid i stedet i løbet af kort tid Gestapos og Sikkerhedspolitiets indtrængen i Danmark i 1944 - ikke under Bests, men under en særlig SS-Hauptführers og Himmlers ledelse.

Trods overgreb og indgreb i politikken og i retsudøvelsen - og fra 1943 regeringens afgang og direkte terror - så opretholdtes neutralitetsfiktionen og dens former i forbindelserne mellem parterne stort set krigen igennem. Uanset neutralitetsfiktionen, så var de spilleregler, som de tyske myndigheder i Danmark var pålagt at overholde i besættelsespolitikken, Haagerkonventionens bestemmelser, og de rettigheder og forpligtelser, som disse indebar for besættelsesmagten og de besatte. Et hovedpunkt her var det besatte lands forpligtelse til at opretholde ro og orden og forhindre angreb på besættelsesmagten. Kunne denne forpligtelse ikke overholdes, anså man sig fra tysk side berettiget til at kunne gribe ind i politikken og i retsudøvelsen. Endnu indtil 29. august 1943 lykkedes det stort set danske myndigheder at fastholde jurisdiktionen og brug af dansk politi og danske domstole ved pådømmelse af modstandsfolk.

Den 29. august 1943, hvor Berlin forlangte indgreb fra regeringens side mod auguststrejkerne og den danske befolkning ved anvendelse af bemyndigelsesloven og indførelse af dødsstraf, ophørte regeringen med at fungere, og politikernes deltagelse i statskollaborationen var dermed formelt ophørt. Samarbejdet med besættelsesmagten blev herefter fortsat af departementschefsstyret under formelt set i øvrigt uforandrede rammer. Regeringens afgang fulgtes af opløsningen af det danske militær, jødeaktionen og de tyske politimyndigheders overtagelse af retsudøvelsen over danske modstandsfolk og sluttelig internering af det danske politi i september 1944. De tyske politimyndigheders indtrængen fulgtes af terror som middel også i Danmark.

For danskerne var denne modus vivendi og forhandlingspolitikken naturligvis en fiktion, fordi landet var besat og tyskerne herskere i deres land. Fiktionen havde dog i den forstand en realitet, at den sikrede et vist spillerum og inden for visse grænser også forpligtede tyskerne i det omfang, det spillede nogen rolle for dem politisk, militært og erhvervsmæssigt. På begge sider eksisterede denne interesse, skønt med forskellige udgangspunkter: fra begge sider var en pragmatisk forhandlingspolitik nyttig - eller spærrede fra en dansk synsvinkel for noget, der var værre.

Det politiske sammenbrud kom, hvor grundlæggende hensyn eller værdier stod på spil. Retsplejen og jurisdiktionen var dette konflikt punkt, hvor parterne ikke længere kunne blive ved med at mødes trods danskernes stramning af straffeloven efter tysk ønske i 1941. Danmark havde kunnet fastholde jurisdiktionen over danske statsborgere indtil 29. august 1943. Tyske krav på sikring af militære interesser og af deres herredømme førte til krav om indgreb i dansk retspleje, som det var umuligt for regeringen at acceptere nemlig indførelse af undtagelsestilstand og dødsstraf som våben mod frihedskæmpere og mod befolkningen under augustoprøret i 1943. Regeringens afgang førte opløsning af militæret og jødeforfølgelserne med sig, og indgreb i retsudøvelsen som i 1944-1945 eskalerede i terror på linje med udviklingen i de andre besatte lande bl.a. med pågribelse af det danske politi.

Rigskommissariatet Norge: "Norske tilstande".⁸⁴

Udgangssituationen

Det var forud for overfaldet planlagt, at såvel Danmark som Norge skulle tilbydes en fredsbesættelse. I Norge overrakte den tyske gesandt Curt Bräuer samtidig med Cecil von Renthe-Fink kl 5,20 om morgenen den 9. april den norske udenrigsminister et memorandum, der tilskyndede til at besættelsen skulle foregå uden modstand mod løfte om, at landets territoriale integritet og politiske suverænitet dermed ville forblive uantastet.⁸⁵

Det gik imidlertid ganske anderledes. Norge satte sig til modværg, og der indlededes en 62 dage lang krig, inden kamphandlingerne den 10. juni afsluttedes med den 6. norske divisions kapitulation, og regeringen Nygaardsvold og kong Haakons flugt til Storbritannien for at fortsætte krigen derfra.

Det var ganske på tværs af den tænkte tyske strategi, da den norske nazist Vidkun Quisling den 9. april dannede sin egen "nationale regering". Efter at den tyske gesandt den 15. april 1940 fik foranlediget, at Quisling igen gik af, udnævnte den norske højesteret et Administrationsråd, som skulle forhandle med besættelsesmagten i de besatte dele af landet. Da der ikke kunne dannes en egentlig norsk regering, blev den tyske gesandt hjemkaldt og erstattet af nazisten og gauleiteren Joseph Terboven som rigskommissær.⁸⁶ Joseph Terboven var gauleiter i Nazipartiet i Essen og overpræsident i Rhinprovinsen med de bedste forbindelser til storindustriens folk således Friedrich Flick og Gustav Krupp og en protégé af Hermann Göring.⁸⁷

Rigskommissær Joseph Terboven

Den 24. april 1940 kom Hitlers beslutning om, at der skulle udnævnes en rigskommissær i Norge, der på det civile område skulle udøve den øverste regeringsmagt. Rigskommissæren kunne til gennemførelse af sine anordninger og ved udøvelsen af sin magt anvende det norske Administrationråd og de norske myndigheder. Den hidtil gældende ret skulle forblive i kraft, så vidt den var forenelig med besættelsen. Rigskommissæren fik imidlertid vidtgående magtbeføjelser, idet han tildeltes bemyndigelsen til at sætte ret gennem udstedelse af forordninger. Til gennemtvangelse af sine forordninger kunne han betjene sig af tyske politiorganer.

Den befalingshavende for de tyske tropper i Norge fik tillagt udøvelsen af de militære højhedsrettigheder. Så vidt og så længe den militære situation nødvendiggjorde det, havde han rettigheden til at anordne og gennemføre bestemmelser, der var nødvendige til den militære sikring af Norge. På det civile område kunne hans forordninger alene gennemsættes gennem rigskommissæren. Til gennemsættelse af sine anordninger kunne rigskommissæren betjene sig af tyske politiorganer.⁸⁸

Med disse bestemmelser var rigskommissæren tillagt meget vidtrækkende beføjelser, der frigjorde ham fra overordnet styring gennem det tyske forvaltningsapparat i Berlin. I praksis gav de ham muligheden for at gennemføre den vidtgående nazificering af Norge, som fulgte.

Bestemmelsen om muligheden for indsættelse af tysk politi og tyske politidomstole var identisk med indsættelse af den tyske politistats beføjelser i Norge.

Indsættelsen af en rigskommissær i Norge var lukning af muligheden for et besættelsesregime i form af en militærforvaltning, der var bundet af reglerne i folkeretten. Dette valg angiver, at der her som i Holland var tale om planer om en nazificering af samfundet og om en fremtidig statslig-territorial binding til riget. Rigskommissariatet blev organ for en nationalsocialistisk

"Førerforfatning" og det blev ikke som i Danmark en "Opsynsforvaltning", men en "Førerforvaltning", der skulle tilvejebringe en nazificering. Rigskommissæren forsøgte først at skabe et skær af legalitet med forhandlinger om udnævnelse af kommissariske statsråder som en quasiregering, der skulle give "nyordningen" en norsk retsstilling.

Han optog forhandlinger med de i landet forblevne medlemmer af Stortingets præsidium om dannelse af en kollaborationsvenlig regering. De tilbageværende norske politikere søgte forgæves at opnå "danske tilstande". Man kom i Norge ud i at tilbyde langt mere ydmygende indrømmelser end i Danmark. I en første forhandlingsrunde var politikerne villige til at gå så vidt som at lade Stortinget acceptere afsættelse af kongen og regeringen og indsættelse af et rigsråd med beføjelser til at udstede anordninger uden om Stortinget. Man søgte herved at undgå en regering Quisling og i stedet for en Rigskommissær at få indsat en "Befuldmægtiget for Det tyske Rige" som i Danmark. Terbovens forhandlingsresultat stødte dog på vanskeligheder i Berlin, fordi Alfred Rosenberg – og Hitler – fandt, at med tilsidesættelse af Quisling ville planen vanskeliggøre en nazificering af Norge.⁸⁹

I Terbovens forhandlinger med de norske politikere i anden forhandlingsrunde ville medlemmerne af stortingspræsidiatet efter det store knæfald ikke acceptere tyske krav om, at landets øverste regeringsmyndighed fortsat skulle ligge hos rigskommissæren, og at det af Stortinget indsatte Rigsråd skulle bestå af Quislingtilhængere. Derpå erklærede Terboven den 25. september 1940 i henhold til bemyndigelser fra Hitler, kongen og regeringen for afsat, Administrationsrådets opgaver som afsluttet og de politiske partier med undtagelse af det nazistiske parti for ophævet. Terboven opløste det tyske gesandtskab og fratog dermed Auswärtiges Amt enhver indflydelse på okkupations-politikken i Norge. Hermed var muligheden for at opnå "danske tilstande" udelukket.

Disse foranstaltninger var entydigt folkeretsstridige. Allerede fra det sene efterår 1940 viste det sig da også, at alle norske institutioner havde i sinde at holde sig til forfatningen og afvise den "nye Orden".⁹⁰

Rigskommissariatet og dets politik

Det nazistiske styre under rigskommissæren opbyggede et forvaltningsapparat, hvor SS og det tyske sikkerhedspoliti fik en væsentlig rolle ved kontrollen med den norske forvaltning og styringen af det norske samfund. Rigskommissærens medarbejderstab omfattede i oktober 1940 tre afdelinger, der allerede da havde 239 medarbejdere, der var fordelt på tre hovedafdelinger: forvaltning, økonomi og erhverv (hvorunder også nationalbank, finans og valuta) samt folkeoplysning og propaganda (ledet af en tidligere forbindelsesofficer mellem Goebbels og Hitler). Herudover arbejdede en 70 mand stor NSDAP indsatsstab med at hjælpe de norske nazister med at påvirke den norske befolkning og at få etableret en regering Quisling.⁹¹

Reguleringen af militære erhvervsbehov lå hos Wehrwirtschaftsstab Norwegen, hvorigennem store tyske virksomheder søgte at gennemsætte deres erhvervsmæssige interesser i industriel virksomhed i Norge.⁹² Afdelingen for den indre forvaltning underlagdes fra november 1940 SS standardfører Heinrich Fehlis. Til styrkelse af rigskommissærens eksekutive magt ankom den 29. april en indsatsgruppe fra sikkerhedspolitiet og sikkerhedstjenesten på 200 mand, der dermed placerede det tyske politiske politi og naziparti centralt i landets styrelse. Politiets styrker inddeltes i fem indsatskommandoer, der anbragtes i hovedstaden, i Stavanger, Bergen, Trondhjem og Tromsø. Der oprettede her lokalkommissariater, som blev til embeder for rigskommissariatet og for sikkerhedspolitiet og sikkerhedstjenesten. Overordnet chef blev den Højere SS og Politifører SS Obergruppenführer Frederik Wilhelm Riediess. Under Riediess stod foruden

indsatskommandoerne, der var forvandlet til kommandanturer for Sikkerhedspolitiet og Sikkerhedstjenesten endvidere to SS-Totenkopfstandarten og seks motoriserede politibataljoner. De tyske politiorganer skulle betjene Rigskommissæren ved udøvelsen af hans beføjelser som øverste regeringsmagt med kompetence til udstedelse af forordninger og til retsudøvelse på det civile område.⁹³ Den militære øverstbefalende beholdt som i Danmark i tilfælde af fare ret til at anordne de foranstaltninger, der fandtes nødvendige også på det civile område.

Norge blev under det nazistiske kommissariatsstyre i modsætning til, hvad der skete i Danmark, udsat for systematisk nazificering af civilsamfundets institutioner. Rigskommissæren udnævnte et styre med 13 overvejende nazistiske kollaboratører som "kommisariske" statsråder. Alle statsrådets forordninger skulle før kundgørelse forelægges Rigskommissariatet. Det norske politi blev under kommando af Jonas Lie i betragtelig grad nazificeret. Slutteligt tilhørte 42% af politifolkenes National Samling. Det efter Gestapos mønster dannede norske statspoliti bestod sågar udelukkende af medlemmer af NS. Lie organiserede politiet efter tysk mønster og knyttede det til de tyske politikræfter. I tilfælde af indre uro skulle det ligesom det "Germanske SS Norge" og Hird-Organisationen - en slags SA fra NS - indtræde under tysk kommando. Dette norske politi fungerede som eksekutiv arm for okkupationsregimet.⁹⁴

Statsrådenes foranstaltninger for ensretning - "Gleichgestaltung" - af justitsen, det kommunale selvstyre og det udbyggede organisationssystem i Norge stødte dog straks på modstand. Medlemmerne af Norges Højesteret, som havde indsat Administrationsrådet, trådte tilbage. Protester fra erhvervs- og interesseorganisationerne fulgte under henvisning til folkeretten, (men rettedes ikke officielt mod okkupationsmagten). Med den skete ophævelse af de politiske partier og forsøgene på nazificering af civilsamfundet udskiltes vigtige bærere af modstandskampen. Det kommunistiske parti var blevet forbudt den 16. august og virkede illegalt, men fik kun ringe indflydelse på modstandsbevægelsen, som blev styret dels fra London dels af medlemmer af det afsatte Administrationsråd og den afgåede Højesteret.⁹⁵

Den norske modstandskamp fik hermed en helt anden karakter end den danske. Den tog karakter af en civil modstand i institutioner og organisationer mod nazificerings-forsøgene under ledelse af den civile modstand i "Hjemmefronten". Regeringen i London var direkte imod ukoordinerede lokale sabotager af hensyn til de følger, de kunne få - og fik - i form af terror mod befolkningen. Den sabotage som fandtes koordineredes med England og havde mest karakter af større militære norsk-britiske aktioner mod krigsvigtige mål som f. eks. ved sabotagen mod tungtvandsfabrikken i Rjukan. I krigens sidste år måtte den norske regering acceptere sabotageaktivitet under "Milorg", som var i Norge militært organiserede modstandsgrupper.⁹⁶

Mens Danmark ikke var af særlig interesse i de tyske planer om den europæiske nyordning viste den tyske Rigsgruppe Industris beretning store planer for udnyttelse af norske reesourcer.⁹⁷ Interesserne faldt sammen med Fireårsplanens (Göring) vidt og bredt kundgjorte planer om "indbygning af nord- og østersøstaterne i det kontinentale europæiske erhvervssystem under tysk ledelse" For Norge var interesserne samlet om storstilede planer for tysk kapitalindtrængen ved udvinding af industrielle råstoffer som jern, kobber, nikkel, bly, aluminium og molybdæn, anlæggelse af fabrikker for letmetaller og udnyttelse af vandkraft til elektricitetsproduktion, bygning af store skibsværfter og af jernbane- og vejsystemer fra nord til syd. Tyske koncerner gjorde sig i denne sammenhæng alle anstrengelser for at opnå varige, centrale positioner i det norske erhvervsliv. Der blev iværksat omfattende byggearbejder, der medførte betydelig mangel på arbejdskraft. Norge skulle inddrages som leverandør af råvarer og elektricitet i det stortyske Wirtschaftsraum, hvor det nærmest ville få karakter af kolonialområde for tysk ekspansion. Forsøgene på realisering af de vidtløftige planer førte sammen med først og fremmest den militære udbygning til krigsformål til voldsom mangel på arbejdskraft og deportering til Norge af 85.000

russiske krigsfanger som tvangsarbejdere. De stort tænkte arbejder måtte dog efterhånden omlægges og underordnes krigsførelsens behov. I begyndelsen af 1942 fordoblede hovedafdelingen Volkswirtschaft i rigskommissariatet deres afdelinger for systematisk at forøge udnyttelsen af Norges råstofkilder til krigsformål, mens andre mere langsigtede dele af planerne efterhånden som krigen skred frem måtte skrinlægges. De storstilede nazistiske planer endte politisk og økonomisk som fuldstændig fejlslag.⁹⁸ Det der blev tilbage var her som andre steder en hektisk udnyttelse af de besatte landes ressourcer til tyske krigsformål.

Forsørgelsen af den store tyske krigsmagt, der på ethvert givet tidspunkt var på mellem 250.000 og 400.000 mand og i gennemsnit 300.000, var sammen med de store infrastrukturinvesteringer i befæstninger, veje og flyvepladser en umådelig byrde for Norge. Umuligheden af at skulle finansiere besættelsesarméen med dens materialekrav og byggeprogrammer med norske midler fremstod i løbet af få måneder som et hoved-problem på grund af den meget betydelige belastning af de norske finanser, som de udgjorde. Værnemagten brugte ukritisk seddelpressen til sine behov og mulighederne for en galoperende inflation var overhængende. Rigskommissariatet stod hermed over for et uafviseligt konkret problem, som kom til at forme Terbovens politik på tværs af alle ideologiske forankringer. Han blev af realiteterne - og den funktion han havde som chef for civilforvaltningen - tvunget ind i en varetagelse af norske - og egne - interesser i et et opgør med Værnemagtens ressourceforbrug, der truede landets økonomiske stabilitet.

Under trykket af de eksisterende problemer sammenkaldtes der til et møde på Skaugum i efteråret 1940, hvor repræsentanter for tyske myndigheder for første gang diskuterede, hvor grænsen gik for hvilke byrder man kunne pålægge besatte lande. Rigsfinansminister Schwerin von Krosigk og hans toneangivende rådgivere erkendte allerede kort tid efter det tyske overfald, at virkeliggørelsen af de tyske finansielle krav, i første række Værnemagtens, efterhånden ville ruinere den norske økonomi. I intet andet land var det talmæssige forhold mellem besættelsestropperne og befolkningen så ugunstig og den pengemæssige belastning pr. hoved i befolkningen noget nær så høj som i Norge. Ved mødet på Skaugum fremlagdes en undersøgelse er dokumenterede, at de indtil da værende 220.000 soldater i Norge svarede til en belastning på 7 mio. mand i Tyskland selv. Sammenlignet med de andre besatte lande i Vesteuropa var belastningen på dette tidspunkt i Norge pr. dag pr. hoved 1,20 RM mod en belastning i Frankrig på 0,50 RM, i Holland 0,40 RM og i Belgien kun 0,20 RM pr. hoved pr. dag. Norge var hårdere ramt end noget andet vesteuropæisk land.⁹⁹

Der var enighed om nødvendigheden af, at værnemagtens belastning af Norge måtte reduceres. Støttet af Rigsfinansminister Schwerin von Krosigk og rigserhvervsminister Walther Funk og embedsmændene i Reichsfinanzministerium og Reichswirtschaftsministerium tog Terboven her et opgør med Værnemagten, der endte i, at han fik indflydelse på leverancerne og et principielt tilsagn om, at forsyningerne til hærstyrkerne skulle hentes i moderlandet - hvilket sidste dog kun delvis kunne opfyldes. Men Værnemagtsdelingerne i Norge blev trods de betragtelige tonnageproblemer i større omfang forsynet med forsyninger hentet i Tyskland selv. Indkøb i Norge måtte kun ske med tilladelser fra Rigskommissariatet, hvad dog ikke betød, at værnemagtsdelingerne til stadighed holdt sig til disse aftaler. Terboven afviste ganske Værnemagtens forslag om at overgå til en norsk/tysk møntunion ligesom i Holland, hvor valutagrænsen faktisk var ophævet.¹⁰⁰

Seddelomløbet i Norge mere end fordobledes frem til 1945, mens det i Danmark kun fordobledes. Seddelomløbet var, omregnet til RM og fordelt pr. hoved af befolkningen i 1943 sammenligningsvis i Norge 542 RM, men i Danmark kun 173 RM.¹⁰¹

Værnemagtens finansielle belastning af befolkningen i Norge var til krigens ende den højeste i alle tysk besatte lande i Vest- og Sydeuropa nemlig 1,75 RM pr dag pr. hoved og var dermed højere end i riget, hvor den var 1,60 RM pr. hoved pr. dag, i Belgien var den 0,40 RM, i Frankrig 0,38 pr. hoved pr. dag.¹⁰²

I fortsættelse af bestræbelserne på at tøjle Værnemagtens udgifter introduceredes en skattepolitik, som i de følgende år - forholdene taget i betragtning - sikrede en nogenlunde stabil udvikling i priser og finanser.¹⁰³ Forhandlingerne i Norge og de der konstaterede modsatrettede holdninger førte til, at Rigsfinansministeriet i begyndelsen af december 1940 udsendte instruktioner om, hvad inddragelsen af de besatte nord- og vesteuropæiske lande kunne føre med sig med hensyn til bidrag til værnemagtsom-kostningerne. Det blev her grundlæggende fastslået, at "fortolkningen af Haager Landkrigsordningen måtte være i overensstemmelse med Stortysklands placering som den stærkeste militærmagt og at man i modsætning til den hidtidige praksis og opfattelse i folkeretten i stedet måtte inkorporere de behov, der opstod i forbindelse med en moderne hærs udvikling og den moderne krigs totalitære karakter. I den forstand er en videreudvikling af folkeretten i tysk udgave hensigtsmæssig" som det hed. Foruden de "indre" omkostninger dvs. de i det besatte land selv opstående omkostninger, skulle også de "ydre" omkostninger dvs. de med besættelsen af landet samtidig opstående omkostninger kunne forlanges af det besatte land. " Et andet spørgsmål er naturligvis, hvorledes udøvelsen af denne rettighed skal håndhæves", som det tilføjedes. I Norges tilfælde var det Rigsfinansministeriets forestillinger, at det skulle være nok med de "indre" omkostninger.¹⁰⁴

For at kunne gennemføre sin politik var rigskommissariatet afhængig af samarbejdet med det norske byråkrati og landets forvaltningselite især de centrale myndigheder. Rigskommissariatet styrede i Norge ikke først og fremmest gennem Quisling eller Nasjonal Samling, som kun i ringe grad besad folk med den nødvendige kompetence, men i vid udstrækning gennem det traditionelle norske byråkrati og de norske offentlige myndigheder i almindelighed. Dette skete med eller uden Nasjonal Samling og den " nationale regering," ikke sjældent også imod den. Ja, hensynet til at undgå Nasjonal Samlings indflydelse blev bevidst brugt til at få den nationale elite til at samarbejde med Rigskommissariatet. Rigskommissariatets samarbejde med de traditionelle myndigheder var også en tosidig nødvendighedens betingelse - for på den ene side at få okkupationsregimet til at fungere så gnidningsløst som muligt og dermed opnå satte mål, og for på den anden side at afværge større skader for det norske erhvervsliv, som var truet gennem Nasjonal Samlings diletantisme.¹⁰⁵

På den økonomiske politik og erhvervspolitikens område fik de centrale myndigheder i Berlin, Rigsfinansministeriet og Rigerhvervsministeriet, gennem de udnævnte ministerielle embedsmænd i Rigskommissariatet indflydelse på mangfoldige måder. De økonomiske rigsministeriers synspunkter, som de fremtrådte hos de sagkyndige i rigskommissariatets økonomiafdeling (finanser, udførsel, indenrigshandel, prisdannelse) viste - også når der var tale om partimedlemmer - at der tænkes og handledes i traditionelle wilhelminske-imperiale tankebaner om økonomi. Rigskommissariatets personale var ikke homogent. Rigsemdsmændene var for en stor del i overensstemmelse med deres ressortministerier, mens partifunktionærerne var mere ideologisk forankrede.

Af særlig betydning var den tyske finanspolitik i Norge. Den vældige finansielle belastning truede som omtalt, med at ødelægge de norske statsfinanser. Presset blev på grund af misforholdet mellem værnemagts- og byggeudgifterne og de forhåndenværende ressourcer materielt og mandskabsmæssigt endog usædvanligt stort. Farerne for inflation var betydelige, og i bestræbelserne for at undgå inflation var det forholdsvis let for de tyske finans eksperter at bevæge

de traditionelle norske myndigheder til samarbejde - uagtet eksisterende politiske forskelle og modsætninger.¹⁰⁶

I Tyskland var de økonomiske ministerier fuldstændig kendt med at føre en moderne planøkonomisk politik med styring af produktion, priser og lønninger. Hitler fastslog i marts 1942, at prisstabilitet som grundlag for en fast kurs var en af de vigtigste forudsætninger for sikring af rustningsindustriens ydelsesdygtighed og havde ved en uoffentliggjort forordning af 14. marts 1942 bestemt, "at ved tilladelse til prisfor-højelser skulle man anlægge den strengeste målestok og ved evt. prisforhøjelser af grundlæggende betydning skal min afgørelse indhentes".¹⁰⁷ Rigskommissariatets finanspolitik i Norge blev under de givne omstændigheder succesrig. Der blev - mod Nasjonal Samlings ønsker - gennemført en effektiv skatte- og prispolitik, som opslugede den ved værnemagtens pengeudpumpning stigende købekraft og holdt inflationen inden for tålelige grænser samtidig med, at der skete en regulering af varemarkedet og af arbejdsmarkedspolitikken.¹⁰⁸ Den også i Danmark ved samme tid opnåede prisstabilitet ved fastlåsning af de tyske eksportpriser til Danmark finder heri sin forklaring.¹⁰⁹ Ved et møde i Berlin i april 1943 frenførte Hans Fischböck Rigskommissær for Prisdannelse i Norge, at det kun i Norge og Böhmen-Mähren var lykkedes at etablere en næsten fuldkommen stabilitet i prisforholdene. Denne kunne sammenlignes med den i Riget, ja den hævdede sig derudover ved erhvervenes ansvarlige deltagelse i prisudvalgene. I de andre besatte lande i Belgien, Frankrig og navnlig i Syd- og Sydøsteuropa og i Ostland havde sådanne resultater ikke kunnet opnås.¹¹⁰

De store planer for tysk erhvervsmæssig ekspansion i Norge i nyordningens regi forliste under krigsforholdenes krav.¹¹¹ Over 95 % af de af Norge ydede betalinger på 12 mia. kr. gik således til den tyske værnemagt;¹¹² men det lykkedes - med besvær - at tilfredsstille værnemagtens basale behov og tilførselen af strategiske råstoffer til militærindustrien til krigens formål. Med Alberts Speers indtræden som rustningsminister i 1942 blev de centrale krigsindustrielle behov ganske dominerende. Råstofleverancerne fra Norge vandt i betydning for den tyske rustningsindustri i takt med at forsyninger som svovl, jernmalm og stålforædlingsstoffer fra andre betydningsfulde råstofområder, gik tabt. Fra 1942 var Norge en af de vigtigste råstofleverandører til den tyske rustningsindustri.¹¹³

Norske leverancers betydning for den tyske krigsindustri

Norge blev en for Tyskland vigtig leverandør af strategiske råvarer.

Som det ses nedenfor fordobledes Norges tyske leverancer ligesom i de øvrige nordiske lande i årene 1942-1944¹¹⁴

Norge	Ordre (RM)*	Leverancer (RM) *
April 1940	0	0
Oktober 1940	70	57.9
April 1941	139.2	119.2
Oktober 1941	184.8	171.9
April 1942	236.5	214.5
Oktober 1942	354.6	294.1

April 1943	427.9	364.5
Oktober 1943	469.3	421.1
April 1944	504.2	463.6
Oktober 1944	-	-
April 1945	-	-
Danske kr. 1940-45	1.089.072	927.200

**Opsummerede tal.*

Leverancerne bestod af alle former for våben og forsyninger til krigsindustriens behov, der har udgjort ca. halvdelen af den norske eksport

Leverancerne var her som fra de øvrige nordiske lande en for tyskerne tilfredsstillende opfyldelse af afgivne ordrer.

Fra Norge hentede Tyskerne varer, der var af langt større betydning for dem end de danske leverancer nemlig råvareleverancer, der var af strategisk betydning for den tyske rustningsindustri.

Det drejede sig bl.a. om vigtige råstoffer som svovlkis, jernerts, svovl, kobber og aluminium; for de to førstes vedkommende i betydelige mængder nemlig på højdepunkterne i 1942 omkring 500.000 tons årligt.¹¹⁵

Med muligheder for investeringer i vigtige råvare- og energiresourcer til brug for rustningsindustrien var vurderingen i sommeren 1940 den, at der burde indsættes kapital på kort sigt af rustningspolitiske hensyn, men også på længere sigt med henblik på en omfattende videregående "fredsplanlægning".¹¹⁶

Belastningen af den norske Værnemagtskonto og den norske økonomi kom dog kun i mindre grad til at hidrøre fra de storstilede, men forliste fremtidsplaner om udviklingen af de norske råstofressourcer, energiresourcer og transportveje.

Allerede 6. august 1940 lagdes retningslinjer for udnyttelse af de norske vandkraftressourcer til elektricitetsformål, i hvilke foruden Rheinisch-Westfälischen Elektrizitätswerk A/G også tyske og norske statsinstanser skulle deltage finansielt. Albert Vögler, formand for selskabets bestyrelse besøgte i den anledning Oslo den 23. august 1940.¹¹⁷ Heinrich Koppenberg, generaldirektør og bestyrelsesformand for Junkers Flugzeug und Motorenwerke AG skaffede sig gennem en forordning fra Terboven position som formueforvalter (Treuhand) for hele den norske Aluminiumsindustri, hvilket fulgtes af ønsker om deltagelse fra både Vereinigte Aluminiumswerke A/G og I.G. Farbenindustri AG.¹¹⁸

I. G. Farben og andre fremtrædende koncerner viste betydelig interesse for udbygningen af udvindingen af strategiske stoffer til brug i militærindustrien og for indbygning af Norge i det kontinentaleuropæiske Wirtschaftsrum. Med det formål fremsattes den 8. maj 1941 af I.G. Farben forslag til liberalisering af den norske handelspolitik og etablering af en præferencestilling for tyske virksomheder og produkter.¹¹⁹

Den 15. september 1941 fremsatte I.G. Farben yderligere ønsker om friholdelse af tyske virksomheder for indførsels- og udførselstold og for omsætningsafgift i Norge. Den tyske industri havde indsat et stort antal virksomheder i energifremstilling, i letmetalproduktion og i bjergværksdrift, som havde tilført Norge ikke blot initiativ og planlægning, men også stillet teknisk erfaring og kapital til rådighed og sikret afsætning af den nye produktion. Kapitalbehovet på letmetalsområdet udgjorde investeringer på ca. 1,1 mia. RM svarende til mere end en tredjedel af den normale norske nationalindkomst, og det måtte fra tysk side anses som rimeligt, at denne produktion i det væsentlige kunne stå til rådighed for Tyskland på antagelige betingelser.¹²⁰ Den tyske indtrængen i norsk erhvervsliv gav anledning til gnidninger mellem Terboven og Quisling.

Den 11. august 1942 forelagde Terboven for Hitler klager over, at Quisling på det erhvervsmæssige område arbejdede imod tysk kapitals deltagelse i Norge. Terbovens bestræbelser var at tage adgangen til norske energikilder til udvinding af letmetal ud af norsk lovgivning og ud af norsk koncessionskompetence. Man forhandlede derfor med Quisling om udstedelsen af en koncessionslov, som man dog ikke kunne komme til enighed om, idet Quisling kun ville tilstå Tyskland en forpagtning af bestemte energikilder på 60 år. Hitler besluttede herom, at spørgsmålet om udnyttelse af de norske energikilder alene lå i tysk hånd, og at Terboven kunne udstede de efter hans skøn nødvendige anordninger.¹²¹

Det manglede ikke på advarsler fra rigskommissærens finans- og fagembedsmænd om, at Terbovens og sikkerhedspolitiets fremfærd fra 1942 kunne få negative følger for de norske leverancers omfang. Terroren førte imidlertid ikke nedgang i leverancer til Tyskland med sig. Trods de allieredes krigssabotage blev den norske produktion til den tyske krigsindustri opretholdt til langt ind i 1944 og på enkelte områder endog væsentligt forøget, hvorefter den svandt ind på grund af helt andre forhold nemlig sammenbruddet af de tyske tilførsler af brændstoffer og sammenbruddet i transport-forholdene.¹²² Efter den fornyede pågribelse af norske officerer i 1943, som værnemagten frygtede samarbejdede med modstandsbevægelsen, viste det sig, at der var et helt andet forhold, der kunne øve indflydelse på den tyske politik, idet pågribelsen af norske officerer udsattes til efter forhandlingerne om en fornyet tysk-svensk transitaftale var afsluttet den 5. august 1943. Herefter blev 1800 norske officerer og 700 politifolk arresterede.¹²³ Herefter blev samtlige officerer internerede i krigsfangelejren Schildow og 271 norske politifolk sendt til koncentrationslejren Stutthof. ¹²⁴Blandt de internerede var også generaldirektøren for Norsk Hydro. Norsk Hydro var på linje med de fleste andre store og små norske virksomheder inddraget i arbejder for tyskerne. Interneringen af direktøren skabte ikke blot vanskeligheder for Letmetalprojektet, hvori Norsk Hydro var afgørende involveret, men også vanskeligheder med at opnå den ønskede kredit under samtidig løbende forhandlinger med Stockholms Enskilda Banken. Arrestationerne havde medført stor vrede i Sverige. Chefen for den økonomiske afdeling i Rigskommissariatet Carlo Otte fik forhandlet en løsning, hvor man undgik nazisten indenrigskommissær Viljam Hagelin, hvis placering på posten ville have lukket for den ønskede kredit, ¹²⁵

Norske industrianlæg var mål for en ganske omfattende allieret sabotage- og luftkrigsførelse. Britisk-norske kommandoer angreb gentagende - 30. oktober og 17. november 1943 såvel som 9. maj og 1. juni 1944 svovlskisgruben Orkla, hvis krigsvigtighed siden de allieredes besættelse af Sicilien var sprunget i vejret. En anden kommando førte den samlede svovlsyreproduktion til standsning ved angreb den 21. november 1943 på ferrosiliciumproduktionen i Eydehavn og den 29. juni 1944 ved angreb på de kemiske fabrikker i Lysaker ved Oslo og i Hurum (Verpen) ved Drammen. Den 8. US Airforce bombede 16. november 1943 Norsk Hydros kvælstoffabrik i Rjukan og selskabets kraftværk Vemork, hvor produktionen af tungt vand igen var kommet i gang i april, ligesom molybdængruben Knaben og den tyske krigsmarines u-bådsbase ved Trondhjem.

Forsøgene på at transportere tungtvandsfabrikationen til Tyskland blev forhindret ved, at Tinsjö-jernbanefærgen sænkedes den 20. februar 1944. Samarbejdet mellem de britiske SOE kombatanter og modstandsbevægelsen blev stadig snævrere ligesom også et samarbejde i Nordnorge med russerne.¹²⁶

Grunden til angrebene var de norske råvareleverancers betydning for den tyske krigsindustri. Afsætningen af vigtige råstoffer som f. eks. titan, nikkel, svovl osv. kunne i 1944 forøges i forhold til året før. Og Norge leverede i 1943 og 1944 i sammenligning med de tidligere år rekordleverancer af kobbermalm og svovl, råjern og jernlegeringer, aluminium og zink, hvis betydning for den tyske rustningsproduktion voksede i det omfang, hvor andre for råstofforsyningen vigtige områder gik tabt. Leverancerne var således trods angrebene stigende og af væsentlig stigende betydning for den tyske rustningsøkonomi.

I 1943 fremgår den norske andel af Tysklands råstofforbrug af de vigtigste krigsvigtige råstoffer af tallene i nedenstående tabel.¹²⁷

Norges bidrag til Tysklands forbrug af udvalgte råstoffer, 1943

	I % af det tyske forbrug	Udførsel til Tyskland (i tons) 1943
Jernerts fosforfattig	6 %	ca. 208.000 jern-indhold
Titan (TiO₂)	100 %	24.700 TiO ₂ -indhold 1
Molybdän (Mo indhold)	18 %	
Nikkel	6 %	670 Ni rå
Kobber	5 %	14.900
Aluminium	5 %	over 17.000 Al rå
Ferrosilicium (45 % FeSi)	46 %	69.000
Svovlkis (40 % S)	27 %	198.000
Svovl	16 %	39.000
Glimmer, ren	25-30 %	750
Grafit	12 %	2.750
Siliciumcarbid	13 % 1944	2.660

Som det fremgår af tabellen, registreres de norske leverancer som værende af ganske stor direkte betydning for den tyske krigsproduktion. 10.000 tons fosforfattig jernertskoncentrat faldt ud af produktionen ved luftangreb i juli. Sværvægten i molybdænuudvindingen var produktionen ved Knabengruben i Sydnorge. Efter angreb dækkede Norge straks efter i andet kvartal 1944 igen 23%

af det tyske forbrug. Ved stigning i molybdænuudvindingen skønnedes den norske andel at kunne hæves til 32 %.

De norske rustningsleverancer fordelte sig i første halvår 1944 med 41 % på hæren, 39 % på marinen og 20 % på luftværnet. 97 % af leverancerne var ordrer fra de tyske besættelsestropper i Norge – et forhold, som genkendes i de øvrige besatte lande, hvor de tyske leverancer i vid udstrækning var begrænset til dækning af de militære enheders behov i det besatte land. Tyngdepunktet i de norske leverancer var reparationer af de i land værende skibe, fartøjer, fly og våben. Ca. 60.000 nordmænd var i første halvår 1944 umiddelbart beskæftiget ved den tyske værnemagt.

Leverancerne til besættelsestropperne af kød blev kun opfyldt med 30 %.

Skærpet tysk kurs 1941-1943

I 1941 skærpedes forholdene. På grund af Norges voksende strategiske betydning ved det kommende angreb på Sovjetunionen blev landet allerede ved bekendtgørelse af 23. marts 1941 gjort til "Kriegsgebiet der deutschen Wehrmacht" med ret til anvendelse af tysk krigsret og indførelse af dødsstraf i tilfælde af modstand mod tyske tropper, til disse hørende grupper eller mod tyske myndigheder i Norge. Samtidig mødte Quislings forsøg på at underlægge erhvervs- og interesseorganisationerne nazistisk ledelse modstand. Det lykkedes kun ved massiv støtte fra rigskommissariatet at skaffe nazistisk ledelse i 27 organisationer, mens 11 organisationer måtte opløses.¹²⁸

I Norge søgte man ligesom i Danmark at rekruttere nazister til SS til støtte for besættelsesmagten. I Danmark skete det allerede i april 1940 og i Norge i februar 1941 ved dannelsen af SS VT Standarte "Nordland". Efter angrebet på Sovjetunionen oprettedes den 29. juni 1941 i Norge "Den norske Legion", der ligesom Frikorps Danmark skulle gå ind i kampen mod bolschevismen. De tilbagevendende energiske hvervningskampagner var dog her som i Danmark ret frugtesløse med samlede tal på omkring 5000 personer.¹²⁹

Efter angrebet på Sovjetunionen var der stærkere træk på de militære ressourcer, og under indtryk af skærpelse af de indre forhold i Norge fik rigskommissæren i juli 1941 godkendt en forordning, der gav ham mulighed for at indføre en civil undtagelsestilstand, der ikke umiddelbart henhørte under militæret – et forhold der øgede rigskommissærens og SS og de tyske politimyndigheders magt over landet.

Den civile undtagelsestilstand blev praktiseret første gang den 10.-16. september 1941 i Oslo, hvor der udbrød en såkaldt mælkestrejke, hvor ca. 25.000 arbejdere deltog i protest mod indføring af mælkerationering. Der blev grebet hårdt ind. Talrige fagforeningsfunktionærer blev arresterede og dømt ved den særlige SS- og politiret Nord. To fagforeningsfolk blev straks skudt, 25 fik lange fængselsstraffe. En nazikommissær overtog ledelsen af fagforeningerne. Kort efter strejkens afslutning indførtes dødsstraf. Terboven havde herefter tæmmet fagbevægelsen og strejkevirk-somheden. Samtidig forberedtes foranstaltninger til forfølgelse af jøder.¹³⁰ 16. september, tre dage efter, at OKW havde givet den militære øverstbefalende i Norge bemyndigelse til at tage skarpere midler i brug fulgte den berygtede gidselmordbefaling, der straks blev sat i gang. Det samme skete ikke i Danmark.¹³¹

I begyndelsen af november 1941 begyndte forberedelserne til en fæstningsudbygning af de norske kyster. Dette var et led i bygning af en ishavs-, nordsø- og atlantvold. Her stod Norge i første række. De i Norge stationerede tropper udvidedes fra 180.000 i juni 1941 til 250.000 mand i juni 1942. Hertil kom betydelige luft- og søstridskræfter.¹³²

Umiddelbart efter mælkestrejken udvirkede Terboven, at de kommissariske statsråder overlod til Quisling at danne en "national regering", hvilket skete den 1. februar 1942.¹³³ Denne såkaldt "nationale" nazistiske regering blev imidlertid holdt i kort snor af rigskommissæren. Quisling søgte at få styrket lydregeringens indflydelse og dens manglende legitimitet i befolkningen ved at arbejde for en fredsslutning med Tyskland og oprettelse af et såkaldt rigsting.¹³⁴

I Rigskanselliet, i Auswärtiges Amt og i den tyske Overkommando (OKW) var der tidligt i 1942 overvejelser om, hvorledes man bedst kunne håndtere den stigende folkelige modstand mod regimet. Det drøftedes "måske i foråret evt. efter ny militær fremgang" at aftale en fredsslutning med Norge og at give Norge en status, der mere svarede til Protektoratets eller til Kroatiens. Det interessante er, at man herved tænkte på ikke fortsat at bygge på de norske nazister. I maj 1942 lod rigsudenrigsministeren i hemmelighed en særlig udsending tage kontakt til medlemmer af den norske Højesteret og det tidligere Administrationsråd, der havde dominerende indflydelse på de voksende civile modstandsgrupper, og som også havde forbindelse til regeringen i London. Forespørgselen gik på, om der kunne oprettes et kollaborationsregimente uden de norske nazisters deltagelse.¹³⁵ At dette ikke kunne lade sig gøre, fremgik af tilbagemeldingen til rigsudenrigsministeren. Men holdningen var, at så vidt det stod til de adspurgte, ville modstanden være civil for at undgå terror mod befolkningen.

Den passive modstand mod nazificeringen, som organisationerne ledede, rettede sig mod Quisling-regeringens forsøg på at nazificere skoleungdommen og mod dannelsen af et Rigsting, hvis korporative basis skulle hvile på nazificerede interesse- og erhvervsorganisationer. Planerne om dannelsen af et sidestykke til "Den tyske Arbejdsfront" af arbejdere og arbejdsgivere, som skulle have været gennemført den 1. maj 1942 blev lagt ad acta af rigskommissariatet af frygt for, at modstanden herimod skulle forplante sig til arbejderne i krigsvigtige industrier og byggerier.

Hvor der viste sig åben modstand reagerede Rigskommissæren med brutal terror. Protestbevægelsen mod nazificeringen i skolerne førte den 20. marts 1942 til, at over 1100 lærere, nemlig hver tiende, blev arresteret og indsat i flere måneders strafarbejde ved vejbygning. For at afholde nordmænd fra at tilslutte sig sabotagekrigsførelse blev 18 såkaldte "Englandsfarere" skudt, og samtlige beboere i fiskerbyen Telavåg, hvor to Gestapofolk var blevet skudt i kamp med modstandsfolk, blev deporteret som kollektiv straf.¹³⁶

12. juni 1942 forespurgte statssekretær Wilhelm Stuckart fra det tyske Rigsindenrigsministerium, hvorledes man efter de foreliggende erfaringer fremtidig skulle gribe forholdene an i Norge. 10 dage senere blev det samme spørgsmål stillet til København. Der svarede fra Norge, at Rigskommissariatsprincippet havde vist sin duelighed, og at en anden løsning ikke for tiden kunne foreslås. 11. august 1942 besluttede Hitler da, at så længe krigen varede, kunne en fredsslutning med Norge ikke komme på tale.¹³⁷ Den 8.-15. september var Wilhelm Stuckart i Norge for nærmere at undersøge forholdene, og han konstaterede, at den tyske rigskommissær trods væksten i den norske modstandsbevægelse havde kunnet opretholde den indre sikkerhed og orden, især arbejdsfreden. Det var også lykkedes rigskommissæren at opretholde de i forhold til andre steder betydelige bidrag til den tyske krigsførelse. Men kritikken af den nazistiske regering var stærk. Den havde ikke været i stand til at levere et eneste positivt bidrag til forholdene. På det organisatorisk-ideologiske område havde den tværtimod truffet foranstaltninger, der havde udløst vidt udbredt modstand i den norske befolkning. "Den såkaldt nationale regering", som den betegnedes, havde siden sin indsættelse ved sine foranstaltninger alene ført hele befolkningsgrupper sammen i modstand mod sig. Det uhensigtsmæssige i dens politik havde gang på gang tvunget rigskommissæren til at gribe ind, hed det.¹³⁸

Forholdene i Norge udviklede sig herefter med anvendelse af stadig mere terror. Efter statssekretær Stuckarts besøg valgte man i Berlin at forstærke støtten til "den nationale regering" for at øge dens brugbarhed som politisk instrument. Terror ved forfølgelse af modstandsaktioner og af jødiske borgere skærpedes. Den 6.-12. oktober 1942 erklæredes civil undtagelsestilstand i Trondhjem med razziaer og arrestationer. Som straf for britisk-norske kommandoraid mod kraftværket Glomsfjord og jerngruben Fosdalen blev 34 nordmænd skudt ved standretter.¹³⁹ De arresterede sendtes i norske politilejre oprettet af det tyske sikkerhedspoliti og den tyske sikkerhedstjeneste, som ifølge ordre fra Himmler til Stuckart skulle indrettes som koncentrationslejre.¹⁴⁰

Fra 26. oktober 1942 satte Quislingregimet landsdækkende razziaer ind mod jøder. Næsten halvdelen af de ca. 1700 jøder var forinden undsluppet til Sverige, 750 jøder blev arresteret. De blev deporteret til Auschwitz.¹⁴¹ Der overlevede kun 25 til krigens slutning.

I eget regi skærpede rigskommissariatet forfølgelsen af den norske modstandsbevægelse. I oktober 1942 blev 19 førende kommunister pågrebet og skudt. I marts 1943 optrævede Gestapo modstandsbevægelsens militære organisation Milorg, og flere hundrede mænd blev arresteret. Deres leder og fem af hans medarbejdere blev skudt den 9. maj 1944.¹⁴²

I løbet af 1943 måtte kræfterne og ressourcerne samles om de militære behov bl.a. med bygningen af vestvolden mod invasion og fremskaffelse af nødvendige råstoffer til militærindustrien, mens andre planer blev sat i stå. Man søgte i stedet igangsættelse af et tysk-norsk erhvervsmæssigt samarbejde især ved udbygningen af elektricitets- og letmetalproduktionen.¹⁴³

I forbindelse med farerne for invasion forsøgte rigskommissæren at udvide sin og SS' magt ved at anmode om at få egne sikkerhedsbemyndigelser, hvilket dog blev afvist af Hitler.

I forbindelse med arbejdskraftmangelen planlagdes indførelse af tvangsarbejde. Terboven og Quisling fremlagde den 22. februar 1943 lov om den nationale arbejdsindsats, der pålagde melde- og arbejdspligt for alle mænd mellem 18 og 55 og for alle kvinder mellem 21 og 40 år. Der var planer om udskrivning af 35.000 nordmænd til Organisation Todt, men sprængstofsanslag mod arbejdsformidlingskontorenes registreringer forhindrede disse masseudskrivinger. Kun 300 nordmænd var i slutningen af april 1943 sendt til Nordnorge. De tiltagende luftangreb og den voksende sabotage mødtes med terror og gidseltagning, således fulgtes angrebet på tungtvandsanlægget i Rjukan af plyndring og brandbeskatning af SS og politifolk over hele Hardangerviddene - herved deltog 200 værnemagtssoldater. 150 indbyggere blev arresteret. Sabotagekrigsførelsen rettedes mod den tyske skibsfart og luftangreb på krigsvigtige industrianlæg som Norsk Hydro.¹⁴⁴ Fra august 1943 skulle norske politifolk afgive loyalitetserklæringer. Nægtede de blev de sat fast, og 470 blev anbragt i koncentrationslejren Grini, mens 271 sendtes til koncentrationslejren Stutthof. 16. august 1943 blev ca. 1100 norske officerer arresterede og afkrævet loyalitetserklæringer. Da de vægrede sig blev de 8. og 11. september 1943 deporteret til krigsfangelejren Schildberg i Polen.¹⁴⁵ At politiske hensyn til reaktioner i de andre nordiske lande (Sverige) spillede ind i tyskernes dispositioner ses af, at aktionen blev udskudt til forhandlinger om indstilling af Wehrmachtstransitten gennem Sverige var afsluttet.¹⁴⁶

Terroren fortsatte i takt med angreb på jernbanetransporter med tyske værnemagts-soldater, der førte til tyske skydninger af tilfældige gidsler i oktober 1943. Den 30. november samme år blev 1200 studenter og 30 lærere arresteret og sat i koncentrationslejr. Af disse blev 353 sendt til Buchenwald og 293 til en SS "uddannelseslejr" i Elsass. Selv om denne terror ikke vakte udelt bifald selv hos den tyske ledelse, så forblev rigskommissæren også for kritikere i egen lejr garanten for "ro og orden" og især for videreførelsen af rustningsproduktionen i Norge.¹⁴⁷ Terboven fik

imidlertid ligesom Best i Danmark af Hitler anvisning på i stedet for straffeforanstaltninger ved skydning at anvende anonym terror og modterror.

I december 1944 indsendte Terboven en rapport til Hitler, der lidenskabsløst gav en intern beskrivelse af, hvorledes han så situationen i Norge. Sabotagen på de to største værfter havde nylig beskadiget betydelige mængder af transporttonnage, der var af afgørende betydning for forbindelserne til Norge. I begge værfter havde han i september 1941 slået så hårdt til mod strejker allerede på den anden strejkedag ved at lade strejkeledere skyde, at der herefter herskede ro og orden begge steder. Sabotørerne bag de nu foreliggende sabotager havde ikke blot aktive hjælpere og hjælpegupper hos mandskaber og arbejdere, men også støtte fra det øvrige passive mandskab. Terbovens budskab var indirekte en beklagelse af, at han ikke i dagens situation kunne anvende samme midler som i september 1941.

”Meine alte Methode kommt nicht mehr in Frage”. Anvendelse af modterror i stedet (som befalet af Hitler) ville være fejlanbragt i Norge, og ville tværtimod have de mest uheldige virkninger, en opfattelse, som ifølge Terboven deltes af SS-rigsfører Himmler og chefen for sikkerhedspolitiet i Berlin Ernst Kaltenbrunner. Varig og tilstrækkelig beskyttelse af skibene med Wehrmachtspersonale var ikke mulig. Marinen og hæren erklærede ikke at kunne stille tilstrækkeligt med mandskab. Og bevogtning ved politi var umulig, da han i hele landet kun havde 6 svage bataljoner på ca. 400 mand til sin rådighed. Budskabet var, at dette var en politiopgave, idet det fremførtes, at selv om der sattes stærkere og varig militær bevogtning ind, ville sådanne vagter ikke vide, hvordan man håndterede norske fagfolk rigtigt eller forkert. Terboven berettede, at han netop havde fået et telegram fra generalfeltmarskal Keitel, der rummede tilladelse til en forordning, der kunne gøre mandskabet og deres beslægtede ansvarlig for forekommende sabotagetilfælde. Dette var ifølge Terboven uden mening og virkning, medmindre han i givet fald kunne iværksætte skydninger. Hvis dette ikke var muligt, ville en sådan forordning virke modsat. Føreren havde forbudt ham at iværksætte skydninger. Med forordningen ville man blot hælde benzin på bålet i Sverige, men intet opnå lokalt. Kunne han derimod på dette område igen få frie hænder og uden hensyn til reaktionerne i Sverige på ny optage sine gamle metoder, så ville en sådan forordning få den nødvendige vægt og dermed utvivlsomt også fremkalde de ønskede resultater.¹⁴⁸

Øget terror 1944-1945

Hensynene til opretholdelsen af de norske leverancer ses ikke at have påvirket den tyske beslutningsproces. På grund af den øgede modstandsaktivitet erklærede Himmler den 27. april 1944 Norge for ”Bandedekampfgebiet”, hvilket ledsagedes af øget terror og iværksættelse af storrazziaer som i Bärenfang I, II og III i juni 1944 ved Mosjöen, og Seehund I og II i september 1944 på øen Vikna. Og det derved liggende fastland. Fra 13.-17. juni 1944 gennemkæmmede 800 mand fra Værnemagten, fra SS og tysk politi Valdres - et mere end 10.000 km. stort område i Midtnorge - i jagten på modstandsfolk.¹⁴⁹

Nedkæmpelse af modstandsbevægelsen lykkedes dog ikke. I 1944 dannedes efter dansk mønster Hjemmefrontens ledelse, HL som et samlet Frihedsråd for Norge, hvori de førende i modstandsorganisationerne Kretsen og Milorg bevarede den dominerende indflydelse, men hvorfra Norges kommunistiske parti var udelukket.¹⁵⁰ Særlig fremgangsrig i 1943 blev modstandsbevægelsens indsats mod udskrivning af norsk ungdom til arbejdsindsats for tysk regning. Loven om udskrivning af arbejdskraft af 22. februar 1943 forsøgt sat i kraft i maj 1944 for alle nordmænd af årgangene 1921, 1922 og 1923. Den gjaldt for alle, der ikke var medlemmer af nazistiske korps, eller som ikke arbejdede i rustningsindustrien. De fleste unge flygtede op i bjergene, hvor de fik kontakt til modstandsbevægelsens bevæbnede grupper eller over grænsen til

Sverige, hvor de indtrådte i norske polititropper. Af 70.000 unge skønnes kun ca. 300 at være blevet taget til tvangsarbejde.¹⁵¹

Efter de allieredes invasion i Normandiet koordinerede Det danske Frihedsråd og Hjemmefronten deres aktiviteter med de allierede under general Eisenhower med henblik på forberedelse af forholdene efter det tyske nederlag.

I krigens følge måtte det tyske herredømme i Nordnorge opgives. Samtidig blev Danmark i kraft af lukningen for tyske tropper gennem Sverige af central betydning for transportvejen til Norge.

Den 4. oktober 1944 beordrede Hitler tilbagetog fra den såkaldte Lyngenstilling i Nordnorge. Tilbagetoget skete efter Hitlers ordre med anvendelse af den brændte jords politik. Man brændte boliger og huse efter sig, sprængte veje, broer, havne og industrianlæg. Næsten 40.000 mænd, kvinder og børn gjordes til flygtninge, som evakueredes med skib.¹⁵²

Tyskernes manglende evne til at knuse den britisk- norske krigssabotage mod skibsfarten og værfterne var især ødelæggende for den nødvendige transport og tilførsler af råstoffer. I Danmark måtte der sættes over 700 sikkerhedsvagter ind til sikring af 12 danske værfter og i Norge 4.500 mand på 21 norske skibsværfter. Den katastrofale transportsituation førte til overvejelser hos admiral Karl Dönitz om at sætte modterror i gang i form af såkaldte "soneforanstaltninger" mod hele arbejdsstyrken på værfterne med nedskydning af arbejdere som gidsler, hvilket f. eks. i Frankrig fuldstændig havde undertrykt værftssabotagen. Forslaget støttedes af Keitel og Terboven uden, at det dog ses at være blevet sat i værk.¹⁵³

Fra slutningen af 1944 sank produktionen hastigt i både norsk og dansk industri sammenfaldende med faldet i leverancer af råstoffer og især brændstoffer fra Tyskland.¹⁵⁴ Terbovens henvendelser til rustningsminister Albert Speer om manglende kultilførsler til Norge fra Tyskland havde den 22. december 1944 desperationens karakter. De faldende totale kulleverancer til det norske behov på 160.000 tons månedlig var i oktober faldet til 88.400 tons i november og var frem til 18. december faldet til siger og skriver 6.900 tons. Heroverfor stod ifølge Terboven leverancer til Danmark i oktober på 255.000 tons og i november på 204.000 tons. De gjorde beregninger om leverancer af kul til blot at sikre Norges forsvar var på 90-100.000 tons. Hvad dette betød for den militære sikkerhed fandt han selvindlysende. Det samme gjaldt for tildeling af skibstonnage til leverancer af kul til den nødlidende industri. Her sejlede i kulfart på Danmark en dansk tonnage på ca. 120.000 tons. Hvis ikke Speer kunne ændre den yderst farlige situation for Norge gennem tilførsler fra Tyskland eller ved afskæring af leverancer til Danmark, måtte Terboven forlange, at denne situation hurtigst muligt måtte forelægges føreren.¹⁵⁵

Den 9. februar 1945 afgav chefen for Sikkerhedspolitiet og for Sikkerhedstjenesten i Norge Heinrich Fehlis en indberetning af samme karakter med et overblik over erhvervssituationen i Norge, hvoraf det fremgik, at indtil oktober 1944 kunne de lagte produktionsplaner holde. Til dette tidspunkt var også transporttonnagen til udførslen af råstoffer, halvfabrikata og færdigvarer til Tyskland for hånden i tilstrækkeligt omfang. Men herefter kom sammenbruddet. Med sammenbruddet på fronterne faldt tilførslerne af kul og jern og andre råstoffer katastrofalt, industrien gik i stå og transportmulighederne forringedes tilsvarende.¹⁵⁶

En snarlig ende på krigen kunne forudses.

I Norge erstattedes v. Falkenhorst den 18. december 1944 som overbefalingshavende af general Franz Böhme. Storadmiral Dönitz overtog den 10. april 1945 overbefalingen over "Nordraum" og efter Hitlers død embedet som rigspræsident i Tyskland. Den 3. maj 1945 drøftede han situationen i sit hovedkvarter i Flensborg med den Rigsbefuldmægtigede Werner Best og general Lindemann

fra Danmark, rigskommissær Terboven og general Böhme fra Norge. General Lindemann og Terboven ville kæmpe til det sidste, men Dönitz besluttede at overgive Danmark og Norge uden kamp den 5. og den 8. maj 1945 efter at han dagen forinden havde afsat Terboven som rigskommissær. Terboven begik derefter selvmord. Han fulgtes heri af chefen for Sikkerhedstjenesten og Sikkerhedspolitiet SS standardfører Heinrich Fehlis og senere af den militære Øverstkommanderende general Franz Böhme.

Den tyske besættelse af Norge var forbi den 8. maj 1945. Besættelsen kostede Norge over 10.000 døde, der var faldet i kamp, i Danmark var der over 3000 døde. 1360 nordmænd og 583 danske mistede livet i tyske fængsler og koncentrationslejre. De materielle tab påført af besættelsen blev af den norske regering opgjort til 17,2 mia. og af den danske regering til 11,6 mia.¹⁵⁷

Rigskommissariatet i Holland

Udgangssituationen

Efter angrebet på Danmark og Norge den 9. april 1940 kom overfaldet på Holland den 10. maj samtidig med angrebet på Belgien og Luxembourg. Den 15. maj blev kapitulationen underskrevet efter at store dele af landet var besat og efter den fuldstændige ødelæggelse af Rotterdam. Angrebet fulgtes af gentagne tyske venskabserklæringer og begrundedes med en truende engelsk invasion i Ruhrområdet. De virkelige mål var forbedring af den tyske position under krigen mod England, udnyttelse af det hollandske erhvervspotentiale til krigsproduktionen og indlemmelsen af de germanske hollændere det kommende germanske rige. 13. maj begav den hollandske dronning Wilhelmine sig med sit kabinet i exil til London for at videreføre kampen derfra bl.a. fra de hollandske besiddelser uden for Europa.¹⁵⁸

Tilbage i Holland stod et intakt forvaltningsapparat, hvis opgave blev formuleret som „i statens interesse at videreføre embedsforretningerne i snæver forbindelse med de tyske besættelsesmyndigheder“. Forudsætningerne herfor var, at der ikke måtte arbejdes mod hollandske interesser, og at der ikke måtte dannes en regering med deltagelse af hollandske nazister.¹⁵⁹

Målet havde oprindeligt været, at der skulle indsættes en militærforvaltning i Holland. I 1939 var værnemagten blevet pålagt at forberede en militærforvaltning, organisatorisk og personelt i forbindelse med et kommende angreb. Værnemagtens mål havde været, at holde tyske civile institutioner og partiorganer uden for besættelsesforvaltningen for at forhindre fremgangsmåder som i Polen og betone militære mål ved besættelsen. Efter våbentilstanden den 15. maj anordnede Hitler imidlertid den 18. maj opbygning af en civilforvaltning under en rigskommissær, som allerede optog sit arbejde i Holland den 28. maj.

Denne beslutning blev afgørende og fatal for Hollands skæbne under besættelsen. Styret blev ikke et militærstyre med først og fremmest militære interesser, men et nazistisk Rigskommissariat, der sigtede mod en systematisk nazificering af landet med dybtgående indgreb i landets forhold på alle niveauer.

Med besættelsen fulgte en besættelsesarmé, der omfattende Værnemagten, SS og politi, der i begyndelsen af 1944 tilsammen udgjorde ca 130.000 mand. Af SS-tropper var der i efteråret 1944 ca 30.000, hvilket er et mål for omfanget af Himmlers og sikkerhedspolitiets indtrængen og omfattende aktivitet i landet.¹⁶⁰ Troppestyrkernes størrelse svarede til 68 hollændere pr tysk soldat. Det besatte område var 33.000 kvadratkilometer og svarede til et antal tyskere på 25 pr. 100 kvadratkilometer.

Styret bestod af en rigskommissær og en ham tilhørende præsidualafdeling og fire tyske generalsekretærer, der overtog tilsynet med den hollandske forvaltning. Generalsekretærene var kun delvis underlagt rigskommissæren. Tværtimod repræsenterede de enkelte kommissærer først og fremmest deres overordnede chefer i *""Altreich""* og bestræbte sig på at udbygge deres egne kompetencer og magt- og indflydelsesområder. Ved generalsekretærernes tætte kobling til deres rigsinstitutioner var de snævert koblet til magtforhold i det tyske rige, og rigsinstitutionernes evne til at sætte sig igennem.¹⁶¹

Østrigeren dr. Artur Seyss-Inquart tiltrådte som rigskommissær den 29. maj og blev som sådan direkte underlagt Hitler. Ordreberettiget var også Göring på det økonomiske område som befuldmægtiget for fireårsplanen. Seys-Inquart skulle „ alle die nach der niederländischen Verfassung dem König und der Regierung zustehenden Rechte für sich in Anspruch nehmen können“¹⁶² og skulle kunne udstede sine forordninger som love. Han blev af Hitler pålagt at regere landet og dertil at benytte den hollandske forvaltning. (Opsynsforvaltning). De eksisterende strukturer og love skulle opretholdes i det omfang de ikke modvirkede det tyske riges interesser. Dertil beordrede Hitler, at i det tyske riges interesse skulle den offentlige orden og det offentlige liv sikres.¹⁶³ Erhvervslivet skulle knyttes så tæt som muligt til den tyske krigsproduktion. Og den hollandske befolkning skulle germaniseres dvs. den skulle påvirkes og opdrages således, at den ville tilslutte sig de nationalsocialistiske ideer, så den senere lod sig frivilligt annektere.¹⁶⁴ Frivilligheden ansås for vigtig for at kunne sikre adgang til de hollandske kolonier.

De forskellige rigsinstitutioner i Berlin begyndte derpå at udvikle hver deres fremgangsmåder til brug i Holland.

Rigskommissæren Seyss-Inquarts forestillinger om omsætning af planerne i Holland til praksis betonedes frivillighed, langsom påvirkning og omvendelse af hollænderne til nationalsocialismen.¹⁶⁵ Senere skulle Holland ligesom hans hjemland Østrig frivilligt tilslutte sig det tyske rige. Seyss-Inquart var østrigsk advokat og inden- og sikkerhedsminister under Schussnig. I denne funktion var han aktiv for Østrigs tilslutning til Tyskland, hvad der bragte ham inden for Hitlers synsfelt. Han blev efter Anschluss belønnet med en høj SS-rang og fik sine første erfaringer i besættelsesforvaltningen i Polen under Hans Frank. Han blev imidlertid først medlem af NSDAP sent (1.6.1938), og hans stilling inden for SS og partiet var yderst svag. Han var derfor betingelsesløs lydige over for Hitler.¹⁶⁶ Seyss-Inquarts personlighed beskrives som rolig og besindig og kunne ikke i partiet tælles blandt ekstremisterne. Ved kompetence- og konkurrencemodusætninger, som der var mange af i Holland, indtog han formidlerens rolle. Efter indsættelsen af Rigskommissariatet viste Hitler på ingen måde interesse for udviklingen i Holland og faldt væk som en mulig støtte for Seyss-Inquarts og hans politik. Denne stil var på ingen måde ny eller usædvanlig i *""Altreich""*. Langt snarere var den det normale og passede til Hitlers darwinistiske overbevisning, hvorefter kampen mellem forskellige ideer og deres fortalere i hans optik betød en udvælgelsesproces, i hvilken den stærkeste og dermed den bedste satte sig igennem.

Anton Mussert og hans nazistiske bevægelse var svag i Holland som i Norge, og Mussert apellerede forgæves om del i regeringsmagten, men fik aldrig andel deri – og måtte til sidst se sig overhalet af det konkurrerende hollandske SS-korps.¹⁶⁷

Rigskommissæren Seyss-Inquarts og generalkommissærerne Hans Albert Rauter og Fritz Schmidt.

Seyss-Inquarts havde ingen indflydelse på udnævnelsen af de fire generalkommissærer, som blev indsat i ledelsen i Holland under ham. Udnævnelserne blev foretaget i Berlin. Hans Albin

Rauter blev udnævnt af Himmler som Højere SS- og politifører, og som eksponent for NSDAP-partiorganisationen blev Friz Schmidt udnævnt af Martin Bormann.

Udviklingen blev domineret af en stadig kamp mellem sikkerhedspolitiet og det tyske naziparti om indflydelsen på forholdene i Holland.

Generalkommissær og Højere SS- og politifører Rauter havde det tyske ordenspolitis afdelinger (Orpo), det tyske sikkerhedspoliti (Sipo), SS- og Waffen-SS enheder under sig og førte opsyn med det hollandske rigs- og lokalpoliti. Som HSSPF havde Rauter frem for alt en politisk opgave.

For det første blev han den 25. maj 1940 af Hitler personlig pålagt som en hovedop-gave at sørge for ro og orden i Holland, at arbejde i forståelse med Seyss-Inquarts og at iværksætte en nazificering af befolkningen ("bei der niederländischen Bevölkerung für den grossgermanischen Gedanken zu werben und mit der arbeitenden Bevölkerung ein gutes Einvernehmen herzustellen"). Hitler mente at have større mulighed for nazificering i arbejderklassen end i de dannede lag.¹⁶⁸ Desuden var han som Højere SS-Politifører Himmlers øverste repræsentant på stedet og repræsenterede i denne funktion Himmlers interesser. Himmlers bestræbelser i Holland var de samme som i "Altreich" nemlig 1) frigørelse af SS- og politiapparatet fra enhver institutionel forankring med henblik på betingelsesløs virkeliggørelse af Hitlers ideologiske mål. 2) Rauters mål i øvrigt var i overensstemmelse med Himmlers bestræbelser - at forberede Hollands integration i et storgermansk rige.

Hans Albin Rauter var østriger og indtrådte i 1935 i SS. I 1938 var han ledende embedsstabsfører i Breslau og skabte sig et navn „ved den gnidningsløse gennemførelse af jødeaktionen“ under krystalnatten, hvilket indbragte ham stillingen som SS-brigadefører. Til forskel fra Seyss-Inquart, der så hollænderne som et „broderfolk“, betragtede SS-ledelsen fra starten hollænderne som „oprindeligt tyske“. Udbredelsen af den nationalsocialistiske ideologi skulle dermed - som i "Altreich" - gennemsættes med alle midler, og de der ikke delte disse forestillinger skulle regnes til fjenderne.¹⁶⁹ Rauter var en overbevist og fanatisk nazist med en betingelsesløs troskab over for Himmler.¹⁷⁰

Han var begyndt med at opbygge egne hollandske SS-enheder rekrutteret blandt hollandske nazister. Som generalsekretær for sikkerhed havde han det samlede tyske politi og de forskellige særembeder under sig og dermed et instrument til opretholdelse af besættelsesforvaltningen og gennemførelse af besættelsespolitikken. Under sig havde han ledere af det tyske politi, som havde erfaringer i terrorvirksomhed i Østeuropa, og som ledede den tiltagende terror i Holland i løbet af krigens gang. Ordenspolitiet blev sat til at gennemføre massefængslinger, deportationer, razziaer, eksekutioner m.v.

Strukturelt og personelt blev der igangsat en centralisering og nazificering af det hollandske embedsværk og politi. Der indsattes hollandske nazister på nøglepositioner i embedsværket og i politiet. Der iværksattes ideologisk skoling af politiet og oprettedes Naziskoler for hollandske politiembedsmænd. Der dannedes særlige hollandske politienheder, der blev synonyme med terror og kollaboration. Målet var oprettelse af en politistat, kontrolleret af SS-apparatet. Således skulle det hollandske politi tilsyneladende på længere sigt integreres i det tyske SS- og politiapparat med en strukturel omorganisering og med en centralisering af politiapparatet efter tysk mønster uafhængig af ministerierne. En lignende strukturel og personel omorganisering skete lokalt.¹⁷¹ Det hollandske politis opgave var først og fremmest borttransport af jøder og bekæmpelse af modstandsbevægelsen. Fra 1943 voksede deserteringerne og afstandtagen til kollaborationen. Der dannedes som modstykke f.eks. det "Germanske SS", som systematisk myrdede modstandsfolk og deres sympatisører.¹⁷²

Rauters stilling i besættelsesforvaltningen som chef for både tysk og hollandsk politi blev dermed befæstet, og Himmler og Heydrich kunne gennem ham drive nazificeringen frem. Ganske vist havde SS kompetencestridigheder med den af partiet indsatte generalkommissær for særlige anliggender Fritz Schmidt, som ville bygge sin nazificeringspolitik op på det hollandske nazistparti. Denne politik forliste imidlertid på grund af nazistlederen Musserts ønske om dannelse af en uafhængig nationalsocialistisk stat, der ikke skulle integreres i Tyskland, hvilket Hitler ikke støttede.

Schmidt havde også opgaver af propagandamæssig art og oprettede afdelinger til styring af presse og information, folkeoplysning, uddannelse, kontrol med organisationer (herunder arbejdsgiver- og arbejderorganisationerne), film, tidsskrifter, bøger og kultur. Den oprettede hovedafdeling for folkeoplysning og propaganda var en filial af Goebbels' Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda. Der oprettedes oven i købet et "Departement for Folkeoplysning i Kunsten", der besattes med nazister, og som var en nøjagtig kopi af den tilsvarende tyske i Berlin. Deres opgaveområde omfattede kontrol med presse, radio, film, musik, teater, ballet, arkitektur, kunst og kamp mod alt, som blev anset for ikke national-socialistisk. Der oprettedes endvidere et hollandsk kulturkammer og et hollandsk kulturråd. Altsammen uden megen virkning.¹⁷³

Der stod en standende strid mellem de to rigskommissærer om, hvorledes Hollands fremtid skulle formes, og om behandlingen af den hollandske befolkning. Under kampen udvidede begge de to nazistiske aktører deres kompetenceområder på bekostning af de to andre rigskommissærer, som ikke havde nogen forbindelser i Berlin at støtte sig til. Således fravristede Rauter justits- og indenrigsministeriet under rigskommissær Dr. Wimmer dets styring af det hollandske politiapparat og bragte det under sin egen kontrol. Som HSSPF havde han SS-domstolene under sig med en vidtgående kompetence også over civilbefolkningen.¹⁷⁴

Undervisningsministeriet blev erstattet af to nye nationalsocialistiske myndigheder, der delvis kom under Schmidts indflydelse, da et propandaministerium blev oprettet. I begyndelsen af 1943 blev Schmidt betroet ansvaret for den generelle politik i Holland, hvilket bevirkede, at han direkte overtog justits- og indenrigsministeriet.¹⁷⁵

Generalkommissæren for Finanser og Erhverv Fishboek havde kun i begrænset omfang med politikfeltet „Germanisering“ at gøre. Hans opgave var at sikre en tæt indpasning af de hollandske erhverv i den tyske krigsproduktion. Reorganisationen skete ved oprettelsen af et netværk til brug for de militære behov og en centralmyndighed for konsumtionsområdet.¹⁷⁶ Målet var til en begyndelse at integrere det hollandske erhvervsliv i det meget diffuse, europæiske Grosswirtschaftsraum. Da forsøget på at besejre Sovjetunionen i en Blitzkrig forliste, så man sig tvunget til at reorganisere erhvervslivet og at organisere det mere effektivt til brug for krigsproduktionen, hvilket fik omfattende følger i Holland, som var det land, der mest hårdhændet blev inddraget i den tyske krigsøkonomi. Fritz Schmidt overtog i denne forbindelse den opgave at skaffe tvangsarbejdskraft fra Holland til Tyskland. Speerministeriet overtog kontrollen med det hollandske erhvervsliv og dikterede sin politik over for den ansvarshavende generalkommissær Fishboek.¹⁷⁷ Inden slutningen af 1943 havde Speer bragt de fleste erhvervskontorer i Holland under sin kontrol i et forløb, der benyttedes til en systematisk omformning af erhvervslivet i overensstemmelse med tyske formål.

I takt med den stigende terrorisering fulgte demontering af maskiner og deres overførsel til det tredje rige (1944).

Magtkampen mellem de nazistiske kommissærer Rauter og Schmidt og med dem mellem NSDAP og SS- og politiapparatet i hjemlandet gik på, om Holland skulle indlemmes i "Altreich" eller

skulle selvnazificeres og bestå en tid som et selvstændigt nationalsocialistisk land. Afgørelsen heraf skete ved, at Rauter fra september 1940 rekrutterede hollandske SS-afdelinger, som var et reservoir for de medlemmer af NSB, som delte Rauters synspunkter om Nederlandenes indlemmelse i Tyskland. De løstes derved fra den hollandske naziorganisation og knyttedes i stedet tæt til Himmlers SS-apparat. Her rekrutteredes de med ed til føreren og på det grundlag, at de blev optaget i SS. SS-tropperne befæstede Himmlers (og Rauters) position og fungerede som et slagkraftigt instrument for hans politik.¹⁷⁸ SS og politiapparatet under Rauter stod for massefængslinger, massenedskydninger og interneringer. Rauters linje fik Hitlers støtte, og Bormann lod ved overgangen til 1942/43 sin mand i Holland falde. Med opstilling af hollandske SS-enheder som kim til en kommende nazistisk revolution i Holland fuldendte Rauter bruddet med NSB og skaffede samtidig det grundlag, som den senere rigsfører Himmler selv havde anvendt som begyndelse til overtagelse af magten i Tyskland. SS havde overtaget den totale magt og Holland blev det land i Vesteuropa, der led mest under terror.

Følgerne for jøderne i Beneluxlandene af den politiske udvikling var vidtrækkende. Den nazistiske "Endlösung" af jødespørgsmålet igangsattes i alle de tre Beneluxlande i faser 1940-42. Der begyndtes ligesom i Tyskland selv med diskrimination, fratagelse af ejendom og borgerlige rettigheder. Det skete først i Luxembourg 5. september 1940 med indførelse af de såkaldte Nürnberg racelove. Det samme skridt blev taget i Belgien i september og oktober 1940 med forordninger om registrering af alle jødiske borgere, fjernelse af jødiske borgere fra det belgiske statsapparat og registrering af jødiske virksomheder. Militærstyret i Belgien forsøgte ganske vist med disse skridt og med deportationer af jøder med ikke belgisk statsborgerskab at gøre dette til et slutpunkt og at undgå yderligere skridt mod jøderne. Det var imidlertid en linje, der ikke kunne opretholdes.

I Holland kom en forordning om registrering af jødiske borgere den 10. januar 1941 og den 22./23. februar de første razziaer mod jødiske borgere i Amsterdam.

Jødestjernen blev påbudt i Luxembourg i september 1940, i Holland 27. april 1942 og i Belgien den 7. juni samme år.

Den 22. juni 1942 meddelte Reichsicherheits Hauptamt til Auswärtiges Amt, at jødiske borgere i de vesteuropæiske lande fra midten af juli 1942 ville blive deporterede til Auschwitz. Fra sommeren 1942 gik deportationerne og folkedrabene i gang, Dog søgtes jødiske borgere en tid delvis fastholdt i arbejdslejre i landene selv. De første deportationer begyndte i Holland den 15. juli 1942, i Belgien den 4. august og i Luxembourg den 17. september 1942. Pågribelsen skete ved store razziaer. Alene den 20. juni 1943 blev 5.500 jødiske borgere grebet ved en storrazzia i Amsterdam. Ved en lignende razzia den 3.-4. september 1943 blev jødiske borgere i Belgien grebet af det tyske militærs hemmelige feltpoliti og feltgendarmeri i Bruxelles og Antwerpen.

Den 31. juli 1944 afgik den sidste transport fra Belgien til Auschwitz og den 13. september 1944 fra Holland til Bergen-Belsen.

Følgerne af deportationerne var, at 2/3 af de i Luxembourg værende 2.300 jøder blev deporteret og dræbt, i Belgien blev af 52.000 jøder 24.811 deporteret, hvoraf kun 1.193 overlevede. Værst gik det i Holland. Af Hollands 140. 000 jøder blev 110.000 deporteret og heraf 105.000 dræbt.¹⁷⁹

Arbejdet i Tyskland skete til en begyndelse frivilligt. Den 16. november 1940 var der således 74.877 belgiske arbejdere i Tyskland og i slutningen af december 1940 102.000 hollandske. Problemerne med fremskaffelse af arbejdskraft til opretholdelse af produktionen i den tyske rustningsindustri og i det tyske erhvervsliv til erstatning for de arbejdere, der var indkaldt til krigstropperne, førte til dybtgående og politisk brændbare indgreb over for de besatte landes befolkninger. Allerede den 28. februar 1941 indførtes der arbejdstjenesteplicht i Holland, og den 23.

marts 1942 fulgtes dette af tvangsforpligtelse til at arbejde i Tyskland. Den 14. april 1942 begyndtes Sauckel-aktionerne for overførsel af hollandske tvangsarbejdere til Tyskland. Fra slutningen af februar 1943 begyndte udskrivning fra folkeregistrene af fødselsårgangene 1917-1924 til tvangsarbejdet, hvilket kort efter ligesom i Norge førte til, at modstandsbevægelsen gennemførte aktioner mod Amsterdams folkeregister. Den 29. april udsendtes bekendtgørelser om, at tidligere hollandske krigsfanger skulle tilbageføres til Tyskland til tvangsarbejde. Uroen under april-maj strejker i Holland i 1943 førte til oprettelse af politistandretter. Den 10. maj begyndte årgangsvise pågribelser af arbejdskraft til indsættelse i Tyskland. I november 1944 indsattes værnemagtsrazziaer i Rotterdam og Schiedam med pågribelse af 50.000 nederlændene til tysk tvangsarbejde.

Den 6. oktober 1942 indførtes bestemmelser om tvangsarbejdstjeneste i Tyskland også i Belgien, og fra slutningen af oktober overførtes belgiske faglærte fra belgiske industrivirksomheder til arbejde i den tyske rustningsindustri. Den 1. maj 1943 indførtes seks måneders tvangsarbejde for belgiske studenter i det første studieår og i løbet af maj sattes aktioner ind mod tvangsarbejdsundvigere. Pr. 1. december 1943 var der i alt overført 550.000 belgiske arbejdere til Tyskland.

Befolkningernes forsøg på modstand mod jødeforfølgelser med februarstrejkerne i 1941 mødtes med indførelse af undtagelsestilstand. Den 3. marts 1941 fulgte de første dødsdomme og den 13. marts henrettedes 18 strejkeledere. Efter angrebet på Sovjet den 22. juni 1941 iværksattes en systematisk jagt på kommunistiske funktionærer, der fulgtes af tilladelser til skydning af gidsler i Belgien den 19. september 1941. Med stigende modstandsaktivitet forøgedes terroren mod befolkningerne fra 1942/43. Den 15. august 1942 foretog Værnemagten i Holland de første gidselskydninger, der efterfulgtes af brug af gidselskydninger i Belgien fra 27. november 1942. Fra 29. september 1943 anvendtes den anonyme "Nacht und Nebel" terror i Holland, og fra september 1944 til maj 1945 blev nærværd 500 nederlændere skudt som gidsler eller dødsdømte.

Til de øvrige overgreb føjedes store materielle skader med omfattende tyske åbninger af diger og oversvømmelser af store landområder i forbindelse med krigshandlingerne i krigens sidste fase.¹⁸⁰

Militærstyret i Belgien. Fra militærstyre til rigskommissariat

Udgangsbetingelserne

Angrebet på Belgien skete den 10. maj 1940, og store dele af landet blev under store ødelæggelser hurtigt besat. Den 28. maj 1940 kom den belgiske kapitulation underskrevet af den belgiske konge Leopold III. Parlamentet besluttede ved krigens begyndelse, at regeringen blev bemyndiget til egenmægtigt at vedtage love, når parlamentet ikke kunne sammenkaldes. Med regeringens flugt kort før kapitulationen blev det departementscheferne for de centrale ministerier, der forestod ændringer i love og anordninger indtil krigens slutning. Hvad kongens forbliven kan have betydet for den tyske beslutningsproces er uklart, men muligheden foreligger, at det har medvirket til, at Belgien med befolkningens daværende opslutning omkring kongen ikke fik et rigskommissariat som i Holland og i Norge. Ved kongens tilstedeværelse var der intet forfatningsmæssigt og ideologisk vakuum, som kunne give rum for indførelse af et rigskommissariat.¹⁸¹ Belgien fik i modsætning til Holland en militærforvaltning. Grunden hertil var dog først og fremmest den foreliggende plan om angrebet på England (Operation Søløve), som rummede den konsekvens, at de militære mål fik større vægt end ideologiske mål i forbindelse med Hitlers ubeslutsomhed omkring, hvorledes en fremtidig nyordning af den belgiske stat skulle se ud. Ubeslutsomheden hidrørte først og fremmest fra, at Belgien på den ene side erhvervsmæssigt udgjorde et kompleks,

der kun gennem tab af erhvervsmæssigt potentiale kunne stykkes op i Flandern og Wallonien; på den anden side kunne kun flamlænderne i nord regnes til germanerne, mens wallonerne i syd hørte til de af Hitler forhadte franskmænd. Hitler opererede senere med tanken om en opdeling af landet.¹⁸² Militærforvaltningen i Belgien blev konstitueret ved en resolution af 1. juni 1940 og skulle efter Hitlers forestillinger kun være kortfristet, indtil militæroperationerne var afsluttede.¹⁸³

Med Belgiens erobring fulgte en værnemagtshær, der i begyndelsen af 1944 udgjorde ca. 170.000 mand, omfattende hær, luftvåben, marine og SS-enheder. Belastningen svarede til ca. 48 belgiere pr. tysk soldat og ca. 17 tyskere pr. kvadratkilometer.

Forvaltningens opbygning og udvikling

I Belgien fandt militærforvaltningen et intakt embedsapparat, hvis departementschefer gennem parlamentets resolution var bemyndiget til at regere, og som skulle forsvare den belgiske befolknings og den belgiske stats interesser over for besættelsesmagten. Departementscheferne dannede en art kabinet og overtog i løbet af besættelsen mange kompetencer, som tidligere indehavedes af regering og parlament. Sammen med kongen dannede de en vis tilbageværende normalitet.¹⁸⁴ Mulighederne for de to nazistpartier i henholdsvis Flandern og Wallonien var begrænsede under militærstyret og det ene af dem det Wallonske fik først betydning ved militærstyrets afvikling i 1944.¹⁸⁵

Opsynet med den militære og civile besættelsesforvaltning blev givet til den befalingshavende general for infanteriet Alexander von Falkenhausen. I militær henseende var von Falkenhausen underordnet den øverstbefalende for Hæren – til december 1941 general Walther von Brauchitsch, derefter generalfeltmarskal og chef for hærens overkommando (OKW) Wilhelm Keitel.

De militære opgaver var klare: von Falkenhausen skulle "sikre militærets nødvendige behov og oprettelse af organer til opretholdelse af den offentlige sikkerhed og orden i landet særlig i værnemagts interesse og til sikring af dens forbindelser til enhederne i Tyskland".¹⁸⁶ Til militærets embeder hørte også feltgendarmeriet, det hemmelige feltpoliti (GFP) og de militære krigsretter. De var bestanddele af værnemagsorganisationen. Andre politiembeder var for de flestes vedkommende underordnet Reichssicherheitsamt. Feltgendarmeriet havde ordenspolitiske opgaver, overvågning indadtil og sikring udadtil. Det hemmelige feltpoliti havde kriminalpolitiske opgaver. Hertil hørte bekæmpelse af sabotage, spionage, undergravelse af værnemagten (Zersetzung), korruption og forfølgelse af desertører.¹⁸⁷ I løbet af besættelsen overtog Sipo/SD ganske vist mange af sikkerheds- og efterretningsopgaverne og besatte nye opgaveområder.¹⁸⁸

Territorialt udgjorde militærforvaltningen et hierarkisk system af overfeltkommandaturer eller feltkommandaturer, som hørte under chefen for militærforvaltningen Eggert Reeder. De udførte de militære og administrative besættelsesopgaver og havde opsynet med de forhåndenværende belgiske administrative områder. I militær henseende kunne kommandanturerne også tildele Geheime Feldpolizei ordrer, men kun i det omfang som justitsen havde ordrebeføjelser over for kriminalpolitiet. Alle organisatoriske, disciplinære og embedsretlige ordrebeføjelser tilfaldt de politimæssig foresatte i værnemagten.¹⁸⁹ Alle arresterede gennem Geheime Feldpolizei måtte inden syv dage enten løslades eller overgives til de kompetente krigsretter eller senere til sikkerhedspolitiet. Overgivelsen af pågrebne til sikkerhedspolitiet blev dog først indført i løbet af besættelsen med SS- og politiapparatets indtrængen.

Militærforvaltningen var opbygget i en streng hierarkisk struktur med tre trin med militærforvaltningschefen Eggert Reeder i spidsen, der i Bruxelles havde opsynet med de belgiske centralmyndigheder på det civile område. Militærforvaltningens stab var opdelt i tre afdelinger: forvaltningsafdelingen, præsidualbureauet og erhvervsafdelingen.

Forvaltningsafdelingen arbejdede direkte sammen med de belgiske centralmyndigheder og var ansvarlig for bl.a. kulturelle og juridiske opgaver, medicinvesen, politi, presse og propagandavæsen og senere også for arbejdsindsats.¹⁹⁰ I forvaltningssafdelingen var også den største indblanding fra "Altreich"-institutioner. Propagandaafdelingen var trods indbygning i det strenge militære forvaltningshierarki under stadig indflydelse fra Goebbels' Rigsministerium for Folkeoplysning og fra overkommandoens afdeling for Værnemagt og Propaganda. Afdelingen for Arbejdsindsats fik ordrer fra Göring som generalbefuldmægtiget for Fireårsplanen og senere fra Fritz von Sauckel som generalbefuldmægtiget for Arbejdsindsats (GBA). Politiafdelingen i forvaltningsafdelingen havde intet med værnemagtspolitienhederne at gøre; de repræsenterede Reichssicherheitsamt og dermed Himmler-organisationen i Belgien.¹⁹¹ Himmler havde i efteråret 1940 fået en repræsentation i Bruxelles, der var integreret i militærforvaltningens struktur. Präsidialbureauet var sekretariat for forvaltningschefen Eggert Reeder.

Erhvervsafdelingen var den tredje og største afdeling i den centrale besættelsesforvaltning i Bruxelles.¹⁹² En hovedopgave for militærforvaltningen var udnyttelse af det besatte områdes erhvervspotentiale,¹⁹³ hvilket betød den maximale udnyttelse af de belgiske ressourcer og integration af det belgiske erhvervsliv i den tyske krigsproduktion. Til dette formål oprettede et centralt embede for ordrer Zast (Zentrale Auftragsstelle), der gennem koordination af udbud og efterspørgsel skulle inkorporere det belgiske erhvervsliv i den tyske rustningsproces. Det centralistiske forsøg på at knytte det belgiske erhvervsliv snævert til den tyske krigsproduktion forliste imidlertid på institutionerne i "Altreich" og virksomhedernes egne erhvervsmæssige mål. Den tyske rustningsindustri ligesom også luftvåbenet under Göring gik uden om Zast og konkurrerede gensidigt om ressourcer og ordrer. Militærforvaltningen og erhvervsafdelingen benyttede fra 1941 deres netværk og forbindelser til de belgiske ministerier og erhvervsvirksomheder mere decentralt. Til sidst sørgede reorganisationen af det tyske erhvervsliv under Speer-ministeriet for en bedre økonomisk organisation, hvilket også slog igennem i Belgien og de andre besatte lande.¹⁹⁴

Militærforvaltningen var organiseret som opsynsforvaltning, og de belgiske myndigheder og ministerier førte deres forvaltning videre under militærforvaltningens opsyn. De tyske myndigheder var berettiget til at udstede generelle og specielle ordrer såvel som indhentning af enhver art af oplysninger og information. På grund af den ringe personelle bestykningsførte de tyske tjenestesteder sjældent selv forvaltningsbestemmelser ud i livet. Militærforvaltningen kunne forhindre de belgiske departementschefer i at udstede egne forskrifter eller selv udstede retsforskrifter.¹⁹⁵ Men forvaltningen - især von Falkenhausen og Eggert Reeder - bestræbte sig på at styrke departementschefernes stilling og ikke at implementere retsforskrifter hen over hovedet på dem. Dette havde først og fremmest to grunde: For det første ville man gennem departementschefernes medvirken forøge legitimiteten i besættelsesforvaltningens forskrifter og disses accept i befolkningen og de private organisationer. For det andet behøvede man dem som instrument til at kunne styre de underliggende myndigheder. Derfor forsøgte militærforvaltningen også at undgå departementschefernes afgang gennem overdrevne tyske forlangender. De anvendte midler for at få besættelsesmagtens krav ført igennem var ændringer i stillingsbesættelserne i forvaltningen. Et problem her for den tyske forvaltning var, at "de højere embedsstillinger var besat af partierne"¹⁹⁶ og at de hårdnakket holdt fast ved "den næsten mytisk højagtede forfatning". Udnævnelserne af embedsmænd afgjordes kun i sjældne tilfælde alene af tyskerne, men foregik i samvirke med kabinettet af departementschefer. Således fik man indsat kollaboratører som departementschefer i erhvervsministeriet og i indenrigsministeriet. Ved besættelsens slutning var der kun tre departementschefer tilbage af de oprindelige i 1940.

Militærforvaltningen anså departementscheferne som en legitim quasi-regering med hvis hjælp de regerede landet. I foråret 1942 kom der imidlertid en dom fra den belgiske forfatningsret, der erklærede departementschefsstyret for ulovligt. Militærforvaltningen indgik herefter et kompromis, der indeholdt den bestemmelse, at retsgyldige afgørelser i fremtiden skulle være enstemmige fra departementschefskabinettets side, hvilket begrænsede kollaboratørernes indflydelse. Hermed blev militærforvaltningens forsøg på indvævning af departementscheferne i den tyske politik begrænset ved, at der var foranstaltninger som departementscheferne ikke ville deltage i, og som militærforvaltningen måtte foretage uden deres bistand. Det drejede sig f.eks. om jødedeportationerne og tvangsrekruttering af arbejdere.

Militærstyret opløste alle valgte og repræsentative organer på alle niveauer i den belgiske forvaltning og gennemførte førerprincippet. V. Falkenhausens og von Reeders erfaringer og overbevisning om, hvorledes fremgangsmåden skulle være over for et besat lands forvaltning var dog, at man hellere skulle forhandle og overbevise end gå frem med terror og autoritet. For det andet hvilede denne fremgangsmåde på militærforvaltningens mål, som var ro og orden og ikke sigtede mod noget politisk mål i Belgien. Denne politik hvilede på samarbejdsvilligheden hos departementscheferne, der meget vel vidste, at et forlis for militærforvaltningen ville give større kompetence til SS- og politiapparatet, hvilket ikke var i landets interesse. Andre institutioners og organisationers godkendelse hvilede på samme præmisser. De politiske mål, der blev forfulgt af Sipo/SD-apparatet gik i anden retning. De divergerende mål mandede ud i en magtkamp mellem militærforvaltningen under v. Falkenhausen og Reeder og SS- og politiapparatet under Himmler, der udspillede sig både i Belgien og i "Altreich", og som fik indflydelse på såvel kompetenceområder som også organisationsstrukturen i Belgien. Deri tog også andre aktører del.

Den militære befalingshavende Alexander von Falkenhausen

Den militære befalingshavende Alexander von Falkenhausen var general i infanteriet og havde en anden baggrund end de fleste af værnemagtens generaler. Han blev født i 1878 og var fra militærakademiet stærkt påvirket af kejsertidens idealer. Han tilbragte lang tid af sin militære karriere i udlandet. I 1900 deltog han i nedkæmpelse af Boxeroprøret i Kina, 1910 blev han militærattaché i Japan, og under den første verdenskrig blev han befalingshavende i den tyrkiske armé. Fra 1934 var han militærrådgiver for Chiang Kai-Chek i Kina. Han blev hjemkaldt af Nazisterne i 1938. Von Falkenhausen delte grundholdninger med den vestlige verden. Han var således ikke modtagelig for den nazistiske "Blut und Boden"-ideologi.

Som vidne til nazipolitikken i Polen ville Falkenhausen forhindre sådanne excesser i sit magtområde. Dette ville kun være muligt, hvis militærstyret blev den eneste kontrolinstans. Han forsøgte derfor at integrere alle opgaver og sagområder i militærstyret, idet han fastholdt, at militærrets opgaver var rent militære og ikke politiske. Han blev derved en hårdnakket modstander af Himmler. Han ønskede at gribe ind over for Sipo/SD tjenestestedernes terror ved at udøve kontrol med arrestationer og domme. Hans hårdnakkede modstand mod Himmler og hans offentlige udtalelser om hans afvisning af naziideologien skærpede konflikten med Himmler.¹⁹⁷ Von Falkenhausens position forringedes tiltagende under krigen. En tid lang kunne han henvise til de erhvervsmæssige leverancers omfang og den offentlige ro og orden der eksisterede. Göring havde som chef for fireårsplanen haft interesse i militær stabilitet i Belgien af hensyn til sikring af erhvervsmæssige leverancer. Med Speers rekonstruktion af militærleverancerne skubbedes Göring til side, og med modstandsbevægelsens vækst fra 1942/43 involveredes SS- og politiapparatet stadig mere med partisanbekæmpelse og terror. Afgørende blev formentlig, at Hitlers ubeslutsomhed omkring Belgiens skæbne ændredes ved udviklingen i Wallonien i 1943, hvor de wallonske Rexister sluttede sig til riget. Styret blev herefter i 1944 erstattet af et SS-styre, og von

Falkenhausen blev efter mistanke om hans deltagelse i attentatet mod Hitler arresteret af Gestapo og sendt i koncentrationslejren Dachau i juli 1944.

Den militære forvaltningschef Eggert Reeder

I sin forvaltningschef Eggert Reeder havde von Falkenhausen en nær allieret i sine bestræbelser. Reeder var født i 1894 i i Slesvig-Holsten og voksede op i omgivelser, der havde konservative preussiske værdier. Reeder var overbevist om de strengt hierarkisk opbyggede systemers overlegenhed. Som jurist trådte han ind i stats tjenesten, hvor han blev regeringspræsident i Aachen i 1933, i Köln i 1936 og i Düsseldorf i 1939. Trods sit medlemskab af NSDAP og SS forsøgte Reeder at forbinde sin partitilknytning til sine præsiske og religiøse overbevisninger. I årene efter 1936 var Reeder en overbevist modstander af Himmlers politik: at politiet skulle frigøres fra den statslige forvaltning, da en sprængning af den hierarkiske struktur gik på tværs af hans grundlæggende opfattelse af, hvorledes forvaltningen skulle opbygges. På grund af hans omdømme som en fremragende administrator blev han af OKW overdraget at lede en forvaltningskommission, der skulle forberede en militærforvaltning i Holland, Belgien og Frankrig. På grund af hans erfaringer med Nazi-institutioner som NSDAP og hans kendskab til en katastrofalt forløbende besættelsesadministration i Belgien under 1. verdenskrig, var Reeder grundopfattelse fra starten, at "der skulle oprettes en streng militær forvaltning for at forhindre indblanding fra riget".¹⁹⁸ Disse målsætninger blev understøttet af OKH, især efter erfaringerne i Polen. Desuden skulle OKH's stilling styrkes gennem en ren militærforvaltning.

Militærforvaltningens opgave skulle bl.a. være en nyttiggørelse af det højindustrielle erhvervspotentiale i Belgien til nytte for den tyske militærindustri. I denne bestræbelse fandt OKH en vigtig forbundsfælle i de vidtforgrene myndigheder bag den af Göring ledede fireårsplan. For disse var Himmlers planer en hindring for den uforstyrrede handel med Belgien, således som de havde været det i Polen. I forbindelse med disse interessekonflikter modsatte militærforvaltningen sig en for stærk favorisering af flamlænderne for at opretholde ro og orden i landet.¹⁹⁹

Reeder tiltrådte sin stilling i juni 1940. Von Falkenhausen tog sig - sammen med kommandostaben - især af sikkerhedsspørgsmål, ernæringsforhold i Belgien, arbejdsindsatsen og forholdet til kongen. Desuden forsøgte han personligt at kontrollere alle spørgsmål vedr. krigsfanger og fængslede personer. Reeder kontrollerede som chef for militærforvaltningen alle civile anliggender inklusive erhvervsspørgsmål, politi og flamlænderspørgsmålet og arbejdede direkte sammen med de belgiske departementschefer. Han var ansvarlig for alle forhandlinger med rigsinstitutioner, herunder partiet og SS- og politiapparatet. Som tidligere regeringspræsident var han fortrolig med von Falkenhausen og grundlaget for militærregimets stabilitet i Belgien og fastholdt loyalt bindingen til von Falkenhausen trods Himmlers forsøg på at bryde det. Han kunne dog ikke forhindre, at afdelingen for arbejdsindsatsen og politiafdelingen (Sipo/SD) blev udskilt af militærforvaltningens stramme hierarki.²⁰⁰

Himmlers forsøg på at få skabt et civilt rigskommissariat i Belgien stødte fra starten på interessesammenfald mellem militærstyret i Belgien og aktører i "Altreich". Interessesammenfaldet var især iøjnefaldende på det militære og det erhvervsmæssige område. Ved krigens begyndelse forventedes, at Belgien sammen med Nordfrankrig skulle være afsæt for angrebet på England og senere, at en evt. invasion ville komme herfra. Fra et militært synspunkt betonedes i OKW både generalerne von Brauchitsch og senere Keitel vigtigheden af, at Belgien og Nordfrankrig var et lukket militær område. Udførelsen af militære opgaver i disse områder kunne vanskeliggøres under et civilt styre. Synspunktet støttedes af repræsentanter for Nazihierarkiet f. eks. af chefen for Rigs-kancelliet Hans Heinrich Lammers. Også Göring var tilhænger af

militærstyret ud fra erhvervsmæssige synspunkter og sikring af de belgiske erhvervsvirksomheders leverancer til tysk militærindustri. Som chef for Luftwaffe havde han direkte kontakter og forretninger med de belgiske erhvervsvirksomheder. Indenrigsministeriet, her først og fremmest Wilhelm Stuckart understøttede status quo også ud fra erhvervsmæssige synspunkter. Chefen for Rigskanselliet var tilmed behjælpelig med at sikre, at forslag til ændring af militærstyret ikke blev sat på dagsordenen over for Hitler.²⁰¹

Hitler anså imidlertid militærstyret i Belgien som et provisorium, som så hurtigt som muligt skulle erstattes af en civil forvaltning. I 1942 var Hitler kommet frem til den opfattelse, at ikke blot Flandern, men også de fransktalende områder Wallonien og Nordfrankrig oprindeligt skulle være tyske og dermed skulle hentes hjem. Ganske vist forfulgte den nazisterne nært stående organisation Vlamisch National Verbond VNV og de kongetro ganske andre mål. Spørgsmålet om opretholdelsen af militærforvaltningen var allerede oppe i 1942 og hertil kom nu, at den Befuldmægtigede for Arbejdsindsatsen Fritz Sauckel sluttede sig til Himmlers og militærforvaltningens modstandere, da hans ønske om tvangsrekruttering af arbejdskraft fra Belgien støjtede på modstand.²⁰² Først i 1943 kom det til en udvikling der tog slut i juli 1944 med afløsning af militærforvaltningen med en SS-domineret civil besættelses-forvaltning. I 1943 sluttede de wallonske Rexister under Léon Degrelle sig ved en Anschluss til riget, da de fandt, at wallonerne måtte anses for egentlig at være af germansk herkomst. Hitler gav Himmler ordre til at støtte denne beslutning. Wallonerne blev også af SS-rigsføreren anerkendt som værende et "im Kern germanisches Volk".²⁰³ For Hitler betød dette en bekræftelse af hans oprindelige planer om at indlemme Belgien og Nordfrankrig i det tyske rige. Hermed havde man nu en organisation, som havde gjort skridtet over til den nazistiske ideologi. Von Falkenhausens stilling blev hermed stadig svagere i 1943/44. Afgørende blev sandsynligvis også Hitlers mistro til værnemagten, som var vokset med de allieredes fremrykning. Waffen SS og og politiapparatet blev i det sidste krigsår trukket stadig mere ind i forsvarsopgaver i forventning om bedre at kunne forhindre et sammenbrud.²⁰⁴

I perioden 1940 -1944 var der en bestandig kamp mellem militæret og Sipo-SD om magten over retsudøvelsen. Indtil Ruslandsfelttoget havde militæret tilstrækkelige mandskabsressourcer til det hemmelige militærpoliti (GFP). Derefter måtte det indskrænke sig til militærets egne indre opgaver. Derefter gik de øvrige sikkerheds-politiske opgaver stadig mere over til sikkerhedspolitiet.²⁰⁵ Sipo /SD tjenestestederne var ganske vist inkorporeret i militærhierarkiet, men ordrer fik de samtidig fra Reichsicherheitshauptamt RSHA i Berlin, som de også var underlagt. Store dele af politiapparatet indgik allerede i 1940, også Geheime Feldpolizei, i en overenskomst mellem den militære øverstbefalende og SS-rigsfører og chef for det tyske politi om, at pågribelse og overvågning af jøder, emigranter, loger, kommunister og kirkefolk var SS-politiapparatets opgave, men at de ingen eksekutivmyndighed havde. Det var således ikke tilladt Sipo/SD selvstændigt at udføre arrestationer. Denne rettighed havde kun værnemagtens politi Geheime Feldpolizei, GFP. Alle bestræbelser, der var vendt mod riget, blev således overvåget og opsporet af Sipo/SD, mens militærpolitiet (GFP) blev degraderet til eksekutivorgan for Sipo/SDS. Udbygningen af sikkerhedspolitiets kompetencer skete gennem kompromisser mellem Himmler og Heydrick og OKH. I februar 1941 anordnede en ordre, der indførte den såkaldte sikkerhedsarrestbestemmelse, som indrømmede Sipo/SD i Bruxelles vidtrækkende sikkerhedskompetencer. Enhver der uden hensyn til statsborgerskab opholdt sig i befalingsområdet kunne fængsles, når bestemmelsen syntes nødvendig til forhindring af handlinger, der umiddelbart var rettet mod riget eller var egnet til at skade tyske interesser middelbart gennem fare for den offentlige sikkerhed og orden.²⁰⁶ Sikkerhedsarrestation kunne også dekretes af Sipo/SDS tjenestestede, og pågribelse måtte de ligeledes selv udføre. Ganske vist beholdt militærforvaltningen, særlig v. Falkenhausen kontrollen over arrestationerne. Dertil

blev der allerede i september 1940 oprettet en fængslingskontrol. Hertil skulle alle personer rapporteres, som var blevet sat fast af såvel Geheime Feldpolizei, GFP som af Sipo/SD. Oven i dette blev de indrettede værnemagtsfængsler pålagt månedligt at indberette alle navne på fanger, der havde været fængslet i mere end to måneder. Sikkerhedsordningen udgjorde således et kompromis mellem militærforvaltningen og Sipo/SD-tjenstestederne. Sipo/SD kunne udvide deres kompetence og virke inden for rammerne af deres opgaveområde.

Militærforvaltningen besad fængslingskontrollen og kunne afprøve, om fængslings-grunde og fængslingsforlængelsesgrunde for over en måned forelå. Havde militærforvaltningen anordnet frigivelse, måtte sikkerhedspolitiet ophæve fængslingsbefalingen, og fangerne blev givet fri. Dermed var Sipo/SD gennem kontrolbeføjelserne forblevet en del af militærets hierarkiske struktur. Sipo/SD's handlingsspillerum var derved langt fra så stort som i "Altreich" eller i andre besatte lande, fordi de kunne blive kontrolleret og sat til ansvar af militærforvaltningen. Men med den ideologiske skærpelse af Hitlers politik i forlængelse af Ruslandsfelttoget øgedes sikkerhedspoliets og sikkerhedstjenestens manøvrer muligheder. Allerede i 1941 kunne det konstateres, at 600 fanger af sikkerhedspolitiet bag ryggen på militærforvaltningen var blevet ført til tyske koncentrationslejre. Fra 1942 blev Himmler betroet deportation af jøder, forfølgelse af partisaner, kommunister m.fl. og i det hele taget alle spørgsmål vedr. befolkningspolitikken (Volkstumspolitik) ligesom han tillagdes forvaltningen af koncentrationslejrene. Deportation af jøderne kom fra 1942, forsøgene på en nazificering og forberedelse af indlemmelse af Belgien i det tyske rige førte til voksende modstand, der mødtes med modterror. Militærforvaltningen kunne herefter ikke længere opretholde kontrollen med fængslingerne.²⁰⁷ Under kampen mellem militæret og sikkerhedstjenesten forsøgte Himmler i 1943 at få Eggert Reeder erstattet af sin egen mand blandt de højere SS og politiofficerer. Men så længe en definitiv befaling fra Hitler om ophævelse af militærstyret ikke forelå, kunne han ikke komme igennem. Den 12. juli blev den militære øverstbefalende v. Falkenhausen afskediget mistænkt for deltagelse i militærkuppet mod Hitler og sat i koncentrationslejr. Han blev afløst af Gauleiter Josef Grohe, der blev rigskommissær, og den 1. august 1944 kunne Himmler få placeret den højere SS - og politifører Jungclaus som militær befalingshavende i Belgien; denne blev senere tillige indsat som rigskommissær. Militærforvaltningens personale kunne herefter overtages af Himmler. Den 3. september 1944 blev Bruxelles befriet.²⁰⁸

Fra 1942 var der stigende illegal modstand og voksende anvendelse af terror. Mens der frem til 1943 blev registreret i alt 114 dødsdomme ved tyske domstole i Belgien, var tallet for gidselskydninger fra 1942 - juli 1944 305. Feltkommandaturen i Utrecht fastslog i sin beretning af 30. november 1942, at "hadet mod Tyskland ikke er aftaget ..., men tiltaget". "Man må", hed det med henvisning til fem nylige gidselskydninger "i al alvor spørge sig selv, om dette middel er det rigtige", fordi man skaffer sig martyrer og had og afsky. I vintermånederne 1942/43 udviklede der sig overalt i Europa stadig flere aktioner mod besættelsesmagten. I en beretning til Himmler fra Reichsicherheitshauptamts 4. afdeling (Gestapo) nåede man frem til den slutning, at Belgien i begyndelsen af 1943 "fra at være et af de roligste lande" var blevet "et land, hvori i dag den åbne terror hersker".²⁰⁹

Fra april 1944 til juli 1944 blev der registreret 680 sabotager især på offentlige anlæg i Belgien og 177 overfald på landsforrædere og tyske værnepligtige.²¹⁰ Der opstod under forløbet en stigende polarisering, som også førte til oprettelsen af paramilitære enheder som virkede som vagtkorps og beskyttelse af kollaboratører og som tiltagende gik ind i terroristisk virksomhed.²¹¹

Trods den stigende modstand blev den indledte terror her - og i øvrigt overalt - fastholdt i håb om dermed at kunne holde den brede befolkning i skak.

Frankrig. Fra militærstyre til politistyre.

Udgangsbetingelserne

Hitlers angreb på Frankrig begyndte samtidig med indmarchen i Belgien og Holland den 10. maj 1940 og endte med Våbenstilstanden i Compiègne den 22. juni 1940, hvor grupperingen omkring marskal Henri Pétain og general Louis Weygand kunne gennemføre godkendelse af våbenstilstanden i den franske regering. Pétain overtog herefter embedet som regeringspræsident. Industrien støttede dette og håbede ved en våbenstilstand at sikre opretholdelse af produktionen. Hitler fandt, at en våbenstilstand på den vestlige front med en fungerende regering kunne stabilisere forholdene og holde dem i ro, således at han kunne koncentrere kapaciteten omkring kampen mod England og Rusland. Samtidig kunne en våbenstilstand forhindre anvendelse af det franske koloniriges Afrika-armé, og at den franske flåde ville støtte den engelske flåde. Af denne grund skulle en udadtil suveræn fransk regering fungere videre. Dette kunne ske ved at etablere en opsynsforvaltning med mindst mulig tysk personale. Endvidere var det tilstrækkeligt med en delbesættelse af Frankrig begrænset til den nordlige del og kyststrækningerne for at have en udgangsbasis for krigen mod England.²¹² Departementerne Nord og Pas de Calais blev trukket med ind i den belgiske militærforvaltning. De østfranske departementer Haut-Rhin, Bas-Rhin og Moselle blev ligesom Elsass-Lothringen annekteret. I Sydøstfrankrig blev indrettet en italiensk zone. Nord-Midt-og Vestfrankrig samt Paris blev underlagt militærforvaltning. Frankrig blev opsplittet ligesom Polen og senere det sønderdelte Jugoslavien – et forhold, der varslede mulige ønsker om senere annekationer, ligesom hensyn til umiddelbare industrielle og økonomiske interesser spillede ind.

I Sydfrankrig residerede den franske regering i Vichy under statschef Henri Pétain og ministerpræsident Laval. Den franske regerings love og forordninger gjaldt også for den besatte del uden for de annekterede områder, for så vidt de ikke blev ophævet igen ved den tyske militære øverstbefalendes anordninger. Statsformen og sammensætningen af Pétain-regeringen blev ikke dikteret af tyskerne. Der eksisterede til en vis grad en suveræn regering med intakte statslige og erhvervsmæssige strukturer, der rådede over ikke blot Sydfrankrig, men også over kolonierne i Afrika og de derværende ikke ubetydelige stridskræfter.²¹³ Dermed var Vichy-regeringens Pétain en betydende aktør i Frankrigs besættelseshistorie, da det på engang rummede kontinuiteten i den franske forvaltning i de besatte og ubesatte områder og samtidig i den første fase af besættelsen havde en vis selvstændig forhandlingsposition i kraft af det militære potentiale og ressourcerne i kolonierne. Vichy-regeringen kom dog ikke til at kunne udnytte dette potentiale til substantielle resultater.

Da Vichy-Frankrig skulle anses som en suveræn, selvstændig stat blev Auswärtiges Amt ansvarlig for forbindelsen til Vichy. Politiske spørgsmål i forholdet mellem de to lande lå ligesom i Danmark formelt hos det tyske gesandtskab i Paris, der var underlagt Auswärtiges Amt, men ikke akkrediteret ved regeringen i Paris og i Vichy kun repræsenteret med en embedsmand. Auswärtiges Amt ønskede at være ansvarlig for alle politiske spørgsmål i det besatte og det ikke besatte Frankrig med store kompetencestridigheder med militærforvaltningen som følge.²¹⁴

Med besættelsen af Frankrig fulgte værnemagts tropper, der 1. marts 1944 udgjorde 1.240.000 mand. Antallet af SS- og politifolk udgjorde fra maj 1942 85.230. Besættelsesindsatsen kan måles som tyske soldater 17 pr. franskmand og 22 pr. 100 kvadratkilometer.²¹⁵

Den militære befalingshavende

Den første militære befalingshavende i Paris var general i infanteriet Otto von Stülpnagel, der tiltrådte den 25. oktober 1940 og beholdt denne position indtil februar 1942. Han erstattedes af sin fætter infanterigeneral Carl-Heinrich von Stülpnagel. Denne blev den 22. juli 1944 afløst af general i flyvevåbenet Kitzinger, der den 18. august 1944 måtte tiltræde tilbagetoget til Tyskland sammen med sin stab. Den stadige veksling i spidsen for organisationerne var åbenlyst et grundlæggende problem - og udtryk for, at de militære befalingshavende var præget af traditioner og normer i den tyske hær og generalstaben fra den første verdenskrig og i Reichswehr til blot at være villige redskaber for Hitler.²¹⁶ Frem for alt passede Hitlers Nacht und Nebel-Erlass - og dens ordrer til masseeksekutioner af gidsler som reaktion på den skærpede sikkerhedssituation i Frankrig - ikke ind i Otto von Stülpnagels politiske koncept. Den stærkere voksende modstand blev udlagt som forsømmelser af generalen på det sikkerhedspolitiske område. I begyndelsen af 1942 var hans position så svækket, at han måtte fratræde sin stilling med henvisning til helbredsforhold.

Carl-Heinrich von Stülpnagel var som v. Falkenhausen i Belgien en nøglefigur i modstanden mod Hitler under Hitlerattentatet og i oprørsregeringen i Berlin. Efter kuppets sammenbrud blev han den 30. august 1944 dømt til døden og henrettet. Carl-Heinrich Stülpnagel skilte under sin funktionstid de militære og administrative opgaver fra de politiske og ideologiske. De sidste overgik til SS- og politiapparatet. Han gav sine tropper den henstilling ikke at deltage foranstaltninger iværksat af SS. Følgen blev, at SS - og politiapparatet kunne udfolde sig uhindret i Frankrig.²¹⁷

Militærforvaltningen i Frankrig

I våbenstilstandsbetingelserne var anført, at besættelsesmagten ville overholde Haager Landkrigskonventionens bestemmelser "med retten til at udøve den besættende magts rettigheder", som tilføjet af Hitler selv.²¹⁸ Bestemmelserne svarede til de bestemmelser, der regulerede forholdene i Danmark.

Førerbefalingen af 23. juni 1940 beordrede et militærstyre, der støttede sig til den franske forvaltning ved udførelsen af opgaver i landet dvs. forvaltningen skulle organiseres som en opsynsforvaltning. I våbenstilstandsftalen stod der i § 3, at det tyske rige havde alle den besættende magts rettigheder. Den franske regering skulle ufortøvet anvise alle franske embeder og tjenestesteder at samarbejde med den tyske befalingshavende.

Ved opbygningen af militærforvaltningen i Frankrig var militæret blevet givet omfattende opgaver og kompetencer. Hovedopgaven var sikring af ro og orden. Militæret fik af Hitler overdraget den samlede udøvende magt indbefattende den politimæssige eksekutivmagt. Behandlingen af alle politianliggender lå hos militærforvaltningen. For så vidt det drejede sig om rene militære sikkerheds- og ordensopgaver, lå kompetencen hos generalstaben; for så vidt det gjaldt politiforvaltningen i videre forstand lå kompetencen hos forvaltningsstaben under inddragelse af det franske politi. Som tyske eksekutivorganer stod for sikkerhedspolitiske opgaver det hemmelige feltpoliti og for ordenspolitiske opgaver feltgendarmeriet - begge rent militære formationer, der udelukkende stod under militær kommando.²¹⁹ Begge organer havde imidlertid yderst ringe personale og var derfor henvist til det franske politi ved gennemførelse af deres opgaver.²²⁰ Himmlers SS- og politiapparat havde fra besættelsens begyndelse et tjenestested i Paris, der den 30. juni omfattede 20 personer under Sturmbannführer dr. Helmuth Knochen. Den øverstbefalende for militæret forbød SS-kommandoen enhver virksomhed. Først da Himmler i forståelse med forsvarschef Canaris i Berlin havde truffet af tale om det, fik en ny kommando lov til at rejse til Paris angiveligt for at beskytte sejrmarchen. På dette tidspunkt havde tjenestestedet i

Paris allerede en organisation med en opbygning svarende til Reichsicherheitshauptamt (RSHA) i Berlin, hvilket tydeligt udtrykte hensigten med deres fremtidige rolle.²²¹ Ved en overenskomst mellem v. Brauchisch og Himmler fik SS-tjenestestedet i Paris tillagt alle "jødeanliggender". Ordre vedr. disse sager kom fra lederen af jødespørgsmålet i RSHA Adolph Eichmann.²²²

Militærforvaltningen i Paris, der ville holde SS- og politiapparatet ude af det besatte Frankrig, begrænsede handlefriheden for den særbefuldmægtigede chef for sikkerhedspolitiet og SD ved ikke at tildele ham nogen eksekutivmagt. dvs. han måtte betjene sig af værnemagts politiembeder. Der udviklede sig en regulær kompetencekamp med militærforvaltningen og værnemagten. Ved siden af "jødeanliggender" havde SS-tjenestestederne frem for alt efterretningsmæssige overvågningsopgaver med henblik på formodede fjender af det tyske rige. Det var foruden jøder, emigranter, frimurere, kommunister og kirkefolk. I oktober 1940 havde sikkerhedstjenesten allerede i fire måneder haft sin egen uofficielle forbindelse til den franske indenrigsminister Marquet, som tillod SD at placere illegale tillidsmænd fra sikkerhedspolitiet i alle departementer.²²³

Chefen for sikkerhedstjenesten dr. Knochen søgte at udvikle en efterretningstjeneste, der var en rival til den militære efterretningstjeneste²²⁴. Von Stülpnagel forlangte til sidst Knochen afsat. Det interessante i denne forbindelse er, at denne afsættelse blev forhindret af Heydrich og Himmler på tværs også af generalerne v. Brauchitsch og Keitel's vilje i militærhovedkvarteret i Berlin. Herefter blev sikkerhedstjenesten i Paris endnu mere selvstændig. Gennem en tiltagende aktivitet fra modstandsbevægelsen i løbet af 1941 og dermed belastningen af samarbejdet med det franske politi, måtte militærforvaltningen støtte sig stadig mere til eget politi. 25. maj 1941 blev det anvist Geheime Feldpolizei GFP at efterkomme Sicherheitsdiensts, SD's ønsker. Sikkerhedspolitiet og sikkerhedstjenesten fik i tvingende tilfælde en selvstændig eksekutivmyndighed og kunne med hjælp fra forvaltningsstaben udstede ordrer til det franske politi. SD skulle til gengæld gøre sine informationer tilgængelige for militærforvaltningen og månedligt berette om sin virksomhed.²²⁵

Militærforvaltningen byggede fortsat hovedsagelig på dets eget politiapparat.²²⁶ Ved indbygning af SD og sikkerhedspolitiet i opgaveområdet sikkerhed søgte man på den ene side at begrænse modstandsbevægelsens anslag, på den anden side at modvirke anklagen om ved veghed og ubeslutsomhed ikke at kunne sikre den indre sikkerhed i Frankrig. En opfattelse som deltes af Hitler, da militæret vægrede sig ved at lade gennemføre massenedskydninger af gidsler som modterror mod partisan-virksomheden. Otto von Stülpnagel gjorde ikke nogen hemmelighed af, at han anså disse foranstaltninger som uegnede til at opretholde ro og orden. Von Stülpnagel forsøgte at svække disse ordrer, men måtte dog alligevel udføre masseeksekutioner. I Hitlers øjne havde von Stülpnagel forsømt den indre sikkerhed.²²⁷

Som modvægt blev militærets straffeforanstaltninger mod partisaner knyttet sammen med deportationen af jøder. Tilsyneladende sigtede man med den forstærkede deportation af ikke-franske jøder på den ene side at afsvække trykket fra Berlin, idet man efterkom Hitler og Himmler på dette punkt; på den anden side forsøgte man at redde kollaborationen med Vichy-regeringen, som var truet ved protesterne mod myrderier af franskmænd. Militærregeringen ville erstatte masseeksekutioner med massedeportationer. Så meget mere som jødepolitikken til Hitler og Himmlers ærgrelse havde spillet en underordnet rolle.²²⁸

I december 1941 blev v. Brauchitsch erstattet af Keitel som øverstbefalende for OKH. Keitel rådede von Stülpnagel til "nur Soldat zu sein und die politische Entwicklung ausser Acht zu lassen".²²⁹ Fra 6. september 1941 til 30. maj 1942 blev 466 gidsler myrdet. 16. februar 1942 bad von Stülpnagel om sin afsked og erstattedes af sin fætter Carl-Heinrich von Stülpnagel. Samtidig blev den 9. marts 1942 SS- og politiføreren Carl Albrecht Oberg udnævnt som højere SS- og politifører i

Frankrig. Han skulle som stærk mand genoprette den indre sikkerhed og orden. Derfor fik han kontrollen over de tyske og franske politistyrker i Frankrig. I militære anliggender skulle han ganske vist have anordninger fra militærforvaltningen. I alle spørgsmål vedrørende den indre sikkerhed, behandling og deportation af jøder og partisaner og især i spørgsmål vedrørende modterror var Himmler den ordreberettigede.²³⁰

Indsættelsen af en Højere SS-politifører i Frankrig hilstes velkommen af den nyudnævnte Carl-Heinrich von Stülpnagel og general Keitel, der ville frigøre sig fra disse sager. Keitel ville generelt holde værnemagten uden for alle politiske sager og overgive dem til SS. Efter aftale mellem Himmler, Heydrich og Keitel skulle den højere SS-politifører Oberg overtage samme sager i Frankrig, som Himmler selv havde.²³¹ Der var intet samarbejde mellem militærforvaltningen og SS-forvaltningen. Den 22. maj 1942 gik alle opgaver vedr. politi, vedr. justits, modterror og alle Volkstumsager over til den højere SS- og Politifører. Han overtog endvidere udlands- og interneringssager, sager vedr. politiske organisationer, foreninger, ungdomsorganisationer samt sabotage - og attentatsager. Værnemagten beholdt kun spionagetilfælde.²³² Det hemmelige feltpoliti blev underlagt Oberg, hvorved han forenede hele den politiske eksekutivmagt i sin hånd.²³³ Han kunne på egen hånd idømme ordensstraffe uden indsigelsesmulighed, så han overtog også den juridiske magt.

Den højere SS-politifører Oberg var det eneste forbindelsesled til franske forvaltningsmyndigheder på sit ressortområde og kunne umiddelbart føre forhandlinger med Vichy-regeringen.²³⁴

Indsættelsen af SS medførte ikke opbygning af en klassisk hierarkisk organisations-struktur, men ledsagedes af en tilstand, hvor der var det størst mulige spillerum for de forskellige SS-afdelinger, der kun løst var underlagt den Højere SS-politifører. Han havde en sammenknytnings- og koordinationsfunktion for befalinger fra rigsfører Himmler selv, således ved gennemførelsen af "Nacht und Nebel-befalingen", der medførte hemmelig deportation af ca. 100.000 mistænkte franskmænd til tyske koncentrationslejre.²³⁵ Han besad funktioner som gik videre end de enkelte tjensteders som f.eks. forhandlinger med Vichy-regeringen om deportation af jøder og koordination af borttransport af franskmænd til tvangsarbejde i riget, men også, i virkeligheden uafgrænset, stort og småt på alle områder, der kunne falde for.

Modterrorstrategien førte ikke til nogen forbedring af den indre situation i Frankrig. Tværtimod. Den mangedoblede sabotage- og attentattilfældene. Det franske politi blev inddraget i de politimæssige aktiviteter med hjælp fra Vichy-regeringen. Der blev således truffet en aftale mellem HSSPF i Paris Carl Oberg og generaldirektøren for det franske politi Renè Bousque fra 1942, der fastlagde principperne for kollaboration mellem det franske politi og den Højere SS- og Politifører. Derefter handlede det franske politi autonomt, og organiserede selv undertrykkelse af frihedskæmpere og razziaer mod jøder.²³⁶ De politimæssige straffeaktioner udvidedes med massedeportationer af franskmænd og forstærket undertrykkelse af den franske befolkning. Efter indmarchen i Vichy-Frankrig i november 1942 overtog Højere SS og politifører Carl Oberg ved en befaling fra Hitler af 16. november 1942 også politiopsynet her. Med den stærkt voksende partisanbevægelse måtte konfliktforholdene udkæmpes militært med inddragelse af værnemagts tropper. og Waffen-SS divisioner, som gik frem med eksempelløs hårdhed.²³⁷ SS- og politiapparatet bestemte stadig mere den politiske retning i Frankrig. Efter besættelsen af Restfrankrig var den højere SS- og politiforvaltning den eneste organisation, der måtte udstrække sin virksomhed hertil. Forvaltningen af Sydfrankrig i øvrigt blev overgivet til Den øverstbefalende Vest i stedet for til militærstyret i Paris. Område efter område blev overtaget af andre aktører end styret i Paris. Erhvervsområdet blev således overtaget af Fritz Sauckels arbejdsindsatsdepartement og Speers rustningsministerium. Kollaborationen med Vichy Frankrig, inkorporering af det

franske politi, tvangsrekrutteringen af franske arbejdere m.v. skete med tvangsinddragelse af værnemagts tropper til disse aktiviteter.

Den øverstbefalende for Værnemagten i Frankrig Karl von Stülpnagel afviste, at værnemagts tropper skulle deltage i anvendelse af gidseltagning og i deportation af jøder.

Deportationerne og kampene fik et masseomfang, og SS-politifører Carl Oberg overtog sluttelig ledelsen af hele militærforvaltningen og værnemagten i Frankrig.

Frankrig var fuldstændig i politistatens vold.

Fra 1943 var der en stærkt stigende tilgang til de franske partisaner sammenhængende med forsøgene på overførelse af stadig flere årgange til tvangsarbejde i Tyskland. Partisanvirksomheden søgtes modvirket ved øget terror med massearrestationer af franske statsborgere og deres overførelse til tyske koncentrationslejre. Men den udvikledes i løbet af 1943 til et omfang, som nødvendiggjorde overførelse af vænetropper under kommando af politichefer til kampe mod partisangrupperne. Frankrig forvandlede sig i løbet af 1943 til centrum for partisankampene i Vesteuropa. Antallet af aktioner mod Værnemagtsindretninger, transportanlæg m.v. steg fra 347 i januar 1943, til 640 i juli og til 1093 i december. Fra 11. november 1943 fulgte franske arbejdere modstandskampen op med daglange strejker. Fra 1. februar 1944 kunne der iværksættes koordinerede aktioner under franske indenlandske partisaner FFI, som omfattede 500.000 franskmænd. I løbet af 1944 lykkedes det partisanerne at løsrive hele distrikter fra tysk herredømme. Antallet af jøder, som kunne sendes til tilintetgørelseslejrene sakkede bag ud de lagte planer, og tvangsdeportationen af arbejdskraft til Tyskland brød i anden halvdel af 1943 næsten fuldstændig sammen.²³⁸

Vichy-regeringen var stadig mere blevet reduceret til en ren kollaborationsregering forsvaret af tyske bajonetter og til okkupationsmagtens fange. Fra november 1943 blev der efter tysk pres foretaget ændringer i nøglefunktioner i det franske statsapparat med indbygning af betingelsesløst kollaborationsvillige kræfter. Frem til marts 1944 blev der nybesat embeder i 17 ministerier og 46 præfekturer. I begyndelsen af 1944 forlangte den tyske øverstbefalende i region vest overførelse af "alle til rådighed stående tropper til bekæmpelse af bande- og sabotagevirksomheden". I februar udstedtes ordrer om hensynsløs nedkæmpning af al opstand, selv om det også kunne komme til at ramme uskyldige. Den 4. marts 1944 lod general Keitel fra Overkommandoen for Værnemagten befale, at illegitime kombatanter skulle skydes uden lov og dom, og at krigsretternes virksomhed alene skulle indskrænkes til anvendelse i de tilfælde, hvor de først senere var opsporet eller pågrebet ("erst später ermittelt oder ergriffen wurde"). Med stramningerne fulgte en kæde af blodige excesser over for hele landsbyer bl.a. folkemordet i Oradour sur Glane. Udstedelsen af de nævnte bestemmelser var i militærforvaltningen og i ambassaden ikke uomstridt. Fra foråret 1944 måtte kampgrupper med hele divisioner af værnemagtsoldater sættes ind. Politichefen Helmuth Knochens tilstandsberetning for perioden 1.-15. juni 1944 var en klinisk konstatering af den franske befolknings bestandige antityske holdning: "Der Durchschnittsfranzose, der durch die Bombardements vom Proalliierten zum Antialliierten geshwenckt, aber immer noch antideutsch ist, wünscht den anglo-amerikanischen Sieg und zugleich das Ende des Krieges herbei".²³⁹

Den 6. juni 1944 gik de allierede i land i Normandiet. 28 departementer i Sydvest og Midtfrankrig og talrige store byer, herunder Lyon, Marseille, og Bordeaux blev befriet af partisaner ved egen kraft. I Paris udviklede en generalstrejke sig til åben opstand den 10. august 1944. Den 1. juli 1944 skildrede den tyske stab i Armégruppe G det kommende sammenbrud: "Ingen jernbanetog vil afgå, ingen telefonforbindelse fungere, ingen gade vil være passerbar." Den 3. september 1944 var kampene forbi.²⁴⁰

Befolkningerne mod besættelsesmagten

Befolkningernes holdninger blev alle steder i Vesteuropa en afvisning af Nazismen og besættelsesmagten. Disse holdninger kom trods henrettelser og tysk terror i alle de besatte lande til udtryk i spontane demonstrationer og afvisning af de nazistiske partier, hvis størrelse alle steder forblev ringe, uanset om det drejede sig om Fritz Clausens nazister i Danmark, Qvislings i Norge, Musserts i Holland eller Rexister og flamske nationalister i Belgien. Modstanden kom først til udtryk i spontane, symbolske demonstrationer, således ved danskernes alsangsstævner i 1940, deres opbakning omkring kong Christian den Tiende, tusinder af hollænderes fejring af nationale festdage med de nationale farver, afvisning af den censurerede radio og presse, pibekonserter i biograferne ved visning af de tyske "Wochenschau" m.v.²⁴¹. Den 13. august 1940 kom den første store demonstration i Luxembourgs befolkning som reaktion på, at det tyske sprog blev gjort til embeds- og retssprog i storhertugdømmet. 10. oktober 1940 var der demonstrationer mod besættelsesmagten i Paris. Den 11. november 1940 studenterdemonstrationer ved Sorbonne, og 17. november og 1. januar 1941 protestdemonstrationer i Paris.²⁴² I slutningen af november 1940 var der studenterdemonstrationer i Delft og Leyden i Holland. Den 11. maj 1941 demonstrationer i Paris i anledning af Jeanne-d'Arc-dagen.

Der var strejkebevægelser mod besættelsesmagten i de besatte befolkninger under hele krigen især som storstrejker mod udskrivning af hele årgange af arbejdere til tvangsarbejde i Tyskland. I januar/februar 1941 og april/maj var der bjergarbejder- og metalarbejderstrejker i Holland. I april, maj og juni 1941 massestrejker i de nordfranske bjergarbejdercentre. Generalstrejke i Holland i april og maj 1942 blev slået ned med brutal vold. Generalstrejke i Luxembourg mod fortyskning og tysk værnepligt i august 1942 kostede dødsstraffe og nedskydninger.

10. oktober 1943 var der bjergarbejderstrejker i det franske Norddepartement. I hele november måned 1943 bjergarbejderstrejker i Lüttich, Holland. 27. maj 1944 strejker i Marseilles. 10. august 1944 udvidedes jernbanestrejke i Paris til generalstrejke. Fra 17. september 1944 udspillede den store hollandske jernbanestrejke sig til støtte for allierede luftlandinger ved Arnhem.

Den organiserede modstand kom først i form af udsendelse af pamfletter, tryksager og undergrundsblade og fra 1941/42 ved opkomsten af modstandsgrupper og sabotageaktivitet overalt i de vesteuropæiske lande med deraf følgende skærpet tysk terror og voldsanvendelse.²⁴³

Jødeforfølgelsen skete i flere tempi, der begyndte med diskrimination og fratagelse af deres borgerlige rettigheder, fratagelse af deres ejendom og deres ret til at beklæde offentlige embeder og udøve liberale erhverv. Den 7. august 1940 påbegyndtes de første beslaglæggelser af jødiske borgers formuer i Frankrig. Den 27. september 1940 fulgte registrering af jødiske borgere og mærkning af jødiske forretninger. Den 4. oktober kom yderligere en lov om udelukkelse af franske jøder fra offentlige stillinger og informationsområder, og samme dag en lov om anbringelse af udenlandske jødiske borgere i koncentrationslejre. Den 18. oktober 1940 bestemmelser om udelukkelse af jøder fra erhvervsvirksomheder, banker og forsikringsselskaber. Fra slutningen af august 1941 iværksattes storrazziaer mod jødiske borgere i Frankrig og forbud mod jødiske borgers udvandring fra de besatte områder. 20. september kom der gidselskydninger i Frankrig. Den 3. oktober foretog det tyske sikkerhedspoliti Sipo de første sprængninger mod 6 af 7 synagoger i Paris. Rigskommissariatets iværksættelse af den antijødiske politik i Holland førte i januar- februar 1941 til hollandske nazigrupperes jødepogromer i det historiske jødekvartier i Amsterdam. Modstand herimod førte til, at 425 jødiske mænd sendtes i koncentrationslejr. Reaktionerne herpå var, at titusindetal af hollændere gik i protestdemonstrationer, hvilket den 26. februar 1941 førte til iværksættelse af undtagelsestilstand med talrige døds ofre. Begivenhederne førte til forsøg på lignende nazistiske pogromer i Belgien. Her greb den militære befalingshavende

general v. Falkenhausen imidlertid ind og forbød sådanne aktioner med den begrundelse, at afskibning af jøder kun skulle ske ved reguleret og central planlægning fra myndighederne.²⁴⁴

I Vichy-Frankrig søgte man, som i Belgien, at reducere jødeforfølgelsernes omfang ved at søge dem begrænset til jøder, der ikke havde fransk statsborgerskab. Man bemærker, at der var forsøg på at formindske terroren også fra nogle af de tyske myndigheder selv. I Holland søgte rigskommissær Seyss-Inquarts således at få jøder med hollandsk statsborgerskab undtaget fra transporterne, og general v. Falkenhausen forsøgte på samme vis at reducere deportationerne fra Belgien. De samme personer var også sammen med dr. Best i Danmark og de tyske øverstbefalende i Frankrig fætrene Otto og Karl von Stülpnagel modstandere af gidseltagninger og den voksende terror. Forsøgene på at modarbejde terroren var imidlertid over tid forgæves.

Sikkerhedspolitiet og Sikkerhedstjenesten var i stand til at gennemtvinge de nationale myndigheders og politikræfters bistand til forfølgelserne af jøder og modstandsfolk. Dette gjaldt i Frankrig med Vichy-regeringens bistand og især i Holland, hvor hollandske nazister var anbragt i nøglefunktioner i det hollandske statsapparat. Med undtagelsestilstanden og den brutale nedkæmpelse var de folkelige massedemonstrationer i Holland mod jødeforfølgelserne ved februarstrejken 1941 slået ned, men der var udbredte civile bestræbelser på at hjælpe og gemme jøder, således oprettedes Landsorganisationen til hjælp af jøder og tvangsarbejdere under jorden fra efteråret 1942²⁴⁵

Angrebet på Sovjet den 21. juni 1941 efterfulgtes overalt af en systematisk jagt på kommunister. Med "Nacht und Nebel Erlass" fra december 1941 blev terror taget i brug med iværksættelse af gidselmord i Frankrig i efteråret 1941, og i Holland og Belgien i efteråret 1942. Samtidig kom overgangen til "Endlösung der Judenfrage" 1941/42. Jagten på tvangsarbejdere, deportation af jødiske borgere til tilintetgørelseslejrene, det stigende træk på produktionen ikke alene til rustningsindustrien, men også med forsyninger af forbrugsgoder til det tyske marked.²⁴⁶ Massearrestationer og borttransport af modstandere til koncentrationslejre samt gidseldrab stod efterhånden helt i forgrunden. I Frankrig blev der ifølge den internationale militærdomstol i Nürnberg i alt taget 29.660 gidsler under krigen. Også mord på kendte personer på åben gade eller i deres bolig blev taget i anvendelse af det tyske sikkerhedspoliti med assistance fra nationale medløbere i Hilfspolizei. Indtil 1944 myrdedes 53 personer i Holland på denne måde. Samme fremgangsmåde toges i anvendelse i Belgien.²⁴⁷ Antallet af fuldbyrdede dødsdomme i Frankrig er i litteraturen opgjort til 3000.²⁴⁸

De menneskelige omkostninger for befolkningerne ved besættelsen var store og lader sig næppe opgøre korrekt. De tyske statistikker over domfældelser af borgere i det besatte Vesteuropa er ret uoverskuelige og næppe dækkende. De omfatter forskellige domstolstyper: Krigsdomstole i henhold til den militære lovgivning, "Nacht und Nebel" folkedomstole og "Nacht und Nebel" særdomstole i henhold til ordrer fra Hitler.

Det totale antal domme ved disse domstole kan for Beneluxlandene og Nordfrankrig opgøres til 6.261, heraf 2.213 ved krigsdomstole, og heraf 762 på grund af modstandsaktivitet, hvoraf 112 var dødsdomme.

2.149 franskmænd angives dømt som "Nacht und Nebel Häftlinge" ved "Nacht und Nebel folkedomstole".

Ved "Nacht und Nebel særdomstole" blev tilsammen registreret 457 dødsdømte heraf 159 franskmænd, 258 belgiere, 25 hollændere og 15 nordmænd.

I processen ved domstolen i Nürnberg mod politigeneral Carl Albrecht Oberg den sidste militære øverstbefalende i Frankrig vurderedes antallet af franskmænd, der var deporterede af

racistiske grunde til 120.000 og de af politiske grunde deporterede til 100.000.²⁴⁹ I Belgien blev af 52.000 jøder 24.811 deporteret, hvoraf kun 1.193 overlevede. Værst gik det i Holland. Af Hollands 140.000 jøder blev 110.000 deporteret og heraf 105.000 dræbt.²⁵⁰

De politiske partier havde nærmest været i en lammelsestilstand frem til 1943, idet dog kommunisterne fra starten havde agiteret for modstand mod besættelsesmagten og gik i illegalitet efter angrebet på Sovjet i juni 1941 i forbindelse med den efterfølgende forfølgelse og frihedsberøvelse af kommunistiske funktionærer.²⁵¹ Efterhånden udviklede der sig en opfattelse på tværs af partigrænser mellem de politiske partier og modstandsbevægelsen om nødvendigheden af at skabe en fælles front mod besættelsesmagten, som i Holland under april-maj strejkerne i 1943 førte til dannelsen af et kongeriget Hollands Frihedsråd. Det samme skete i Belgien, hvor der dannedes en Nationalkomite af de politiske partier mod besættelsesmagten og i Frankrig den 27. maj 1943 med dannelsen af Conseil Nationale de la Resistance der samlede alle de demokratiske politiske partier, fagforeningerne og modstandsgrupperne bag general de Gaulle.²⁵²

Den 3. september 1944 havde de tyske tropper i både i Belgien og i Frankrig overgivet sig. Overgivelsen i Holland, Danmark og Norge fulgte først i maj 1945.

Alle vegne i det besatte Vesteuropa viste de demokratiske nationalstater deres umådelige styrke i befolkningerne som helhed, der alle steder viste sig immune over for det nazistiske system.²⁵³

⁷⁹ PK bd. IV .Bilag, dok. 10, 14ff. dok. 12 s. 21. Se også Bohn, 1997, Karl Kristian Lammers s. 135 ff., der meget præcist beskriver det danske særtilfælde.

⁸⁰ Henrik S. Nissen: En fiktion bliver til. Danmarks neutralitet efter 9. april i Hilsen til Hæstrup, 1969, s. 160-174.

⁸¹ Hans Kirchhoff: Die dänische Staatskollaboration i: Europa Unterm Hakenkreuz. Okkupation und Kollaboration (1938-1945), hersg. Werner Röhr, Berlin 1994, Ergänzungsbd. 1 , s. 101-118.

⁸² Bohn: Petrick s. 125.

⁸³ Bohn 1997: Petrick s. 123f.

⁸⁴ Litteratur: Gram :Norske tilstande. Milward. Magne Skodvin (Rigskommissariatet). Norge. Kirchhoff m.fl. s. 244.

⁸⁵ Europa unterm Hakenkreuz. Herausgeben vom Bundesarchiv.1996. Bd. 7, s. 19.

⁸⁶ Europa unterm Hakenkreuz. Herausgeben vom Bundesarchiv.1996, bd.7 s. 20 f.

⁸⁷ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 14.

⁸⁸ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 71, dok. 12.

⁸⁹ Europa unterm Hagenkreuz. bd. 7 s. 23 f.

⁹⁰ Bohn: Reichskommissariat Norwegen s. 455.

⁹¹ Europa unterm Hakenkreuz. bd. 7, s 25.

⁹² Europa unterm Hakenkreuz. bd. 7 s. 22 f.

⁹³ Europa unterm Hakenkreuz. bd. 7 s. 23. dok. 9.

⁹⁴ Ole Kristian Grimness: Ny okkupasjonslitteratur og no synspunkter på okkupasjonstiden i :Nyt lys på okkupasjonstiden, Oslo 1991, s. 48.

-
- ⁹⁵ Europa unterm Hakenkreuz. bd. 7 s. 24 f., 31
- ⁹⁶ Gerda Gram: Norske tilstande, 1986, Magne Skodvin: Krig og okkupasjon 1939-45, 1990.
- ⁹⁷ Europa unterm Hakenkreuz. bd. 7s. 27. Danmark august 1940, dok.16 og Norge, februar 1941, dok. 30. s. 30, 3.
- ⁹⁸ Europa unterm Hagenkreuz. Analysen. Quellen. Register. Herausgegeb. vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7 s. 27 ff.,30ff, 32f, 38, dok. 58.
- ⁹⁹ Bohn: Reichskommissariat Norwegen s. 316.
- ¹⁰⁰ Bohn: Reichskommissariat Norwegen s., 314ff, 318.
- ¹⁰¹ Bohn: Reichskommissariat Norwegen s.324, 350 og Aukrust/Bjerve: Hva krigen kostet Norge
- ¹⁰² Bohn: Reichskommissariat Norwegen s. 321f. Saml.
- ¹⁰³ Bohn: Reichskommissariat Norwegen s. 151f ,192ff. 195 ff., 316ff. 325-342.
- ¹⁰⁴ Bohn: Reichskommissariat Norwegen s.317 ff.
- ¹⁰⁵ Bohn: Reichskommissariat Norwegen s. 175f., s. 195ff.
- ¹⁰⁶ Bohn :Reichskommissariat Norwegen s. 151 ff., s. 188 ff.
- ¹⁰⁷ "Führer Erlasse 1938-1945" s. 240f. Bohn:REichskommissariat Norwegen s.256 f.
- ¹⁰⁸ Bohn: Reichskommissariat Norwegen s.217ff. 224ff.
- ¹⁰⁹ Se Archiv Alfa Bibliothek, Ordner 294, Memorandum angående forskuddene til Besættelsesmagten under den tyske besættelse af Danmark af Danmarks Nationalbank. Bohn: Reichskommissariat Norwegen s. 259.
- ¹¹⁰ Bohn: Reichkommissariat Norwegen s. 258f.
- ¹¹¹ Om det strandede letmetalsprogram se Bohn: Reichskommissariat Norwegen s.383-423.
- ¹¹² Bohn: Reichskommissariat Norwegen s. 353;
- ¹¹³ Bohn : Reichskommissariat Norwegen s. 158, 411 ff., 463ff.
- ¹¹⁴ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7. Dänemark, Norwegen. Herausgegeben vom Bundesarchiv. Dokumentauswahl und Einleitung von Friz Petrick Unter Mitarbeit von Reinhard Abraham sowie Helena Kaden und Eva Hintze. Diagrammer. Diagramm 7.
- ¹¹⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, Diagrammer, diagram 6.
- ¹¹⁶ Expansionsrichtung Nordeuropa, 1987, s. 16, dok. 33, 45.
- ¹¹⁷ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 19.
- ¹¹⁸ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 19 , dok. 23.
- ¹¹⁹ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 101, dok. 33. Dietrecht Eichholtz: Die Norwegen-Denkschrift des IG Farben-Konzerns von 1941 in :B ulletin des Arbeitskreises "Zweiter Weltkrieg", nr. 1/2/1974, s. 12ff.
- ¹²⁰ Expansionsrichtung Nordeuropa s.111, dok. 45.
- ¹²¹ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 134 f, dok. 65.
- ¹²² Expansionsrichtung Nordeuropa s. s. 52 , dok. 135,137,140. Bohn:Reichskommissariat Norwegen s. 189.
- ¹²³ Bohn: Reichskommissariat Norwegen s. 190 f.

¹²⁴ Bohn: Reichskommissariat Norwegen s. 192.

¹²⁵ Bohn: Reichskommissariat Norwegen s.192

¹²⁶ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 52f.

¹²⁷ Samme s. 217, dok. 140. BA Potsdam, film nr. 13.430. Indberetning fra kaptajn Otto Lummitz. Forbindelsesofficer for Feldwirtschaftsamt i OKW til chef for hærrustning og befalingshavende for erstatningshæren den 27.september 1944 om den erhvervsmæssige situation i Norge og Danmark.

¹²⁸ Europa unterm Hagenkreuz. Analysen. Quellen. Register. Herausgegeb. vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7 s. 31.

¹²⁹ Europa unterm Hagenkreuz. Analysen. Quellen. Register. Herausgegeb. vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7 s. 31.

¹³⁰ Europa unterm Hagenkreuz. Analysen. Quellen. Register. Herausgegeb. vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7 s. 32.

¹³¹ Europa unterm Hagenkreuz. Analysen. Quellen. Register. Herausgegeb. vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7 s. 33.

¹³² Europa unterm Hagenkreuz. Analysen. Quellen. Register. Herausgegeb. vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7, dok. 54 og s. 37.

¹³³ Europa unterm Hagenkreuz. Analysen. Quellen. Register. Herausgegeb. vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7, s. 38, dok. 50.

¹³⁴ Samme s. 38.

¹³⁵ Samme s. 38.

¹³⁶ Samme s. 39, dok. 59. Expansionsrichtung Nordeuropa s. 132, dok. 63.

¹³⁷ Samme s. 39, dok. 65.

¹³⁸ Expansionsrichtung Nordeuropa s.140, dok. 68.

¹³⁹ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 43, dok. 72 og 77.

¹⁴⁰ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 43, dok. 73, 78.

¹⁴¹ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 44, dok. 79.

¹⁴² Expansionsrichtung Nordeuropa s. 44.

¹⁴³ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 44 f, dok. 84-87, 90 ,91.

¹⁴⁴ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 44-46.

¹⁴⁵ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 46.

¹⁴⁶ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 80 f., dok. 80 og 81.

¹⁴⁷ Samme s. 52.

¹⁴⁸ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 198 , dok. 119

¹⁴⁹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 53, ebenda, film nr. 1690.

¹⁵⁰ S. Kjeldstadli :Hjemmestyrken s. 272.

¹⁵¹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 53 og Kjeldstadli s. 272.

¹⁵² Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 56 f.

s. 455.

¹⁵³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 57.

¹⁵⁴ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 dok. 149,151,153.

¹⁵⁵ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 198 , dok. 120.

¹⁵⁶ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 201f, dok.123.

¹⁵⁷ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 43. Nürnberger Dok. 079-UK. Auszug aus dem vorläufigen Bericht der königlich-norwegischen Regierung. Oslo, 1945, über deutsche Verbrechen gegen Norwegen, in :IMG, Bd. XXXIX, s. 206ff; Nürnbergerger Dok. 901-RF. Amtliche Denkschrift der Dänischen Regierung vom 25. oktober 1945 über die von Deutschen während der Besetzung der dänischen Gebiete begangenen Verbrechen, samme bd. XXXIX, s. 600ff.

¹⁵⁸ Mazur s.28ff, Kwiet ,1968 s. 29 ff. og Hoffmann, 1972 s. 14ff.

¹⁵⁹ Mazur s. 29 ff. , Kwiet, 1968 s.71.

¹⁶⁰ Röhr bd. 8 s. 90 ff.

¹⁶¹ Mazur s. 29 f.

¹⁶² Mazur s. 30, Kwiet, 1968 s. 78

¹⁶³ Hoffmann 1972, 25.

¹⁶⁴ Mazur 30, Hoffmann 1972 s. 26, Kwiet 1968 s. 59, Hirschfeld 1988 s.56.

¹⁶⁵ Mazur 30 , Kwiet 1968 s. 93

¹⁶⁶ Kwiet 1968 s. 90f., Warmbrunn 1963 s. 29.

¹⁶⁷ Kirchhoff m.fl., 2002 s. 275.

¹⁶⁸ Mazur s.32, Hoffmann 1972 s. 27,Kwiet 1968 s. 59.

¹⁶⁹ Mazur s. 33. Kwiet 1968 s. 112.

¹⁷⁰ Birn 1986 s. 208.

¹⁷¹ Mazur s. 35 ff. Hirschfeld 1988 s.162, 169.

¹⁷² Röhr bd.8 s. 158. Warmbrunn: The Dutsch under German occupation, s. 206

¹⁷³ Mazur s. 42. Hoffmann1972 s.261

¹⁷⁴ Mazur s. 43, Buchheim1965 s. 185

¹⁷⁵ Mazur s. 43. Rich s. 1974 s. 141ff.

¹⁷⁶ Mazur s. 44 . Warmbrunn 1963 s. 69ff.

¹⁷⁷ Mazur s. 45 . Rich 1974 s. 150.

¹⁷⁸ Mazur s. 46 . Kwiet 1968 s. 109ff.

¹⁷⁹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 59 ff., s. 65.

Raoul Hilberg: die Vernichtung dereuropäischen Juden. Die Gesamthistorie des Holocaust, Berlin, 1982. Dies Endlösung der der Judenfrage in Belgien. Dokumente herausf v. Serge Klarsfeld und Maxime Steinberg, Paris 1980

¹⁸⁰ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 75 f.

¹⁸¹ Mazur s. 49.

¹⁸² Mazur s. 49.

¹⁸³ Conway 1993 s. 25.

¹⁸⁴ Mazur s. 50. Conway 1993 s.26, Warmbrunn, 1993 s. 350.

¹⁸⁵ Kirchhoff m.fl., 2002 s. 275.

¹⁸⁶ Mazur s. 50 .Weber 1978 s. 22.

¹⁸⁷ Mazur s. 51, Weber 1978 s. 27.

¹⁸⁸

¹⁸⁹ Mazur s. 52, Weber 1978 s.31.

¹⁹⁰ Mazur 53, Warmbrunn , 1993 s.73.

¹⁹¹ Mazur s. 53 ,Gerard-Libois/Gotowich o. J. s. 138.

¹⁹² Warmbrunn 1993 s. 72.

¹⁹³ Mazur s.53. Weber 1978 s. 22

¹⁹⁴ Mazur s. 54. Rich 1974 s. 183f. Warmbrunn 1993 s. 74, 191 ff. Gerard-Libois/Gotowitch, o.J. s. 134.164.

¹⁹⁵ Mazur s. 54 .Weber 1978 s. 26.

¹⁹⁶ Mazur s. 55. Wagner 1974 s. 183

¹⁹⁷ Mazur s. 58. Warmbrunn 1993 s. 77 ff. Rich 1974 s. 173ff.

¹⁹⁸ Mazur s. 59. Wagner 1974 s. 104.

¹⁹⁹ Mazur 59 f. Wagner 1974 s. 108-109.

²⁰⁰ Mazur s. 60. Warmbrunn 1993 s. 85ff.

²⁰¹ Mazur s. 62. Kwiet 1968 s. 65f. Rich 1974 s. 179ff.

²⁰² Mazur s. 63. Rich 1974 s. 186.

²⁰³ Mazur s. 63. Rich 1974 s. 195.

²⁰⁴ Mazur s. 64. Kwiet 1968 s.68.

²⁰⁵ Mazur s.65. Wagner 1978 s. 32.

²⁰⁶ Mazur s. 66. Wagner 1978 s. 44.

²⁰⁷ Mazur s. 68 f., Wagner 1978 s. 95ff, 116ff. Birn 1986 s. 337.

²⁰⁸ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 75

²⁰⁹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 72, dok. 119.

²¹⁰ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4, s. 72ff, 75.

-
- ²¹¹ Röhr bd. 8 s. 159.
- ²¹² Mazur s. 70ff. Kleitzin 1996 s.16ff.
- ²¹³ Mazur s. 18, Nestler 1990 s.24,28.
- ²¹⁴ Mazur s. 77. Röhr bd. 8, s. 68.
- ²¹⁵ Röhr s. 68.
- ²¹⁶ Mazur s. 77, Umbreit 1968 s. 15.
- ²¹⁷ Mazur s. 78 , Rich 1974 s. 202, Umbreit 1958 s. 14-15. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 269-272 og bd. 3 s. 325-330
- ²¹⁸ Mazur s. 79, note 42 og Böhme 1966 s. 158.
- ²¹⁹ Mazur s. 81, Böhme 1966 s.174.
- ²²⁰ Rich 1974 s. 207
- ²²¹ Böhme 1966 s.175.
- ²²² Mazur s. 82 ,Jäckel 1966 s.236.
- ²²³ Kletzin 1996 s. 212
- ²²⁴ Mazur s. 82 .Umbreit 1968 s.109.
- ²²⁵ Mazur s. 83, Umbreit 1965 s. 108.
- ²²⁶ Rich 1974 s. 208.
- ²²⁷ Mazur s. 83 f. Umbreit 1968 s. 11, 126ff.
- ²²⁸ Mazur s. 84, Umbreit 1968 s. 111,Herbert 1995 427ff.
- ²²⁹ Mazur s. 84, Umbreit 1968 s. 139
- ²³⁰ Mazur s.85, Rich 1974 s. 209.
- ²³¹ Mazur s. 85. Birn 1986 s.252.
- ²³² Mazur s. 85 .Birn 1986 s.253.
- ²³³ Mazur s. 86. Umbreit 1968 s.112.
- ²³⁴ Mazur s. 85 Birn 1986 s. 253 ff.
- ²³⁵ Mazur s .86f. Birn 1986 s.103.
- ²³⁶ Röhr, bd. 8 s. 157.
- ²³⁷ Mazur s.87f. Birn 1986 s. 259.
- ²³⁸ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 3 s. 87f. Hans Kühnrich: Der Partisanenkriege in Europa 1939-1945 , Berlin 1968
- ²³⁹ Europa Unterm Hakenkreuz bd.3 s. 88f., dok. 225. Henri Michelle : Les Mouvement clandestin en Europe 1938-45. Paris 1961
- ²⁴⁰ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 3, s. 90. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 269-272 og bd. 3 s. 325-330
- ²⁴¹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 66

²⁴² Europa Unterm Hakenkreuz bd. 3 s. 82, dok. 20.

²⁴³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 65- 77

²⁴⁴ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 , s. 61ff.

²⁴⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 , s.64 f.

²⁴⁶ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4, s. 84ff. dok. 138, 140 og 144, Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4, dok. 143, 149 og 153.

²⁴⁷ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4, s .83 og 74 .

²⁴⁸ Europa Unterm Hakenkreuz s. 86 . Manfred Messerschmidt/Friz Wülner: Die Wehrmachtsjustiz im Dienste des Nationalsozialismus. Zerstörung eine Legende. Baden- Baden, 1987.

²⁴⁹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 3, s. 9.

²⁵⁰ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 59 ff., s. 65.

²⁵¹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 68ff.

²⁵² Europa Unterm Hakenkreuz bd. 3 s.86f.

²⁵³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 4 s. 269-272 og bd. 3 s. 325-330

Del II. Den danske model²⁵⁴

De militære ordrer for fredsbesættelsen ved operation Weserübung

Efterkrigstidens forskning har vist, at Hitler ved overgangen 1939/1940 ikke havde klare planer om angreb på Danmark og Norge, og at han helst synes at have set, at Skandinavien forblev neutralt. Beslutningen om angrebet kom så sent som 1. marts 1940 ved forlydender om de allieredes planer om at sætte sig fast i Nordnorge med henblik på at blokere for de tyske malmtransporter fra Sverige. Operation Weserübung, som operationen døbt, var først og fremmest rettet mod Norge, men involverede Danmark som opmarchområde for angrebet. Under den tyske planlægning af operation Weserübung understregede Hitler tilbagevendende, at den tyske værnemagt skulle stræbe efter at give besættelsen " karakter af en fredelig besættelse" og at målet var at " beskytte dansk og norsk neutralitet ".²⁵⁵

Som et tillæg til planlægningen for den politiske del af besættelsespolitikken udformede Den tyske Overkommando tillige retningslinjer for den økonomiske politik og for leverancer til Værnemagten og den tyske krigsindustri. Disse retningslinjer var den 9. april 1940 af general Keitel blevet forelagt Göring som Befuldmægtiget for Fireårsplanen og Walther Funk som Generalbefuldmægtiget for erhvervspolitikken. Der fremlagdes "Vorschläge für die Regelung der allgemein wirtschaftlichen und rüstungswirtschaftlichen Fragen" i Danmark og Norge, der ikke blot indeholdt „die ersten wirtschaftlichen Massnahmen, die vom Standpunkt der Wehrmacht für ein möglichst reibungsloses Anlaufen der Besetzung“, men som også var foranstaltninger, som ønskedes opretholdt på længere sigt „im kriegs- und rüstungswirtschaftlichen Interesse vom Standpunkt der Wehrmacht“. Dette var klar tale fra Værnemagten om, at der på det erhvervsmæssige område burde føres en politik, der ville opretholde erhvervenes funktionsevne, og deres muligheder for i videst muligt omfang at levere forsyninger til den tyske værnemagt og den tyske rustningsindustri.²⁵⁶ Retningslinjerne for fredsbesættelsen var forud blevet forelagt Auswärtiges Amt den 2. april 1940 med en række bilag. Bilagene omfattede bl.a. retningslinjer for den økonomiske politik, som skulle føres. Den største del af forslagene dækkede begge lande og var udtryk for Værnemagtens ønske om at gennemføre en generel politik på området.

Retningslinjerne rummede i stor detalje en række bestemmelser for den økonomiske politik, der svarede til de foranstaltninger, som den danske regering iværksatte i slutningen af maj 1940, og som var en reaktion på besættelsen og de ved den eksterne blokade nødvendiggjorte tiltag. Således krav om uændret igangholdelse af de eksisterende forsynings- og handelsvirksomheder, især med henblik på sikring af forsyningen med daglige forbrugsvarer, igangholdelse af industrierhvervene, regulering af varehandelen, rationeringer af mangelvarer, udførselsforbud til fjendelande og midlertidigt udførselsstop i øvrigt, forbud mod hamstring og uberettiget tilbageholdelse af varer, beskyttelse af valutakursen, tvang for modtagelse af Reichkreditkassenscheine som tyske betalinger, prisstop, sikring af arbejdsfreden (stop for strejker).

På det rustningsmæssige område fremlagdes direkte retningslinjer for den danske industri – der inden for flere grene ansås for at være af betydning for den tyske krigsindustri. På sådanne områder skulle produktion for tysk regning snarest muligt igangsættes. Det drejede sig om

- kemiske virksomheder med produktion af sprængstoffer og superphosfat
- værker i rustningsindustrien (inklusive skibsmaskiner), værfter

- kryolitraffinering i København
- kraftværker, især de kraftværker, som leverede strøm til fabrikker med tyske leverancer

Denne opregning overså, at danske metal- og maskinvirksomheder var i stand til at producere underleverancer til den tyske rustningsindustri.

Sådanne industrigrenes produktionsevne skulle under hele besættelsen holdes i gang i så stort omfang som muligt. Hertil kunne leverancer af tyske råvarer være nødvendige ligesom beskyttelse mod sabotage.

Med henblik på sikring af den nødvendige tilpasning med udvidelsen af den tysk-danske samhandel og stigende betalingsmellemværender ønskede Den militære Overkommando placering af en forbindelsesofficer i det danske gesandtskab til varetægelse af militære interesser i forbindelse med ændringer i de eksisterende handelsaftaler, og derudover som i andre besatte områder oprettelse af en central institution for tyske ordrer, her under navn af Wehrwirtschafts- und Rüstungsstab Dänemark. Denne institution skulle sørge for den tyske værnemagts forsyninger, påse den uforstyrrede opretholdelse af erhvervslivet, og styre placering af tyske rustningsordrer hos danske virksomheder.

Den 9. april²⁵⁷

Opfattelsen af den 9. april 1940, som den kom til udtryk i konservative, forsvarsvenlige kredse og i den såkaldte Højgaardkreds af store forretningsfolk, er belyst af en korrespondance mellem entreprenør Knud Højgaard fra Højgaard-kredsen og Det konservative Folkepartis formand John Christmas Møller kort efter den 9. april. Hovedsynspunktet var, at Danmark ved den tyske besættelse skulle have truffet det samme valg, som de øvrige vesteuropæiske stater nemlig at kæmpe og at regeringen derefter skulle være gået af.

Om forholdene op til den 9. april havde Knud Højgaard fået oplysninger fra Entreprenørfirmaet L. Larsens Efterf., som udførte alt forefaldende arbejde for DSB ved færgelejerne i Gedser. Disse oplysninger, som han ønskede nærmere belyst, videresendte han til Christmas Møller. Firmaet var i begyndelsen af april beskæftiget med ombygning af adgangsvejene til færgelejerne. Vejene var i betydelig udstrækning gennemskåret af udgravninger til kloakledninger og således ufarbare for automobilkørsel.

Om aftenen den 5. april gav den banemester, under hvem arbejdet sorterede, telefonisk entreprenørfirmaet ordre til omgående at indstille anlægsarbejdet, til at fylde alle udgravninger og bringe vejene i farbar stand. Denne ordre udførtes således, at alt var i orden til vejtrafik mandag den 8. april. Formand Arens meddelte videre, at der i den sidste uge før den 9. april havde været en meget intensiv godstrafik sydfra til Gedser station. Et stort antal lukkede tyske jernbanevogne var ankommet og hensat på sporene i Gedser. Der blev ikke givet nogen oplysning om vognenes indhold eller bestemmelsessted. Umiddelbart efter besættelsen blev disse vogne af tyskerne transporteret nordpå. Det kunne anses for givet, at de indeholdt krigsmateriel og forsyninger til besættelsestropperne.²⁵⁸

Om begivenhederne den 8. - 9. april, således som han kendte til dem, havde Christmas Møller den 14. april sendt en beretning til P. Munch. Den havde forud været forelagt for den konservative rigsdagsgruppe. Han ønskede, at P. Munch skulle bekræfte eller berigtige fremstillingen.

Efter alt foreliggende måtte man ifølge Christmas Møller have været klar over, at natten mellem den 8. og 9. april var den farligste nat siden krigens begyndelse, og at det militære danske værn måtte være i det yderste beredskab med mandskab, skyts og materiel, der hvor det skulle bruges.

Alligevel udviklede begivenhederne sig således, skriver han:

1. "Tidligt om morgenen den 9. besatte invasionstropper - så vidt vides uden modstand, uden skydning, ja måske uden, at der kom danske soldater tilstede -Danmarks vigtigste trafikåre Lillebæltsbroen, som ligger klods op ad garnisonsbyen Fredericia, den vigtige strategiske position Korsør, nær ved garnisonsbyen Slagelse og Vordingborg, som selv er garnisonsby og spækket med indkaldt mandskab.
2. I den klare april morgen sejlede en tysk luftflåde ind over Sjælland uden at møde nogen modstand, samtlige danske maskiner blev ødelagt ved brandbomber på flyvepladserne uden, at de danske maskiner nåede at tage kampen op. Københavns Luftværnstropper var - mandskab og materiel -, så vidt det kunne bedømmes den 8. kl. 23,15 låset inde på kasernen, og der blev ikke afgivet et eneste skud.
3. Tidligt om morgenen gik et tysk orlogsskib tydeligt markeret og bestykket med kanoner gennem minefeltet forbi de danske bevogtningsfartøjer, forbi de danske kystfartøjer ind i havnen i København og landsatte tropper ved Toldboden uden nogen som helst modstand. Tropperne gik mod Kastellet, hvor den danske hærs overkommando findes. To skildvagter blev overmandet, men alle andre soldater blev taget på sengen."²⁵⁹

Christmas Møller bad om fuld oplysning om de nævnte begivenheder. Han fik intet svar på sin henvendelse.

Den 16. april skrev Knud Højgaard til Christmas Møller om "det uforståelige Forhold, at de Mænd, hvis eneste Opgave det var at forsvare Landet, tilbragte Natten mellem den 8. og 9. April i deres Senge i stedet for at være vågne og på Vagt ", hvilket "normalt måtte medføre, at de Ansvarlige blev stillet for Krigsret." Han skrev videre, at han havde fået oplyst "at den kommanderende General og Københavns Kommandant, mens der endnu var Tid, har tigget og bedt Forsvarsministeren om Tilladelse til at træffe de Beredskabsforanstaltninger, som de anså for absolut påkrævede; en sådan Tilladelse blev ikke givet. - Jeg henstiller til Dem at tale med Generalmajor Prior, General Leschly og Minister Alsing Andersen."²⁶⁰ Højgaards holdning til, hvad der derefter burde være sket, fremgår af hans skrivelse til Christmas Møller den 15. april 1940: "Som jeg forklarede Dem i Aftes, er det min Overbevisning, at en politisk Regering , således som Forholdene nu ligger, intet kan udrette, og at en "Samlingsregering" er en vildledende Absurditet. Udviklingen i Danmark vil blive, hvad Tyskerne kalder "zwangsläufig", og vi har kun brug for et rent administrativt styre, som gennem Embedsmænd drager Omsorg for det, der skal ske, sker på en for befolkningen så lemfældig måde som muligt."²⁶¹ Holdningen her var klar: Regeringen burde gå af. Og ingen dansk regering burde samarbejde med besættelsesmagten.

Højgaard blev yderligere stærkt fortørnet over regeringens beslutning om at tillade, at der skulle anlægges militære flyvepladser til tysk brug på dansk jord. Stauning havde givet tyskerne en liste over navne på danske entreprenører, som kunne udføre arbejdet, " hvorpå Navnene Christiani & Nielsen, Højgaard & Schultz, Monberg & Thorsen, Wright, Thomsen & Kier og muligvis flere var opført. Ingen af de spurgte firmaer havde ønsket at påtage sig arbejdet, hvorefter Stauning indtrængende havde henstillet til Thomsen at påtage sig arbejdet. Samme Standpunkt havde Christmas Møller indtaget"..... berettede Knud Højgaard under forhørene i den parlamentariske kommission, der hvilede på samtidige breve. " Regeringens Handlemåde i denne Sag (er) efter

min mening nationalt set ..det største Fejlgreb, der er begået over for Tyskerne efter Besættelsen. Det fremgår af Sagens Udvikling, at Tyskerne på Forhånd gik ud fra, at Danske ikke vilde nedværdige sig til at udføre disse Arbejder. Det eneste Regeringen havde at gøre i den givne Situation var at nedlægge Protest og derefter finde sig i, at Tyskerne foretog sig, hvad de fandt fornødent." ... " Det førte til den kolossale og vanvittige Udvikling af hele Værnemagervirksomheden, som jo navnlig inden for Entreprenørfaget antog de mest forfærdende former. Det førte til ikke alene den allerstørste føjelighed og det meget usmagelige Samarbejde med Tyskerne, men også til ren Svindel og Bedrageri." Det var særlig farligt inden for entreprenørfaget "et Fag, hvor enhver, der kan købe en Trillebør eller en Gravmaskine kan begynde i Morgen uden at have nogen som helst Forudsætninger for at føre Virksomheden på anstændig og regulær måde."²⁶² Regeringsdannelsen den 8. juli 1945 betragtede Højgaard som en ganske unødvendig opgivelse af dansk værdighed og ære. Det så ud "som om Regeringen, den reorganiserede Regering Stauning-Scavenius, nu gik ind for Samarbejdet med Tyskerne uden nogen som helst Begrænsning og uden nogen som helst Hemninger."

Scavenius' tiltrædelseserklæring om beundringen for de tyske sejre var endnu et eksempel på for stor føjelighed. Hertil kom forslaget om en dansk-tysk mønt- og toldunion, der forhandlede i august 1940, og som afvist, men kun på grund af erhvervenes modstand.

En af Højgaard-kredsens prominente medlemmer A. P. Møller var med ved disse forhandlinger, hvor Rederiforeningen og A. P. Møller som de øvrige erhvervsorganisationer afviste den foreslåede mønt- og toldunion, men derudover også efterpå pure nægtede at være med i det af Udenrigsministeriets såkaldte Tysklandseksperter foreslåede fortsatte udvalgsarbejde om sagen, som skulle udarbejde passende modforslag, hvis sagen igen blev rejst. Nye tyske forslag kom aldrig.²⁶³

Højgaardkredsens senere forslag til kongen den 14. november 1940 om - med rigsdagens billigelse - at indsætte en ikke-parlamentarisk regering kan i politisk henseende betragtes som en parentes i dansk besættelsestidshistorie. Men forslaget må skønnes at kunne være blevet et farligt, ja et katastrofalt initiativ. Det betænkelige var, at en ikke-parlamentarisk regering hverken i befolkningen eller hos tyskerne ville have haft den styrke, som den parlamentariske regering faktisk viste sig at besidde. Samlingsregeringen beherskede indtil 1943 og ved omlægningen af kursen efter 29. august 1943 den største del af befolkningens holdninger og handlinger. Danmark var det eneste sted, hvor Tyskerne havde en modpart som virkelig talte noget i kraft af dens støtte i befolkningen. I Norge, Holland og Belgien, hvis regeringer sad i England, havde tyskerne ingen modpart med autoritet og dermed en vis magt i forhold til besættelsesmagten. Det nationale styre i Vichy-Frankrig var kompromitteret ved dets ikke-demokratiske dagsorden.

Betydningen af at kunne tegne befolkningen udtryktes af Hitler den 23.9.1940, da han overfor den hollandske nazistleder Mussert erklærede, at hans parti ville komme til magten i forhold til det omfang, hvori det ville vinde tillid og agtelse i folket. ("Einbruch in die Masse").²⁶⁴

Der hvor tyskerne ingen forhandlingspart havde, forsøgte de at skaffe en sådan til brug for indenrigspolitiske styringsformål enten i form af lydregeneringer eller ved at bygge på centraladministrationernes ledelser. Men i kraft af lydregeneringers og nazistiske eller ikke parlamentariske, nationale grupperes ringe støtte i befolkningen talte de intet og måtte se sig skubbet til side. - Den danske samarbejdspolitikens betydning må ses i dette perspektiv

Fredsbesættelsen

Besættelsens karakter belyses af tal for den tyske militære og politimæssige bemanning i Danmark over tid. Indsatsen af besættelsesressourcer var meget beskeden. Gesandtskabet, der skulle udøve det politiske tilsyn med regering og forvaltning omfattede besættelsen igennem kun ganske få nemlig ca. 100 personer; indtil 6.10.1943 var tallet inklusive tyske sikkerhedsfolk. Værnemagten talte i juni 1941 30.000 mand og i juni 1942 24.000 mand. Fra 1. maj 1942 blev Danmark erklæret for militært operationsområde for at modvirke fjendtlige landinger i landet. Den værnemagtsbefalingshavende fik hermed beføjelse til ved fare at kunne udstede anordninger også på det civile område. Fra 6. oktober 1943 dvs. efter regeringens afgang den 29. august blev der udnævnt den første Højere SS- og Politifører i Danmark, og der tilsattes en politistyrke på ca. 1750 politifolk, heraf 350 sikkerhedspolitifolk og 3 SS-politibataljoner. Troppstyrkerne i landet voksede i takt med det militære forløb andre steder i Europa og var i august 1944 177.815 mand og i maj 1945 286.875.²⁶⁵ Belastningens karakter kan illustreres af, at mens der i 1942 havde været 148 danskere pr. tysk soldat, var der i 1944 kun 20 og i 1945 kun 12. Tætheden på arealet var i 1942 56, i 1944 412 og i 1945 666 soldater pr. 100 kvadratkilometer.²⁶⁶

De militære ordrer om besættelsesforholdene

Den 9. april dagen for besættelsen af Danmark og Norge skal Hitler have sagt " fra denne dag opstår det storgermanske rige".²⁶⁷ Og så sent som den 26. september 1943 erklærede rigskommissær Josef Terboven ved et møde med førerne for de norske nationalsocialister, at "de germanske folk måtte vokse sammen til et samlet stort og gevaldigt rige".²⁶⁸ Disse nazistiske fremtidsvisioner havde imidlertid ingen plads i den operationsplan, der udarbejdes af en særstab under Værnemagts Overkommando (OKW) under ledelse af infanterigeneral Nicolaus v. Falkenhorst. Heri blev der på ingen måde taget hensyn til Vidkun Quislings og det tyske nazipartis udenrigsudvalgs kupplaner. Tværtimod.

Den danske besættelsestidsforskning har ikke beskæftiget sig med de tyske planer for, hvad den tilbudte fredsbesættelse skulle indebære for de politiske forhold i Danmark. Von Falkenhorsts oplæg til Weserübung rummede imidlertid detaljerede interne instruktioner, der byggede på Haager Landkrigskonventionens bestemmelser om, hvorledes besættelsen skulle indrettes og hvorledes besættelsesmyndighederne skulle forholde sig. Planernes autencitet genspejles i de tysk-danske relationer, således som de udviklede sig under besættelsens første år og er en nøgle til forståelse af forhandlingspolitikken og den tyske politik i Danmark i besættelsesårene.

De tyske intentioner fremgår af de militære ordrer, der tilgik de militære myndigheder forud for operation Weserübungs igangsættelse. Ordrene går videre i detaljeringsgrad end de krav, der den 9. april blev overgivet til den danske regering i 13 punkter. Begrebet fredsbesættelse var bygget op på Haager Landkrigsordningens bestemmelser. Fredsbesættelsestilbudets sigte var at afholde det fredsbesatte land fra enhver væbnet modstand og at bevæge det til et loyalt samarbejde med tyske militære og civile myndigheder. Ved at indgå på disse betingelser ville man love regeringen, at man ville sikre den "vidtgående hensyn til dens indre suverænitet" og her ses således oprindelsen til det grundlæggende tilsagn i det tyske memorandum af 9. april, at man ville respektere landets indre suverænitet og territoriale integritet, såfremt der ikke gjordes modstand. Den danske regering var således under denne forudsætning fra starten tiltænkt kompetence over forvaltningen af de indre anliggender.

Den militære opgave fastlagdes ved planlægningen som:

- a. Et overraskelsesangreb på Danmark med færrest mulige tropper

b. En fortsat sikring af Danmark mod fjendtlig indtrængen.

Den militære øverstbefalendes opgave fastlagdes som værende udelukkende *militær* og begrænset hertil. Indgreb og forholdsregler på politiske, forvaltningsmæssige og erhvervsmæssige områder skulle efter særlig ordre fra føreren udføres gennem civile organer.²⁶⁹

Planlægningen udbyggedes mellem 21. marts og 1. april til specificerede og detaljerede ordrer. De fleste af disse ordrer vedrørte de umiddelbare militære foranstaltninger, men dertil kom bestemmelserne om fredsbesættelsens politiske rammer.

Et hovedpunkt i det civile program, hvis bestemmelser genkendes i de følgende års dansk-tyske relationer, er pkt. 12, hvor det hedder "I besættelsestroppernes omgang med myndighederne og befolkningen skal Haager Landkrigsordningen strengt iagttages."

De bestemmelser, som de tyske myndigheder udformede som led i den tilbudte fredsbesættelse hvilede på ovenstående principper.

Principperne passede ikke helt ud på den foreliggende situation, idet okkupationen betegnedes som "beskyttelse" af en stats neutralitet med tilsagn om bevarelse af dens suverænitet og territoriale integritet, men det var ikke desto mindre således at tyskerne udformede deres "occupatio pacifico", som fik gyldighed for forholdene i Danmark. – Det er formentlig baggrunden for, at de tyske bestemmelser, som omtales nedenfor, fremtræder som mere begrænsede krav end de ifølge landkrigsordningen mulige og som et slags forstadie til en (mulig) egentlig okkupation. Der lå i landkrigsordningen den forudsætning, at besættelsesmagten havde ret til at overtage det besatte lands administration, og at forholdet til besættelsesmagten skulle efterleves loyalt, idet militæret i tilfælde af angreb eller sabotage mod det var berettiget til at gribe ind med militære midler, krigsretter o.l., dvs. man forbeholdt sig ved modstand retten til at anvende tysk militær jurisdiktion.

De af Hitler konfirmerede civile bestemmelser ved hans ordre af 2. april 1940 om igangsættelse af Weserübung faldt i følgende hovedgrupper og må på grund af deres betydning analyseres i større detalje.²⁷⁰ Bestemmelserne er referet i detaljer i noten.

Odrernes betydning for den tyske politik i Danmark.

Rammerne om de følgende års forhandlingspolitik var således skabt på forhånd fra tysk side og var ikke gevinster, som var tilvejebragt ved specielle danske initiativer. Dette skønt P. Munch for netop at udelukke Haager Landkrigsordningens bestemmelser – valgte ikke at se overfaldet på Danmark som en krigshandling og som en occupatio bellica, men som den folkeretsligt udefinerede occupatio pacifica. Regeringen valgte dermed at betragte forholdet til besættelsesmagten som af diplomatisk natur. Denne fiktion, der rummede kravet på respektering af den danske suverænitet, gik ikke på tværs af besættelsesmagtens interesser. Denne ville, som den tyske rigsbefuldmægtigede Renthe-Fink udtrykte det "ganske vist optræde fast, men udadtil skåne den danske suverænitet, hvormed den danske regering også over for egen befolkning lettere kunne retfærdiggøre og gennemføre ubehagelige foranstaltninger".²⁷¹ Skridt af denne art kunne den tyske rigsbefuldmægtigede dog kun foretage sig efter udtrykkelig godkendelse fra rigsudenrigsminister von Ribbentrop. Men anbefalinger om, hvad der skulle ske, kunne fremsættes over for Auswärtiges Amt.

Hvorledes besættelsesmagten ville respektere – eller begrænse – den danske suverænitet og territoriale integritet er udtrykt i ordrenes passager. Det der ses er, at det næsten alene var

hensynene til sikring af militærets herredømme i landet, der var styrende. Bortset herfra var man parat til at acceptere, at væsentlige suverænitetets-rettigheder stod urørte, dvs. i princippet opretholdelsen af dansk lovgivning, danske politiske institutioner, dansk retstilstand, civilsamfundets organisationer og borgerlige rettigheder m.v.

Afgørende her var bestemmelserne i pkt. 6 - 9, at indgreb i de nationale myndigheders virksomhed kun skulle ske, hvor besættelsestropperne sikkerhed og forsyninger kunne gøre det nødvendigt og kun tages i anvendelse for handlinger vendt mod værnemagten og dertil knyttede personer.

Kompetencen vedrørende politiske og civile spørgsmål i pkt. 2 skulle følgelig overføres til den tyske gesandt i København. Dette var en tilkendegivelse af, at Danmark som udgangspunkt skulle betragtes som en selvstændig stat, og at relationerne til det derfor skulle forhandles igennem de to landes udenrigsministerier.

Henvisningen i pkt. 12 til Haager Landskrigsordningen var en understregning af det samme. Besættelsesmagten skulle påtage sig forpligtelser inden for denne ordnings rammer. Danmark skulle behandles som et besat land, - men ikke som et erobret, endsige et indlemmet land. Tilbudet om opretholdelse af dele af den danske stats højhedsrettigheder selv på det militære område fremgår af bestemmelsen i pkt. 2 om, at såfremt man kunne undgå en afvæbning af de danske og de norske tropper, skulle der træffes aftaler om deres forbliven og opgaver. Endvidere i bestemmelserne i pkt. 3, at beslaglæggelse af militære indretninger som led i landets forsvar så vidt muligt skulle foregå i forståelse med de nationale myndigheder.

I punkterne 8 og 9 lå bestemmelser om, at de magtudøvende institutioner politiet og retsvæsenets skulle forblive på danske hænder. Den tyske værnemagt skulle kun i nødsfald kunne indsættes i politimæssige opgaver. Krigsdomstole skulle kun tages i anvendelse for handlinger vendt mod værnemagten og dertil knyttede personer.

I punkt 15 lå bestemmelser vedr. den territoriale integritet. Det fastslås her, at grænsen til Tyskland var lukket. Indrejse fra Tyskland skulle spærres for alle, som ikke havde tjenstlige opgaver. Tilladelse til passage over grænsen skulle for militære gives af Den tyske overkommando og for civile af Det tyske Udenrigsministerium. Denne bestemmelse blev vigtig til forhindring af tyske borgeres ukontrollerede indflytning og for hindring af tyske nazistiske organisationers indtrængen og virke i Danmark.

På ét politisk væsentligt område skulle der ske indgreb. Radioen skulle (pkt. 11)

straks pålægges censur. Den nationale presse skulle ikke hindres i at udkomme, så længe den forholdt sig "loyalt til begivenhederne" og kun militære nyheder, som blev formidlet fra tyske Værnemagtsmyndigheder skulle bringes. Der lå ligeledes vigtige bestemmelser om de økonomiske forhold i punkterne 12-14. Der blev her taget vidtgående hensyn til dansk økonomi. Baggrunden herfor var bl.a., at det var det tyske militærs opfattelse, at produktionen ikke kunne opretholdes uden tilførsel af råvarer ude fra. Det var fuldstændig korrekt for industriens, men ikke for landbrugets vedkommende.

Bemærkelsesværdig er bestemmelsen i pkt. 12 om, at besættelsestropperne kun måtte føre forsyninger ud af landet, for så vidt det kunne ske uden skade for landets egne forsyninger. Og beskyttelsen af danske forsyninger til hjemmemarkedet ved, at dansk erhvervsliv skulle kunne opretholde sin virksomhed. Ydelser skulle efter landkrigsordningens bestemmelser betales kontant, og kun undtagelsesvist med kreditbeviser. Beslaglæggelser af varer skulle kun kunne ske mod erstatning.

For troppernes underhold i landet, der ifølge landkrigsordningen påhvilede det besatte land, skulle der derimod betales med kreditbeviser/Reichskassensscheine, som må anses for anvisninger direkte på det danske nationalprodukt. For disse indkøb fastsattes, at der skulle anordnes en streng indkøbs- og udførselsbegrænsning. I det vigtige spørgsmål om vekselkursen mellem kronen og rigsmarken anførtes, at den skulle lægges fast, et ønske som siden viste sig at svare til danske ønsker.

Ovenstående bestemmelser blev det grundlag, som tyske myndigheder blev forpligtet på i Danmark. Fremgangsmåder, som de var i Østeuropa, blev her udelukket. Vi finder her forhandlingspolitikens grundlag. Bestemmelserne bestod i hovedtræk - trods kriser - uændrede frem til telegramkrisen i september 1942 og til regeringens afgang den 29. august 1943. Og også for en stor del under departementschefstyret derefter.

Bestemmelserne ses afspejlet i de særlige vilkår for "det danske særtilfælde" i de følgende år. Varige ændringer heri kunne kun ske ved ordrer fra Hitler selv, hvilket var, hvad der skete ved telegramkrisen og den 29. august 1943.

Denne tilstands forudsætning var, at forholdene forblev rolige, og at der ikke ydedes militær modstand mod besættelsesmagten dvs. mod den tyske værnemagt og dens installationer. Dette var i overensstemmelse med landkrigsordningens bestemmelser, som ved sådanne brud på den fredelige besættelses forudsætninger kunne gå ind og overtage forvaltningen og de administrative og retlige funktioner i landet.

Forhandlingspolitikken var således i sit udgangspunkt ikke en dansk, men en tysk konstruktion, der begrænsede tyske indgreb til udenrigspolitikens, militærpolitik-kens og samhandelens område og herved stort set kun fremførte krav under forhandlingens form. Det politiske system, konge, rigsdag og regering, institutionerne, administrationen og det civile liv stod uden for disse områder og i princippet uantastet og uden indgreb fra tysk side indtil septemberkrisen i 1942 og regeringens afgang den 29. august 1943. I ly heraf skabtes i årene 1940-41 samarbejdsformer, som regulerede en række indbyrdes forhold, som stort set fastholdtes krigen igennem.

En væsentlig undtagelse herfra var dog forholdene på det militære område, således som de blev tilrettelagt straks fra besættelsens start.

Våben og ammunition til den tyske Værnemagt.

Straks ved Danmarks besættelse stillede de tyske myndigheder krav til den danske regering, som blev afgørende for hele det økonomiske samarbejde med besættelsesmagten og for danske leverancer til tyskerne under okkupationen. Den tyske værnemagt forlangte reduktion af hæren og flåden, udlevering af størstedelen af værnens våben og ammunition og leverancer af dansk producerede våben og materiel til tyskerne fra de statslige virksomheder - krav som fuldtud blev efterkommet, men dog således at leverancer fra de statslige virksomheder skulle kanaliseres gennem private firmaer. Disse beslutninger betød, at der hermed officielt var givet grønt lys for leverancer fra danske virksomheder ikke blot af våben og krigsmateriel til Værnemagten i Danmark og i Tyskland, men også til den tyske rustningsindustri, således som det organiseredes af Wehrwirtschafts- und Rüstungsstab Dänemark. Wehrwirtschaft- und Rüstungs Amt i Berlin havde tilsvarende afdelinger i alle besatte lande, hvorigennem leverancer til den tyske krigsindustri organiseredes.

Det tyske memorandum af 9. april forlangte indstilling af enhver modstand, optagelse af kontakt med de indrykkende tropper og overgivelse af militære anlæg til forsvar af landet til de tyske tropper; til gengæld sikrede man den danske forsvarsmagts besiddelse af visse våben. Tyskerne

kunne hermed hævde at være i overensstemmelse med Haager Landkrigsordningen bestemmelser. Under protest bøjede de danske myndigheder sig for disse krav. Den givne garantierklæring for opretholdelse af den danske suverænitet udelukkede en fuldstændig afskaffelse af det danske forsvar. Man enedes efter forhandlinger om en reduktion af hærens styrke fra 6.599 mand til 2.200, mens officerskorpset for den største del forblev i tjeneste. Ved overenskomst mellem den tyske Værnemagt og den danske hær var man nået til enighed om følgende fordeling af de danske beholdninger af luftværnsmateriel og færdig ammunition.²⁷²

	Den tyske værnemagt	Den danske hær
75 mm. luftværnskanoner	24 stk.	4 stk.
75 mm. Brisantgranater	17.368	3.500
20 mm. luftværnskanoner	64 stk.	12
20 mm. Brisantgranater	50.156	4.000

For den danske marine fordrede man først, at en stor del af flåden skulle i dok, men stillede sig derefter tilfreds med en delokalisering, hvorved skibene blev taget ud af drift og anbragt i små havne. Beslaglæggelse skulle ifølge et dekret fra Hitler kun kunne ske mod betaling. Skibene fik efter aftale med den tyske marine en række politi- og bevogtningsopgaver. Den tyske marines overkommando tilrådte indtil videre at undlade krav på danske krigsfartøjer, og fik 12. april 1940 Hitlers godkendelse heraf.²⁷³

Den tyske hær havde dog yderligere krav. Fra den 15. april til den 30. april 1940 fremlagde den kommanderende general tilbagevendende krav om yderligere leverancer af skyts tilhørende det danske militær. Således 24 stykker let luftværnsskyts d. 15 april 1940, få dage efter 36 stk. svære og 50-60 lette stk. luftværnsskyts og den 30 april 1940 yderligere 2 batterier af nye 10.5 cm haubitser. Den 20. maj 1940 lykkedes det dog det tyske udenrigsministerium, der fandt, at dette kunne være nok, hos Hitler at udvirke en førerafgørelse, der fastslog, at der indtil videre ikke skulle gøres flere krav på udlevering af mere krigsmateriel fra det danske militær.²⁷⁴ Forløbet er eksempel på, at der også på dansk grund fandt direkte bortrømning og beslaglæggelser sted, skønt til stadighed på overfladen under civiliserede former.

Kravene kulminerede i kravet om udlevering i februar 1941 af 6 torpedobåde af en type, som tyskerne havde brug for. Beslaglæggelsen af torpedobådene skete dog efter landkrigsordningens regler med tilsagn om, at brug kun skulle ske i danske farvande og om, at tilbagelevering skulle ske efter krigen.

Man havde dog ikke tænkt sig at nøjes med, hvad man kunne beslaglægge hos det danske militær. De statslige værksteders produktionsevne skulle tages i brug til tyske formål. Den 27. maj var der henvendelse fra den tyske generalkonsul Krüger om, at det var et tysk ønske at kunne få fremstillet forskellige slags krigsmateriel på Krigsministeriets og Marineministeriets tekniske værksteder. Tyskerne ville levere de fornødne råvarer til en sådan produktion. Wehrwirtschaftsstab Dänemark havde allerede haft forbindelse med DISA om forskellige leverancer på samme basis. Man ønskede nu en lignende ordning etableret med Orlogsværftet og Hærens tekniske Korps. Det blev meddelt, at såfremt man fra dansk side ikke ønskede, at de statslige virksomheder skulle træde i forbindelse med de militære myndigheder, kunne man fra tysk side tænke sig, at Industrisyndikatet blev skubbet ind som mellemlid. Udenrigsministeriets reaktion var, at skulle der ske leverancer fra Industrisyndikatet eller de statslige værksteder måtte

der i givet fald finde en forhandling sted i det dansk-tyske regeringsudvalg, dels for at fastslå Tysklands pligt til at levere råstofferne, dels for at aftale en ordning af det finansielle mellemværende, der måtte reguleres over clearing eller på anden måde. Tyskerne var interesseret i at vide, hvorvidt den danske regering kunne samtykke i, at en repræsentant for Wirtschafts- og Rüstungs Amt i sagens anledning optog forhandlinger med Krigsministeriet og Marineministeriet, evt. gennem Dansk Industri Syndikat.²⁷⁵ Den 6.6. rykkedes der for svar af Krüger med forslag om, at der evt. også på tysk side skubbedes et civilt firma ind som mellemed. Den 7.6. rykkede Krüger igen og henstillede, at tyskerne ville få lejlighed til at besøge de pågældende værksteder. Sagen drøftedes samme dag mellem udenrigsministeren og forsvarsministeren, der gav den ønskede tilladelse til, at tyskerne kunne se de pågældende værksteder under forudsætning af, at de pågældende tyske herrer var ledsaget af en direktør fra Dansk Industri Syndikat.²⁷⁶ Den 13.6. 1940 mødte dr. Forstmann, Wehrwirtschaftsstab Dänemark op sammen med to andre af sin stab plus som aftalt direktør Henckel fra DISA hos generalfelttøj-mesteren generalmajor C. Rye, Hærens tekniske Korps. Tyskerne fik fremvist samtlige Korpsets værkstedstekniske lokaler og anlæg.

Generalmajoren udviklede over for ministeriet i detaljer, hvilke produktions-muligheder værkstederne ville have ved udnyttelse af fuld kapacitet.²⁷⁷

Generalmajor C. H. Rye gav efterpå udtryk for bekymring over, at man ved overenskomsten om fordeling af skyts og patroner og ved det foreliggende møde kun havde givet meddelelse om, hvad man havde til rådighed af *færdig* ammunition. Han fralagde sig ansvaret herfor. Men det ansvar ville R.V. Johnsen, chef for Krigsministeriets 3. afdeling og i øvrigt også Krigsministeriet selv åbenlyst gerne påtage sig. Forholdet var det, at man efter kaptajn Johnsens opfattelse ikke havde pligt til svare på mere, end man blev spurgt om. Sagen var, at man havde store beholdninger af *ufærdigt* skyts liggende.²⁷⁸

Både Krigsministeriet og Svenningsen i Udenrigsministeriet lod det passere.²⁷⁹ Mens varslingen af iværksættelse af tyske arbejder i geværfabrikken og i Hærens våbenarsenal foreløbig blev skubbet til side, så viste tyskerne af naturlige grunde umiddelbar interesse i Søartilleriet, Marinens Ammunitionsfabrik. Arbejdsstyrken her var gået ned fra 112 mand den 9. april til 55 mand og fabrikken havde en betydelig underkapacitet, som Forstmann henstillede, at man snarest fik ud af verden ved "at man i Søartilleriet i så vid Udstrækning som overhovedet muligt blev Underleverandør til Dansk Industri Syndikat på lignende Måde, som Hærens tekniske Korps indenfor dets særlige Specialer - efter Kaptajnens Udtalelse - skal være gået ind for at udføre tilsvarende Arbejder". Forstmann stillede i udsigt, at såfremt man fortsatte med den store tomgang, så kunne man risikere at komme til at levere direkte til den tyske Værnemagt.²⁸⁰

Dr. Forstmann fra Wehrwirtschaftsstab Dänemark meddelte på mødet, at han gentagne gange var blevet rykket fra Berlin i spørgsmålet om produktion af våben. Man tænkte i Berlin at sende en specialkommission hertil for at få sagen bragt til afslutning, hvad dr. Forstmann helst ville undgå, da det hele jo helst skulle ordnes ad "frivillig vej".²⁸¹

Den 19.7. 1940 var der møde på højt niveau i Udenrigsministeriet angående spørgsmålet om fremstilling af krigsmateriel på danske militære værksteder for den tyske Værnemagts regning. Tilstede var repræsentanter på højeste niveau fra Krigsministeriet, fra Marineministeriet og fra Udenrigsministeriet nemlig sidstnævntes direktør Mohr og senere direktør Nils Svenningen og af de såkaldte Tysklandseksperter afdelingschef M.A. Wassard. Der var enighed om, at leverancer fra Hærens værksteder i givet fald burde gå gennem Dansk Industri Syndikat, således at Hæren altså blev underleverandør til dette. På lignende måde kunne der muligt blive tale om, at evt. leverancer fra Orlogsværftet burde gå gennem et privat skibsværft f.eks. Burmeister & Wain. Direkte forbindelser kunne der kun være tale om, hvor det drejede sig om reparationer. Tilladelse fra

regeringen til, at der kunne ske leverancer fra militærets værksteder til den tyske Værnemagt via Dansk Industri Syndikat forelå ved regeringsbeslutning af august 1940.²⁸²

Den 15. februar 1941 havde den tyske Værnemagt henvendt sig til Krigsministeriet med anmodning om leverancer af 40.000 granater til de 24 stk. 75 mm. luftværns-kanoner, som hæren havde afgivet til Værnemagten, og som efter aftale nu anvendtes uden for Danmarks grænser. Ordren beløb sig i alt til 5 á 6 mio. kroner. Udenrigsministeriet havde intet at erindre mod dette, men det var en bestemt forudsætning, at Dansk Industri Syndikat optrådte som mellemlid, således at de militære myndigheder ikke trådte i direkte kontraktforhold til Værnemagten, ligesom leverancen måtte falde inden for de eksportkontingenter, der måtte blive aftalt mellem de to lande. Sagen havde været forelagt ministeren, som var enig.²⁸³

Den 19. februar 1941 blev der givet grønt lys for leverancer af 249 rekylbremser til 8,8 cm. luftværnskanoner til den tyske Værnemagt fra Hærens Våbenarsenal til en værdi af 1½ mio. kr. og af den omtalte leverance af ammunition fra Hærens Ammunitionsarsenal. Leverancerne fastlagdes ved kontrakter mellem Dansk Industri Syndikat og Hærens Våbenarsenal af 1.7. 1941 og med Hærens Ammunitions Arsenal af 3.7. 1940.²⁸⁴

Leverancerne indgik i Dansk Industri Syndikats store leverancer af 500 stk. 20 mm maskinkanoner til en værdi af ca. 12 mio. kr. som bebudet i ansøgning af 17.9. 1941 til Direktoratet for Vareforsyning.²⁸⁵

Den 12.2. 1942 var der fornyede tyske henvendelser fra Wehrwirtschaftsstab Dänemark om leverancer af maskinpistoler til den tyske Værnemagt. Man ønskede i Berlin mere arbejde placeret i Danmark, og Hærens Våbenarsenal og Dansk Industri Syndikat var de eneste virksomheder, der kunne være tale om. Resultatet af tyskernes besøg på Arsenalet var, at der kun kunne være tale om såkaldte Suomimaskinpistoler, og direktør Henckel fra Dansk Industri Syndikat, som deltog i mødet lovede efter mødet at ville fastholde over for Wehrwirtschaftsstab, at udførelsen af et sådant arbejde af principielle grund ikke var ønskelig i Hærens Værksteder.²⁸⁶ Herefter leverede Hærens Værksteder slag i slag arbejder iværksat fra juni 1941 til februar 1943 ammunition og våben igennem Dansk Industri Syndikat til Værnemagten, alle med Dansk Industri Syndikat som aftager, idet der dog var en leverance på 115. 000 kr. til Atlas af fortrængercylindre (skytsdele) til den tyske Værnemagt.²⁸⁷

Frem til marts 1943 var igangsat arbejder for tysk regning på Hærens Ammunitions Arsenal for en anslået udgift på 2,74 mio.kr., der omfattede en planlagt levering af 40.000 stk. 75 mm. luftmålsskud og 4000 patronhylstre til 75 mm. luftværnskanon. Der var samtidig igangsat produktion af våbendele for 4.0 mio. kr. heraf produktion for 870.000 kr. af rekylbremser til en 8.8 cm luftværnskanon. Dog var heraf kun ca. 40 % færdigproduceret pr. 1.3. 1943.

Den 29. august 1943 blev Hærens Værksteder og Orlogsværftet sammen med andre af Forsvarets virksomheder overtaget af den tyske Værnemagt.²⁸⁸ Orlogsværftet blev overgivet til Howaldt Werke A G, Hamborg. De andre virksomheder blev videreført af Rüstungsstab Dänemark. Finansiering skete foreløbig via besættelsesmidler.²⁸⁹

Besættelsesforvaltningens opbygning og udvikling.

Det blev på tysk side det tyske embedsmandsdiplomati - og indtil udgangen af 1942 tillige Værnemagten -, der frem til 1943 gennem mangeartede foranstaltninger nogenlunde sikrede

opretholdelsen af Danmarks særlige stilling, og - i en løbende strid med Himmler og Gestapo - også herefter.

Forholdet til Danmark blev lagt i hænderne på det danske gesandtskab, der var underlagt det tyske udenrigsministerium. Den tyske stab i København havde til opgave at overvåge forholdene i Danmark. I spidsen for staben stod den tyske gesandt og befuldmægtigede Cecil von Renthe-Fink. Gesandtskabet udvidedes den 13. april med ministerialråd Franz Walter Ebner fra Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft som befuldmægtiget for erhvervsspørgsmål. Han skulle ifølge ordre fra v. Ribbentrop styre "Wirtschaftsfragen jeder Art", "sei es mit den dänischen Behörden, sei es unabhängig von ihnen".²⁹⁰ Han skulle arbejde nært sammen med handelsattaché Ernst Krüger og den skibsfartssagkyndige Georg Ferdinand Duckwitz og især med Fregattenkapitän Alfred Forstmann, der ledede Wehrwirtschaftsstab Dänemark. Støttet af informationer fra "nogle rigs- og folketyske sikkerhedsfolk i dansk erhvervsliv" i samarbejde med det i 1936 oprettede tyske Handelskammer i Danmark skulle han anbringe tyske rustningskontrakter og underleverancer hos danske firmaer. Tilsvarende aktiviteter blev iværksat i Norge.²⁹¹ To dage efter Ebner ankom som repræsentant for det tyske sikkerhedspoliti SS-Obersturmführer Paul Kanstein i København for som "Befuldmægtiget for den indre Forvaltning at overvåge de danske myndigheders indre forvaltning inklusive politiet og den kommunale forvaltning". Dertil oprettedes også myndigheder i Odense, Aarhus og Aalborg såvel som en 25 mand stor særgruppe fra det tyske sikkerhedspoliti. Hans arbejdsområde var ifølge Renthe-Finks beretning 28. august 1942 "sikkerhed for den i landet stationerede tyske værnemagt og for varetagelse af det tyske riges sikkerhedsinteresser overhovedet"; "som følge af denne hovedopgave: opsyn med og kontrol med den danske forvaltning og dansk lovgivning, med det danske politi, og opsyn med alle politiske bevægelser, bekæmpelse af alle tysk fjendtlige bestræbelser (chauvinisme, kommunisme), egen forebyggelsesvirksomhed, eget grænseopsyn i dansk-svensk grænsetrafik. Sikkerhedspolitiet og SS havde hermed en fod inden for på dansk område.

Som befuldmægtiget for udenrigspolitiske spørgsmål indtrådte legationsråd i Auswärtiges Amt Andor Hencke, der skulle støtte Renthe-Fink ved kontrol med det danske udenrigsministerium. Herudover var der de gamle gesandtskabsopgaver: Handel og skibsfart, kultur og information, presse, radio, konsulatsanliggender og marineattachéen.²⁹²

Til København sendtes endvidere overregeringsråd Ernst Heise, der som befuldmægtiget for Rigsarbejdsministeriet skulle hverve danske arbejdere, frem for alt bygnings- og metalarbejdere, til arbejde i Tyskland. Rigsbankdirektør Rudolph Sattler kontrollerede den danske og den norske nationalbank ligesom der kom forbindelsesfolk fra Rigsfinans-, Rigstransport- og Rigspostministeriet foruden Rigsarbejdstjenesten og den tyske Arbejdsfront (den nazificerede tyske arbejdsgiver- og arbejdstagerorganisation) - og fra Rigsungdoms- og Rigskvindeledelserne - dette for så vidt angik de danske arbejdere i Tyskland.²⁹³ Under ledelse af presseattachéen Gustav Meissner opstod der i gesandtskabet en "kultur- og informationsafdeling, som tiltog sig indflydelse på referater i radio og presse. Tilsammen steg antallet af medarbejdere til knap 100 inklusive særgruppen fra sikkerhedspolitiet. Dette beskedne apparat var klart nok ikke i stand til at fungere lovgivningsmæssigt og executivt og var i virkeligheden ganske afhængig af den danske forvaltning, som det var henvist til at forsøge at påvirke og styre.²⁹⁴

Der var en latent magtkamp mellem de tyske magtorganer: Bureaukratiet i Udenrigsministeriet og Værnemagten på den ene side og det nazistiske parti og dets organer på den anden. Der havde siden nazisternes magtovertagelse i 1934 været et bestandigt pres fra forskellige grene af partiet (Büro Ribbentrop, Ausenpolitisches Amt der NSDAP under Rosenberg m.fl.) på at begrænse det tyske udenrigsministeriums ressortområder for selv at overtage disse, hvilket også i en række

henseender lykkedes. Ministeriets bestræbelser på at undgå vilkårlige handlinger og at begrænse deres virkning ses imidlertid tydeligt i spil i forholdet til Danmark og bidrog frem for noget til at forhindre dannelsen af en Quislingregering på dansk grund.²⁹⁵ Denne bestræbelse støttedes af andre dele af embedsapparatet således embedsmændene i Det dansk-tyske handelsforhandlingsudvalg under dr. Walther, chefen for Wehrwirtschaftsstab Dänemark Walther Forstmann og tidvis i påkommende tilfælde tyske ministerier som Økonomi- og Erhvervsministeriet og Ernæringsministeriet.

Det civile forsvar af nationen. Opbygningen af den nationale front.

Samlingsregeringen 8. juli 1940

Den danske regering Stauning var uvidende om den fastlagte tyske strategi. Den danske politik måtte i sagens natur blive en form for gambling med hensyn til de tyske hensigter, og spørgsmålet om, hvor langt besættelsesmagten ville gå. Man handlede under de første år under overdreven frygt for indsættelse af en nazistisk regering og for vægten bag de fremsatte tyske krav.

Der var ildevarslende signaler ude fra. Tyskerne havde i et seks ugers felttog besejret Frankrig og udsigterne til, at de ville vinde krigen var overvældende. I andre besatte lande stilledes der nu krav om national samling og koncentration af magten. I Norge blev der fremsat et tysk krav i juni 1940 om etablering af et norsk Riksråd til varetagelse af samarbejdet med tyskerne. Denne instans skulle udstyres af Stortinget med fuldmagt til at udstede love. Dette blev godkendt samtidig med, at 3/5 af Stortinget i Oslo stemte ja til suspension af kongen, og til at Riksrådet blev selvsupplerende.²⁹⁶

Fra 25. september 1940 indsatte den tyske rigskommissær i Norge Terboven nazistiske kommissariske statsråder. Der skete eliminering af de andre politiske partier og forsøg på nazificering af Fiskerilaget, Bondeforbundet og ungdoms-bevægelserne.

Reaktionen på besættelsen blev som forsvarsforanstaltning dannelsen den 8. juli 1940 af en samlingsregering i en stærk national koalition omfattende alle politiske partier undtagen kommunisterne og nazisterne. Denne koalition viste sig umådelig stærk og holdt ubrydeligt sammen besættelsen igennem i et sammenhold med civilsamfundets mest magfulde organisationer, der ikke blot omfattede de politiske partier med 5/6 af befolkningen bag sig, men tillige hele det korporative Danmark herunder de politisk betydningsfulde arbejdsmarkeds- og erhvervsorganisationer.

I overensstemmelse med hvad der ellers skete uden for Danmarks grænser indskrænkedes samtidig rigsdagens magt i forbindelse med regeringsomdannelsen ved oprettelsen af det såkaldte Nimandsudvalg bestående af repræsentanter for de politiske partier, hvis tilslutning til regeringens lovforslag og hele politik var bindende for hele rigsdagen.²⁹⁷

Frygten for nazistisk påvirkning af ungdommen førte samtidig til oprettelse af Dansk Ungdoms Samvirke i højsommeren 1940.²⁹⁸

Regeringen

Trekløveret Stauning, Scavenius og Gunnar Larsen

Den "nødvendige" tilpasning.

Den politiske proces bag dannelsen af samlingsregeringen er velkendt. Den nye regerings mest forhandlingsvillige ministre var trekløveret statsminister Stauning, udenrigsminister Scavenius og trafikminister Gunnar Larsen

Staunings første forslag til regering rummede forslag om tre udefra kommende ministre. Som de udefra kommende såkaldt upolitiske ministre havde han peget på tidligere udenrigsminister Erik Scavenius som udenrigsminister, på F.L.Smith-direktøren Gunnar Larsen som trafikminister samt statsadvokat Harald Petersen som justitsminister. De tre ubundne ministre stod i skudlinjen som ministre med de fleste kontakter til tyskerne.

Scavenius må formodes at have været et stærkt kort i forhold til Tyskland, hvor han var kendt for sin politik som udenrigsminister under første verdenskrig. Og hvis han ikke var det, så blev han det ved sin vidtgående aktivistiske linje. P. Munch forklarede Den parlamentariske Kommission, at han anså Scavenius for højt kvalificeret til opgaven, men at det var hans indtryk at Scavenius ville føre en mere aktiv politik over for tyskerne, end han selv havde gjort.²⁹⁹

Scavenius skulle som udgangspunkt have været meget utilbøjelig til at påtage sig udenrigsministerposten. Om sit endelige ja fortæller han, at den tyske gesandt v. Renthe-Fink havde advaret ham imod at indtræde i regeringen i en samtale, som var kommet til på Renthe-Finks initiativ. Scavenius havde den opfattelse, at denne advarsel var fremkommet fra Berlin, og at den skyldtes, at man nu fra tysk side ville have, at udviklingen skulle føres derhen, hvor man kunne få et påskud til at skubbe den danske regering til side. Skulle der gøres en indsats måtte "Øjeblikket være nu. Hvis man holdt sig tilbage nu, kunne Situationen blive endnu mere kompliceret, endnu hårdere", og kunne man få en regering, som man "i hvert Fald fra moderat tysk side måtte anerkende, at den gjorde, hvad der var menneskeligt muligt for at få det til at glide", ville det være meget vanskeligt for "de outrerede" at komme en sådan regering til livs. Det ville ikke passe dem. Renthe-Finks advarsel fik derfor den modsatte virkning på Scavenius. "Jeg vilde" - udtalte han - "gøre en Anstrengelse for, at det blev vanskeligere for Tyskerne at sætte den danske Regering til Side. Tyskerne klagede stadig over Passiviteten, man skulle ind på en anden mere aktiv Forhandlingstaktik", og når Renthe-Fink advarede Scavenius, måtte det for ham snarest virke omvendt, "for det viste sig" - sagde Scavenius - "at der var Opgaver, han ikke ønskede, jeg skulle tage op".³⁰⁰ Så vidt Scavenius' udlægning af forholdene.

Staunings valg af statsadvokat Harald Petersen som justitsminister var begrundet i, at han som Statsadvokat for særlige Anliggender havde vist gode evner for at forhandle med tyske embedsmænd.³⁰¹

Statsminister Stauning havde i slutningen af juni måned 1940 haft Scavenius og Gunnar Larsen, direktør og medejer af cementfirmaet F.L. Smith til middag. Han havde her betydet Gunnar Larsen, at der evt. kunne blive tale om at tilbyde ham en ministerpost. Stauning havde således tænkt sig at imødekomme de politiske signaler indefra og udefra om dannelse af en egentlig samlingsregering, som også rummede ikke partipolitiske ministre. Han mødte herved modstand først og fremmest fra partiet Venstre og fremlagde derfor først forslag til en ren partiregering for kongen.

Ifølge Stauning vendte kongen sig mod en ren partiregering og ønskede Munch erstattet af Scavenius. Om dette var kongens eller Staunings politik kan man kun gisne om, men der var jo i hvert fald et sammenfald mellem Staunings og kongens synspunkter, som Stauning efterpå vendte tilbage til politikerne med. Følgen var, at Stauning den 6. juli - med partiernes billigelse - kunne vende tilbage til Gunnar Larsen på ny. Han orienterede herved Gunnar Larsen om, at han anså situationen som meget alvorlig og meddelte ham, at Scavenius ville indtræde som

udenrigsminister. Den ny regerings politik ville – meddelte Stauning – blive den, at man gennem en aktiv forhandlingspolitik over for tyskerne ville søge at klare opstående vanskelige situationer.

Gunnar Larsen havde mødt den samme opfattelse af situationens farlige karakter også fra anden side herunder fra den tidligere i Udenrigsministeriet ansatte direktør Sthyr, der havde sine oplysninger fra Renthe-Fink. I en samtale mellem Sthyr og Renthe-Fink den 2. juli havde denne hævdet, at Stauning-Munch måtte gå af, og at Nationalsocialisterne burde have sæde i regeringen.³⁰² Staunings interesse i Gunnar Larsen skyldtes formentlig det store netværk af fremtrædende tyske erhvervsfolk, som han havde kontakt med i kraft af F. L. Smiths omfattende internationale fabriksvirksomhed herunder i Tyskland.

Samme dag som regeringens tiltrædelseserklæring den 8. juli 1940 afgav Gunnar Larsen en erklæring om årsagen til hans indtræden i regeringen, hvori han oplyste, at han havde anset det for sin pligt at yde sin medvirken til "at gennemføre den omstilling i Danmarks økonomiske og sociale liv, som er nødvendig som følge af de ændrede vilkår, hvorunder det danske folk på grund af den nye tilstand i Europa i fremtiden vil komme til at arbejde og leve".³⁰³ Trafikministeren var helt i overensstemmelse med den kommende linje, som han også fulgte op med initiativer som trafikminister og med sin omfattende rejsevirksomhed med kontakter til tyske forbindelser.

Den aktive tilpasningspolitik fik som bekendt en rungende debut i den nye udenrigsminister Scavenius' herostratisk berygtede tiltrædelseserklæring af 8. juli 1940: "Ved de store tyske sejre, der har slået verden med forbavselse og beundring, er en ny tid oprundet i Europa, der vil medføre en nyordning i politisk og økonomisk henseende under Tysklands førerskab. Det vil være Danmarks opgave herunder at finde sin plads i et nødvendigt og gensidigt samarbejde med Stortyskland". Erklæringen var godkendt af regeringen, herunder også af Christmas Møller.³⁰⁴

Udtalelsen blev fulgt op af Stauning den 9. juli 1940: "Der vil blive ændret ved folkets liv som følge af det ændrede billede af Europas forhold, som må ventes at foreligge, når krigen ender, men det vil være muligt at komme over disse tidens krav, når det danske folk viser vilje til at deltage i den fornødne omstilling."³⁰⁵

De følgende års tilpasningspolitik var her fremlagt som et program.

Scavenius var ikke i tvivl om, hvad der drev Stauning. "Afgørende var dog Tysklands øgede magtstilling," skriver han. "Efter Frankrigs fald, med Sovjet Unionen som velvillig neutral på basis af ikke-angrebstraktaten af 22. august 1939, og USA som neutral, syntes Tyskerne ikke at være i tvivl om krigens udfald, ligesom man fra dansk side måtte se i øjnene, at Tyskland, der beherskede Europa fra Nordkap til Pyrenæerne, uden at nogen anden magt på dette tidspunkt syntes at kunne gøre det rangen stridig, for lange tider ville være stærkt nok til at dominere i hvert fald sin lille danske nabo. Da derfor Tyskerne efter de store sejre i 1940 for vort vedkommende begyndte at interessere sig mere for det politiske end for det militære, blev faren overhængende for en regeringsomdannelse på tysk initiativ i den hensigt at erstatte den af en socialdemokrat - altså af en "marxist" - ledede danske regering med en, der kunne lette Danmarks tilpasning til et europæisk samarbejde under Tysklands førerskab i "det ny Europa".³⁰⁶

Det kan ikke siges tydeligere : Trekløveret Stauning, Scavenius' og Gunnar Larsens politik var dikteret af den opfattelse, at Tyskland ville vinde krigen, og man var villig til at indgå i den "nødvendige" tilpasning i håb om at kunne beholde regerings-magten, forvaltningen, institutionerne og en vis selvbestemmelse til gengæld.

Den tyske Rigsbefuldmægtigede Cecil von Renthe-Fink under pres 1940.

Forsøg på et nazistisk fremstød.

Trods den politiske og militære ubalance i forholdet mellem de tyske besættere og den danske samlingsregering, så viser det politiske forløb 1940-41, at den stærke danske samarbejdsregering på grundlag af fredsbesættelsens principper faktisk var i stand til at gøre sig gældende over for okkupationsmagten og at forsvare grundlæggende nationale interesser.

Fra det tyske udenrigsministerium udgik der ved besættelsens start tilsvarende retningslinjer til gesandtskabet i København, som der var tilgået militæret før besættelsen. Ved ordre fra ministeriet den 12. april meddeltes den forudsatte arbejdsdeling, der tillagde den tyske gesandt Cecil von Renthe-Fink kompetence som den tyske rigsbefuldmægtigede i Danmark og som højeste repræsentant for de tyske myndigheder på stedet.³⁰⁷ Forbindelsen mellem den tyske topledelse og Danmark gik således i kraft af fredsbesættelsen gennem Auswärtiges Amt i Berlin og det tyske gesandtskab i København. I Danmark koncentreredes alle forbindelser til tyske myndigheder i udenrigsministeriet med nogle undtagelser for de militære myndigheder.

Den endelige udformning af forbindelserne skabte betydelig usikkerhed i det første års tid. Cecil von Renthe-Fink var ved sin forfremmelse til tysk rigsbefuldmægtiget gået ind i oprørte vande. Han var i det første trekvarte år udsat for et betydeligt pres fra nazister, som ønskede et fremstød i Danmark ved et kup eller nazistisk deltagelse i regeringen. Hans position var svag. Han var en traditionel diplomat af den gamle skole, som først i slutningen af 1930'erne var kommet ind i Nazi-partiet ved masseindmeldelser af embedsmænd. Pressioner fra tyske og danske nazigrupper medførte, at hans funktionsperiode var karakteriseret ved bestandige forsøg på indblanding i danske politiske forhold. Bag disse stod bl.a. den tyske presseattaché Gustav Meisner og v. Löw.³⁰⁸ Indtil januar 1941 førte dette til et vedholdende direkte og indirekte pres for at få den danske regering til af egen fri vilje at optage nazister i regeringen eller - efter at Auswärtiges Amt i december 1940 at have opgivet de danske nazister som egnede ministre - at omdanne regeringen til en politisk ubundet regering.³⁰⁹

I en beretning indgået til det tyske Rigssikkerhedsministerium så tidligt som den 21. april 1940 hed det, at ledelsen for de danske nationalsocialister fra en del af deres tilhængere blev bebrejdet at have forpasset lejligheden til et kup ved den tyske indmarch i landet. I indberetningen blev det hævdet, at en regeringsændring fremkaldt af den nationale opposition absolut var mulig.

I maj 1940 påbegyndte man hvervning af danskere til Waffen SS som en del af et nazistisk fremstød.

Dette var begyndelsen til fortsatte angreb på den rigsbefuldmægtigedes person og nazistiske bestræbelser på at rukke hans stilling. Renthe-Fink søgte og fandt støtte i Auswärtiges Amt. Men linjen var frem til årsskiftet 1940/41 langt fra klar, idet han under de nazistiske angreb forsøgte at presse den danske regering til frivilligt at gennemføre en regeringsændring med deltagelse af nazister og ikke parlamentarisk bundne ministre.

Den 10. maj måtte han i Wilhelmsstrasse kommentere den af Rigssikkerhedsministeriet fremlagte beretning.³¹⁰ Han understregede her, at der ganske vist ikke kunne forventes en indre tilslutning fra den danske regering, men at de danske nationalsocialister havde alt for smal en basis til, at man kunne bygge på dem. Udenrigsministeriet måtte sikre, at de talrige nazistiske grupper, som ville have forbindelse til Danmark blev koordineret således, at en indblanding i

danske partipolitiske stridigheder ikke kunne komme på tale.³¹¹ Da også den nationale bondebevægelse LS fortsatte deres anstrengelser på at styrte regeringen Stauning, gav det anledning til nazistiske krav om "en fuldstændig omorientering i den øjeblikkelige tyske repræsentation". Påstanden var, at den danske regering kun hvilede på den tyske gesandts støtte, og at det var så galt, at det indtryk opstod, at regeringen var holdt oppe af tyske bajonetter. På et andet sted hed det: "For at blive anerkendt af tyskerne, må man i dag være en god demokrat og logebroder".³¹²

Grene af det tyske naziparti fandt, at tiden var kommet til en ideologisk offensiv i Norden. Lederen af Værnemagtens propagandaorgan, den tidligere afdelingsleder Nord for NSDAP og befuldmægtiget for Rosenberg søgte forbindelse med danske nazistiske splittelsesgrupper og klagede over Renthe-Fink som uduelig og som en person, der måtte væk efter krigen. Auswärtiges Amt modstod partigruppernes pres og afviste en ansøgning fra Rosenberg om en stående tilladelse for hans partiledere til indrejse i Danmark. Afvist blev også Rosenbergs ansøgning om at overføre nazistiske kulturpolitiske opgaver for Skandinavien til Nordische Gesellschaft i København.³¹³ Renthe-Fink var under pres.

Den tyske Værnemagt arbejdede inden for fredsbesættelsens præmisser. Værnemagtens overkommandos politiske planlægning var i overensstemmelse med de givne ordrer: hvis alt gik vel skulle de danske og norske regeringer holdes ved magten. Til gengæld skulle de medvirke til, at Tyskland kunne sikre de tyske troppers sikkerhed og deres forsyninger, udføre deres styrende og administrative funktioner på en loyal måde og forbyde "fjendtlig" aktivitet og stræbe mod at opretholde nationens økonomi. Race- og nationalitetsspørgsmål skulle ikke rejses.³¹⁴

Nazistiske forsøg på at gøre sig gældende blev afvist af Værnemagten. Nervøsitet over de nazistiske initiativer havde i forsommeren 1940 ført til en forespørgsel hos den tyske øverstbefalende general Lüdke om, hvorledes Værnemagten ville stille sig ved et forsøg på et nazistisk kup. Munch kunne i et ministermøde referere, at general Lüdke hertil skulle have svaret, at ved ethvert forsøg på kup ville de ansvarlige blive skudt på stedet uanset deres politiske tilhørsforhold.³¹⁵

Værnemagten havde den 12. september 1940 forbudt et nazistisk forsøg på at få en lastvogn stillet til rådighed til transport af våben. Forlydender kort efter om en dansk officersaktion for at fremtvinge en militærregering førte ikke til nogen støtte fra Værnemagten til en sådan aktion.³¹⁶

Vanskelighederne for de nazistiske grupper var, at både værnemagten og diplomatiet havde de givne, i konkrete ordrer udmøntede bestemmelser fra højeste sted om, hvorledes de skulle forholde sig. Man bemærker her bl.a. betydningen af, at det var Auswärtiges Amt, der var tildelt kompetencen til at give tyske civile adgang til Danmark, og at det var fastslået, at politisk ideologiske forhold ikke skulle tages op. Muligheden for at tyske organer kunne virke i landet var om ikke udelukket, så dog stærkt reduceret.

Selv om de givne instruktioner ikke kunne rokkes, så havde man i Berlin ikke noget imod at støtte fremstød for udbredelse af naziideologien i Danmark. I august fik Ribbentrop af Hitler førerens godkendelse af en storstilet støtte til DNSAP's propaganda, og af forudsætningerne fremgik det klart, at hensigten var at bibringe partiet en styrke, så det kunne danne regering.³¹⁷

Ingen af de nazificerede tyske institutioner i Danmark fik dog nogen væsentlig betydning.³¹⁸ I lys af omfanget af størrelsen af kapitalen i danske aktieselskaber i 1940 må den af Brandenburg påviste indtrængen anses for ringe. Det tyske Handelskammers forsøg på infiltration af dansk erhvervsliv ved at skaffe fortrinsstilling for tyskvenlige danske importører stødte mod Direktoratet for Vareforsynings styring af importbevillingerne, der sikrede etablerede importørers fortrinsstilling. – en praksis der blev accepteret af det tyske Handelsaftaleudvalg. Den tyske ordregivning hos

danske virksomheder var endvidere efter OKW's ønske centraliseret hos Wehrwirtschaftsstab Dänemark og gav ikke plads for Handelskammerets aktivitet. Forsøgene på "Kapitalverflechtning" dvs. tysk indtrængen i danske virksomheder var få. Mest iøjnefaldende var her forsøget på indtrængen i B&W, som forhindredes ved, at statens støtte til virksomheden ændredes til præferenceaktier.³¹⁹ Forsøgene på kapitalindtrængen vedrørte næsten udelukkende handelsselskaber og importvirksomheder til et beløb på i alt 9,3 mio. kr. - et beløb som må anses for ringe.

Brugbarheden af nazistpartierne i de besatte lande var oppe i efteråret 1940. Sagen var, at deres anvendelse var afhængig af, om der var tilstrækkelig stærke organisationer bag dem. I september 1940 havde Hitler givet lederen af de hollandske nazister Anton Mussert tilsagn om, at fremtidens Holland skulle hvile på ham og hans parti, hvis de var mange nok. Den 25. september 1940 blev de såkaldte kommissariske statsråder i Norge indsat som et overvejende nazistisk marionetstyre under nazisten Vidkun Quisling. Tanken om en regering Fritz Clausen i Danmark kom derved også op i det tyske udenrigsministerium støttet af den nazistiske understatssekretær Martin Luther, og efter hans anvisning sendte Renthe-Fink 22. oktober et forslag til Berlin derom.³²⁰ Men allerede i november var det danske naziparti afvist som regeringsmulighed.

Alle vegne var det et problem for tyskerne, at nazisterne var for få, og at deres mål var en nazistisk nationalstat og ikke at indgå som en del af riget.

Konklusionen er, at Berlin, så længe der var ro i landet, ikke var interesseret i ideologiske eksperimenter uden et rimelig stærkt folkeligt grundlag. Så længe krigen varede, var man villig til at indrette forholdene på fredsbesættelsens præmisser. Regeringen - og særlig udenrigsminister Erik Scavenius - handlede på grundlag af en overdreven frygt for de umiddelbare tyske intentioner. Renthe-Fink havde ingen bemyndigelser til at gennemtvinge sine forsøg på indblanding. Noget sådant ville have forudsat ændringer i de givne instrukser om fredsbesættelsen, som måtte accepteres af føreren selv. Der hvor tyske myndigheder forsøgte at stille krav, der gik videre end fredsbesættelsens forudsætninger, og hvor regeringens stod fast, kan man, som det ses notere tyske nederlag. Det gjaldt ved forsøg på påvirkningen af regeringsdannelsen i juli 1940 og i januar 1941 og ved forsøget på at etablere den dansk-tyske mønt- og toldunion.

Det var på baggrund af presset mod ham selv, at Renthe-Fink søgte at få indflydelse på regeringens sammensætning i juli 1940. Han var yderst utilfreds med udsigten til en national samlingsregering. Efter hans opfattelse kunne den ikke på dette tidspunkt tjene som et passende instrument for den tyske regering. Gennem direktør Sthyr fra det danske Udenrigsministerium anbefalede han i stedet fjernelse af Munch og Stauning og indsættelse af nazister i regeringen.³²¹

Ved forlydenderne om den omtalte danske officersaktion i september rådede Renthe-Fink dog til, at man fra tysk side holdt sig helt uden for et sådant forsøg.³²² Og den 22. oktober var han nået frem til direkte at fraråde forsøg på indsættelse af en nazistisk regering og til i stedet at foreslå at lade den socialdemokratiske regering under Stauning sidde videre.³²³

Forsøgene på at få gennemtvunget en regeringsomdannelse, først med og siden uden nazistisk deltagelse strandede på dansk modstand.

Det samme gjorde forsøgene på at skabe en dansk-tysk mønt- og toldunion i august 1940. Forsøget behandles mere indgående senere. Forsøget var fremkaldt af Scavenius' vidtgående udtalelser, om den danske villighed til at indgå i et fremtidigt politisk og økonomisk samarbejde i Europa under tysk førerskab. I Auswärtiges Amt blev sagen taget op, efter at rigsudenrigsminister Ribbentrop den 24.7. 1940 havde fået samtykke til igangsættelse af forhandlinger fra Hitler. Forhandlingsplanerne blev efterpå officielt godkendt i det tyske handelspolitiske udvalg. Den 30.

juli 1940 var gesandt Ritter i København for at indlede forhandlinger.³²⁴ I august 1940 forhandlede der om de tyske planer. Disse forhandlingers igangsættelse skyldtes klart udenrigsministerens initiativ og hvilede på hans politiske forestillinger. Treklangen statsminister Stauning, udenrigsminister Scavenius og trafikminister Gunnar Larsen ville sige ja, men kom ikke igennem i regeringen. Uden for regeringen var Nationalbankdirektør Bramsnæs aldeles afvisende over for en dansk-tysk møntunion. Ved en møntunion ville den danske seddelbank miste enhver indflydelse på kreditpolitikken og dermed på den danske erhvervspolitik og landets økonomiske politik.³²⁵ Bidragende til det danske nej til unionen, som blev afslutningen på forhandlingerne var, at de bærende økonomiske og erhvervsmæssige organisationer sagde klart nej. Industrirådet var lamslået ved tanken, da de tyske forslag kom til dets kendskab. Og hvad skete der? Ud over nogen fornærmelse intet. Dette forsøg vil blive behandlet nærmere nedenfor.

Den tyske gesandt Cecil von Renthe-Fink havde i et notat af 22. juni 1940 fremsat sine tanker om, hvorledes det dansk-tyske forhold kunne udvikles. Det fremgår, at det først var efter nytårskrisen 1940-41, at han og Auswärtiges Amt var nået frem til overbevisningen om, at man burde fastholde den danske samlingsregering. Han fremsendte følgende beretning om forholdene, hvori vi i detaljer kan følge de tyske holdninger:

På det udenrigspolitiske felt ville den danske politik i fremtiden i det omfang, hvor der overhovedet kunne blive tale om en sådan, med næsten automatisk sikkerhed udelukkende måtte orientere sig mod Tyskland. Sikkerheden herfor burde etableres gennem afslutning af en særlig forbundstraktat eller bistandspagt med konsultativ klausul. Med en sådan kunne der ikke være nogen betænkelighed ved som en ydre attribut til dets suverænitet at overlade landet gesandtskabsret. Udvalget af lande måtte dog fastlægges i indforståelse med den tyske regering. Forslaget blev fulgt, dog uden en særlig overenskomst.

Indenrigspolitisk ønskede man på dette tidspunkt indsættelse af en dansk regering, der af indre overbevisning var beredt til et nært samarbejde med Tyskland. Det var hans opfattelse, at det yderligere var nødvendigt med ændringer i den danske forfatning, for at en sådan regering kunne fungere uafhængigt af parlamentariske hindringer. Man ser i dette forslag forklaringen på Renthe-Finks anstrengelser for at få fjernet regeringen Stauning i efteråret 1940. Et forsøg der forliste med nytårskrisen 1940/41.

Militærpolitisk måtte Danmark ifølge Renthe-Finks overvejelser den 22. juni inddrages i den tysk interessesfære. Man måtte forlange, at der til beskyttelse af det stortyske rum stilledes de nødvendige støttepunkter til rådighed for de tre tyske værnemagtsdele, især for marinen og luftvåbenet og med benyttelsesret til havnene og landets trafikveje i luften og til søs. Den ydre ramme for reguleringen af disse spørgsmål kunne ske ved en militærkonvention, der også gav den danske værnemagt opgaver med at forsvare det stortyske rum. Expansionsrichtung Nordeuropa s. 75, dok. 15. Dette skete efter forhandling, men uden nogen konvention.

Året efter den 22. marts 1941 var Renthe-Finks opfattelse i hans "Politisk Årsberetning" en ganske anden. Han selv og Auswärtiges Amt havde på dette tidspunkt ganske opgivet de ideologiske forsøg på politiske ændringer. Hvad tyskerne tænkte på dette tidspunkt fremgår af hans fremstilling. Han indledte sin indberetning med, at opgaven for den tyske politik i Danmark var at finde en syntese mellem en kompromisløs varetagelse af den tyske krigsførelses interesser og hensynet til den Danmark tilsagte suverænitet og integritet. Rigsudenrigsministerens retningslinje var "Venlig indstilling, tålmodighed, ro, takt og sejhed for at opnå et resultatrigt samarbejde med den os med hensyn til verdensanskuelse fjerntstående regering". Tyskland var interesseret i en organisk og rolig udvikling, ingen voldsom indflydelse og indtrængen på regeringsdannelsen. Staunings indflydelse på de danske arbejdere var endnu af betydning for besættelsesmagten. En

legal magtovertagelse gennem danske nazister var indtil videre ikke mulig. Partiet var lille, ikke gennemorganiseret og uden væsentligt tilhold i befolkningen. En ny situation ville først kunne opstå ved Englands fald. Partiet måtte erhverve tillid i befolkningen. Fra tysk side skulle man bevidst undlade at bringe nazisterne til magten ved pres, fordi der ellers ville være fare for den eksisterende ro og orden, der ville erstattes af passiv modstand og obstruktion, reduktion af erhvervsmæssige leverancer, sandsynligvis på sigt en kongekrise. Det ville være propagandastof for fjendtlige magter. For at fremme en naturlig udvikling skulle man åbent bekende sin sympati for partiet, fjerne hetsere mod danske nationalsocialister fra det politiske liv skride ind mod dårlig omtale af partiet og sikre amnesti for politisk dømte blandt dem.

I udenrigspolitikken gav tysk overvågning dansk diplomatisk og kurervirksomhed bestemmende indflydelse på udenrigspolitiske handlinger. Kun Grønlandssagen var et udenrigspolitisk problem gennem den danske USA-gesandts virksomhed. Danmark havde protesteret mod den engelske besættelse af Island og Færøerne. Den væsentligste del af den danske diplomatiske virksomhed var sikring af dansk ejendom i udlandet, især de der liggende skibe

Erhvervsmæssigt var de danske leverancer af landbrugsprodukter af største betydning. Industrien udførte pålideligt tyske ordrer, især militære ordrer. Det danske ønske om kronehævning var blevet afvist. Planen om en mønt- og toldunion var ikke blevet virkeliggjort, fordi tiden ikke var moden dertil.

Indenrigspolitisk: Danmarks suverænitet var blevet skånet. Regeringen var blevet tilladt initiativ til valg af os fordrede foranstaltninger.

Pressen: var yderst fri. Tyskfjendtlige og direkte eller indirekte forsøg på stemningspåvirkning til fordel for England blev ikke mere tålt. Radioen var udviklet til et organ for politisk meningsdannelse i "vores" forstand.

Kulturpolitikken indebar udelukkelse af fremmed indflydelse, inddragelse af videre kredse gennem forstærket tysk hvervning. I maj åbning af tysk videnskabeligt institut i København.

Sammenfatning: Trods på ingen måde tyskvenlig stemning var der aldrig vanskeligheder for Værnemagten. Erhvervslivet var sat i tysk tjeneste. Der var en forværret folkestemning af frygt for nazistisk magtovertagelse ved tysk pres. Kongens fødselsdag havde været en national demonstration. Den fornuftige holdning i det danske folk i dag hidrørte hovedsagelig fra opportunistiske overvejelser. En virkelig indre omstilling kunne først ske efter en endelig tysk sejr.

326

Det nationale sammenholds resultater

Det politiske forløb bekræfter således, at regeringen havde muligheder for at sige nej. Renthe-Fink havde i regeringsspørgsmålet ikke noget mandat til at gå videre end til det den danske regering frivilligt kunne presses til at acceptere. Brug af magt forudsatte indgreb af militære grunde, ændringer af de givne skriftlige ordrer og tilladelse fra føreren selv.

Da det i løbet af efteråret havde vist sig, at krigen ikke ville blive hurtigt afsluttet, var de tyske myndigheder ved årsskiftet nået frem til den opfattelse, at de ideologiske initiativer burde lægges på hylden, og at et samarbejde med den bestående regering tjente den militære sikkerhed og de tyske forsyningsinteresser bedst. Man ville have ro og orden i landet og tog derfor indtil videre til takke med den siddende regering. Også Hitler sluttede sig til Auswärtiges Amts synspunkter, ifølge hvilke krigsbehovene havde forrang for ideologiske eksperimenter.³²⁷ Fra årsskiftet 1940/41 var den rigsbefuldmægtigede sammen med de øvrige tyske myndigheder i Danmark da forsvarere af opretholdelse af Fredsbesættelsens og forhandlingspolitikens principper.³²⁸

Den tyske Rigsbefuldmægtiges stilling blev af Renthe- Fink den 28. august 1942 kort før hans afgang beskrevet i detaljer og trukket endnu stærkere op:

"Die vom Bevollmächtigten und den ihm gegebenen Beauftragten repräsentierte Vertretung des Deutschen Reiches ist ihrer formalen Stellung nach eine Mission des deutschen Auswärtigen Amtes; sie hat diplomatischen Charakter und bedient sich in der Durchführung ihrer Ausgaben diplomatischer Mittel. – Ein Weisungsrecht gegenüber der dänischen Verwaltung haben der Bevollmächtigte und die Beauftragten nicht..."....."Danach kann von einer deutschen Verwaltung in Dänemark im eigentlichen Sinne nicht gesprochen werden. Die Verwaltung des Landes wird allein durch dänische Organe ausgeübt". ³²⁹

Denne opfattelse, at den befuldmægtigede ikke havde nogen kompetence til at give ordrer til den danske regering var i fuld overensstemmelse med Det tyske Udenrigsministeriums ordrer. Ved indsættelse af den delegerede for den indre forvaltning SS-führer Kannstein hed det eksempelvis således: Til den danske suverænitet må der tages ethvert hensyn, der er forenelig med opgaven. Ved forsøg fra grupper i det tyske naziparti på at igangsætte en ideologisk offensiv i Norden var udtalelsen fra den øverstbefalende for de tyske troppers, at enhver indblanding i de indenrigspolitiske eller verdensanskuelsesmæssige spørgsmål i Danmark ubetinget måtte undgås. Auswärtiges Amts kommentar til denne udtalelse var, at "denne stillingtagen svarer ganske til vores opfattelse". Dette svarede til det danske Udenrigsministeriums verbalnote af 30. april 1940, at "Den kgl. danske regering betragter (det tilgæede) memorandum og optegnelsen af 9. april 1940 som grundlaget for den nu bestående tilstand". ³³⁰

Man kunne forsøge at påvirke forholdene ved politisk pres, men man havde ingen magtmidler til at sætte sig igennem. Kun værnemagten kunne gribe ind ved militære trusler vendt mod den.

Gesandtskabets stærkt udvidede beføjelser blev da heller ikke fulgt op af en væsentlig eller tilstrækkelig udvidelse af personale til kontrol af den danske forvaltning. Der oprettedes en stilling som særlig ansvarlig i erhvervsspørgsmål, der tildeltes den tidligere ministerialdirektør i det tyske ernæringsministerium dr. Ebner, der fik ansvaret for kontakten til handelsministeriet, landbrugsministeriet, finanserne, offentlige arbejder og Danmarks Nationalbank. Den tidligere vicepolitipræsident for Berlin S.S. brigadefører Kannstein (betegnet som "kein wilder nazi") fik ansvar for forbindelserne til justits- og indenrigsministeriet og tilsyn med den indre forvaltning, legationsråd Hencke tildeltes tilsyn med den danske udenrigspolitik uden for Tyskland via udenrigsministeriet. Nogen direkte repræsentation i de enkelte ministerier blev der trods forsøg derpå ikke tale om, idet enhver forbindelse mellem danske og tyske myndigheder efter dansk ønske som noget af det første koordineredes gennem det danske Udenrigsministerium. Gesandtskabets initiativer og politik blev styret ovenfra af det tyske udenrigsministerium og Ribbentrop selv.

Den danske regering kunne således uindskrænket fortsætte ledelsen af forvaltningen, mens tyske ønsker om foranstaltninger blev forelagt regeringen til udførelse, evt. gennem egen dansk lovgivning. På egen tysk retsudøvelse blev der indtil bruddet i 1943 givet afkald, selvom også jurisdiktionsspørgsmål fremkaldte mange problemer. Den tyske repræsentation kunne på dette grundlag holdes på et meget beskedent niveau og omfattede i 1942 alt iberegnet af embedsmænd og hjælpepersonale kun 89 personer. ³³¹

Den tyske værnemagt i Danmark var underlagt Hærens Øverstbefalende og Oberkommando der Wehrmacht i Berlin (OKW). Både det tyske Gesandtskab og de militære myndigheder søgte i deres adfærd at undgå krænkelser af den "danske ære". Soldaterne blev i et cirkulære gjort opmærksom på, at de ikke befandt sig i fjendeland, og Hitler anordnede i en særbefaling, at de tyske soldater skulle møde kvinder og piger i de nordiske lande med passende agtelse. Danske virksomheder

skulle ifølge ordre fra Hitler selv ikke tvangsmæssigt pålægges salg af leverancer, og danske arbejdere kunne ikke tvangsudskrives som arbejdskraft.

Den tyske værnemagt ønskede, så længe opfyldelsen af de stillede opgaver kunne foregå uforstyrrede, ikke at ændre den indenrigspolitiske tilstand. Bestræbelserne på at nyttiggøre de danske erhverv til nytte for tysk krigsøkonomi og krigsførelse anså man for bedst sikret på denne måde. Værnemagten afviste derfor i besættelsens første år konsekvent at blande sig i indre danske anliggender.³³²

Der var dog på et område undtagelser herfra. Værnemagtens forsvarsbehov førte til problemer på jurisdiktionens område. For militæret forblev Danmark fortsat et

”Operationsgebiet”, hvor den tyske Kriegsstrafsverfahrensordnung fra 1938 var gyldig, således at danske ville kunne dømmes ved værnemagtsdomstole. I dette spørgsmål var OKW til en begyndelse ikke beredt til at respektere dansk suverænitet, og i øvrigt heller ikke tilbøjelig til at følge Auswärtiges Amts linje, som var en skridtvis tilnærmelse af den danske straffelov til de i Hitler-Tyskland gældende bestemmelser.³³³ Det endte dog med, at værnemagten som en good will gestus tillod, at sager, der ifølge Haager Landkrigsordningen henhørte under tyske krigsretter, blev overladt til dansk politi og danske domstole. Den 18. januar 1941 kunne Renthe-Fink indberette om den danske rigsdags gennemførelse af straffelovstillæg til den danske straffelov vedrørende straf for rygtespredning, spionage og landsforræderi til skade for den tyske værnemagt, der kunne medføre straffe op til livsvarigt fængsel. Tillægget var blevet til i forståelse med den øverstbefalende for de tyske tropper, og efter aftale mellem Renthe-Fink og den danske regering. Aftalen var en tysk betingelse for, at alvorlige straffesager berørende den tyske værnemagt kunne bibeholdes under danske domstole.³³⁴

Også på et andet område var der en tid problemer. Det drejede sig om tysk militærs krav til leverancer af danske våben og dansk materiel, som fuldtud blev efterkommet og godkendt fra den danske regerings side, og som derfor måtte stå som retningsgivende for bedømmelsen efter krigen af Dansk Industri Syndikats og dansk industris leverancer af våben og krigsmateriel til tyske militære myndigheder og tysk krigsindustri. Princippet blev følgelig som i sangen, ”at det ikke var det, at det var blevet leveret, det var måden altså, det var blevet leveret på.”

For de tyske institutioner, militæret og den befuldmægtigede var den danske regering dog i hovedsagen en part, som der måtte forhandles med på de områder, hvor der stilledes krav. Kravene kom fra Auswärtiges Amt og OKW gennem den befuldmægtigede i memoranda og verbalnoter og uddybedes jævnligt gennem personlige samtaler for at give dem eftertryk eller antyde ønsker og forestillinger. Kravene lå på udenrigspolitikken, militærpolitikken og udenrigsøkonomiens/ udenrigshandelens område, mens styringen af de indenrigske forhold forblev på danske hænder.

Efter overfaldet på Sovjet kom hertil den 22. juni 1941 efter tysk pres ophævelse af den danske diplomatiske forbindelse med Sovjet Unionen, interneringen af ledende danske kommunister herunder de kommunistiske medlemmer af Rigsdagen, pågribelse af alle tyske, udenlandske og statsløse kommunister. Aktionen aftaltes med og gennemførtes af danske myndigheder. Samtidig fulgte et stigende pres i jødespørgsmålet.³³⁵ Først fra 1943 eksploderede forholdene ved bekæmpelsen af modstandsbevægelsen med tyske krigsretter, døddomme og civil terror.

Den danske regering rettede sig ind efter konkrete tyske krav, som man fandt ikke katastrofalt antastede landets suverænitet under fredsbesættelsens betingelser. Alt efter betydning og anliggende rettede man sig ind straks – eller man tøvede og forhandlede som f. eks. i spørgsmålet om aflevering af våben eller tiltrædelsen af Antikominternpagten, hvor der måtte udøves et større tryk. Selv grundlovsbruddet med interneringen af kommunisterne accepteredes. Systemet

fungerede således, at Renthe-Fink ved sin hjemkaldelse i november 1942 mente at kunne berette, at alt som i den tyske Værnemagts eller det tyske riges interesse havde været nødvendigt også var blevet gennemført.

Den europæiske nyordning

Mulighederne og grænserne for indflydelse ved danske forhandlinger med besættelsesmagten inden for fredsbesættelsens rammer illustreres af forholdene i forbindelse med etablering af det tyske valutasystem som en fælles europæisk valuta på den ene side og det mislykkede forsøg på at indlemme Danmark i en tysk-dansk told- og møntunion på den anden. Mens kravet om indordning i den tyske valutablok havde karakter af et diktat og var uomgængeligt, fordi alternativet var at skulle leve med de i Tyskland uindløselige Kreditkassenscheine som danske betalingsmidler, så var den danske afvisning af at indgå i en tysk-dansk told- og møntunion på den anden side en illustration af dansk indflydelse inden for fredsbesættelsens rammer.

Forhandlingerne om mønt- og toldunionen er derfor væsentlige at følge i en vis detalje.

Den planmæssige indlemmelse af nord- og østersølandene i et kontinentaleuropæisk erhvervssystem under tysk førerskab var forestillinger, som fremsattes endnu inden besættelsens iværksættelse.³³⁶ Den 11. maj henviste Auswärtiges Amt til, at situationen nu tillod, at de nordiske lande blev inddraget i den af Tyskland allerede forfulgte plan om en tysk Grossraumpolitik. Man skulle indberette om, hvorledes de deltagende lande formodentlig ville forholde sig.³³⁷

Underskrivelsen af våbenstilstanden med Frankrig den 22. juni 1940 blev startskuddet for de tyske myndigheders fremlæggelse af planer om en vidtgående nyordning af det europæiske erhvervsliv. Herman Göring udsendte som befuldmægtiget for fireårsplanen en ordre, der som punkt 1 rummede arbejde med at indlemme de okkuperede og besatte områder i det stortyske erhvervsliv.

Siden slutningen af maj 1940, efter at Holland og Belgien var nedkæmpet og Frankrigs nederlag var forestående, havde lederen af den erhvervspolitiske afdeling i Auswärtiges Amt Karl Clodius arbejdet med planer om som et af de mest radikale midler at kunne inddrage de små nabolande i en mønt- og toldunion med Tyskland. Der var tvivl om, hvorvidt man burde inddrage Danmark heri med tvang.³³⁸

Der var imidlertid åbenlyst ikke fodslag mellem Auswärtiges Amt og Rigsøko-nomiministeriet i denne sag. Rigsøkonomiminister Walther Funk udtalte den 25. juli offentligt, at der foreløbig ikke sigtedes mod nogen told- og møntunion, men kun mod fastsættelse af faste omregningskurser.

Rigsøkonomiminister Walther Funk havde af Göring fået den opgave at forberede en sammenfattende plan for skabelsen af et tysk domineret europæisk Wirtschafts-raum. Ifølge den i Rigsbankens erhvervsafdeling udarbejdede fortrolige rapport af 20. juli 1940 skulle Rigsmarken være den førende valuta i et tysk storrum. Valuta-regler og clearingtvang skulle være en del af udbygningen af det tyske clearingsystem til en europæisk centralclearing.³³⁹ Tyskland ville forlange krigsskadeserstatning i form af råstoffer, gældsovertagelser og pengeoverdragelser. Rigsmarkens forhold til guld skulle lægges fast, men hæves stærkt. Inden for den tyske valutablok skulle faste kursrelationer lette udbygningen af en mønt- og toldunion.³⁴⁰ Men der sigtedes ikke umiddelbart mod en omfattende mønt- og toldunion. Det var denne Rigsøkonomiministeriets politik, der i praksis blev realiseret, og som også Danmark måtte indordne sig under, da Nationalbanken i august 1940 accepterede forskudstræk på banken for tyske leverancer til gengæld for statens garanti for derved opståede underskud.

Samtidig stod man overfor forsøget på at indlemme landet i den foreslåede mønt- og toldunion.

Den danske frygt for, hvad de tyske planer om en nyordning kunne bringe, forklarer Scavenius, Staunings og Udenrigsministeriets embedsmænds, de såkaldte Tysklandseksperter, politik i 1940-41.

Regeringen valgte at udtrykke vilje til tilpasning til de signaler, der blev givet fra Berlin om en europæisk nyordning. Scavenius' tiltrædelseserklæring den 8. juli 1940 indeholdt ikke bare de famøse ord om forbavselsen over og beundringen for de store tyske sejre, men også ordene om, at der hermed var opstået en ny tid i Europa under tysk førerskab, der ville skabe en ny politisk og erhvervsmæssig orden, hvori Danmark ville finde sin plads i et aktivt samarbejde med Stortyskland. Man udtrykte samtidig, at Danmark under denne nye europæiske orden til gengæld ville forvente at bevare sin selvstændighed og sin egenart. Det tyskerne hæftede sig ved var imidlertid ikke det danske behov for at få garanti for den danske selvstændighed, men i stedet det danske tilsagn om at ville indgå i den nye erhvervsmæssige orden.

Fra det tyske udenrigsministerium førte det til forslag om optagelse af forhandlinger om oprettelse af en dansk-tysk mønt- og toldunion, som forliste i slutningen af august 1940 på dansk afvisning på grund af erhvervsorganisationernes og Nationalbankens absolutte modstand.³⁴¹

Renthe-Fink havde allerede i en indberetning den 22. juni 1940 udviklet sine tanker om, hvad der politisk burde ske i Danmark i fredsbesættelsens følge. Det fremgik, at det på tysk side var ganske uvist, hvad der skulle ske ved den snarlige fredsslutning, som alle ventede. Renthe-Fink forestillede sig i indberetningen, at da fredsbesættelsen havde sikret Danmark statslig suverænitet og integritet, så skulle forholdet til Danmark ordnes gennem en mellemstatslig traktat, hvor tyske fordringer blev gjort gældende. Renthe-Fink ville tillade sig at opstille forslag til sådanne krav over for ministeriet

Indenrigspolitisk måtte der indsættes en dansk regering, der af indre overbevisning var beredt til et snævert samarbejde med Tyskland. Ministrene og de ledende embedsmænd måtte være personligheder fra hvem enhver passiv eller aktiv modstand ville være utænkelig. Det ville være nødvendigt med ændringer i den danske forfatning, således at en sådan regerings politik ikke generedes af parlamentariske hindringer. Hvorledes noget sådant kunne etableres, ville han komme tilbage med.

Militærpolitisk burde der indgås en militærkonvention, der inddrog den danske værnemagt i forsvaret af det stortyske rum.

Erhvervsmæssigt måtte Danmark inddrages i det stortyske rum. Danmark var et land, hvis politik var indrettet efter dets økonomiske interesser. Danmarks fuldstændige erhvervsmæssige afhængighed af das Reich ville medføre, at den danske udenrigspolitik, for så vidt der overhovedet kunne tales om en sådan, automatisk ville orientere sig udelukkende mod Tyskland. Under disse betingelser ville der efter Renthe-Finks mening ikke være noget i vejen for som ydre attribut til den danske suverænitet at overlade det gesandtskabsrettigheder. De valgte danske udlandsrepræsentanter måtte dog være i overensstemmelse med rigsregeringen.³⁴²

Dannelsen af samarbejdsregeringen i juli 1940 passede ikke ind i Renthe-Finks planer. Han var yderst utilfreds med udsigten til denne nationale koalitions- og samarbejdsregering på grund af dens parlamentariske karakter. Efter hans opfattelse kunne den ikke tjene som et passende instrument for den tyske regering. Han advarede således Scavenius mod at indtræde som udenrigsminister og gennem direktør Sthyr fra det danske Udenrigsministerium anbefalede han i stedet fjernelse af Munch og Stauning og indsættelse af nazister i regeringen.³⁴³

Grunden til utilfredsheden var den befuldmægtigedes ønske om at få en regering, der var parat til at opfylde ønsket om at få etableret en snarlig, snæver, dansk erhvervsmæssig tilknytning til Tyskland. Den nye regering skønnedes ikke villig til at fremme en sådan proces.

Hermed havde han imidlertid undervurderet den nye udenrigsminister Scavenius' vilje og evne til tilpasning.

En dansk-tysk mønt-og toldunion 1940.

Det var tilsagnet om villigheden til at indgå i et nært økonomisk samarbejde, som tyskerne hæftede sig ved i Scavenius' tiltrædelseserklæring. Mens danskerne hermed havde håbet at betone deres krav om suverænitet, så man fra Renthe-Finks og Auswärtiges Amt side i stedet erklæringen som en mulighed for at indlemme Danmark i planerne om det kommende tyske Storrum.³⁴⁴

Det danske tilbud i 8. juli-erklæringen kom således Auswärtiges Amt meget belejligt. For Danmarks vedkommende var Auswärtiges Amt fast besluttet på at fastholde magten over, hvad der skulle ske i Danmark i ministeriets eget regi og havde, som vi har set, iværksat egne overvejelser.³⁴⁵

Efter 8. juli-erklæringen henstillede Renthe-Fink, at man på dette grundlag tog sagen om skabelsen af en Wirtschaftsunion op. I et memorandum af 24. juli byggede erhvervsattachéen Franz Ebner i det tyske gesandtskab op om Renthe-Finks opfordringer i et memorandum, hvor han fremhævede fordelene ved en Erhvervsunion med Danmark. Det danske landbrug skulle holdes så leveringsdygtigt som muligt. Derfor måtte Tyskland også overtage leverancerne af foderstoffer, hvis pris de da selv kunne bestemme. En told- og møntunion ville være det mest egnede middel til at indlemme det i det stortyske rum. De tyske fordele fremgik af landets erhvervsmæssige struktur. Det danske eksportoverskud af levnedsmidler, den forholdsvis store handelsflåde, de ydedygtige erhverv ville ved Danmarks tilslutning passe godt ind i de tyske planer. Ebners memorandum var ganske ildevarslende. En tysk overtagelse af råvareleverancer til politisk fastsatte priser ville give et fast greb om dansk landbrug, en politisk styret dansk-tysk mønt- og toldunion ville eliminere en selvstændig dansk økonomisk politik og være en trusel mod dansk industri.

I Auswärtiges Amt blev sagen taget op, efter at rigsudenrigsminister Ribbentrop den 24.7. 1940 havde fået samtykke til igangsættelse af forhandlinger fra Hitler. Den blev videreført af gesandt Ritter, som havde disse sager som arbejdsområde i Auswärtiges Amt. Forhandlingsplanerne blev efterpå den 27. 7. 1940 officielt godkendt i det tyske handelspolitiske udvalg. Dette var et udvalg på højt centraliseret niveau med repræsentanter for Auswärtiges Amt, for Fireårsplanen, for Wehrwirtschafts- og Rüstungs Amt i Oberkommando der Wehrmacht, Rigsbanken, Reichwirtschaftministerium, Reichfinanzministerium og Reichministeriun für Ernährung und Landwirtschaft. De forudsætninger, der blev godkendt her, var, at forhandlingerne skulle bringes til ende hurtigt og uden belastning af enkeltheder. Den tekniske gennemførelse og en række beskatningsspørgsmål skulle ikke ind i hovedtraktaten, men indgå i senere særoverenskomster.³⁴⁶ Traktatudkastet forudsatte Danmarks inddragelse i en fælles told- og møntunion og i et såkaldt "Erhvervsfællesskab". Ind- og udførsel skulle reguleres efter de i Tyskland gældende regler. Den danske regering skulle tilpasse danske love om kapitalstyring og valutaregler til tyske bestemmelser og indføre rigsmarken som lovligt betalingsmiddel. Inden for "Erhvervsfællesskabet" skulle erhvervspolitikken suppleres med "ensartede retningslinjer" ved aftaler mellem "erhvervsgrupper eller industriforeninger" i begge lande. I et "Erhvervsfællesskabets Forvaltningsråd" med hver et tysk og et dansk medlem skulle det tyske

medlems stemme være afgørende. I forholdet til tredjelande skulle "Erhvervsfællesskabet" repræsenteres af rigsregeringen.

Det var intet under, at disse forslag fremkaldte den opfattelse, at Danmark, som Scavenius sagde, "ville blive opslugt" af Tyskland, og at den danske forhandlings- delegation efter de tre forhandlingsrunder i Berlin mellem den 4. og den 23. august besluttede - som dr. Walter fra det tyske ernæringsministerium og formand for det tyske handelsaftaleudvalg udtrykte det - ikke at lade sig overfalde eller afpresse. Da deres egne vidtgående ændringsforslag ikke blev accepteret, afviste de danske forhandlere slutteligt traktatudkastet.³⁴⁷

Samtidig med Auswärtiges Amts bestræbelser på at indlemme Danmark i den europæiske nyordning ved skabelse af en dansk-tysk mønt- og toldunion var der helt andre planer i det tyske rigsøkonomiministerium, om hvad der skulle ske. Rigsøkonomiministeren talte på et møde med den tyske og udenlandske presse den 26. juli om oprettelse af et valuta- og clearingssystem, der sigtede mod en udbygning af det tyske clearingsystem til en europæisk centralclearing.³⁴⁸ Walther Funks udtalelse om, at der foreløbig ikke sigtedes mod nogen told- og møntunion, men kun mod fastsættelse af faste omregningskurser kom naturligvis Auswärtiges Amt på tværs.³⁴⁹ Danskernes lettelse ved denne udtalelse havde Renthe-Fink straks derefter søgt at rydde af vejen ved at henvise til, at Funk kun havde talt om de almene rammer for en nyordning i Europa og ikke om Tysklands samarbejde med de enkelte lande. Trods det, at Funks udtalelser var det holdbare i denne sammenhæng, mødte Ritter den 30. juli 1940 op i København med vidtgående forslag om en økonomisk union og med krav om, at man hurtigt skulle tage stilling til, om man ville indgå i forhandlinger herom. Ritter henviste til den danske regerings eget initiativ, hvilket fik Scavenius til ængsteligt at forhøre sig om, om det skulle betyde, at han med sin erklæring af 8. juli 1940 direkte havde været anledning til det tyske forslag, hvilket åbenlyst var tilfældet.³⁵⁰

Igenom august måned 1940 forhandlede en delegation på seks centralt placerede embedsmænd under ledelse af trafikminister Gunnar Larsen med det tyske udenrigsministeriums repræsentanter. Det var fra dansk side foruden trafikminister Gunnar Larsen, tidligere direktør for cementkoncernen F.L. Schmidt, nationalbankdirektør Bramsnæs, generaldirektør Korst fra Finansstyrelsen, som efterpå blev formand for Udvalget vedr. økonomisk Samarbejde med Tyskland, direktør Styhr der var formand for Det rådgivende økonomiske Råd, direktør for Cementcentralen og nær knyttet til Gunnar Larsen, afdelingschef M. A. Wassard, Udenrigsministeriet, der var dansk formand for Det dansk-tyske Handelsudvalg og senere for Udvalget vedr. tyske Betalinger, som regulerede de såkaldte ekstraordinære industrileverancer til Tyskland og kontorchef Sveinbjörnson, Handelsministeriet. Alle disse såkaldte Tysklandseksperter havde eller fik vigtige poster i forbindelse med håndteringen af forholdet til tyskerne og implementeringen af den vidtgående tilpasningspolitik, der af Stauning, Scavenius og Gunnar Larsen blev iværksat i perioden 1940 -1942.

Forudsætningerne for danskernes deltagelse i forhandlinger, der fastsattes i det danske memorandum af 30. juli 1940, var bevarelsen af den danske suverænitet, kronen skulle alene være omsætningsmiddel i Danmark og med en fast omregnings-kurs mellem mark og krone (modsat tyske krav om rigsmark som betalingsmiddel i Danmark). Dansk industri og landbrug måtte ikke få ringere livsbetingelser end før krigen, og tilførsel af råstoffer fra tredjelande skulle sikres. Senere tilføjedes krav om, at grænserne mellem de to lande ikke skulle være åbne, så længe krigen varede, og at de danske tilgodehavender, som havde ophobet sig under krigen skulle udlignes med tyske vareleverancer.³⁵¹ Dette sidste ville have været en bombe under den dansk-tyske samhandel, som netop kom til at hvile på, at udligning ikke skulle ske, og at de såkaldte ekstraordinære industrileverancer til den tyske krigsindustri og til Værnemagten blev finansieret af danskerne selv.

Nationalbankdirektør Bramsnæs var aldeles afvisende over for en dansk-tysk møntunion. Ved en møntunion ville den danske seddelbank miste enhver indflydelse på kreditpolitikken og dermed på den danske erhvervspolitik og landets økonomiske politik.³⁵² De danske forhåndsbetingelser var i virkeligheden uforenelige med meningen i en mønt- og toldunion.

Det danske ønske om, at man skulde tage hensyn til de indenrigspolitiske forhold i Danmark, at alle partier fortsat skulle kunne udvikle sig frit, og at man over for den danske offentlighed skulle bekræfte, at Tyskland ikke ville foretage en regeringsændring til fordel for DNSAP, måtte Ritter straks afvise at udtale sig om. Man kunne ikke fra Tyskland få en garanti for, at det parlamentariske system ville blive opretholdt for tid og evighed. Han var desuden ikke bemyndiget til at forhandle om politiske spørgsmål.³⁵³

Ved de afgørende, afsluttende forhandlinger fra den 15. og 23. august 1940 viste det sig, at danskernes modforslag fuldstændig ville udvande det, der var meningen med en økonomisk union i det tyske traktatforslag.³⁵⁴ Danskerne ville for det første ikke indgå i en bindende rammeoverenskomst, som på forhånd bandt dem, og som først senere skulle udfyldes med detaljer. Begrebet erhvervsfællesskab skulle falde bort. Kronen skulle være eneste betalingsmiddel i Danmark, og der skulle fastlægges en fast omregningskurs for kronen i forhold til Rigsmark, der hvilede på de forskelle i løn og prisforhold, der var i de to lande. Bag kravet om en sådan omregningskurs lå det forhold, at Rigsmarken var stærkt overvurderet i forhold til den danske krone med den daværende kurs på 2 kroner for 1 Rigsmark. En artikel V om fri etableringsret for tyskere var helt bortfaldet. Danskerne ønskede en mestbegunstigelsesklausul, der sikrede dem samme rettigheder, som fremtidig måtte blive tilkendt andre lande.

Med de danske modifikationer var der sat spørgsmålstegn ved hele det tyske traktatværk. I stedet for en økonomisk union ville man have opnået, at Danmark fik en særstilling i den tyske udenrigshandelspolitik, der på den ene side ville sikre dem fordelene ved det kommende tyske, økonomiske storrum, men som samtidig ville tildele dem al for megen selvstændighed.³⁵⁵ De opstillede forbehold var åbenlyst uspiselige for de tyske forhandlere.³⁵⁶

Bidragende til det danske nej til unionen, som blev afslutningen på forhandlingerne var i høj grad, at de danske erhvervsorganisationer over en bank havde sagt nej. Forhandlingerne var foregået i hemmelighed, og Industrirådet var lamslået da det fik nys om sagen. Organisationerne var så forfærdede, at de, da de var blevet afvist af Udenrigsministeriet, gik til kongen.³⁵⁷

Treklangen Stauning, Scavenius og Gunnar Larsen ville sige ja til yderligere forhandlinger, men kom ikke igennem. Scavenius, der havde truet med at gå af efter beslutningen om afslaget, forblev dog alligevel med henblik på at virke for, at der i den kommende tid dog kunne findes en aftale. Dette var baggrunden for planlægning af den tilpasning til evt. kommende tyske krav om økonomisk samarbejde, som var de ministerielle såkaldte Tysklandseksperter opgave at udarbejde i det næste års tid.

Virkeligheden var, at forarbejdet til en dansk-tysk mønt- og toldunion slet ikke var gjort, da Auswärtiges Amt med udgangspunkt i 8. juli erklæringen styrtede sig ud i dette projekt, og at Rigsudenrigsministeren stod temmelig alene med sit forsøg på at skabe en økonomisk union. Ikke blot afviste den danske regering at deltage, men også relevante tyske myndigheder vægrede sig mod denne rigorøse erhvervstraktat. Modstanden kom fra det tyske Rigsøkonomiministerium, hvor Funk var imod en sådan aftale. Også det tyske ministerium for Ernæring og Landbrug var imod. Ministeriet fandt Ritters forslag alt for vidtgående og ville især ikke have nogen møntunion. I Ernærings- og Landbrugsministeriet havde man gode erfaringer med samarbejdet i de dansk-tyske regeringsudvalg og ville ikke sætte tingene på spidsen. Det tyske landbrug var således stærkt foruroliget ved tanken om at få det danske landbrug inden for de tyske toldgrænser som

konkurrent på lige fod. Regeringen, rigsdagen og erhvervene havde ved disse forhandlinger fået fastslået det princip der skulle komme til at spille en væsentlig rolle for tilrettelæggelsen af de økonomiske forbindelser med Tyskland i de følgende år, nemlig dette: Der måtte ikke træffes aftaler af nogen art, der gik ud over krigens varighed.³⁵⁸

Fra slutningen af juli efter Hitlers beslutning om at angribe Sovjet Unionen var situationen i Europa ændret. Skabelsen af det europæiske Grossraum måtte trods alle planer nedtones til Sovjet var nedkæmpet, hvilket endeligt konfirmeredes af Hitler i januar 1942.³⁵⁹

Men dette kunne regeringen og embedsmændene i Udenrigsministeriets ikke vide. Scavenius' og Tysklandseksperternes frygt for ikke at kunne udøve nogen indflydelse på Danmarks vilkår førte til fortsatte forsøg på forhandlinger. Og Staunings taler i 1940-41 byggede op om den anlagte kurs. De signaler, der herved udsendtes til virksomhederne og til offentligheden fra landets statsminister var, at der skulle være et økonomisk samarbejde med Tyskland. Den 3.11.1940 talte han i Aarhus positivt om økonomiske sær aftaler og tættere økonomisk samarbejde med Tyskland, den 19.1. 1941 i Fyns Forum om, at der ingen modsætning var mellem dansk selvstændighed og den tilnærmelse til Tyskland, der var i gang, den 8.3. 1941 i Studenterforeningen om intensiveret samarbejde med Tyskland. En efterfølgende lederartikel i Socialdemokraten sammenlignede Staunings udtalelser den 8.3. 1941 med en tale af Goebbels, der opfordrede alle lande til at melde sig som deltagere i et europæisk samarbejde, der ville omfatte økonomisk politik, valutapolitik, militærpolitik og udenrigspolitik. Over for dette stod ifølge Socialdemokraten Staunings udtalelser om, at Danmark var beredt til at udvide det økonomiske samarbejde med Tyskland og indstille sin økonomi efter de nye forhold, men at man måtte forhandle som ligestillede parter. Talerne fortsattes den 1. maj 1941 i Idrætshuset og i radioen med udtalelser om, at det tyske marked åbnede muligheder for forøget vareomsætning, produktion og beskæftigelse.³⁶⁰

I oktober 1940 førte bestræbelserne til oprettelse af "Udvalget for økonomisk samarbejde med Tyskland 1940-41", som angiveligt skulle forberede, hvorledes man skulle forholde sig til eventuelle nye tyske skridt på dette område. Det afleverede i april 1941 en redegørelse til regeringen og afsluttede hermed sit arbejde. Anbefalingerne var, at man måtte tilstræbe en fast kronekurs og en afstemt prispolitik. Fælles mønt og fjernelse af toldskranker kunne der ikke blive tale om. På andre punkter kunne man gå videre. Det gjaldt f.eks. med hensyn til indgåelse af kartelaftaler med tyske virksomheder og omlægning af dansk økonomi til fordel for landbrugsproduktionen.³⁶¹ Anvendelsen af redegørelsens anbefalinger kom ikke på tale, da spørgsmålet i løbet af 1941 ikke længere var aktuelt og forslag om forhandlinger ikke på ny rejstes fra tysk side.

Realiteterne omkring de tyske forventninger til danske leverancer til den tyske krigsøkonomi var, at de var meget små. Rigsøkonomiministeren havde i forbindelse med sin planlægning fået udarbejdet såkaldte landeberetninger, om de enkelte landes mulige bidrag i form af en række "Industrianalyser" udarbejdet af store tyske virksomheder. I Danmarksberetningen ansås dansk industri ikke for at rumme særlig tiltrækkende muligheder for kapitalindtrængen. Beretningen begrænsede stort set sine anbefalinger til krav om liberalisering af adgang til markedet og til krav om etableringsret for tyske virksomheder. Desuden tilrådedes en arisering af ejendomsforholdene.³⁶²

"Overleveren". Udenrigs- og statsminister Erik Scavenius

Besættelsestidens hovedperson, "Overleveren" er personificeret i udenrigs- og senere statsminister Erik Scavenius. Hans virke i dansk politik er velbeskrevet i den omfattende og velkendte litteratur om den danske politik under besættelsen. Hans politik har nok været udsat for

stærk kritik, men hans rolle som redningsmand har dog stået stort set uantastet – ikke i offentligheden – men i forskningens behandling af perioden. Således ikke mindst i Bo Lidegaards bind i "Dansk Udenrigspolitik Historie" og hans stort set dermed sammenfaldende fremstilling i bogen "Kampen om Danmark".

Scavenius var klart den, der var villig til at gå længst i tilpasningen til tyske krav, fulgt i anden række af Stauning og Gunnar Larsen. Spørgsmålet er, om den aktivistiske tilpasningspolitik, som han til forskel fra P. Munch anlagde, overhovedet var nødvendig i lyset af de givne retningslinjer for den tyske politik i Danmark.

Scavenius kendte ikke de interne tyske planer om fredsbesættelsens indhold og nåede aldrig frem til at gennemskue, at der i virkeligheden kun var ét krav, der var fornødent. Det var, at Værnemagten forblev uantastet, og at der var ro og orden i landet. Herudover var der, så længe krigen varede i virkeligheden begrænsede krav. Hans aktivistiske linje og opportunistiske politik førte længere ud i tilpasning end tyskerne forventede, videre end Haager Landkrigsordningen forudsatte og videre end politikerne og befolkningen ønskede. Denne aktivisme blev hen ad vejen påtvunget regeringen og politikerne i kraft af den magtstilling han som person besad i kraft af hans position hos besættelsesmagten.

Adskillige af Scavenius' centrale politiske handlinger må i dette lys anses for oplagte fejlskud.

Ved hans debut med tiltrædelseserklæringen den 8. juli 1940 var det, som tyskerne hæftede sig ved, den erklærede danske villighed til at indgå i den forestående politiske og økonomiske nyordning under Tysklands førerskab. Denne udtalelse fremkaldte det tyske udenrigsministeriums forsøg på etablering af en dansk/tysk mønt- og toldunion. Det kunne være endt med et resultat, der som i Holland fratog landet enhver indflydelse på dets økonomiske politik og erhvervsmæssige forhold. Erklæringen må ses som et alvorligt politisk fejltrin på grund af dens mulige følger. Det var ikke Scavenius' fortjeneste, at tyskerne, trods Hitlers involvering i sagen, uden konsekvenser for Danmark lod sagen falde. Tværtimod fastholdt han efter forhandlingernes sammenbrud sammen med Stauning og Gunnar Larsen, at tilbudet burde godkendes. Ja han ville gå af på sagen, og han gennemtvang under trusel om ellers at ville gå af, at der skulle fortsættes forhandlinger om det økonomiske samarbejde.

Scavenius mistolkede ganske Renthe-Finks muligheder for at kunne gennemtvinge krav over for den danske regering i efteråret 1940. Renthe-Fink og Auswärtiges Amt havde i virkeligheden uden nye ordrer fra førerhovedkvarteret ingen kompetencer dertil. Den Rigsbefuldmægtigede var personlig for svag til at kunne modstå pres fra ideologisk motiverede forsøg fra danske og tyske nazistiske grupper. Hans idelige forsøg indtil januar krisen 1941 på at påvirke regeringsdannelsen var et resultat heraf. Han var utilfreds med skabelsen af den stærke, nationale samlingsregering af juli 1940. De nazistiske interesser lå i en regering med deltagelse af danske nazister eller subsidiært en svag "upolitisk regering", som Berlin kunne styre. Da det tyske udenrigsministerium i december 1940 havde tilkendegivet, at danske nazister ikke kunne anses for regeringsegnede, ændrede Renthe-Fink strategi og forsøgte at få regeringen omdannet til en upolitisk regering under nytårskrisen 1940-41.

I dette lys fremtræder Højgaardkredsens desperate forsøg i november 1940 på at få kongen og rigsdagen til at udnævne en national, ikke politisk bundet regering som en katastrofe, om forslaget var blevet realiseret.

Men det samme var Scavenius' villighed til at deltage i forsøget på at få Stauning til at gå af, således som det skete ved årskiftet 1940-41. I sit bind af Dansk Udenrigspolitik historie omtaler Bo Lidegaard lakonisk, som om det var den naturligste ting af verden, at Scavenius i juledagene 1940 aktivt arbejdede for at få Stauning fjernet. Her stod samarbejdspolitikkerne imidlertid fast, og

kravet blev afvist – forståeligt nok, idet uændret fastholdelse af den parlamentariske regering til forsvar for danske interesser var samarbejdspolitikkenes *raison d'être*. Og hvad skete der ved afvisningen? Intet! Forsøget må ses som et tysk nederlag. Der var åbenlyst ikke vilje og bemyndigelse fra Berlin til at tvinge sig frem. Renthe-Fink kunne kun benytte sig af forsøg på pres. Fredsbesættelsens og suverænitetsfiktionens præmisser havde en vis gyldighed.

Et andet udslag af Scavenius' aktivisme var Scavenius' og Udenrigsministeriets såkaldte Tysklandseksperterens håndtering af det tyske forslag om en dansk-tysk mønt- og toldunion.

Efter unionsforhandlingernes forlis ville Scavenius ikke ophøre med forhandlinger med Tyskland om det nærmere økonomiske samarbejde. I 1940-41 arbejdede man videre med vidtgående planer for, hvorledes en dansk økonomisk tilpasning til et europæisk økonomisk storrum i påkommende tilfælde skulle ske. Dette foregik i "Udvalget for dansk-tysk økonomisk samarbejde". Bo Lidegaard skriver følgende om initiativet. "For Danmark var tre interesser her afgørende – og sammenfaldende: For det første at opretholde beskæftigelse og produktion som grundlag under den herskende samfundsorden. For det andet at sikre sig en fremskudt og helst privilegeret position i det tyske storrum. Og for det tredje at undgå i de tyske planer at blive reduceret til et landbrugsproducerende frilandsmuseum uden industri og dermed uden perspektiv for fremtidig økonomisk vækst. Alle de tre hensyn tilsagde en videreførelse af den aktivistiske samarbejdspolitik, som Erik Scavenius havde introduceret allerede den 8. juli 1940".

Kommentaren til Lidegaards forstående bemærkninger er imidlertid, at der ikke var fremlagt konkrete krav fra tysk side, der tilsagde, at der var aktuelle behov for planer i denne retning, og fra 1941 - 1942 løstes beskæftigelsesproblemet af krigens efterspørgsel. Tværtimod at anse disse bestræbelser som "*de forestillinger man i 1941 måtte gøre sig om en fremtid under tysk dominans*", således som Lidegaard fremstiller det, var denne aktivistiske samarbejdslinje ved de fortsatte forhandlinger skejlet ud i ren opportunistik ved aktivt at opsøge positioner, som ikke var resultater af et forsvar mod direkte tysk pres, men alene udsprunget af ønsker om på forhånd at forsøge at skaffe sig politiske og økonomiske fordele under det tyske hegemoni.

Lignende bestræbelser blev videreført ved oprettelsen i efteråret 1941 af det såkaldte Østrumudvalg, der skulle fokusere på de muligheder "åbningen af det sovjetiske østrum forjættede" ifølge Lidegaard. Hensigten med Østrumudvalget var at Danmark officielt skulle deltage i de vidtløftige planer, man i Berlin havde, om investeringer i udviklingen af erhvervslivet i Rusland. Tyskland havde her brug for kapital fra lande uden for fireårsplanens anstrengte regi nemlig fra neutrale lande eller lydlande som Sverige, Finland, Danmark, Ungarn, Rumænien og Italien.

Man forestillede sig, at Sverige skulle bidrage ved genopbygning af den russiske jernindustri, udbygning af vandkraft og elektricitetsværken, udvikling inden for forstvidenskab, træforædlingsindustri og planteforædling, Norge evt. med udvikling af metaller, og Danmark skulle bidrage inden for cementindustri, ingeniørvidenskab, kvæg- og mælkeridrift.³⁶³ Begge initiativer må anses for politisk overflødige, subsidiært farlige og uværdige. Tysklandsudvalgets planer kunne lykkeligvis henlægges som uaktuelle i sommeren 1941, og Østrumudvalgets bestræbelser 1941-43 viste sig kun i meget beskedent omfang at kunne realiseres.

Hovedsigtet med og hovedresultatet af Østruminitiativet var ikke fra politisk side, at de erhvervsfolk, der havde fået eksproprieret virksomheder i Østrummet, og som udgjorde udvalgets medlemmer, kunne få deres virksomheder tilbage, men at initiativet blev brugt af Scavenius til politiske formål. I Danmark som i Sverige var motivet for deltagelse hos erhvervsfolkene det samme, nemlig ønsket om at få tilbageført de nationaliserede virksomheder til deres rette ejere, hvilket tyskerne meget godt var klar over.³⁶⁴

Initiativets egentlige resultat var, at Scavenius opnåede en billig gevinst i form af den goodwill hos Hitler, som han sigtede imod. Han sørgede direkte for, at den danske repræsentation Berlin fik forelagt initiativet for Hitler, som var begejstret over dette danske forsøg på tilpasning. Som erhvervsinitiativ var det af flere grunde stort set udsigtsløst, hvilket bl.a. fremgik af, at Udenrigsministeriets afdelingschef Wassard fra starten havde påpeget, at man ikke skulle regne med, at det ville kunne realiseres over den dansk-tyske clearingkonto. Der var her tale om tilbud om samarbejde ikke om finansiering, som Wassard udtrykte det ved projektets forlis.

Ser man, hvad Berlin, når det kom til stykket, kunne leve med af sabotageaktivitet og folkelige demonstrationer uden fuldstændig at sprænge samarbejdspolitikens former, så må man også have sine tvivl om nødvendigheden af andre af Scavenius' aktivistiske initiativer, herunder de symbolske, politisk signalgivende offentlige tilkendegivelser ved oprettelsen af Dansk-Tysk Forening, højtstående officerers tilstedeværelse ved visse af Frikorps Danmarks parader og ved ordrerne om, at embedsmændene centralt og lokalt skulle omgå tyske officerer selskabeligt. Dette var signaler som ophidsede befolkningen, og som må formodes at have gjort mere skade end gavn.

Igenem 1940/41 kan man følge samarbejdspolitikernes hændervridende accept af Scavenius' vidtgående tilpasningspolitik. Det var startet med ideologiske tilpasninger i form af accept af fortrængning af udvalgte politikere. Året 1941 blev et annus horribilis, der som bekendt domineredes af dybe danske knæfald for tyske krav, begyndende med udleveringen af de 6 torpedobåde i februar 1941, afbrydelse af de diplomatiske forbindelser med Sovjetunionen efter det tyske angreb, forbud mod det kommunistiske parti og fængsling af ledende kommunister, oprettelsen af Frikorps Danmark og accept af danske officerers adgang til at tilslutte sig dette korps. I november 1941 kom efter voldsomt tysk pres tilslutningen til Antikominternpagten. I den intense beskrivelse af hans kamp for at få fastholdt og klargjort Danmarks neutralitet og ikke militære engagement ved underskrivelsen af Antikominternpagten i Berlin træder Scavenius i karakter. Grænsen for tilpasning var nået ved enhver antydning af mulighed for en dansk krigsdeltagelse. Påfølgende enedes han med politikerne om, at der var tre ting, som han - og regeringen - under ingen omstændigheder ville gå med til: 1. Jødelovgivning 2. Tilslutning til Aksepagten - Tyskland, Italien, Japan og 3. Deltagelse i krigen med militære styrker. Punkterne udvidedes senere med et punkt 4: Afvisning af anvendelse af dødsstraf. Det forhindrede ham dog ikke i den 2.12.1942 at fremføre tanken om indførelse af dødsstraf for at få jurisdiktionen tilbage på dansk hånd fra tyske krigsretter. Justitsminister Thune Jacobsen var i oktober 1942 inde på at overlade sabotagesagerne til Værnemagten, og Buhl havde samstemmende været inde på det samme.³⁶⁵

Lidegaard - og Kirchhoff før ham - er kommet tæt ind på Scavenius' bevæggrunde og grundlæggende vurderinger. Han fremtræder som den fuldkomne opportunist. Over for en slevigsk journalist drog Scavenius efter underskrivelsen af Antikominternpagten parallellen til 1.verdenskrig: "Naturligvis regnede jeg (under 1. verdenskrig) med en tysk sejr. Imidlertid tabte jo Tyskland krigen dengang. Og hvad skete der så? Blev Danmark af de sejrende magter straffet. Ingenlunde. Tværtimod. Skulle Tyskland, Hitler Tyskland, også tabe denne krig, så vil Danmark efter det tyske nederlag heller ikke denne gang blive straffet for min politik." Hans tanker blev yderligere præciseret i en kommentar han skrev til gesandt Mohrs referat af de politiske samtaler, han førte i Berlin med de nazistiske topfolk: "Vi har .. fået en mulighed for at bygge videre under forhold, der vil forudsætte, at vi må følge den tyske parole på det udenrigspolitiske område, men som på den anden side muliggør det for os selv at bevare ledelsen af vore indre forhold. Dette må jeg anse for så værdifuldt, at de nødvendige ofre herfor må bringes under de ekstraordinære omstændigheder. Hvis dette kan gennemføres, går vi

stærkere ind i de nye forhold, hvorledes de nu end vil forme sig....." I Scavenius' øjne var samarbejdspolitikken nødvendig og rigtig uanset krigens udfald.

Sammenfatning

Fra det tyske udenrigsministerium udgik der ved besættelsens start tilsvarende retningslinjer til gesandtskabet i København, som der var udgået til den tyske værnemagt i Danmark. Det var det tyske embedsmandsdiplomati, der gennem mangeartede foranstaltninger i de følgende år sikrede opretholdelsen af Danmarks særlige stilling frem til 1943 – og for en del herefter.

Der havde siden magtovertagelsen i 1934 været et bestandigt pres fra forskellige nazigrupperinger (Büro Ribbentrop, Ausenpolitisches Amt der NSDAP under Rosenberg m.fl.) på at begrænse det tyske udenrigsministeriums ressortområder for selv at overtage disse, hvilket også i en række henseender var lykkedes. Ministeriets bestræbelser på at undgå vilkårlige handlinger og at begrænse deres virkning ses imidlertid tydeligt i spil i forholdet til Danmark og forhindrede dannelsen af en Quislingregering her.³⁶⁶

Ifølge ordre fra det tyske udenrigsministerium til det tyske gesandtskab i København den 12. april 1940 fremlagdes den planlagte arbejdsdeling, der tillagde den tyske gesandt v. Renthe-Fink myndigheden som den tyske befuldmægtigede i Danmark og som højeste repræsentant for de tyske myndigheder på stedet.³⁶⁷ Gesandtskabets stærkt udvidede beføjelser fulgtes imidlertid ikke op af en væsentlig eller tilstrækkelig udvidelse af personale til kontrol af den danske forvaltning. Der oprettedes en stilling som særlig ansvarlig i erhvervsspørgsmål, der tildeltes den tidligere ministerialdirektør i Ernæringsministeriet dr. Ebner, der fik ansvaret for kontakten til handelsministeriet, landbrugsministeriet, finanserne, offentlige arbejder og Danmarks Nationalbank. Den tidligere vicepolitipræsident for Berlin S.S. brigadefører Kannstein (betegnet som "kein wilder nazi") fik ansvar for forbindelserne til justits- og indenrigsministeriet og kontrol med den indre forvaltning, legationsråd Hencke tildeltes kontrol med den danske udenrigspolitik uden for Tyskland via udenrigsministeriet. Gesandtskabets initiativer og politik blev styret ovenfra af det tyske udenrigsministerium og Ribbentrop selv.³⁶⁸

Den danske regering kunne således uindskrænket fortsætte ledelsen af forvaltningen, mens tyske ønsker om foranstaltninger blev forelagt regeringen til udførelse, evt. gennem lovgivning. På egen tysk retsudøvelse blev der indtil bruddet i 1943 givet afkald, selvom jurisdiktionsspørgsmål fremkaldte mange problemer. Den tyske repræsentation kunne på dette grundlag holdes på et meget beskedent niveau og omfattede i 1942 alt iberegnet af embedsmænd og hjælpepersonale kun 89 personer.³⁶⁹

Den tyske værnemagt i Danmark var underlagt Hærens Øverstbefalende og Oberkommando der Wehrmacht i Berlin (OKW). Både det tyske Gesandtskab og de militære myndigheder handlede efter de givne ordrer og søgte i deres adfærd at undgå krænkelser af den "danske ære". Soldaterne blev i et cirkulære gjort opmærksom på, at de ikke befandt sig i fjendeland, og Hitler anordnede i en særbefaling, at de tyske soldater skulle møde kvinder og piger i de nordiske lande med passende agtelse. Den tyske værnemagts ønske var ro og orden, og værnemagten afviste derfor i besættelsens første år konsekvent at blande sig i indre danske anliggender.³⁷⁰ *Såvel i Auswärtiges Amt* som i den tyske militære overkommando i Berlin var det opfattelsen, at Tyskland også efter en fredsslutning måtte fastholde en indflydelse over Danmark i forbindelse med opretholdelse af grebet om Norge. Man ønskede at undgå den strategisk ugunstige indsnævring af Den tyske Bugt for dermed at udvide det tyske riges maritime magtstilling. Dermed var også sagt, at Danmark fortsat som bro til Norge måtte tåle tyske støttepunkter i landet.

I besættelsens første trekvarte år var der et betydeligt pres fra nazistiske grupper i Tyskland og i Danmark på at få indsat en nazistisk regering i Danmark. I en beretning indgået til det tyske Rigssikkerhedsministerium den 21. april 1940 hed det, at ledelsen for de danske nationalsocialister fra en del af deres tilhængere blev bebrejdet for at have forpasset lejligheden til et kup ved den tyske indmarch i landet. I indberetningen blev det hævdet, at en regeringsændring ved den nationale opposition absolut var mulig. Dette var begyndelsen til fortsatte bestræbelser året ud på at rokke den rigsbefuldmægtigedes stilling. Renthe-Fink søgte og fandt støtte i Auswärtiges Amt. Den 10. maj måtte han tage stilling til den af Rigssikkerhedsministeriet fremlagte beretning i Berlin.

Vanskeligheden for dem var her, at både værnemagten her i landet og diplomatiet havde ordrer fra højeste sted om at respektere den danske suverænitet. Den danske regerings nervøsitet over disse bevægelser førte til en forespørgsel hos den tyske øverstbefalende general Lüdke om, hvorledes man ville stille sig ved et forsøg på et nazistisk kup. Lüdkes svar var ifølge Munch, at de pågældende ville blive skudt på stedet.

I det tyske gesandtskab kom den rigsbefuldmægtigede Renthe-Fink efter et vedvarende pres gennem 1940 for at få skabt en upolitisk, autoritær regering med nazistisk deltagelse til det resultat, at endemålet afskaffelsen af det demokratiske system måtte vente til efter krigens afslutning. Foreløbig måtte man samarbejde med den bestående regering, hvilke tjente den militære sikkerhed og de tyske forsynings-interesser bedst. Dette perspektiv trådte stadig klarere frem fra eftersommeren 1940, da det viste sig, at krigen ikke ville blive hurtigt afsluttet. Man ville have ro og orden i landet og tog derfor med i købet at forhandle med en demokratisk-parlamentarisk regering, så længe krigen varede. Også Hitler sluttede sig til Auswärtiges Amts synspunkter, ifølge hvilke krigsbehovene havde forrang i forhold til ideologiske eksperimenter.³⁷¹

Tyskerne, herunder også Renthe-Fink havde den klare opfattelse, at befolkningen og flertallet af regeringen var engelskvenlige. Renthe-Fink var imidlertid kommet til den opfattelse, at det i det danske tilfælde mindre kom an på graden af tyskvenlighed hos ministrene end på deres opportunistiske indstilling, idet danskerne altid bøjede sig efter, hvor de kunne få de største fordele, og hvor magten var ("... dass es weniger. auf die Grade der Deutschfreundlichkeit bei den Ministern ankäme, als auf ihre opportunistische Einstellung, auf Grund der sich die Dänen immer dahin neigen würden, wo der grössere Erfolg winke und die Macht stünde").³⁷²

For de tyske institutioner, militæret og den befuldmægtigede var den danske regering en partner, som havde at opfylde de stillede ønsker og krav. Regeringen var for tyskerne kun troværdig i det omfang, hvor den var styrbar. Kravene kom fra Auswärtiges Amt og OKW gennem den befuldmægtigede i memoranda og verbalnoter og uddybedes jævnligt gennem personlige samtaler for at give dem eftertryk eller antyde ønsker og forestillinger. Den danske regering rettede sig ind efter de tyske krav. Alt efter betydning og anliggende rettede man sig ind straks - eller man tøvede som f. eks. i spørgsmålet om aflevering af våben eller tiltrædelsen af Antikominternpagten, hvor den befuldmægtigede måtte udøve et større tryk. Systemet fungerede således, at Renthe-Fink kort før sin hjemkaldelse kunne berette, at alt, som i den tyske Værnemagts eller det tyske riges interesse havde været nødvendigt, også var blevet gennemført.

Renthe-Finks funktionsperiode var indtil januar 1941 karakteriseret ved en bestandig indblanding i danske politiske forhold og et vedholdende direkte og indirekte pres for at få den danske regering til af egen drift at optage nazister i regeringen eller - efter at have opgivet nazisterne som egnede ministre - at omdanne regeringen til en politisk ubundet regering.³⁷³ Det politiske forløb peger klart på, at han i regeringsspørgsmålet ikke har haft noget mandat til at gå videre end det den danske regering uden direkte brug af vold kunne presses til at acceptere.

Ved dannelsen af samarbejdsregeringen i juli 1940 ønskede Renthe-Fink at gøre sin indflydelse gældende på regeringsdannelsen. Han var yderst utilfreds med udsigten til denne nationale koalitions-og samarbejdsregering, som ikke passede ham på grund af dens parlamentariske karakter. Efter hans opfattelse kunne den ikke tjene som et passende instrument for den tyske regering. Han advarede således Scavenius mod at indtræde som udenrigsminister i denne utvivlsomt kortlivede regering. Gennem direktør Sthyr fra det danske Udenrigsministerium anbefalede han i stedet fjernelse af Munch og Stauning og indsættelse af nazister i regeringen.³⁷⁴

Grunden til utilfredsheden var den befuldmægtigedes ønske om at få en regering, der var parat til at opfylde ønsket om at få etableret en snarlig, snæver, dansk erhvervsmæssig tilknytning til Tyskland. Et sådant skridt havde han allerede foreslået Auswärtiges Amt den 22. juni 1940. Det tyske ønske var også blevet forelagt i en samtale med direktør Styhr. Den nye regering skønnedes imidlertid ikke villig til at ville fremme en sådan proces.

Hermed havde han imidlertid undervurderet den danske regerings og især den nye udenrigsminister Scavenius' vilje og evne til tilpasning. Scavenius' tiltrædelseserklæring den 8. juli 1940 indeholdt ikke bare de berygtede ord om forbavselsen over og beundringen for de store tyske sejre, men også ordene om, at der hermed var opstået en ny tid i Europa under tysk førerskab, der ville skabe en ny politisk og erhvervsmæssig orden. Hertil føjedes: „...Es wird die Aufgabe Dänemarks sein, dabei einen Platz in einer notwendigen und gegenseitigen aktiven Zusammenarbeit mit Grossdeutschland zu finden.“ Fortsættelsen hertil var, at Danmark så under denne nye europæiske orden til gengæld ville forvente at bevare sin selvstændighed og sin egenart. Det den danske regering hermed søgte at sige var, at også den parlamentariske regering var villig til at indgå i et samarbejde, og at et regeringsskifte til fordel for DNSAP ikke var nødvendigt.

Den 18. december 1940 fik han rigsudenrigsminister Ribbentrops tilkendegivelse af, at et pres mod den danske regering ikke måtte føre til nogen "kongekrise".³⁷⁵ Ved årsskiftet 1940, nemlig ved et møde den 20. december 1940 mellem Renthe-Fink, Kannstein og chefen for den skandinaviske afdeling i Auswärtiges Amt var man enige om, at nationalsocialisterne ikke mere skulle bringes på banen som regeringsmedlemmer, men at det i stedet skulle tilstræbes at få en ikke partibundet regering. I møder med Scavenius den 2.1. 1941 forelagdes spørgsmålet for Scavenius, der som sædvanlig var villig til at vige for tyske krav, og som arbejdede for, at Stauning skulle gå af. Men politikerne i samlingsregeringen, der efter sommerens nationale demonstrationer (alsangsbevægelsen) var udviklet til en fælles national koalition stod fast. Renthe-Fink opsøgte kongen, der imidlertid kun ville godkende en regeringsændring med Stauning som statsminister. Da kravet af Renthe-Fink blev forelagt Stauning nægtede denne at gå af.³⁷⁶ Man var her nået til grænsen for, hvilke indrømmelser politikerne ville give. Hele meningen med andre givne indrømmelser var ved disse at bevare det parlamentariske system og grebet om administrationen, og der måtte siges nej til kravet om en upolitisk statsminister uden rigsdagens støtte.

Da den Rigsbefuldmægtigede herefter lod kravet om Staunings tilbagetræden og regeringsændringen falde, var tyskerne klart på tilbagetog. Dermed var Renthe-Finks aktivitet for at få en regeringsændring - skønt måske midlertidigt - forlist. Udfaldet må ses som en betydelig dansk sejr. Renthe-Fink samlede herefter sin aktivitet om at få presset enkeltpersoner bort fra den politiske scene først handelsminister Christmas Møller, senere socialdemokraterne Hans Hedtoft-Hansen og H. C. Hansen og i juni 1941 justitsminister Harald Petersen.³⁷⁷

Det turbulente første år var endt med, at samlingsregeringen havde befæstet sin stilling, og at tyskerne var blevet overbevist om, at de var bedst tjent med, at regeringen ville blive siddende, så

længe krigen varede, hvor behovet først og fremmest var ro og orden i landet, og at landets produktionskræfter uforstyrret blev sat ind på størst mulige leverancer til den tyske krigsøkonomi.

Dette forhold illustreres af den holdning, som Renthe-Fink herefter gav udtryk for over for et muligt regeringsskifte, som han ikke fandt, var hensigtsmæssigt. Konkret illustreredes det ved, at indgreb ved regeringsdannelsen efter Staunings død den 3. maj 1942 var begrænset til krav om indflydelse på indholdet i regeringserklæringen og krav om den nye statsministers indsats for at modvirke tyskfjendtlige bestræbelser i offentligheden. Den utilfredshed, der fandtes i visse tyske kredse med tyskfjendtligheden i Danmark fik udtryk i et memorandum i slutningen af august 1942 om skærpelse af politikken over for Danmark. Dog spillede også her de partipolitiske og ideologiske spørgsmål en sekundær rolle. Det hed heri: Det tredje rige har som før den største interesse i, at Danmarks indre sikkerhed bliver sikret, og at det danske folk fortsat flittigt og roligt passer sit arbejde, og at såvel det højt udviklede landbrug som også den industrielle sektor producerer for Tyskland. Den uindskrænkede opretholdelse af mulige forøgelse af Danmarks produktionsevne er den nærmest liggende tyske krigsinteresse. Derfor er det påkrævet at styre en klar kurs over for den danske regering, men på den anden side også i formen for gennemførelsen af de tyske krav at tage hensyn til den i det ydre endnu bestående danske selvstændighed. („Das dritte Reich hat wie vor das grösste Interesse daran, dass die innere Sicherheit Dänemarks gewährleistet bleibt, und das dänische Volk weiterhin fleissig und ruhig seiner Arbeit nachgeht und sowohl auf dem überaus hoch entwickelten landwirtschaftlichen als auch auf dem gewerblichen Sektor für Deutschland produziert. Die uneingeschränkte Aufrechterhaltung und tunliche Erhöhung der Produktionsfähigkeit Dänemarks ist das nächstliegendste Kriegsinteresse Deutschlands. Deshalb ist es erforderlich, der dänischen Regierung gegenüber einen klaren Kurs zu steuern, anderseits aber auch in der Form der Durchsetzung deutscher Ansprüche auf die äusserlich noch bestehende Selbständigkeit Dänemarks Rücksicht zunehmen“).³⁷⁸

Budskabet var klart. Faren for tyske krav om en regeringsændring var drevet over. Så længe der var ro i landet og den danske regering efterkom vigtige tyske krav, og så længe danske leverancer kunne supplere den tyske krigsøkonomi, så længe var der ikke brug for ideologiske eksperimenter, der kunne forstyrre disse forhold.

Den større ro på det politiske område ledsagedes af, at det tyske behov for danske leverancer steg betragteligt fra årsskiftet 1940-41. Tilrettelæggelsen af den økonomiske politik kunne herefter ske under roligere og mere overskuelige forhold og rammerne for det økonomiske samarbejde med Tyskland og Værnemagten og for de ekstraordinære danske industrileverancer til tyskerne tilrettelagdes i hovedtræk i årene 1941-42.

²⁵⁴ Kilder: Hubatsch: *Weserübung*, Erich Thomsen: *Deutsche Besatzungspolitik in Dänemark 1940-1945*. Hans Martin Ottmer: *„Weserübung“*. Der deutsche Angriff auf Dänemark und Norwegen im April 1940. Anhang. Ausgewählte Dokumente, 1994. Walther Hubatsch: *Unruhe des Nordens*, 1956 s. 188- 205. Henrik S. Nissen: 1940. Studier i forhandlings-politikken og samarbejdspolitikken, 1973. s.1-607. Hans Kirchhoff :*Augustoprøret I-II*, 1979.

²⁵⁵ Hans Martin Ottmer: *„Weserübung“*. Der deutsche Angriff auf Dänemark und Norwegen im April 1940. Operationen des Zweiten Weltkrieges. Band I.1994, s. 153 ff . Gads Leksikon om dansk besættelsestid 1940 - 1945, 2002.s. s. 512 ff. -

²⁵⁶ PK bd. XII, bilag.dok.54 s. 126-128 og bd. XIII, bilag , bd. 1, dok. 1, s. 8 og s. 1014. Fritz Petrick i *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* XXIII Jahrgang, 1974. Heft 7. s. 742 ff.

²⁵⁷ Ved det tyske militærs forberedelser af besættelsen af Danmark foreslog den tyske general Nicolaus von Falkenhorst, chef for det kombinerede angreb på Norge og Danmark, at bataljonen, der skulle lande i København, skulle anføres af et militærorkester, der spillede musik ved indmarchen – et forslag, som dog ikke blev godkendt af den øverste ledelse. PK XII a., no. 145, 266.

²⁵⁸ P.K. IX s. 333 ff.

²⁵⁹ P.K. IV a, s. 53- 59, s. 56

²⁶⁰ P. K. IV a , s 58

²⁶¹ P.K. IVa s. 57.

²⁶² - P.K. IX s. 321 -330. -

²⁶³ PK IX s. 331.

²⁶⁴ Trommer s.38.

²⁶⁵ Röhr bd. 8 s. 90 ff.

²⁶⁶ Carl-Axel Gemzel: Raeder, Hitler und Skandinavien. Der Kampf für einen maritimen Operationsplan, Lund 1965. Hans Martin Ottmer: "Weserübung". Der deutsche Angriff auf Dänemark und Norwegen im April 1940. Operationen des Zweiten Weltkrieges. Band 1.1994, s. 153 ff . Gads Leksikon om dansk besættelsestid 1940 - 1945, 2002.s. s. 512 ff.

²⁶⁷ Unterm Hagenkreuz bd. 8 s. 18. Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs hersg v. H .G. Seraphim, 1964

²⁶⁸ Straffesag mod Vidkun Quisling, udg. af Eidsivating lagstols landsvikafdeling, 1946 s. 554.

²⁶⁹ Ottmer s. 178.

²⁷⁰ A. Fordelingen af kompetence

Pkt. 1. Danmark og Norge skulle besættes i deres fulde udstrækning. (Det havde forud været på tale evt. at besætte strategiske støttepunkter).

Pkt. 2. En overdragelse af den udøvende magt til militæret skulle ikke finde sted. Når operationerne var afsluttet skulle kompetencen til selvstændige foranstaltninger på det ikke militære område overgives til den tyske befuldmægtigede ved den danske (og norske) regering. Den tyske militære øverstbefalendes opgave skulle derpå begrænses til den militære sikring og til forsvaret af de besatte lande.

B. Spørgsmål vedr. myndighedsudøvelse

Pkt. 12 . Ved besættelsestroppernes omgang med de nationale myndigheder og befolkningen skulle Haager Landkrigsordningen strengt iagttages. ("Im Verkehr der Besatzungstruppen mit den Behörden der Länder und der Bevölkerung sind die Bestimmungen der Haager Landkrigsordnung streng zu achten".)

Pkt. 3. Behandlingen af den danske og norske værnemagt måtte indrettes efter situationen. Såfremt man kunne undgå en afvæbning af de danske og de norske tropper, skulle der træffes aftaler om deres forbliven og opgaver*. Bestemte opgaver i vagttjenesten såvel som i grænsebeskyttelse og sikkerhedstjeneste kunne bl.a. blive overdraget. Til gennemførelse af noget sådant kunne udveksling af forbindelses-officerer ske. Beslaglæggelse af militære indretninger skulle så vidt muligt foregå i forståelse med de nationale myndigheder.*

Pkt. 4. Danmarks og Norges statsoverhoveder skulle, når deres indstilling til besættelsen var blevet konstateret, kunne gives tilladelse til at beholde deres sædvanlige værdighedstegn. Æresvagtjeneste ved

nationale tropper skulle efter mulighederne tillades. Tildeling af en tysk personlig forbindelsesofficer kunne være hensigtsmæssig.

Pkt. 6 og 7. Tropcheferne skulle efter invasionen tage kontakt med de militære og civile myndigheder med henblik på at få dem til at opgive enhver modstand og at udvirke tilvejebringelse af et fredeligt samarbejde, indtil ordrer fra den nationale regering kunne foreligge. Indgreb i de nationale myndigheders virksomhed skulle kun ske, hvor besættelsestropperne sikkerhed og forsyninger kunne gøre det nødvendigt.*

Pkt. 8. Krigsdomstole skulle kun tages i anvendelse for handlinger*, der havde til hensigt at forhindre eller sigtede mod at forhindre værnemagts mål, eller som umiddelbart var vendt mod værnemagten og dertil knyttede personer.*

Pkt. 9 . Landets politikræfter skulle, så vidt forholdene gjorde det muligt, beholde deres opgaver, og den tyske værnemagt skulle kun i nødsfald indsættes i politimæssige opgaver.*

C. Spørgsmål vedr. besættelsestroppers forhold til befolkningen

Pkt. 11 . Den nationale presse skulle ikke hindres i at udkomme*, så længe den forholdt sig loyalt til begivenhederne. Af aviserne skulle forlanges, at de kun bragte de militære nyheder, som blev formidlet dem fra tyske Værnemagsmyndigheder.

Radioen skulle straks overtages af lynindsatsgrupper og i det videre forløb sættes under tysk censur.*

Pkt .5. Befolkningen skulle ved besættelsens begyndelse bearbejdes propagandistisk i størst mulig omfang. Den skulle bibringes det indtryk, at der ikke kunne herske nogen tvivl om regeringens accept af de tyske krav, og at forhandlinger om aftaler allerede var i gang. Hertil skulle alle til rådighed stående midler sættes ind, radioudsendelser, udsendelse af opråb fra den tyske Værnemagt, nedkastning af flyveblade.

D. Spørgsmål vedr. forsyninger, erhvervsliv og valutaforhold

Pkt. 12. Forsørgelse af besættelsestropperne skulle kun ske, for så vidt det kunne ske uden skade for det nationale erhvervslivs egne forsyninger.* Ved beslaglæggelser skulle (den tyske*) Rigsbeslaglæggelseslov anvendes efter dens hensigt. Ydelser skulle betales kontant. Kun i undtagelsestilfælde kunne modtagelsesbeviser (Reichskreditkassenscheine) tages i brug og skulle efterpå hurtigst indløses.

I pkt .13 bestemtes, at der skulle fastsættes en fast vekselkurs mellem kronen og Rigsmark. Besættelsestropperne i de besatte lande skulle kun betale med Reichskreditkassenscheinen. En streng indkøbs- og udførselsindskrænkning for troppers forbrug skulle anordnes.*

Pkt. 14. De tyske tropper pålagdes at beskytte de i landet værende vare- og råstofferforekomster mod ubeføjede tiltag og så vidt muligt at forhindre overførsel af værdier og varer til udlandet. Tropperne pålagdes at foretage de første nødvendige foranstaltninger, indtil passende anordninger kunne træffes af den nationale regering.*

Pkt. 15 . Den tysk-danske grænse skulle ved begyndelsen af den første indmarch lukkes for ikke militær grænsetrafik. Indrejse fra Tyskland skulle spærres* for alle, som ikke havde tjenstlige opgaver i forbindelse med Weserübung. Tilladelse til indrejse kunne gives af Oberkommando der Wehrmacht for militære og af Det tyske Udenrigsministerium for civile.

E. Spørgsmål vedr. transportforhold og forbindelser til udlandet

Vedrørte kontrol med post-, telegraf- og transportforbindelser, midlertidige eller vedvarende lukninger af forbindelser til udlandet m.v.

*Hans Martin Ottmer: "Weserübung". Der deutsche Angriff auf Dänemark und Norwegen im April 1940. Anhang. Ausgewählte Dokumente s. 153ff, s. 67, 178, 187- 191.

²⁷¹ 15. april 1940. Unterm Hakenkreuz bd. 8 s. 20

²⁷² UM 84 F2 Referat af møde ved Hærens tekniske Korps 27.6. 1940 v .kaptajn R. J. Johnsen.

²⁷³ Thomsen s. 47ff.

²⁷⁴ Thomsen s. 49.

²⁷⁵ Um. j.nr. 84 F2. Notat af Niels Svenningsen 29.5.1940.

²⁷⁶ Samme, notat af 8.6.1940.

²⁷⁷ UM 84 F2 Referat af møde ved Hærens tekniske Korps den 13. 6. 1940. C. Rye 14. 6 1940.

²⁷⁸ UM 84 F. 2. Referat af møde 27.6.1940 R. J. Johnsen 1.7.1940.

²⁷⁹ UM 84 F. 2 Svenningsen. Referat 8.7.1940

²⁸⁰ UM 84. F 2 Søartilleriet til Marineministeriet 27.6. 1940.

²⁸¹ Samme, skrivelse fra C. Rye til krigsministeriet 14.6.1940.

²⁸² UM 84.F2 . Referat ved Niels Svenningsen 20.7.1940.

²⁸³ UM 84. F.2. Notits af Nils Svenningen 18.2.1941.

²⁸⁴ UM F. 2 .Overenskomster af 1.7. og 3.7. 1941.

²⁸⁵ UM F.2. Industrirådet til Direktoratet for Varefor-syning 17.9.40.

²⁸⁶ F. 2. Chefen for Hærens tekniske Korps til Krigsministeriet 14.2. 1942

²⁸⁷ UM F. 2. Krigsministeriet til Udenrigsministeriet 19.2.1942.

²⁸⁸ UM F2. 1. 3. 1943. Bilag til Krigsministeriets skrivelse af 1.3.1943.

²⁸⁹ PK XIII, s. 1240, dok. 668. Europa Unterm Hakenkreuz s. 194 , dok. 115

²⁹⁰ PK XIII, 1954 s. 19,dok. 3.

²⁹¹ Europa unterm Hagenkreuz. bd. 7 Dokument 3 s. 77. Udgivet af Bundesarchiv.

²⁹² PK bd. XIII,2,dok.282,s. 659,PK XIII s. 20 dok. 4. Expansionsrichtung Nordeuropa s.136 , dok. 66.

-
- ²⁹³ Europa unterm Hagenkreuz. bd. 7 s. 22.
- ²⁹⁴ PK XIII s. 407, dok. 161. Europa unterm Hagenkreuz. bd. 7 s. 22.
- ²⁹⁵ Hubatsch 1956 s. 188 ff.
- ²⁹⁶ Trommer s.34ff., s. 36 .
- ²⁹⁷ Trommer s. 36 ff.
- ²⁹⁸ Trommer s.34ff., s. 37.
- ²⁹⁹ PK IV Beretning s. 17-31)
- ³⁰⁰ PK IV Beretning s. 30
- ³⁰¹ Scavenius s.45
- ³⁰² P.K. IV.Beretning sp. 17-31, s.30 -31
- ³⁰³ P. K. IV Beretning s.31
- ³⁰⁴ Trommer s. 34.
- ³⁰⁵ Trommer s. 154.
- ³⁰⁶ Scavenius s. 45f.
- ³⁰⁷ Thomsen s. 13.
- ³⁰⁸ Unterm Hakenkreuz , bd. 7 s. 34.
- ³⁰⁹ Se Nissen s. 427- 455.
- ³¹⁰ Hubatsch 1956 s.193f.
- ³¹¹ Hubatsch 1956 s. 193f.
- ³¹² Notat af 9/5 1940, dok. 44. Hubatsch 1956 s. 194.
- ³¹³ Dok. 104, 115, 115a, Hubatsch 1956 s.194f.
- ³¹⁴ Hubatsch 1956 s. 193ff
- ³¹⁵ Ministermødeprotokol 1940
- ³¹⁶ Hubatsch 1956 s. 193ff
- ³¹⁷ Gad 2002 s. 48. Henning Poulsen 1970.
- ³¹⁸ Ole Brandenburg Jensen : Besættelsestidens økonomiske og erhvervsmæssige forhold, 2005 s. 37 - 119.
- ³¹⁹ Brandenburg.
- ³²⁰ Gad 2002 s. 48.
- ³²¹ Scavenius s., Thomsen s. 19.
- ³²² Hubatsch 1956 s. 193ff .
- ³²³ Hubatsch 1956 s. 195
- ³²⁴ Thomsen s. 25.
- ³²⁵ Thomsen s. 26.

-
- ³²⁶ Europa Unterm Hakenkreuz s. 106 f., dok. 27.
- ³²⁷ Thomsen s. 17.
- ³²⁸ Hubatsch 1956 s. 196 ff.
- ³²⁹ Hubatsch 1956 s. 192. Dok. Nr. 282, s. 661 v. 27.8.1942. Trykt i PK bd. IV nr. 10 og 11. Hubatsch Die deutsche Besetzung von Dänemark und Norwegen 1940, 1952 s. 458-466.
- ³³⁰ Hubatsch 1956, s. 192f.
- ³³¹ Thomsen s. 14 f.
- ³³² Thomsen 16.
- ³³³ Unterm Hakenkreuz , bd. 7 s. 34.
- ³³⁴ PK dok.696, s. 1273f. Expansionsrichtung Nordeuropa s. 91, dok.28
- ³³⁵ PK bd. XIII,3, dok.576, s.1113 f. Expansionsrichtung Nordeuropa s. 105, dok. 37.
- ³³⁶ Notat af W. Warlimont, 26. marts 1940 . Europa unterm Hakenkreuz. Analysen . Quellen. Register. Heraus-gegeben vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7 s. 25.
- ³³⁷ Europa unterm Hakenkreuz. Analysen . Quellen. Register. Heraus-gegeben vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7 s. 25.
- ³³⁸ Thomsen s. 22.
- ³³⁹ Europa unterm Hakenkreuz. Analysen . Quellen. Register. Heraus-gegeben vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7 s. 27.
- ³⁴⁰ Eichholtz 3 s. 729.
- ³⁴¹ Nissen s. 86-87.
- ³⁴² Expansionsrichtung Nordeuropa s. 74 f, dok. 15.
- ³⁴³ Thomsen s. 19
- ³⁴⁴ Europa unterm Hakenkreuz. Analysen. Quellen . Register. Bd.7 s. 26-27. Thomsen s. 21. Om forhandlingerne om en dansk-tysk toldunion se tillige Nissen s. 262-402.
- ³⁴⁵ Thomsen s. 23f.
- ³⁴⁶ Thomsen s. 25. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 86, dok. 14.
- ³⁴⁷ Europa unterm Hagenkreuz. Analysen. Quellen. Register. Herausgegeb. vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7 s. 26 f. Se også Harald R. Martinsen:Kampen for Danmark s.65 ff, 1945.
- ³⁴⁸ Europa unterm Hagenkreuz. Analysen. Quellen. Register. Herausgegeb. vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7 s. 27.
- ³⁴⁹ Nissen s. 264.
- ³⁵⁰ Thomsen s. 2.
- ³⁵¹ Thomsen s. 28 f.
- ³⁵² Thomsen s. 26.
- ³⁵³ Thomsen s. 28. Martinsen s. 70.
- ³⁵⁴ Se Nissen s. 467-470. Traktatfor-slaget se Martinsen s. 72 ff.

-
- ³⁵⁵ Thomsen s. 29 f. Harald R. Martinsen:Kampen for Danmark s.65 ff, 1945.
- ³⁵⁶ Thomsen s. 28
- ³⁵⁷ Harald R. Martinsen:Kampen for Danmark s.68f, 1945.
- ³⁵⁸ Martinsen s. 71
- ³⁵⁹ Thomsen s. 3 og Joachim Lund s. 39-43 .
- ³⁶⁰ Joachim Lund: Danmark og den europæiske nyordning s.82
- ³⁶¹ Steen Andersen: Danmark i det tyske storrum s. 50 ff , Joachim Lund:Danmark og den europæiske nyordning s.182.
- ³⁶² Europa unterm Hagenkreuz. Analysen. Quellen. Register. Herausgegeb. vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7 s. 27.
- ³⁶³ Expansionsrichtung Nordeuropa s 120 ff, dok. 53.
- ³⁶⁴ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 121, dok. 53, samme s.169, dok. 94, Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 138, dok. 60
- ³⁶⁵ Kirchhoff. s. 172.
- ³⁶⁶ Hubatsch 1956 s. 188 ff.
- ³⁶⁷ Thomsen s. 13.
- ³⁶⁸ Thomsen s.14
- ³⁶⁹ Thomsen s. 14 f.
- ³⁷⁰ Thomsen s. 16.
- ³⁷¹ Thomsen s. 17.
- ³⁷² Thomsen s. 17f.
- ³⁷³ Nissen s. 427- 455.
- ³⁷⁴ Thomsen s. 19
- ³⁷⁵ Nissen 429 ff.
- ³⁷⁶ Nissen s.443ff.
- ³⁷⁷ Thomsen s. 37f.
- ³⁷⁸ Thomsen s. 39 f.

Del III. Grebet strammes 1942-43.

Forspillet til Telegramkrisen

Tyskernes opfattelse af de danske holdninger til Tyskland.

I løbet af 1942 var der begyndende uro om forholdene i Danmark og Norge. I Renthe-Finks indberetninger fra forsommeren 1942 kan man følge de lokale tyske myndigheders forsøg på at afværge den krise, der var under opsejling.

Den 11. maj 1942 indsendte Renthe-Fink et memorandum til Berlin, der opsummerede, hvorledes den danske regering siden 9. april 1940 i henhold til det tyske memorandum af samme dato loyalt havde opfyldt væsentlige tyske krav. Budskabet sigtede klart nok mod at være beroligende.

Man har i denne indberetning et generalieblad over hovedtræk i den danske regerings samspil med besættelsesmagten og en oversigt over en række af de indrømmelser, som den danske regering havde måttet gøre i henhold til fredsbesættelsen. Det drejede sig om følgende foranstaltninger efter tysk ønske:

I. 1. På det militære område³⁷⁹:

- a. Man havde overladt de militære indretninger og anlæg til værnemagten, der var nødvendige for tyske tropper til sikring af Danmark, især kystforsvarsanlæg.
 - b. Man havde gennemført en demobilisering af den danske værnemagt og den danske hær til ca. 10 % af den normale freds-vinterstyrke og til halvdelen af den normale freds-sommerstyrke.
 - c. Man havde opmagasineret alle de i kraft af formindskelsen af hærstyrken overtallige våben og dertil hørende ammunition og samtlige militærfly. En betydelig del af disse våben var sat under tysk bevogtning.
2. Den danske regering havde yderligere:

den 25. april 1940 efter vort ønske stillet det danske Flak-artilleri og kystskyts

til rådighed for vore besættelsestropper, skønt man havde den opfattelse, at man ikke var forpligtet dertil ifølge det tyske memorandums bestemmelser.

- a. den 6. maj 1940 på anfordring overladt 2 franske 10,5 cm. batterier og et fransk 15 cm batteri til os
3. Den danske marine har indvilget i
- a. at overgive 40 stk. 2 cm flak-skyts (juni 1940)
 - b. at overgive de seks nyeste danske torpedobåde med samlet udrustning foruden våben, der finder anvendelse som fangebåde ved u-bådsuddannelse (begyndelsen af januar 1941)
 - c. at deltage i minesøgetjenesten i indre danske farvande, hvorved egne (tyske) stridskræfter blev frigjort.
 - d. at påtage sig hele betjeningen af udefyr og ildfyr ved kysten, som er en stærk personel aflastning af os.

Herefter fulgte i stor detalje opremsning af en række danske opgaver ved kystforsvaret.

II På udenrigspolitikens område

A. Foranstaltninger vedr. det almene forhold til fremmede stater

1. Udtrædelse af Folkeforbundet i juli 1940 (19. juli 1940)
2. Tiltrædelse til Antikominternpagten i november 1941
3. Afbrydelse af forbindelserne til de den 9. juli 1940 med Tyskland krigsførende stater, borttransport af diplomater
4. Afbrydelse af de diplomatiske forbindelser med Sovjetunionen

III På det indenrigspolitiske område

A. Samarbejde med de danske myndigheder

5. **Foranstaltninger mod kommunismen** efter krigstilstanden mellem Tyskland og Sovjetunionen: Anholdelse af Sovjetrussere og andre mistænkelige udlændinge, lukning af partilokaler for det kommunistiske parti i hele Danmark, forbud mod den kommunistiske presse og anholdelse af alle førende funktionærer og fremtrædende medlemmer. Anbringelse af anholdte personer i kommunistleiren i Horserød. Lov af 22. august 1941 med forbud mod kommunistiske organisationer og kommunistisk virksomhed såvel som mulighed for en forebyggende forvaring.
6. **Foranstaltninger mod emigranter:** Overførelse til Tyskland af ca. 200 tyske politiske emigranter, som har været eftersøgt i Tyskland, indskriden sammen med tysk politi mod tyske kommunister, som opholdt sig illegalt i Danmark. Medvirken ved deres overføring til Tyskland. Forbigående indretning af en lejr for tyske emigranter i Danmark.
7. **Samarbejde mellem dansk og tysk politi:** Udveksling af oplysninger. Besøgsudveksling mellem danske og tyske delegationer.

IV På det erhvervsmæssige område

A. Landbrug

Rationering af mel og brød 31. august 1940 og 14. september 1940, rationering af smør og margarine 7. november 1940, rationering af havre- og bygafgrøder 30. november 1940.

Leverancer af levnedsmidler til de tyske tropper i Danmark, løbende fra april 1940.

Leverancer af kød, smør, grøntsager, æg til den tyske værnemagt i Norge, løbende siden april 1940

Leverancer af levnedsmidler og frø og udsæd til Tyskland, løbende fra april 1940.

Ophævelse af prisnedslag for slagtesvin over 70 kg. slagtevægt, slutningen af oktober 1941.

Hævning af prisen på eksportsvin fra 1. oktober 1942 , 1. april 1942

Hævning af hestepriisen fra gennemsnitlig kr. 2050 til kr. 2200 til 26. april 1942 , 2. april 1942.

Endvidere detaljer vedr. leverancer til Norge og Finland og omstillinger i agerbrug og kvægdrift. Hertil var føjet statistik over de betydelige leverancer af landbrugsvarer til Tyskland (og af mindre omfang til andre besatte lande).

B. og C. Industri og andre erhverv

Løbende fortrinsvis Wehrmachts- og krigsvigtige leverancer frem til 31.3. 1942 for 500 mio. danske kroner mod tyske leverancer af nødvendige råstoffer til produktionen, især jern og metaller. Herudover opførtes en opremsning af aflevering af lagre af person- og lastbiler til værnemagten, flybenzin og flymotorolie, tekstiler og beklædning m.v. 1940/41 samt leverancer af træ til værnemagtsformål.

D. Pengevæsen

Som et selvstændigt punkt nævntes den danske kronekredit til finansiering af de danske leverancer til Tyskland på knap 990 mio. kr. pr. 27.4. 1942 og kronekreditten til værnemagtens forbrug på 983 mio. pr. samme dato.

J. Skibsfart

Danske skibe blev befalet at forblive i neutral havn og derved i et år, indtil de blev konfiskerede, unddraget brug af tysk fjendtlige magter. Danske skibe i tysk magtområde blev anvendt i forståelse med de kompetente tyske myndigheder og blev, for så vidt tonnagen ikke var nødvendig til danske forsyninger, stillet til rådighed for tyske formål. Danske værfter blev uindskrænket stillet til rådighed til bygning af tyske handelsskibe og til reparationer under delvise udsættelser af egne danske nybygningsplaner. Til tysk byggeri med forskudsvisse leverancer af hertil ofte stærkt forsinkede nødvendige materialer fra Tyskland.

Det tysk-danske forhold var endnu ved Staunings død den 3. maj 1942 således, at tyskerne ikke søgte at gribe ind ved dannelsen af ministeriet Buhl, men begrænsede sig til krav om indflydelse på indholdet i regeringserklæringen og forlangende om, at den nye statsminister Buhl måtte modvirke tysk fjendtlige bestræbelser over for offentligheden. Disse krav faldt dog sammen med ildevarslenende tegn på tysk uro.

Forhandlingspolitikken betød ikke, at tyskerne og Renthe-Fink anså danskerne som politiske sympatisører. De havde fra besættelsens start den klare opfattelse, at befolkningen og flertallet af regeringen var engelskvenlige. Renthe-Fink kom imidlertid som tidligere nævnt til den opfattelse, at det i det danske tilfælde mindre kom an på graden af tyskvenlighed hos ministrene end på deres opportunistiske indstilling.

En ændring af den balance, der var etableret, skete gradvis og skyldtes først og fremmest tilkendegivelser af holdninger i offentligheden. Christmas Møllers taler førte til hans fjernelse som handelsminister den 3. oktober 1940, som konservativ partiformand den 10. januar 1941 og hans flugt til London den 4. maj 1942. Den 8. februar 1941 blev socialdemokraterne Hans Hedtoft og H.C. Hansen tvunget til at træde tilbage. Den 9. april 1941 kom den danske ambassadør Henrik Kaufmanns egenmægtige afslutning af en aftale med USA om amerikansk forsvar af Grønland, der medførte, at Renthe-Fink truede med regeringskrise.

Den vidt udbredte anvendelse af betegnelsen kollaboration som gældende for forholdene under besættelsen placerer i sin yderste konsekvens hele den arbejdende befolkning uden for modstandsbevægelsen som tyske kollaboratører. Begreberne forudsætter, at man adskiller holdninger og handling og er lidet anvendelige til at beskrive de vilkår som de besatte levede under. Dobbelttheden var en levende realitet. De samme arbejdere som producerede til den tyske Værnemagt, var de arbejdere, der startede Augustoprøret og folkestrejken mod besættelsesmagten

Opfattelsen af den danske befolkning som kollaboratører deltes ikke af de tyske myndigheder. Det var mere befolkningens holdninger end regeringens og de øvrige ansvarsbærende institutioners samarbejdsvilje, som besættelsesmagten havde noget at udsætte på. Alsangsbevægelsen i sommeren 1940 og opslutningen om kongen som nationalt symbol var fra tysk side blevet iagttaget med misnøje. Det var også folket, der gjorde sig gældende, da en fodboldkamp mellem Danmark og Østrig den 4. juni 1941 spontant udviklede sig til demonstrationer mod besættelsesmagten. Referatlederen for Auswärtiges Amts politiske afdeling for de nordiske lande v. Grundherr blev underrettet om, at en mange tusinde stor skare af tilskuere strømmede ud af Idrætsparken under slagsmål med tyske værnemagtssoldater. Tilskuerne tilkendegav en massiv afvisning af okkupationsmagten. Tyskerne var fornærmede og anledningen førte til, at Renthe-Fink den 8. juli 1941 gennemtvang justitsminister Harald Petersens afgang, udenrigsministeren måtte give en undskyldning, sportsarrangementer og selskabelig omgang mellem danske og tyske blev aflyst. Pressen måtte beklage det forefaldne i ledende artikler. Man stillede sig fra tysk side tilfreds dermed.³⁸⁰

Opkomsten af en national opposition som modstykke til den nazistiske propaganda, der blev båret frem af teologen Hall Kochs, historikeren Vilhelm la Cours, forfatteren Arne Sørensens og ikke mindst digterpræsten Kaj Munks foredrag og publikationer var en udvikling, der blev nøje iagttaget af Reichssikkerheits-Hauptamt i Berlin. Fra København søgte de tyske myndigheder at tale reaktionerne ned ved henvisning til fordele ved opretholdelsen af ro i landet og uforstyrret fortsættelse af de danske landbrugs- og industrileverancer.³⁸¹

Mens regeringen bøjede sig, og den 22. august, efter angrebet på Sovjetunionen den 22. juni 1941, forbød den det danske kommunistiske parti, lod dansk politi deltage ved arrestation af 300 kommunister, hvoraf 107 indbragtes i Horserødlejren ved Helsingør, tolererede oprettelsen af Frikorps Danmark den 29. juni og endelig den 25. november 1941 underskrev Antikominternpagten, fremkaldte dette omfattende demonstrationer i København med over 200 arresterede. At den samme

folkelige afvisning af besættelsesmagten kom til udtryk ved sammenstød og slagsmål med Frikorps Danmark i København blev noteret i Berlin på højeste sted.

Begivenhederne førte til, at Ribbentrop endnu under Scavenius' ophold i Berlin pålagde den danske udenrigsminister, at hans regering måtte sørge for, at sådanne tilkendegivelser vendt mod Tyskland ville forblive enkeltstående tilfælde. I modsat fald ville udviklingen kunne tage en farlig vending.³⁸²

I sin politiske årsberetning 22. marts 1941 understregede Renthe-Fink, at Tyskland måtte være interesseret i en organisk og rolig udvikling. Der burde ikke være noget forsøg på voldsom indflydelse ved regeringsomdannelser. Staunings indflydelse på de danske arbejdere var vigtig for besættelsesmagten. En legal magtovertagelse ved de danske nationalsocialister var ikke mulig. De var uden dækning i befolkningen. Der havde været et vist tilløb i sommeren 1940, men nu var der tilbagefald og en ny situation kunne kun ventes i tilfælde af Englands fald. Et større tryk ville medføre fare for ro og orden, passiv modstand og resistens, mindskelse af leverancer, sandsynligvis kongekrise og propagandastof for fjendemagter. Hvad der burde gøres var eliminering af ophidsere og modarbejdelse af dårlig omtale. Der var ingen tyskvenlig holdning, og den fornuftige holdning var der foreløbig bare af opportunistiske grunde. Virkelig indre omstilling var først at vente efter en endelig tysk sejr.³⁸³

Trods de folkelige tilkendegivelser fortsatte Scavenius på de indre linjer sin opportunistiske kurs. Den 11. december 1941 oprettede en kreds af erhvervsfolk med støtte fra Gunnar Larsen og Scavenius det såkaldte Østrumudvalg, der skulle tjene til fremme af dansk deltagelse i den af tyskerne ønskede udnyttelse af ressourcer i de besatte østområder.³⁸⁴ Det fremgik dog af forhandlingerne med danskerne, at det var tilbagegivelse af deres nationaliserede ejendomme i de baltiske stater, det drejede sig om, og at dette spørgsmål var af grundlæggende betydning for deres videre deltagelse. I øvrigt var der interesse for leverancer af oliefrø og oliekgær til foderformål. Samtidig meddeltes fra udenrigsministerielle embedsmænd trods tidligere demonstreret indædt modstand fra politikerne og erhvervene, at Danmark var villig til at indgå vidtgående i en europæisk erhvervsordning, dog under tre forudsætninger: 1. At der skete sikring af et europæisk marked for dets landbrugsudførsel, 2. At man sikrede landet leverancekilder for fodermidler og 3. At dansk industri sikredes mod en vidtgående opdeling af Europa i agrar- og industriområder. Man kan her registrere de såkaldte Tysklandseksperterers virksomhed. Udvalget fik den 2. juni 1942 tilmed status som organ for det danske udenrigsministerium - men blev dog ved Buhls mellemkomst i nimbudsudvalget - underlagt det dansk-tyske handelsaftaleudvalg, hvilket betød, at dets handlemuligheder blev sat under kontrol og stærkt stækket.³⁸⁵

Holdningen hos de tyske myndigheder i Danmark var pragmatisk. Chefen for Wehrwirtschaftsstab Dänemark, der ledede Værnemagts og den tyske militærindustri indkøb i Danmark argumenterede allerede den 15. februar 1941 for, at kravet om forlægning af krigsvigtige ordrer til de besatte lande, herunder Danmark måtte føre til, at krigsnødvendigheden ubetinget måtte være det primære, og at alle beslutninger om den politik man ville slå ind på i Danmark måtte indrettes efter det. Den danske holdning kunne ikke ændres fra dag til dag. Følgen af forsøg på dette ville blive uro og passiv modstand og sluttelig sabotage.³⁸⁶

Også Renthe-Fink var meget vel klar over det forhold, at regeringen ikke havde befolkningen bag sig i sin politik, fordi, som han udtrykte det, "die Realpolitik der Regierung der gefühlsmässigen und Stimmungsmässigen Entwicklung vorauseilte".³⁸⁷ I forsøg på at modvirke den negative stemning og at fastholde den hidtil fulgte kurs blev der den 5. januar 1942 givet forskellige indrømmelser fra

Auswärtiges Amt. Den danske regering friholdtes således for at erklære krig mod USA og for at iværksætte Jødelove. Man godkendte en beskeden revaluering af kronen på 8 % i forhold til Rigsmarken og – hvad der var vigtigere – man fastfrøs de tyske eksportpriser, hvis stigninger havde øvet et betydeligt inflationspres i dansk økonomi. En sådan regulering ville man egentlig ”nur in Verbindung mit einer Währungsunion zulassen”, som det hed. Dette skete dog først efter forhandlinger med Rigsministeriet for Ernæring og Landbrug, der gerne ville have priserne for danske landbrugsvarer hævet, med Fireårsplansmyndighederne, Rigserhvervsministeriet, Rigsbanken og Rigsfinansministeriet.³⁸⁸

I et notat til disse beslutninger opridsede ministerialråd i Rigsfinansministeriet Dr. Breyhan, hvad han betegnede som indrømmelser, hvor Tyskland vidtgående havde vist sin vilje til at behandle Danmark ikke som et besat område, men som et land man havde taget under beskyttelse. Soldaterlønningerne var hævet i ringere grad end i de andre besatte lande i Vestområderne, de tilladte feltpostoverførsler var ringere, tilladte hjemførsler af feltpostpakker (med varer) var mindre. Værnemagtens køb af forplejning i landet blev debiteret leverancekontingenterne, Værnemagtens transitomkostninger for transporter til og fra Norge belastedes clearingkontoen (hvilket var blevet afvist for Holland og Belgien). Og frem for alt var det for nylig blevet godkendt, at omkostningerne ved forplejningerne i Danmark ville blive betalt over clearingkontoen, ”das bedeutet, dass Deutschland zum erstenmal Besatzungskosten selbst übernimmt” anførte den lettere chokerede sagsbehandler, der var klart vidende om, at besættelsesomkostninger ifølge den gældende folkeret påhvilede det besatte land.³⁸⁹

Det gamle spor søgtes fortsat opretholdt ved Vilhelm Buhls tiltrædelse efter Stauning, hvor der ikke var nogen indblanding i regeringsdannelsen, men Vilhelm Buhl måtte den 6. maj holde en tiltrædelseserklæring, hvis udtalelser for det væsentlige var dikteret af den tyske Rigsbefuldmægtigede.³⁹⁰

Ved Hitlers befaling nr. 40 af 23. marts 1942 blev med virkning fra 1. maj Danmark ligesom forud Norge udnævnt til militært operationsområde, og militæret blev pålagt at udstede de nødvendige forordninger på det civile område i tilfælde af fare. Dette meddeltes Wilhelm Buhl den 20. maj 1942.³⁹¹

I forsommeren 1942 kom der varsler om, at ændringer var på vej. SS-overgruppe-fører Reinhard Heydrich, chef for Sikkerhedspolitiet og Sikkerhedstjenesten havde allerede den 18. februar 1942 som en kommentar til forholdene i Danmark anbefalet straks at uskadeliggøre de farligste førende personligheder i modstandsarbejdet og i slutningen af maj i en skrivelse manet til en fast optræden i Danmark. Heydrich henviste til sine erfaringer i Böhmen-Mähren, og de forhold der havde været der, og som det var ønskeligt at undgå i Danmark. Ved rettidig fast indgriben engang for alle ville man opnå en chokvirkning, som ville lamme modstandskredsens virksomhed.³⁹² Den tjekkiske modstandsbevægelse fik herved et slag, som den ikke igen rejste sig fra under hele krigen.

Situationen i Norden var blevet mere ustabil efter angrebet på Sovjet. Hitler frygtede, at Skandinavien kunne blive et invasionsmål, og han lod i november 1941 Danmark og Norge overføre til status som muligt ”Kriegsgebiet” og tysk frontområde.³⁹³ Dette blev af betydning for magtbalancen mellem de tyske myndigheder i Danmark. Den 14. december 1941 kom der ordre fra OKW, at foruden langs den norske, den franske, den belgiske og den hollandske kyst skulle der også bygges en vestvold langs den jyske vestkyst.³⁹⁴

Og ved Hitlerordre nr. 40 af 23. marts 1942 blev Danmark med virkning fra 1. maj 1942 igen i fuldt omfang et operationsområde for værnemagten. Den befalingshavende for de tyske tropper i Danmark blev direkte underlagt OKW og anvist ved "Fare at udstede de til Danmarks Sikkerhed nødvendige Anordninger også for det civile Område, så vidt muligt under inddragelse af den Rigsbefuldmægtigede".³⁹⁵ Dermed var den civile side af okkupationsregimet grundlæggende svækket.

Hertil kom, at modstandsbevægelserne i det besatte Europa i løbet af 1942 var begyndt at røre på sig, herunder også i Danmark.

At der var forandringer på vej fra tysk side varsledes af skrivelser fra statssekretær i det tyske indenrigsministerium Wilhelm Stuckart til de tyske myndigheder i Norge og Danmark. I en skrivelse af 22. juni 1942 til den ansvarlige for den indre forvaltning i København SS repræsentanten Paul Kannstein påpegedes, at med det større tyske højhedsområde, og den tyndere personaledekning måtte der stilles spørgsmål ved, om den bestående forvaltning var tilfredsstillende for tyske formål, om man skulle lade forvaltningen være som den var, eller om man i et vist omfang skulle indlemme styret under det rigstyske forvaltningsapparat og besætte nøglepositioner med tyske embedsmænd, der kunne føre tilsyn med forvaltningsapparatet.

Det fremgik af skrivelsen, at det stod ganske uklart, hvad der egentlig ved krigens slutning skulle ske med styret i de enkelte besatte områder; om der skulle ske en fuldstændig indlemmelse, eller om der skulle følge oprettelse af mere eller mindre selvstændige ved siden af riget bestående højhedsforvaltninger som et overgangs-stadium til genoprettelse af - af Tyskland afhængige - men dog egne statslige forvaltninger. Ønsket var på grundlag af gjorte erfaring at få en vurdering af under hvilke forudsætninger man ville foreslå, at et område fik en egen tysk forvaltning eller blot burde underlægges en opsynsforvaltning.³⁹⁶

Renthe-Fink havde med formodninger om, hvad der var på vej, i skrivelser af 25. juli og 10. august 1942 ultimativt opfordret den danske regering til at stramme kursen mod modstandsbevægelsen og kommunisterne bl.a. med krav om opstramninger af politiets effektivitet, og med opfordring om, at der indførtes dødsstraf. Udenrigsministeren blev advaret om, at hvis dette ikke skete, ville den øverstbefalende for de tyske tropper overtage retsudøvelsen og sætte anholdte modstandsfolk for tysk krigsret.³⁹⁷ Vilhelm Buhls advarsler i radioen den 4. september mod sabotage og hans opfordring til at anmelde sabotage til politiet (dansk politi) må anses som fremkaldt af frygten for, at retsudøvelsen ellers gled danskerne af hænde.

Svaret på Stuckarts henvendelse kom fra København den 28. august 1942.

Det var et klart ja til, at de former, der var skabt i Danmark skulle opretholdes her. Bindingen til det tyske memorandum af 9. april 1940 var tilstrækkelig stærk i de herværende tyske myndigheders begrebsverden til, at Renthe-Fink beskrev dette som grundlaget for den tyske indflydelse på den danske forvaltning (og fejlagtigt betegnede det som en gensidig overenskomst): Det hed om det tyske memorandum af 9. april: "Fra tysk side blev det fastslået, at Danmarks besættelse skete som en beskyttelse af landet, og at det var sikret, at den tyske indflydelse skulle holde sig inden for rammen af denne beskyttelsesopgave, og at den danske stats suverænitet ville blive respekteret, så vidt de tyske troppers sikkerhed tillod dette". Han citerede direkte slutsatsen i erklæringen, hvori det hed, "at Tyskland ikke havde til hensigt gennem sine foranstaltninger at antaste kongeriget Danmarks territoriale integritet og politiske uafhængighed nu eller i fremtiden." Den danske konge, tilføjede

han, havde accepteret denne tyske erklæring som grundlag for det tysk-danske forhold, så længe krigen og besættelsen varede.³⁹⁸

Den tyske repræsentations formelle stilling beskrev han således: " Derefter kan der ikke tales om en tysk forvaltning i Danmark i egentlig forstand. Landets forvaltning udøves alene gennem danske organer. Den af den befuldmægtigede og hans medarbejdere repræsenterede repræsentation for det tyske rige er efter deres formelle stilling en mission for det tyske udenrigsministerium; den har diplomatisk karakter og betjener sig ved gennemførelse af sine opgaver af diplomatiske midler".

Om indflydelsens karakter skrev han: "Indvirkningen på den danske forvaltning følger i overensstemmelse hermed forhandlingens vej om de for tyske interesser væsentlige problemer der, hvor danske foranstaltninger fra tysk side anses for nødvendige, og advarsler i tilfælde, hvor danske myndigheder eller civilpersoner beskadiger tysk-dansk indforståelse eller tyske interesser. Den befuldmægtigede og de delegerede har ingen instruksrettigheder over for den danske forvaltning. Opstår der differencer mellem parterne, der ikke lader sig løse gennem forhandling, så kan en tvangsmæssig indgriben kun ske gennem den befalingshavende for de tyske tropper. Han kan både på forvaltningens og retsvæsenets område udstede anordninger.³⁹⁹ Den nævnte ret stod imidlertid ifølge de givne bemyndigelser kun til rådighed i tilfælde af trusler mod det tyske militær og blev da heller ikke taget i anvendelse i de første to besættelsesår.

Det hed dog videre, at i spørgsmål, der var afgørende, og hvis løsning var af tvingende betydning for rigets interesser, var der ikke blevet indledt nogen forhandling. De danske myndigheder havde dog, hvor de havde erkendt, at tyske interesser gjorde afgørelser eller foranstaltninger fra dansk side tvingende nødvendige, loyalt gennemført disse, også i tilfælde, hvor det var ubekvemt for dem.

Renthe-Finks hovedkonklusion var, at den danske landssuverænitet i den i det væsentlige bevarede indflydelse på forvaltningen grundlæggende havde stået sin prøve. (" ...die Landessouveränität im wesentlichen währenden Einflussnahme auf die Verwaltung, das infolge der Haltung des dänischen Königs am 9.4.40 und der durch sie ermöglichten friedliche Besetzung des Landes anwendbar war, hat sich grundsätzlich bewährt").⁴⁰⁰ I overensstemmelse med forholdenes diplomatiske karakter, forklarede Renthe-Fink, stod det danske udenrigsministerium i midtpunktet i det dansk-tyske samarbejde. Med dette blev alle anliggender af grundlæggende karakter behandlet. I alle løbende spørgsmål samarbejdede den befuldmægtigede og især de ansvarshavende inden for de forskellige sagsområder med det relevante danske fagministerium; den delegerede for den indre forvaltning i første linje justitsministeriet og indenrigsministeriet, den delegerede for erhvervsspørgsmål med ministeriet for handel, industri og søfart og landbrugs- og fiskeriministeriet. Den tyske indflydelse udøvedes i almindelighed via de danske centralmyndigheder, ikke via underliggende instanser, der alene modtog deres ordrer gennem de danske centralmyndigheder. Undtaget var den bemyndigede for den indre forvaltning, hvis kontorer i Aarhus, Aalborg og Odense havde kontakt med de stedlige danske forvaltnings- og politimyndigheder; endvidere var der tre tyske grænsepolitieambeder i Helsingør, Københavns Havn og Københavns Lufthavn, der sammen med det danske grænse- og toldpoliti havde grænsekontrollen til Sverige.⁴⁰¹

Men uforandret opretholdelse af den eksisterende ordning stod for fald. Blækket var næppe blevet tørt på denne skrivelse, før statssekretær i rigsindenrigsministeriet SS-gruppefører William Stuckart sammen med SS-brigadefører, chef for Sicherheitsdienst Inland Otto Ohlendorph i slutningen af august 1942 kom til Danmark for selv at undersøge forholdene.⁴⁰² Hermed var en af Holocaustbødlerne kommet nær på Danmark. Otto Ohlendorph var chef for Einsatzgruppe D og

senere SS-ekspert i det tyske økonomiministerium med ansvar for forholdene i koncentrationslejrene. Han var en af dem, der under Nürnbergprocesserne kunne berette udtømmende om systematisk udslettelse af menneskeliv.⁴⁰³

Renthe-Fink og den tyske sikkerhedstjenestes repræsentant SS'eren Paul Kannstein synes at have haft den opfattelse, at en stramning af forholdene, som udtrykt i advarslerne til regeringen af 25. juli og 10. august om strengere foranstaltninger og dødsstraf for sabotage var tilstrækkelige til, at man kunne bibeholde den eksisterende orden. På Stuckarts forespørgsel var deres tilføjelse dog, at den tyske repræsentation burde centraliseres organisatorisk og "eine Befugnis ähnlich derjenigen erhalten, die zurzeit der deutsche Befehlshaber hat", for at de også "im Anordnungswege durchsetzen kann". Denne tilføjelse må ses som en tilnærmelse til etablering af et rigskommissærstyre og et forsøg på at fratage militæret dets monopol på fysisk magtudøvelse ved at overføre magtbeføjelser til den politiske repræsentation med ret til anvendelse af tysk politi. Under forhandlingerne, hvor foruden Renthe-Fink og Kannstein også partiets repræsentant, presseattachéen Gustav Meissner deltog, stillede denne sidste spørgsmålet "om den hidtil efter udenrigsministerens ordre fulgte afventende politik skulle videreføres". Stuckarts opfattelse var, at der overfor den danske regering måtte slås ind på en skarpere kurs.⁴⁰⁴

Det fremgår af den indberetning, der den 1. september 1942 blev indgivet fra Stuckart til rigsindenrigsminister Wilhelm Frick og statssekretær Ernst Weizsäcker i Auswärtiges Amt, som samtidig var et meget sigende dokument om, hvorledes tyskerne så på den danske befolknings holdninger.

Budskabet var, at der ingen tyskvenlige holdninger var i befolkningens brede masser. Stemningen var for den overvejende del afventende, og det medførte uvilje, at man ikke var sikre på, at tyskerne ville forlade landet efter krigen. Der var små tyskfiendtlige kommunistiske og nationalistiske modstandsgrupper, hvis virksomhed dog ikke havde fået noget større omfang. Den danske presse forholdt sig som befolkningen stærkt afventende og ofte overordentlig kritisk over for Tyskland. Grundtonen i dens artikler og beretninger var i hvert fald ikke positiv over for Tyskland, højst neutral, hyppigt negativ. Fremstillingerne var dog sådan, at de for det meste ikke kunne rammes strafferetligt. Det fremlagte billede af forholdene og billedreportagen viste, at pressen hældede mod sympati for England, skønt direkte engelskvenlige meldinger blev undgået. En stærk tysk indflydelse på pressen var nødvendig, men den måtte udøves i en form, der bevarede den danske befolknings interesse for og tiltro til pressen.

En afgørende årsag til befolkningens lidet positive holdning til Tyskland lå ifølge Stuckart i den danske regerings holdning. Også den danske regering havde en stærkt afventende holdning. Der udgik ikke nogen følelig positiv impuls fra regeringen over for Tyskland. Dette registreredes naturligvis af befolkningen, der derved følte sig bestyrket i sine holdninger. Det danske politi samarbejdede delvis tilfredstillende, men dets arbejde lod også noget tilbage at ønske. Samarbejdet med politimestrene var i det store og hele godt, men også her mærkede man mangel på en åben loyalitet, der gik ud over det strengt korrekte. Det helt overvejende flertal i det danske kriminalpoliti stod utvivlsomt inderligt afventende eller afvisende over for det tyske rige. Mens enhver kraft i bekæmpelse af kommunismen og den øvrige modstandsbevægelse manglede, så så politiet ligesom befolkningens store masse medlemmerne af DNSAP som landsforrædere og forfulgte af inderste overbevisning og med større succes en hvilken som helst strafbar handling begået af disse.⁴⁰⁵

De forslag der blev opstillet var følgende:

1. Der måtte slås ind på en skarpere kurs over for den danske regering. Det måtte kategorisk kræves, at der blev gennemført en tyskvenlig pressepolitik.
2. Der måtte iværksættes en langt stærkere bekæmpelse af tysk fjendtlige grupper især kommunisterne fra politiets og fra domstolenes side.
3. Det måtte fordres, at der i tilfælde af sværere sabotager og farligere kommunistisk aktivitet, landsforræderi osv. blev indført dødsstraf. Det var den nærmest liggende tyske krigsinteresse, at man uindskrænket opretholdt og forøgede den danske produktionsevne samtidig med, at der over for den danske regering blev styret en klar kurs, der dog førtes igennem på en sådan måde, at den tog hensyn til den endnu bestående danske selvstændighed.
4. Behandlingen af DNSAP måtte i alle henseender være velvillig. Det gjaldt især fra politiets side. Belastende elementer måtte udskilles.

Hovedkonklusionen var, at DNSAP's muligheder var meget begrænsede. Uden for DNSAP eksisterede dog en mindre kreds af danske, der sympatiserede med samarbejde med Tyskland. De måtte samles i foreninger og selskaber uden for DNSAP, som kunne arbejde for tyske interesser og efter krigen, når håbet om en engelsk sejr var borte, kunne lede de for tyskerne tilgængelige dele af den danske befolkning ind i DNSAP.⁴⁰⁶

Gustav Meisner, presseattaché i det tyske gesandtskab kunne i en indberetning den 22. september 1942 supplere med en vurdering af, hvorfor det var gået så galt. Stemningen over for Tyskland var ikke forbedret. Efter hans opfattelse var det kun muligt at skabe en mere positiv holdning over for Tyskland og Nationalsocialisterne i den udstrækning de gamle partier kunne fratages deres magtpositioner. Hvorledes dette skulle lykkes var et åbent spørgsmål. Han fremlagde følgende muligheder:

- a. Afholdelse af valg. Det var problematisk, om de gamle partiers stilling ville blive forskubbet ved afholdelse af valget i foråret 1943, fordi man måtte regne med at det i princippet ville blive en folkeafstemning for og imod besættelsen.
- b. Indsættelse af et forretningsministerium skulle være sket den 9. april eller den 8. juli. I mellemtiden var det lykkedes samlingsregeringen at vinde vide kredse for sig. De tidligere politiske forseelser var stort set glemt. Talte man om disse, blev man anset som landsforræder. Det ville ikke være let med den fremher-skende stemning i Danmark at rejse tanken om et forretningsministerium. Det var ikke til at forudse, hvilke rystelser indsættelse af en sådan kunne fremkalde.
- c. Det var med den herskende stemning illusorisk at tænke sig en magtover-tagelse ved DNSAP.

Der var store vanskeligheder ved løsning af problemerne. Det kunne formodes, at den for den tyske side besværlige situation var regeringen bevidst. Måske var den også bevidst om, at man fra tysk side kun yderst ugerne selv overtog styret i Danmark, fordi dette yderligere ville slå tyskvenlige kredse og nationalsocialisterne det nationale kort af hænde.

Der var brug for indgående overvejelser om, hvilken vej man skulle gå.⁴⁰⁷

Telegramkrisen

Tyske indgreb i regeringsdannelsen.

Da Hitlers reaktion kom, viste det sig, hvilke farer, der kunne ligge i relationerne til førerhovedkvarteret i Berlin. Hans reaktion på de foretagne undersøgelser førte til telegramkrisen i september-november 1942. Hitler tog tilsyneladende voldsomt anstød af den danske konges kortfattede svar "Min bedste tak" på hans fødselsdagshilsen den 27. september 1942. Teksten i telegrammet svarede imidlertid til samme kortfattede svar i 1940, og det egentlige grundlag for Hitlers vredesanfald må søges i den forudgående udvikling. Renthe-Fink havde tilbagevendende orienteret Auswärtiges Amt om danskerne holdninger og engelskvenlighed. Og dette billede bekræftedes fra alle sider. Hitler var overbevist om, at den danske Washington-ambassadørs Grønlandsover-enskomst med den amerikanske regering af 9. april 1941 var blevet afsluttet med den danske konges billigelse og var utilfreds med tegnene på den danske fjendtlighed.⁴⁰⁸ Hertil kom meddelelserne om den begyndende modstandsbevægelse, Christmas Møllers flugt til England, slagsmålene med Frikorps Danmark i København. Alt var vidnesbyrd om danskernes negative holdninger, der var nået frem til ham.

Ændringer af rammerne for fredsbesættelsen i Danmark forudsatte indgreb fra førerhovedkvarteret og Hitler selv, og de kom med telegramkrisen. For første gang greb tyskerne her direkte ind i den danske regeringsdannelse. Forud var gået udskiftninger i den tyske politiske og militære ledelse med indsættelse af SS-Overgruppchef Werner Best som rigsbefuldmægtiget og den ny general Hermann von Hanneken med væsentligt skærpede instrukser som militær øverstbefalende.

Den øverste top i København blev således udskiftet. Rente Fink blev hjemkaldt og den danske gesandt i Berlin hjemsendt. Den tyske militære overbefalingshavende general Erich Lüdke erstattedes af general Hermann von Hanneken den 27.11. 1942. Ifølge Hitler var der dog intet at bebrejde de afgående, som havde virket inden for de indtil da eksisterende regler.

Af Hitlers instruktioner til von Hanneken om en ny ordning af forholdene kan hans raseri aflæses. Udtalelserne skete mundtlig og vandrede mundtlig gennem fem led, før de endelig den 3. oktober 1942 blev skrevet ned i et notat af gesandt Werner von Grundherr, referatleder i den politiske afdeling i Auswärtiges Amt. Beskrivelsen af samtalen kan således være blevet stærkt farvet på vejen - ikke mindst af von Hannikens evner for drastiske udsagn. Ifølge notatet var Hitlers raseri kommet ud for fuld udblæsning og var tilsyneladende først og fremmest rettet mod den danske befolkning og det danske kongehus: Forholdene i Danmark var blevet uholdbare. Han havde længe set bindingerne af 9. april som ødelæggende og slet anbragt. De havde haft deres berettigelse i en tid, hvor man ikke kunne regne med en længere krig, og hvor den i mellemtiden indtrådte udvikling ikke var at forudse. Nu måtte de væk. For fremtiden skulle det være umuligt, at der i et nyordnet Europa under tysk førerskab skulle være en statsbygning med en demokratisk regering og under et kongehus, der indtil nu ikke havde vist andet end dårlig vilje. Danmark ville ikke blive bragt tilbage i den stilling, som det havde haft før. Nu havde han brug for Danmark, fordi han havde brug for Norge til at holde England i skak. At det var kommet så vidt, var danskerne selv skyld i. Kongehuset skulle med deres afvisende holdning og deres hælden mod Sverige og England aldrig have opnået helle. Man havde ladet en dansk minister slippe til England, og det danske folk havde forhånet og mishandlet de frivillige i Frikorps Danmark. Den danske regering og kongen havde ladet dette passere - og ikke engang givet

et tilbud vedr. Nordslesvig. Kongehuset og den nuværende regeringsform var overhovedet ødelæggende for hele udviklingen, og derfor var det hans vilje at feje begge til side.

Fra nu af skulle der være nye retningslinjer. Som befuldmægtiget ville der blive indsat en nationalsocialist med en hård hånd, og den militære befalingshavende og værne-magten befandt sig nu ikke i et venneland, men i et fjendeland. Han befalede den befalingshavende ikke at aflægge kongen et besøg. Han kunne lade udenrigsministeren gennem sin adjutant melde befalingsoverdragelsen på en seddel. Såfremt kongen ønskede at tale med ham eller endog opsøgte ham personlig, så skulle den befalingshavende ikke tale med ham. Værnemagtens folk skulle afbryde ethvert samkvem med danskerne. Hvad regeringen angik, så måtte målet være snarest muligt at indsætte en regering under nationalsocialistisk ledelse. Om dr. Fritz Clausen var egnet til dette, eller om han havde en større eller mindre del af det danske folk bag sig, var ligegyldigt. Føreren havde i Danmark brug for en marionetregering, der ville gøre alt, hvad man forlangte af den.⁴⁰⁹

Nogen skriftlig meddelelse om ændring af bestemmelserne af 9. april kom imidlertid aldrig, og det skulle vise sig, at Hitler snart efter, når der bortses fra udskiftningen af regeringen og af cheferne i Gesandtskabet og Værnemagten, stort set gav sin støtte til opretholdelse af de eksisterende rammer.

Von Hanneken forlod imidlertid audiensen hos Hitler med den overbevisning, at Danmark nu som Belgien og Frankrig skulle underlægges militærstyre, og han henvendte sig ved sin ankomst i Danmark straks i det tyske gesandtskab for at meddele om førerinstruktionerne. Den vikarierende befuldmægtigede Paul Barandon sendte straks en medarbejder til Auswärtiges Amt med besked om udsigterne til et regimeskifte.⁴¹⁰

Det er uvist, om Hitler i forbindelse med septemberkrisen havde ønsket styret i Danmark forvandlet til et rigskommissariat. Valget af den tidligere frontkæmper, SS-Overgruppefører og fremtrædende politiembedsmand i Sikkerhedstjenesten Werner Best kunne pege i den retning. Det skete ikke, fordi man efter Auswärtiges Amts indgriben kom frem til, at man ikke åbent over for omverdenen ville vedgå, at man tilsigtede et brud med Danmarks særstilling.⁴¹¹

Auswärtiges Amt i aktion.

Meddelelserne fra København satte Auswärtiges Amt i bevægelse. Man skulle ikke have noget af, at OKW skulle overtage styret i Danmark. Embedsværket gik i gang med at forhindre det vagtskifte til militærstyre, som OKW og v. Hanneken var i gang med at iværksætte. Det politiske forløb illustrerer de tilfældigheder, som Danmarks skæbne var underkastet under interne tyske magtkampe. Det lykkedes departementschefen i Auswärtiges Amt v. Weiszäcker at spærre v. Hannekens adgang til udenrigsminister Scavenius og regeringen med den begrundelse, at Hitler havde forbudt hans forbindelse med den danske konge - og dermed også regeringen. Da rigsudenrigsminister Ribbentrop godkendte denne afgørelse, blev det anvist København, at den hidtil gældende regulering af forholdene skulle opretholdes indtil videre, hvilket betød, at forhandlingerne med den danske regering fortsat skulle gå gennem Gesandtskabet og Auswärtiges Amt. Efter at have fået standset generalen var ministeriets næste skridt at gøre sig tanker om den fremtidige politik og at sikre sig en passende ny rigsbefuldmægtiget i Danmark. Ministeriet kom ikke uventet til det resultat, at det var bedst, at den rigsbefuldmægtigede skulle underlægges Auswärtiges Amt, og at den eksisterende ordning skulle fortsætte, da en ændring kunne give stof til propaganda mod Tyskland hos såvel modstandere som venner (Finland). Kongen kunne endvidere finde på at demissionere, hvilket ikke var i tysk interesse. Ingen ny stadfæstelsesskrivelse om forholdene skulle udarbejdes. Alene en

skrivelse om de personændringer, som Hitler havde beordret, skulle gives danskerne til underretning efter nogen tid.

Ved sin afgang udarbejdede Renthe-Fink til brug for ministeriets overvejelser et notat "Den politiske tilstand i Danmark ved slutningen af september 1942", som sendtes videre til rigsudenrigsministeren. Renthe-Fink analyserede her to et halvt års politik og strejfede de muligheder, der lå i en fremtidig politik. Ganske vist havde den danske regering, således hed det, opfyldt alle den tyske regerings konkrete fordringer, også når de, som i tilfældet med udlevering af torpedobåde berørte den nationale ære, dog begrænsede de deres indre indstilling til en afventende holdning, og de nøjedes med at gøre det politisk nødvendige. Renthe-Fink understregede Danmarks værdifulde og villige bidrag til krigsindustrien både i ernæringssektoren og på industriområdet, dog tilføjede han "til disse positive bidrag er at sige, at de i almindelighed ikke beror på viljen til at bidrage til en tysk sejr og dermed til nyopbygningen af Europa, men langt mere skyldes respekt for tysk magt. Følelsesmæssigt står også i dag flertallet af det danske folk ikke på vor side." for "Det er i overvejende grad tilhængere af den demokratiske tanke ... fordi masserne endnu slet ikke er blevet bevidst om nødvendigheden af et radikalt systemskifte. Heroiske livsformer og frivillige ofre ligger dem som tanker fjernt". En indsættelse af de danske nazister i spidsen for regeringen var efter Renthe-Finks opfattelse efter de erfaringer, han nu havde gjort, ikke mulig. Begrundelserne var: 1) Det ville føre til uro og passiv modstand, som ville medføre behov for forstærket tysk militær indsats, 2) Kongen ville sikkert gå af, 3) Der ville være fare for, at levnedsmiddelleverancerne og industrileverancerne til krigsformål ville gå tilbage, da såvel bønderne som arbejderne tilhørte demokratisk sindede partier.

Renthe-Fink kom til følgende slutning: "Sammenfattende er at sige, at før den tyske endelige sejr, kan der ikke ventes et omsving i det danske folks holdning. Den danske regering, der under de nuværende forhold er fuldt bevidst om faren ved et brud med Tyskland, vil også i fremtiden gøre alt for at stille os materielt tilfreds. En omstilling af den danske stemning i vores forstand er de ikke i stand til at udvirke, og en sådan omstilling bliver også hindret af landets nuværende struktur".⁴¹²

Der var flere spillere end Auswärtiges Amt og Værnemagten i den for Danmark alvorlige kamp om, hvem der skulle have magten i Danmark. Også det tyske naziparti rørte på sig. Den nazistiske Rigskommissær i Norge Terboven fiskede i rørt vande og arbejdede således på at få gauleiteren Karl Kaufmann, rigsstatholderen i Hamburg ind som rigsbefuldmægtiget. Auswärtiges Amt fandt imidlertid stærke forbundsfæller i Værnemagtens skarpeste modstander, SS. Tidligere SS-brigadefører og politichef i København Paul Kannstein, der var ansvarlig for den tyske kontrol med den indre forvaltning i Danmark, var til stede i det tyske gesandtskab, da den nye befalingshavende mødte op den 2. oktober 1942 og meddelte, at han nu ifølge Hitlers instruktion skulle overtage styret. Det faldt ikke i den bestandig forstandsorienterede Kannsteins smag. Kannstein var tilhænger af den hidtil førte politik og gik energisk i gang med at påvirke sine forbindelser i Berlin. Sammen med sin tidligere chef i rigsindenrigsministeriet gik han til Himmler, der tilsluttede sig deres synspunkt, hvorved partiets mægtigste instans var vundet for Auswärtiges Amts politik. Himmler nævnte Werner Best som velegnet til posten som rigsbefuldmægtiget i Danmark, og Kannstein førte Werner Best frem som forslag over for SS-ledelsen og understregede hans kandidatur som en fordel også for SS-interesser.

Best fremstod som den bedst egnede kandidat til posten. Siden august 1942 var han ministerialdirektør i Auswärtiges Amt. Han havde tidligere været leder i Rigssikkerhedstjenesten og været en nær medarbejder hos dennes leder den berygtede Reinhard Heydrich. Best var imidlertid

blevet stadig mere isoleret i sikkerhedstjenesten på grund af uoverensstemmelser med Heydrich og havde forladt ministeriet for en stilling som krigsforvaltningschef i Frankrig, hvor han vandt indsigt i forvaltning af besatte lande. Han havde tidligere fået kontakt med Kannstein m.fl. på det tyske gesandtskab ved et besøg i København i forbindelse med udarbejdelsen af sine studier over den tyske tilsynsforvaltning.

Den 25. oktober 1942 blev der ved Himmlers formidling givet grønt lys for hans udnævnelse hos Hitler, en udnævnelse, der skete så meget desto lettere som der var tale om en højtstående SS-fører. Det der hermed skete var, at Sikkerhedstjenesten nu trængte sig vej frem i Danmark.

Tyske planer for Danmark under septemberkrisen 1942

Samme dag foregik der i Auswärtiges Amt som oplæg til Ribbentrops beslutning om, hvad der skulle ske, nogle forhandlinger om tilrettelæggelsen af den fremtidige tyske politik i Danmark mellem Renthe-Fink, gesandt von Grundherr, leder af Skandinavien-afdelingen i Auswärtiges Amt og lederen af retsafdelingen dr. Friedrich Gaus. Man arbejdede her med tanker om mulig eliminering af kongemagten i Danmark Efter den danske konges fald med hesten den 19. oktober 1942 overvejede man mulige foranstaltninger i tilfælde af hans død, der indebar suspension af tronfølgen ifølge tysk dekret og indsættelse af en ny regering, der trak på samme hammel som besættelses-magten, og som var i stand til at drage omsorg for det danske statsapparats pålidelighed. De hidtidige samarbejdspartier måtte derved ud af regeringen. Dette skønnedes dog at ville støde på store vanskeligheder, skønt man forventede at kunne regne med, at person-ligheder som Scavenius og Gunnar Larsen fra den siddende regering ville indtræde i en sådan regering, hvis de kunne overbevises om, at de derved kunne forhindre en endnu videre indskrænkning af den danske suverænitet. Nazister kunne dog nok kun indtræde i en dansk regering ved tysk magtudøvelse. En suspendering af tronfølgen ville splitte det danske Nazistparti. Udenrigspolitisk ville en sådan politik endvidere være særdeles farlig "...selv hos vore venner og forbundsfæller ville vort foretagende blive opfattet som et første skridt til annektion .Vi ville derved for tidligt afsløre (decouvrieren) - og i andre dele af Europa, navnlig i de lande, der hører til det germanske område -, fremkalde den følelse, at der ventede dem den samme skæbne".

Overvejelserne endte i, at man i påkommende tilfælde nok burde undlade at suspendere tronskiftet, men at man i forbindelse med et sådant straks måtte fremsætte bestemte krav om: en regeringsændring i tysk ånd, en vidtgående bemyndigelseslov for regeringen med henblik på dens frigørelse fra det parlamentariske system, en tyskvenlig formning af presse og radio, aktiv bekæmpelse af modstandsgrupper, tilpasning af jødespørgsmålet til den tyske lovgivning såvel som præciserede tyske opsynsrettigheder med hensyn til lovgivning, forordningsret og personalepolitik. Kongehuset skulle fremtidig ignoreres og på langt sigt fjernes. Internt skulle den nye danske regering efterkomme alle i tysk interesse nødvendige befalinger. Man forestillede sig en regering med Scavenius, Gunnar Larsen, Kjærboell og nogle nationalsocialister eller DNSAP nærtstående personligheder og nogle repræsentanter for danske fagforeninger. Den nye regering skulle være en overgangsregering, der gradvis skulle gøres stadig mere nationalsocialistisk.⁴¹³

Disse tyske ønsker og mål blev præciserede i et memorandum fra gesandt Grundherr af 27. oktober 1942, og forelagt Hitler samme dag som dr. Best blev udset til ny rigsbefuldmægtiget. Forslagene blev også langt hen ad vejen formelt realiserede, dog ikke med indtrædelse af nazister i regeringen og ej

heller, som det skulle vise sig, med skabelse af en upolitisk regering, som var uafhængig af det parlamentariske system.

Af Ribbentrops direktiv af samme dag ses det, at man var endt i en udvandet udgave af de fremsatte planer. Målet med den tyske politik i Danmark skulle være den indre erobring af landet med hjælp fra DNSAP uden afbræk i rigets udenrigspolitiske interesser og nødvendige krigsvigtige forsyninger. Derfor skulle der ikke ske ændringer i den bestående statsretlige tilstand – tilsidesættelse af kongemagten, rigsdagen eller andre indretninger – ligesom der heller ikke skulle ske en øjeblikkelig indsættelse af en ren nationalsocialistisk regering. På den anden side skulle den politiske udvikling i Danmark drives hurtigere frem gennem udnævnelse af den nye rigsbefuldmægtigede, gennem en regeringsomdannelse med protysk tendens og gennem en stærkere binding af den nye regering til den befuldmægtigedes direktiver. Det var denne politik Werner Best fik mandat til at føre ud i livet.

Der var også angivelser af, hvorledes disse krav skulle gennemføres. Udenrigsminister Scavenius skulle kaldes til Berlin. Han skulle foreholdes, at den siddende regering måtte gå af og erstattes af en regering, der kun omfattede personer, som man fra tysk side kunne acceptere. Den danske regerings lovgivnings- og forvaltningsforanstaltninger skulle herefter holdes i nøje overensstemmelse med den tyske riges befuldmægtigede i Danmark. Den danske regering skulle ufortøvet udstyres med en bemyndigelseslov til at kunne udstede forordninger til opretholdelse af orden og sikkerhed. Denne lov og konkrete personalepolitiske afgørelser skulle forelægges for den befuldmægtigede.⁴¹⁴

Det tyske ønske til en ministerliste rummede følgende navne

- Stats- og udenrigsminister: Scavenius
- Justitsminister: Carl Popp-Madsen (DNSAP nærtstående)
- Landbrugsminister: C. O. Jørgensen (Bonde, medlem af DNSAP)
- Undervisningsminister: Professor Vilhelm Wanscher (Kunsthistoriker, medlem af DNSAP)
- Forsvarsminister: Wodskow (Fregatkaptajn, medlem af DNSAP)
- Socialminister: Axel Olsen (Formand for Arbejdsmandsforbundet)
- Finansminister: Lauritz Hansen (Formand for De forenede Fagforbund)
- Handelsminister: Kjærbøl (Socialminister)
- Indenrigsminister: Thune Jacobsen (Justitsminister)
- Kirkeminister: Helmer Rosting (teolog, direktør for Dansk Røde Kors).

Tyskerne var godt orienterede om, hvem de skulle pege på. Som det ses var fire af disse ministeremner medlemmer af DNSAP eller var som embedsmanden i Justitsministeriet Carl Popp-Madsen og direktøren for Dansk Røde Kors Helmer Rosting dette parti nærtstående. Særlig bemærkelsesværdige navne på listen var så fremtrædende socialdemokratiske tillidsmænd som formanden for De samvirkende Fagforbund Lauritz Hansen, formanden for Dansk Arbejdsmandsforbund Axel Olsen foruden arbejds- og socialminister Johannes Kjærbøl.

De to fagforeningsformænd lå begge under for den fascination som den nationalsocialistiske planøkonomi udøvede i dele af Socialdemokratiet, og som kom til udtryk i tidsskriftet Globus.

Tidsskriftet bevægede sig imidlertid i stadig mere nazistisk retning, og i 1942 blev socialdemokratiske partimedlemmer med fortsat tilknytning til Globus ekskluderet.

Laurids Hansen overtog formandsskabet for DSF i 1939. Han anså samarbejdet med Tyskland som en nødvendighed for landet og fagbevægelsen. Han kom til at personificere Arbejderbevægelsens opbakning til samarbejdet med Tyskland. Han forsøgte at tilpasse fagbevægelsen til Tysklands ønsker bl.a. gennem delegationsrejser til Tyskland i 1940 og sammenkomster med den tyske nazificerede Arbejdsfront, som havde erstattet de frie fagforeninger i Tyskland. Han tog kontakt til den tyske gesandt med henblik på "at omdanne de danske fagforeninger efter mønster af den tyske Arbejdsfront", som det kunne indberettes til Berlin. Han bidrog med en artikel i tidsskriftet Globus i maj 1941 efter Staunings studenterforeningstale, hvori han inspireret af den tyske planøkonomi gik ind for, at DSF skulle støtte noget lignende på dansk grund. Hansen havde under telegramkrisen ført forhandlinger med tyskerne om sin ministerpost, som han ikke havde orienteret ledelsen af Socialdemokratiet om. DSFs opbakning til imødekommelse af tyske krav førte til presset fra besættelsesmagten for at få ham med i regeringen, hvori han indgik som socialminister og støttede Scavenius' linje. Efter besættelsens ophør, blev han tvunget til at gå af som formand for DSF.

Johannes Kjærboel hørte til den gruppe af socialdemokrater, der havde forventet en tysk sejr og en længevarende tysk besættelse. Han var tilbøjelig til at komme tyske krav i møde og han så fordele i den nationalsocialistiske planøkonomi, som kunne blive Socialdemokratiet til nytte. Hermed var han på linje med Stauning, hvis politisk fortrolige han var i flere år. Han var under de politiske stridigheder mest tilbøjelig til at støtte Scavenius, f. eks. under forhandlingerne om tilslutning til Antikominternpagten og, som vi senere skal se, i forbindelse med, at Scavenius blev sat ud af spillet efter 29. august 1943.

Efter regeringsændringen i 1942 blev han arbejdsminister og kom til at spille en central rolle i forsøgene på at lægge låg på augusturolighederne i 1943 og var bl.a. sammen med Nils Svenningsen forhandler på den danske side i Odense, da man den 22.-23. august indgik det forlig med værnemagten, der bragte arbejdsstandsningerne til ophør.⁴¹⁵ Det var denne ministerliste, der blev forelagt Werner Best, før han den 27. oktober 1942 skulle møde hos Hitler i førerhovedkvarteret. Før audiensen var han hos udenrigs-minister Ribbentrop. Senere samme eftermiddag var han i en halv times audiens hos Hitler. Foruden Best var Renthe-Fink og rigsudenrigsministeren til stede. Best fik af Hitler pålagt at få dannet en ny regering, der var legal, føjelig og uden støtte i den danske befolkning, og som skulle indeholde danske nationalsocialister. Endvidere skulle de danske ydelser til riget opretholdes, ligesom ro og orden skulle sikres uden at øge de tyske militære kræfter. Hitler henviste til Danmarks strategiske betydning som broen til Norge og pålagde Best at forberede mulighederne for, at det endegyldige forhold mellem Tyskland og Danmark kunne fastlægges gennem traktater efter krigen, efter Hitlers ønske med en regering, der var legal. Hitlers raseri syntes at have lagt sig, og han virkede ifølge Best inderligt fraværende. En klar reminiscens af telegramkrisen var dog befalingen om, at kongehuset skulle ignoreres. Den halve time udfyldtes af en monolog af Hitler og nogle enkelte bemærkninger fra Ribbentrop. Ingen anden sagde et ord.⁴¹⁶

Såvel i Auswärtiges Amt som i den tyske militære overkommando i Berlin var det opfattelsen, at Tyskland også efter en fredsslutning måtte fastholde en indflydelse over Danmark i forbindelse med opretholdelse af grebet om Norge. Man ønskede at undgå den strategisk ugunstige indsnævring af Den tyske Bugt for dermed at udvide det tyske riges maritime magtstilling. Dermed var også sagt, at Danmark fortsat som bro til Norge måtte tåle tyske støttepunkter i landet. Derudover spillede - især

hos Hitler – tankerne om et storgermansk rige en rolle.⁴¹⁷ Det mest forbavsende ved de fremsatte synspunkter var, at det ikke klart fremgik, at Danmark efter en tysk sejr simpelthen ville blive indlemmet.

Hitler var ikke bare en voldelig, men også en lumsk og durkdreven politiker, hvis udtalelser og handlinger i høj grad var domineret af, hvad der i øjeblikket var politisk hensigtsmæssigt for at opnå bagved liggende mål.

Hitlers strategi og intentioner udtrykte han i juli 1941 i forbindelse med overfaldet på Sovjet: Man måtte gå frem som i tilfældene Norge, Danmark, Holland og Belgien” og måtte skjule, hvad de sande tyske hensigter var. ”Vi vil altså igen betone, at vi var tvungen til at besætte et område, for at ordne og sikre; i indbyggernes interesse måtte vi sørge for ro, ernæring, trafik osv.” For Hitler drejede det sig dog alene om at gavne tyske interesser. ”I hovedsagen kommer det altså an på at skære den store kage rigtigt, for at vi fortsat kan beherske den, for det andet at forvalte den, og for det tredje at kunne udnytte den Men ingen må opdage, at vi hermed baner vejen for den endelige orden. Alt hvad der er nødvendigt at gøre - henrettelser, deportationer osv., det gør vi alligevel.....Men vi bør ikke skabe os utidige og unødvendige fjender. Vi må altså optræde, som om vi havde et mandat at udføre. Men vi må gøre os klart, at vi aldrig nogen sinde trækker os ud af disse områder igen.”⁴¹⁸

Efter mødet med Hitler udarbejdede de to gesandter Best og Renthe-Fink et fællesnotat om de tyske okkupationsmål i Danmark, der tilkendegav de tyske hensigter med Danmark på længere sigt, og som ses at dække Hitlers ovenstående synspunkter i sagen. Det hed heri: ”Den indre ledetråd i den tyske politik over for Danmark, som indtil videre må være skjult, lyder, at Danmark som geografisk og politisk appendiks og som militært uundværlig bro til den for Tyskland livsvigtige Atlantposition aldrig må glide Tyskland af hænde”. ” Til virkeliggørelse af dette måtte ” juridiske tråde og kridtstreger” overspringes”. Dette hentyder til tilsagnene af 9. april 1940 om dansk suverænitet og territorial integritet. Til slut blev det konstateret, at det tyske riges befuldmægtigede i Danmark ” med de til enhver tid egnede midler til stadighed måtte beholde trådene til den indre udvikling i Danmark i sin hånd, indtil hans stilling en dag måske overgår til at være en anden”.

Dog ville en overenskomstmæssig regulering være at foretrække, og indledning til en sådan udvikling skulle den rigsbefuldmægtigede iværksætte. Med dette formål for øje skulle han foranledige, at der blev dannet en ny regering med tyskvenlig tendens, men uden al for stærk støtte i befolkningen. En tilsidesættelse af kongehuset skulle af udenrigspolitiske grunde indtil videre udskydes, idet dog den rigsbefuldmægtigede skulle ignorere kongehuset. Den danske rigsdag skulle gennem en bemyndigelseslov vidtgående skydes til side. Regering og forvaltning skulle til stadighed være klar over den tyske tilstedeværelse, men enhver forstyrrelse af det danske erhvervsliv skulle forhindres. Danmark skulle bringes i stadig større erhvervsmæssig afhængighed af Tyskland, således at det aldrig mere kunne løsgøre sig fra det.⁴¹⁹

Den nye politik skulle nu sættes i værk. Den 2. november 1942 blev Scavenius kaldt til Berlin til samtale hos rigsudenrigsministeren. Ribbentrop beklagede sig over de slette dansk-tyske forbindelser. Scavenius forsøgte at opbløde forbitrelsen ved at oplæse en oversigt over Danmarks erhvervsmæssige betydning for Tyskland, særligt de høje danske kreditter til den tyske Værnemagt og til forsyning af militærindustrien, stigningen i levnedsmiddelforsyningen, aflastningen af den tyske rustningsindustri gennem overtagelse af kontrakter og sluttelig indsatsen gennem tysklandsarbejderne, der trods frygt for engelske bomber arbejdede i Tyskland.

Ribbentrop meddelte Scavenius de trufne beslutninger, herunder kravet om at han - Scavenius- skulle danne den nye regering. Han fremlagde den af de tyske myndigheder udarbejdede ministerliste. Her satte Scavenius grænsen. Han betegnede den som en ren fantasiregering, som kun ville fremkalde uro og usikkerhed i landet ligesom forlangendet om, at nazister skulle indtræde i regeringen. Han nægtede to gange at indtræde i en sådan regering, men erklærede sig sluttelig rede dertil, idet han dog forbeholdt sig selv at kunne bestemme dens personelle sammensætning.⁴²⁰

Scavenius havde således allerede ved mødet i Berlin erklæret sig rede til at danne den nye regering, som der derefter forhandlede med Best og de danske politikere om.

Den 4. november 1942 fik Werner Best sin udnævnelse og den 5. november ankom han i København.

Dannelsen af regeringen Scavenius

Bests første opgave var dannelsen af den ny regering. Han forhandlede uden at inddrage Berlin. Han indså hurtigt, hvad han også fik bekræftet af Kannstein, at de tyske krav om en regering med deltagelse af nationalsocialister kun kunne ske ved magt. Få timer efter hans ankomst var han i forhandling med Scavenius om dannelsen af den nye regering. Kravene om regeringsomdannelsen medførte voldsomme reaktioner og hektiske forhandlinger i regeringen og partierne, før der accepteredes en ordning. Den 7. november var opfyldt af personspørgsmål, som Kannstein for en del tog sig af. I gesandtskabet var der udarbejdet en ministerliste, der ikke indeholdt nogen nationalsocialistiske navne, men derimod en række navne fra den gamle regering Buhl. Tyskerne ønskede ikke at se Buhl som finansminister, skønt Scavenius argumenterede for, at det ville lette regeringsdannelsen meget. Ligeledes blev tidligere finansminister Alsing Andersen og tidligere kirkeminister Fibiger vraget. Alsing Andersen var som socialdemokrat knyttet til den Socialistiske Internationale, og Fibiger beskyldte man som landsformand for Det konservative Folkeparti for at være medskyldig i Christmas Møllers flugt. Men man lagde megen vægt på deltagelse fra fagforeningerne ved formanden for De samvirkende Fagforbund Lauritz Hansen.

Der opstilledes følgende betingelser: Buhl, Fibiger og Alsing Andersen skulle ud, i stedet for de aftrædende ministre skulle der indsættes tyskvenlige ministre, Lauritz Hansen skulle have socialministeriet, og Jørgen Jørgensen skulle flyttes fra undervisningsministeriet til indenrigsministeriet for ikke at have mulighed for at påvirke ungdommen

Under forhandlingerne afslog Scavenius først over for Best at påtage sig dannelsen af en ny regering. Forhandlingerne må ses som en skinmanøvre i lys af, at Scavenius allerede den 2. november havde lovet tyskerne at overtage statsministerposten på de af ham stillede vilkår.

Han hævdede, at han kun var diplomat, og at han var for gammel til at påtage sig posten. Han foreslog i stedet den ligeså aldrende nationalbankdirektør Bramsnæs som statsminister. Da denne afviste, foreslog man landbrugsrådets formand Hauch. Denne kunne Best dog ikke acceptere efter at have forhørt sig om hans indstilling til Tyskland. Herefter lagde Best pres på Scavenius, og afviste alle andre forslag. Scavenius sagde nu efter nogen tøven ja, under den forudsætning, at Best ville imødekomme hans forslag om ministre. Dette fik han løfte om. Den 7. november 1942 kunne han meddele, at regeringen var dannet med kongens godkendelse.

Det lykkedes Best ved forhandling med Fritz Clausen at udvirke, at denne billigede, at der ikke kom nazister i den nye regering. Således omgik man Hitlers oprindelige instruktion.⁴²¹

Regeringen Scavenius

Den 9. november 1942 dannedes regeringen Scavenius, som Best i noget af et skønmaleri fremstillede som en succes over for Berlin. I virkeligheden lå succes'en på dansk side. Otte af ministrene havde siddet i den forrige regering. En af de nye, N. Elgaard var mangeårig politiker, der havde sæde i nimandsudvalget. Bortset fra Formanden for De Samvirkende Fagforbund Lauritz Hansen var der tre højtstående embedsmænd K. H. Koefod, A. C. Højbjerg Christensen og V. Holbøll, hvis særlige tyskvenlighed det var svært at dokumentere. De kommende ministre måtte forsyne Best med tyskvenligt lignende oplysninger om aktivitet, som kunne sendes videre til Berlin. Syv af ministrene var partibundne, og det var, som regeringen var sammensat, fortsat samarbejdspartierne, som havde grebet roret.

Krisen endte med, at der nok var sket en modifikation,, men ikke en grundlæggende ændring af den hidtidige besættelsespolitik. Det betød ikke, at der ikke var sket noget. Best og dermed tyskerne var nu parter i regeringsdannelsen med indflydelse på regeringens sammensætning. Den af tyskerne forlangte bemyndigelseslov, der overførte magt fra rigsdagen til regeringen blev gennemført. Med henblik på at få skabt en overordnet kontrol med administrationen fik Best betydningsfulde bekendtgørelser forelagt, således at han i tide kunne rejse nødvendige indsigelser i det tyske riges interesse. Også alle planlagte udnævnelser af højerestående tjenestemænd i udenrigstjenesten, i ministerierne, hos politiske myndigheder, politimyndigheder og politimestre og tilsvarende embedsmænd, som skulle forhandle med tyske myndigheder, skulle meddeles ham. Dermed havde Best skaffet sig muligheder for afgørende indflydelse på den danske lovgivning og personalepolitik og midler til at styre dansk indenrigspolitik på en ubemærket måde og uden store magtmidler. Dette var imidlertid kun i princippet; i realiteten blev bemyndigelserne ikke brugt. Regeringserklæringen sanktionerede dog den få dage før under Kansteins ledelse gennemførte fængslingsaktion, der ramte 166 førende kommunister herunder partiformanden Aksel Larsen.⁴²²

Bests indberetning om forløbet opregnede resultater, som kunne tolkes som værende positive fra en tysk synsvinkel. Regeringen Buhl var afsat og var efter stærkt pres blevet erstattet af en regering Scavenius. Der ville blive udformet en bemyndigelseslov til opretholdelse af orden og sikkerhed, og den nye regering – hævdedes det – besad ingen støtte fra parlament og offentlighed og var afhængig af tysk nåde. Af ministrene kunne godt halvdelen betegnes som tyskvenlige, mens de øvrige som repræsentanter for det gamle system ville være hæmmet af dårlig samvittighed og frygt og derfor ville være føjelige over for den befuldmægtigede. Alle foranstaltninger var efter førerens vilje gennemført fuldt legalt. Om de manglende nationalsocialister i regeringen berettede han intet. Fra Auswärtiges Amt kom der ingen reaktion.

Bemyndigelsesloven blev vedtaget den 11. november. Man ønskede en lov, der bemyndigede den danske regering til uden rigsdagens godkendelse at kunne forhandle med tyske regerings- og militære myndigheder og at træffe foranstaltninger, som kunne opretholde ro og orden. Best erklærede allerede den 5. november over for Scavenius, at man med denne lov udelukkende sigtede mod sikring af den tyske værnemagt og krigsførelsen.⁴²³

Ganske vist havde Best opnået at få skabt en regering formet efter tyske ønsker, der var legal, og som kunne afslutte overenskomster med den tyske regering, der endegyldigt kunne regulere det dansk-tyske forhold. Men det betød ikke, at det parlamentariske princip var opgivet og ej heller, at føjeligheden ikke havde sine grænser. Påstanden om regeringens manglende hold i befolkningen

kunne ikke tages for givet, således som folketingsvalget den 23. marts 1943 viste. Men to særlig vigtige tyske krav forblev opfyldt. De erhvervsmæssige leverancer til den tyske krig fortsatte, og ro og orden blev nogenlunde opretholdt i befolkningen indtil sommeren 1943. Herefter viste fjeligheden sig at have sine grænser, således som det fremgik af folkestrejkerne og regeringens demission den 29. august 1943.⁴²⁴

Den fremlagte dokumentation af de tyske intentioner viser således, at alfa og omega i de tyske krav så længe krigen varede var ro og orden, og at der ikke ydedes modstand mod den tyske Værnemagt, eller at dens sikkerhed truedes.

Den rigsbefuldmægtigede dr. Werner Best.

Man skal ikke tage fejl af, at udnævnelsen af Best gik hånd i hånd med SS og Himmlers stærkere fremtrængen i Danmark.

Der var tilløb dertil i september måned. Himmler havde allerede den 24. september 1942 modtaget beretning om etablering af et anholdelseskartotek for Danmark i tilfælde af krise. Etableringen af et sådant var derfor sket før Bests tiltræden og kan ikke tilskrives ham. Himmler fandt, at troende jøder og kommunistiske funktionærer burde arresteres. Tyskfjendtlige embedsmænd skulle arresteres i tilfælde af alarmtilstand. Danske officerer skulle i alarmtilfælde sendes i koncentrationslejr. Det burde undersøges, om noget sådant ikke straks skulle iværksættes for officerer, der var særlig farlige, og som kunne sigtes for tyskfjendtlige handlinger. Forslag om, at prins Axel af Danmark skulle i husarrest var han imod. Det var ham på ingen måde ubehageligt, om et medlem af det danske kongehus udviklede sig i svær skyld.⁴²⁵ Den 2. november 1942 blev 166 kommunister arresteret af dansk politi under Kannsteins ledelse.⁴²⁶

Best plejede under sin funktionstid nøje forbindelse til SS-rigsføreren, som han uden Auswärtiges Amts vidende løbende underrettede om sit arbejde. Til gengæld støttede Himmler hans synspunkter, hvilket især kunne være udslaggivende i førerhovedkvarteret. Han var enig i, at de danske stammefæller først kunne vindes efter den endelige sejr og lovede at ville gøre, hvad han kunne for at støtte Best og for at udvirke, at denne ikke skulle styres udefra. Himmler holdt længe dette løfte. Selv da sabotagerne blev ved med at tage til, støttede han Best hos Hitler, så længe han kunne. På den anden side var Best også for en del Himmlers og det tyske politis mand. Han fremsatte over for Auswärtiges Amt tilbagevendende og stadig stærkere kravet om tilførsel af tyske politikræfter til forstærkning af hans egen for ringe eksekutive magt. Første gang allerede den 25. januar 1943, da von Hanniken forlangte "Opløsning af den danske hær og overtagelse af samtlige våben, ammunition og den samlede udrustning og beklædning" hos den danske hær.⁴²⁷

For Best drejede det sig om, at få tyske SS- og politikræfter ind i landet og undergivet hans egen kommando, og han kunne her henvise til, at forvaltningen i Danmark skete med kun ca. 200 personer mod Norges 3000.⁴²⁸ Da hans forestillinger i denne retning ikke gav resultat, vendte Kannstein sig mere direkte til det tyske ordenspolitis chef SS Overgruppefører Kurt Daluge, der den 31. marts 1943 sikrede ham og Best forlægning af SS-Politibataillon Cholm fra Generalguvernementet til Danmark. Disse polititropper skulle, som man enedes om mellem Auswärtiges Amt og OKW "in normalen Zeiten" underlægges den rigsbefuldmægtigede, ved kamphandlinger skulle dog den befalende for de tyske tropper "gemäss der Weisung nr. 40" sættes ind. Bataillon ankom den 13. maj 1943 i København og blev anbragt i kaserne der.⁴²⁹

Bests styrke, hans betydelige politiske evner og hans vedholdende fastholden af den strategi, der havde været anlagt fra besættelsens start, viste sig i mange spørgsmål under hans funktionstid fra november 1942 og besættelsen ud. Han var frem til 29. august 1943 i stand til at manøvrere ved støtte fra Auswärtiges Amt, fra rigsføreren for SS Heinrich Himmler og derfra fra Hitler selv. Selv efter 29. august lykkedes det ham at tilbageerobre den rigsbefuldmægtiges placering og – for en tid – magt over retlige forhold, der også berørte værnemagten. Over tid reduceredes hans indflydelse dog ved, at de tyske politistyrker fik egen ledelse og førte deres egen politik.⁴³⁰

Eksempler på, at Bests politik kom til at påvirke og mildne forholdene i Danmark under den tyske besættelse er adskillige, selv om der også foreligger modsat rettede foranstaltninger, således de systematiske henrettelser af modstandsfolk i danske fængsler, som skete som modstykke til og som et våben mod skærpelsen af frihedskampen i besættelsens sidste fase. Best ønskede indflydelse på, hvilken politik, der skulle føres, og hans indberetninger var stærkt farvede af, hvilken afgørelse han ønskede at fremkalde. Han søgte på enhver måde at hævde, at den danske regering fuldt ud tilsluttede sig den tyske linje og søgte med alle midler at fremkalde det indtryk, at alt var i bedste orden. Skønt efterhånden tvivlende lod man det passere i Auswärtiges Amt.

Udnævnelsen af personen Werner Best som rigsbefuldmægtiget må under de givne betingelser skønnes at have været en fordel for Danmark. Rigskommissariatene i Norge, Holland og Østeuropa under tidligere nazistiske gauleitere var afskrækkende eksempler på alternativer.

Best anlagde en politisk linje, der gik hånd i hånd med Scavenius' politik, og der er da heller ikke grund til at undre sig over, at forholdet mellem dem blev meget harmonisk. Renthe-Fink havde søgt at få den parlamentariske regering erstattet af en politisk ubundet regering helst med nazistisk deltagelse. Best var derimod tilfreds med det ministerium, som var blevet skabt ved hans tiltræden. Han skrev i sine erindringer efter krigen, at han begyndte sit arbejde i Danmark med den erfaring, at således som besættelsesforvaltningen havde været i Frankrig, således skulle den ikke være i Danmark.⁴³¹ For ham syntes et overordnet tilsynsstyre i de vestlige lande langt at foretrække for en tysk detailstyring – endsige et direkte voldsstyre. Han så det ikke som målet at få fjernet en parlamentarisk sammensat og kontrolleret regering, så længe den var føjelig over for tyske krav, så længe leverancerne til Tyskland foregik uforstyrret, og så længe der var ro og orden i landet. Hans synspunkter faldt hermed i tråd med, hvad Erik Scavenius håbede at opnå med sin politik. Kabinettet Scavenius var således en egnet forhandlingsspartner. Med Scavenius som leder kunne han virkeliggøre sit princip om den opsynsforvaltning, som han havde beskrevet i sine arbejder i 1941. Han kunne i sine bestræbelser regne med støtte fra Auswärtiges Amt, der med så stort besvær havde fået bugseret administrationen af Danmark tilbage i eget regi i forbindelse med telegramkrisen. Dertil kom, at han som højtstående SS-officer var placeret betydelig højere i det tredje riges hierarki og sad betydelig stærkere i sædet end Renthe-Fink nogensinde havde gjort. Denne var først ret sent og ved en masseinddragelse af diplomater blevet indmeldt i nazistpartiet i 1938. Med sin fortid i SS lykkedes det endvidere Best at skaffe sig støtte fra SS-hovedkvarteret i Berlin og fra Himmler selv. Han kunne begrunde sin politik med Hitlers instruktion ved hans tiltræden, at en legal regering skulle opretholdes. Det demokratiske system kunne kun ophæves ved vold og en sådan voldsanvendelse måtte forventes at skabe uro i landet og at indvirke på viljen til at opretholde de tyske leverancer. Med udgangspunkt i Bests styrke var der indtil videre skabt borgfred i Danmark. Han kunne i kraft heraf virke som et skjold mellem den tyske og den danske regering og i forhold til partiet og SS. Det lykkedes ham at afsvække mange krav og at forhindre mangt et indgreb, der af hans forgænger ville være blevet gjort til problemer, der ville være blevet forelagt den danske regering. Scavenius skrev da

også i sin bog om forhandlingspolitikken, at han derved skaffede den danske regering den roligste periode, som regeringen havde haft under besættelsen.⁴³²

Forandring i forvaltningen

Kampen om jurisdiktionen

Kampen om jurisdiktionen er velbeskrevet i dansk besættelsestidslitteratur, men en nøje klargøring af dens forløb er vigtig for analysen af fredsbesættelsens karakter og for bedømmelsen af, hvorledes Werner Best i virkeligheden var placeret i forhold til SS og Himmlers og SS-politiapparatets indtrængen i Danmark.

Spørgsmålet om, hvorledes den dømmende myndighed i Danmark ville blive berørt af den tyske besættelse var allerede blevet taget op i planlægningen af operation Weserübung i et direktiv af 13. marts 1940 fra den øverstbefalende for operationen Nicolaus v. Falkenhorst. Direktivet blev 1. april 1940 godkendt af Hitler. Det fremgik heraf, at kun forbrydelser mod Værnemagten (og ikke civile sager) ville blive rejst ved tyske domstole. Rejsning af sådanne sager ville ske ved tyske værnemagtsdomstole på grundlag af tysk straffe- og procesret. I henhold til den tyske militære straffelov (1934) straffedes en udlænding eller en tysker, som i et af de tyske tropper besat fremmed område begik en efter Tysklands love strafbar handling mod tyske tropper, som om handlingen havde fundet sted på rigsområdet. Sådanne handlinger var eksempelvis spionage, sabotage og Zersetzung, dvs. nedbrydelse af mandstugt og disciplin i de tyske værn. Disse forbrydelser skulle som udgangspunkt straffes med døden. Ifølge den militære procesforordning af 17. august 1938 var al appel afskaffet og den enkelte rettergangschef (Gerichtsherr) fik beføjelser til at nedsætte krigsretter og til at revidere disse domme. (Det var, hvad Best senere tillagde sig selv i forbindelse med hans oprettelse af et system af politidomstole.) Bestemmelsen skulle have gyldighed fra den 9. april kl. 04,15

Sagen blev taget op i en henvendelse til Udenrigsministeriet den 17. april 1940 fra det tyske gesandtskab. Kun handlinger "der umuliggør eller tilsigter at umuliggøre formålet med besættelsen, eller som direkte er rettet mod Værnemagten, mod personer, der hører til Værnemagten, eller som er ansat i dennes tjeneste" skulle pådømmes af tyske værnemagtsdomstole (Gericht des Befehlhabers der deutschen Truppen in Dänemark). På et møde i Udenrigsministeriet samme dag fastholdt man over for den tyske gesandt, at også de nævnte handlinger skulle pådømmes af danske domstole efter dansk straffelov. Ved et såkaldt referat i sagen fra fuldmægtig dr. jur. Max Sørensen af 24. april 1940 fremgik det, at ved handlinger, som havde til formål at svække den tyske militærmagt som sådan, f. eks. spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed, ville kravet i den tyske note af 17. april 1940 om i disse tilfælde at udøve tysk militær jurisdiktion i Danmark være vanskeligt at imødegå. Ifølge reglerne i den gældende tyske Kriegsstrafverfahrungsordnung var handlinger af denne art underlagt militær krigsjurisdiktion uden hensyn til, af hvem og hvor, de var begået. Endelig fremgik det af den danske militære straffelov, at handlinger af denne art straffedes efter den militære straffelov, selv om de var begået af personer uden tilknytning til krigsmagten. Det måtte derfor indrømmes, at den beskyttelse, der kunne ydes af den danske borgerlige lovgivning ikke svarede til de krav, der med rimelighed kunne stilles af en hær på krigsfod.

Det fremhævedes dog, at danske statsborgeres retsstilling ikke burde begrænses mere end den militære situation med nødvendighed krævede. Det blev foreslået, at man fra dansk side gennemførte en særlovgivning, hvorved der blev givet tilsvarende bestemmelser til beskyttelse af den tyske hær som i den danske militære straffelov var givet til beskyttelse af den danske hær under krigsforhold. Således skulle anvendelse af tysk strafferet ikke være påkrævet.

Konklusionen var, at den principielle linje, der kunne hævdes fra dansk side syntes at måtte være, at der ikke for de tyske besættelsesmyndigheder var nogen *praktisk nødvendighed* for at unddrage danske myndigheder nogen del af deres jurisdiktion over personer, der ikke hørte til de tyske styrker.⁴³³

Det var hvad der skete. Som en modydelse for indtil videre at beholde jurisdiktionen på danske hænder, accepteredes det fra dansk side at udvide det strafbares område og at hæve strafferammerne i dansk lovgivning, hvilket rigsdagen gennemførte ved midlertidigt straffelovstillæg af 18. januar 1941 med livsvarigt fængsel som maksimum.

Renthe-Fink kunne indberette til Berlin, at ændringen var kommet til ved direkte krav fra tysk side. Allerede den 12. april 1940 var der blevet etableret enighed om et efterforskningsmæssigt samarbejde, dog således at politimæssig undersøgelse skulle ske i dansk regi (Statsadvokaten for særlige anliggender).

Tyskerne affandt sig foreløbig med en sådan ordning. Med virkning fra 1. august udstedte chefen for Værnemagts Overkommando Wilhelm Keitel 26. august 1940 en forordning, hvoraf det udtrykkelig fremgik, at afgørelsen af, hvorvidt undersøgelse og pådømmelse ved en værnemagtsdomstol var påkrævet eller kunne overlades til de danske judicielle myndigheder, blev overdraget til den øverstbefalende i Danmark. Denne retstilstand stadfæstede Keitel igen i hovedtræk ved kundgørelse af 28. januar 1943.

I mangel af formel overenskomst forblev det derfor en tysk nådesag om handlinger i strid med besættelsesmagts interesser skulle efterforskes, tildømmes og pådømmes efter dansk eller tysk ret.⁴³⁴

Den erkendelse, der her forelå, var, at dansk modstandsvirksomhed mod besættelsesmagten måtte anses for aktiviteter, der ifølge folkeretten kunne pådømmes af tyske krigsdomstole uanset om landet måtte anses som neutralt eller i krig med Tyskland.

Krigsforholdene medførte i løbet af 1942, at den tyske overkommando begyndte at operere med muligheden af en allieret invasion i Vesteuropa, herunder i Danmark. Den stigende civile modstand i de besatte lande begyndte samtidig at udgøre et problem og førte til Hitlers "Kommandobefehl" den 24. oktober 1942, at sabotage skulle straffes med døden. Angrebene på opretholdelsen af den danske jurisdiktion kom derfor i anden halvdel af 1942. Man må se Buhls såkaldte stikkertale den 4. september 1942 ikke som medløberi, men som et alvorligt forsøg på at opretholde det danske herredømme over jurisdiktionen. Da denne tale blev holdt, var det endnu dansk politi, der efterforskede sabotage, og danske domstole, der dømte tilfangetagne sabotører efter dansk ret og til afsoning i danske fængsler. Men tiden var ved at rinde ud. I Danmark fulgtes Hitlers kommandobefaling af, at den militære øverstbefalende den 26. oktober 1942 som svar på den stigende sabotageaktivitet besluttede at gøre sine rettigheder gældende i henhold til Haager Landkrigsordningen, de givne instrukser af 1. april 1940 og tysk lovgivning. Alle forbrydelser imod Værnemagten skulle for fremtidens pådømmes ved de tyske krigsretter.⁴³⁵ I slutningen af året var værnemagten gået langt ind i det politimæssige arbejde, de efterforskede sabotage, anholdt mistænkte og dømte dem ved tyske krigsretter efter tysk militær strafferet – i flere tilfælde til afsoning i tyske

fængsler. Hermed var i kraft af den stigende modstandsaktivitet en af samarbejdspolitikernes vigtigste skanser: det danske herredømme over jurisdiktionen truet.

At anvendelse af tyske krigsretter ved pådømmelse af danske statsborgere var en undtagelse, var nu vendt om og resulterede allerede den 19.11. og igen den 15.12. 1942 i domme over en række modstandsfolk med straffe fra 5-15 års fængsel og deportation til Tyskland.⁴³⁶

Selv på dette for tyskerne vigtige forhold medførte fredsbesættelsens betingelser imidlertid, at danske politikeres protester og Werner Bests mellemkomst førte til et forlig den 10.12.1942, der gav sidstnævnte et suspensivt veto i spørgsmålet om domsfuldbyrdelse – et veto som svarede til det som den militære øverstbefalende i Belgien havde skaffet sig i forbindelse med SS-politiets fremtrængen der. Forliget fik som nævnt 28. januar 1943 Keitels velsignelse i form af et *Zweiter Erlass über die Ausübung der Wehrmachtsge-richtbarkeit Dänemarks gegen Personen nichtdeutscher Staatsangehörigkeit*. Det hed i direktivets § 2, at krigsretterne var kompetente i alle sager " die 1) sich unmittelbar gegen die deutsche Wehrmacht, ihre Angehörigen oder ihr Gefolge richten oder 2) in Gebäuden, Räumen, Anlagen oder Schiffen begangen werden, die den Zwecken der deutschen Wehrmacht dienen."⁴³⁷ Dette var rettigheder for Værnemagten, som stod klart beskrevet i instruktionerne til tysk militær af 1. april 1940. Det blev fastlagt, at i alle andre tilfælde – i Bests aftale den 10.12. defineret som " mittelbaren meist mit politischen Mitteln ausgeführten oder sonstigen unbedeutenden Angriffen" – havde den rigsbefuldmægtigede afgørelsen om den videre retsforfølgelse ved dansk ret. Men afgørelsen af, hvorvidt en sag hørte hjemme det ene eller det andet sted lå hos Befehlshaber.⁴³⁸ Man fandt her frem til en mellemløsning for mindre alvorlige sager, som Max Sørensen allerede havde peget på den 24. april 1940.

Det der er bemærkelsesværdigt her var ikke, at den tyske Værnemagt i lys af den stigende modstand gik over til at håndhæve de fuldmagter, som den havde i henhold til de givne instruktioner i marts-april 1940, og som også var forudset i den tyske Kriegsstrafverordnungsrecht fra 1938. Det ejendommelige er, at man overhovedet indlod sig i forhandlinger om dette spørgsmål

Befolkningen var ikke informeret om de opstillede forudsætninger fra tysk side for fredsbesættelsen og jurisdiktionsaftalerne i 1940 og opfattede derfor domstolenes integritet som en rettighed, mens der i virkeligheden fra Værnemagts side var tale om en gestus til de specielle forhold i Danmark, så længe der var fredelige forhold. Justeringerne i 1942 til den ændrede situation kom derfor i danske øjne til at stå som både overgreb og løftebrud. Der kom resolutioner og protester, der kritiserede regeringens "flagrante krænkelse af retsbegreberne" og "bevidste vildførelse af offentligheden" (Fra Danske Kvinders Nationalråd, 364 læger, 2000 studenter, Journalistforbundet, landets bisper og fra højskolelærere landet over - og endog fra Politimesterforeningen).⁴³⁹

Både statsministeren og justitsministeren var under stærkt pres, men måtte i efteråret 1942 godtage den tyske argumentation. P. Munch måtte under generaldebatten i Samarbejdsudvalget den 2. december 1942 gå ind med sin støtte og erklære, at det ikke havde noget formål at påbegynde en diskussion, som ville gøre dansk retspleje enerådende.

Justitsministeren havde forinden søgt sagen undersøgt i Justitsministeriet. Den 21.9. 1942 var Justitsministeriets resposum med tilslutning fra højesteretspræsidenten og Udenrigsministeriets folkeretsekspert Max Sørensen, at det nok var mest i overensstemmelse med ånden i 9. april-løfterne, at straffesagerne forblev på danske hænder, *forudsat at der herved kunne ydes Værnemagten tilstrækkelig beskyttelse, men at krigsretten i den tyske militære straffelov, der ikke afveg væsentlig fra den danske, havde*

hjemmel til at pådømme sagerne; at dette hverken stred mod folkeretten eller mod sædvane, og at der ikke forelå nogen aftale om, at pådømmelsen skulle overlades til de danske domstole; ja, at tyskerne formentlig med nogen ret kunne hævde, at opklaringsarbejdet og den militære nødvendighed i særlige tilfælde bød, at sagerne blev undersøgt og pådømt af dem. Det samme hævdede Justitsministeriet gjaldt også retten til at føre fangerne til Tyskland.⁴⁴⁰

På den anden side stod statsadvokat Hoff's redegørelse fra den 1.12.1942, der fremstod som den praktiske politimands indlæg med ringe interesse for folkeretten, der minutiøst gennemgik mærkesager siden juni 1942 og karakteriserede situationen som uholdbar og grundlovsstridig og et slag mod retsbevidstheden.

Justitsministeren erklærede den 12.1. 1943, at man ikke kunne afdisputere tyskerne, at de efter folkeretten tog de alvorligere sager, og at man ikke kunne sikre, at dansk retspleje altid blev anvendt, men at store resultater allerede var opnået gennem øget forhandling. I virkeligheden blev det denne uklare vej, der blev valgt. Tyskerne angreb ikke den almindelige retsorden, men ønskede kun sikkerhed for deres tropper, og man måtte erkende dette behov og leve med det, som Scavenius erklærede den 2.12. 1942. Scavenius opkastede samtidig tanken om at indføre dødsstraf for at få jurisdiktionen tilbage, og justitsministeren havde allerede i oktober været inde på at overlade sabotagesagerne til Værnemagten. Buhl var på samme linje.⁴⁴¹

I løbet af januar 1943 måtte politikerne erkende, at der ingen vej var uden om for i praksis at måtte godkende *dansk retsplejes sekundære kompetence* i disse sager. Forhandlingerne med tyskerne viste, at krigsretterne var kommet for at blive.

Nødvendigheden af at erkende, hvorledes forholdene var, fremhævedes af højesteretspræsident Troels G. Jørgensen den 18.1. 1943, hvor han understregede "betydningen af at få bindende fastslået, at det nuværende ministeriums medlemmer erkender, at hverken folkeretlige principper eller meddelte tilsagn giver støtte for en fordring over for Værnemagten om, at den skal overlade til de danske myndigheder – politi og domstole – at værne sig mod forulempelser fra befolkningens side. Fremgangsmåden som den hidtil havde været, havde beroet på en af hensigtsmæssighedshensyn bestemt imødekommenhed fra tysk side. Den eneste tilfredsstillende form for denne konstatering ville være en udtalelse til statsrådsprotokollen."

Højesteretspræsidenten ville ikke sige, at der kunne komme en rigsretstiltale, men en "moralsk" anklage senere måtte man være forberedt på og derfor ruste sig imod. Den ville formentlig først og fremmest udpege justitsministeren som syndebuk, men da anklagen "vil være temmelig ureflekteret" ville den blive vendt mod retsmaskineriet, politi og fængselsmyndigheder overhovedet og i sidste række vel også domstolene. Højesteretspræsidenten tilrådede justitsministeren "uførtøvet" at få en tilføjelse til statsrådsprotokollen, der fastslog at samarbejdsregeringen stod enig om dansk retsplejes sekundære kompetence under de ekstraordinære forhold. Justitsministeren fik den 5. januar regeringens tilslutning til "bedst muligt at hævde de danske retsmyndigheders stilling og søge undgået en skærpelse af retstilstanden" – en udtalelse, der implicit betød godtagelsen af den tyske jurisdiktion.⁴⁴² Efter nødtvungen godkendelse i nimanndsudvalget skete den endelige konfirmation i form af et diktum af 27.1. 1943 til protokollen, hvis hovedstykke og konklusion var identisk med essensen af Justitsministeriets notat af 21.9. 1942. Det drejede sig dog om en aldrig formaliseret tilstand, og de danske myndigheder opretholdt suverænitetssynspunktet, således som det fortsat blev udtrykt i officielle skrivelser og gennem de obligate protester ved overførslerne til tysk arrest. At

krigsretterne var kommet for at blive stod dog endeligt at læse sort på hvidt i Justitsministeriets svar den 6.3. 1943 til Politimesterforeningens klage fra december 1942.⁴⁴³

Der forelå - i overensstemmelse med Haager landkrigsordningens bestemmelser - en stiltiende accept af dansk retsplejes sekundære kompetence i forbrydelsessager vendt mod det tyske militær.

Før november 1942 var der faldet tre krigsretsdomme mod danske, men fra november frem til august 1943 faldt der 41, og i alt 35 personer blev dømt, heraf de tre til døden, mens 5 blev frikendt.⁴⁴⁴

Antallet af danske i tysk fængsel faldt fra 41 i december 1942 til et lavpunkt på 8 i juni 1943. Af 41 domme fra midten af december 1942 til slut august 1943 vedrørte de 40 sabotage eller spionage mod Værnemagten. Befehlshaber overholdt således aftalen fra december 1942. Afspændingen bragte midlertidigt antallet af danske i tyske fængsler ned på et minimum nemlig 4 i midten af august 1943. Opfattelsen blandt politikerne var, at retshåndhævelsen ved den pragmatiske fremgangsmåde stort set var blevet bevaret på danske hænder frem til 29. august 1943.⁴⁴⁵

Kongehuset

Hitler nærede en udtalt modvilje mod kongehuset. Kongens rolle som nationalt symbol under besættelsen var iøjnefaldende og demonstrativ fra befolkningens side. Kongen stod som forfatningsmæssigt symbol i vejen for tyske dispositioner. Han havde afvist at medvirke ved Renthe-Finks forsøg på at fjerne regeringen Stauning ved nytårskrisen 1940/41. Hans afgang eller fjernelse ville indadtil være et problem og ville blive bemærket i udlandet først og fremmest i Norden.

Bests strategi og politik fik først udtryk i hans bestræbelser på at normalisere det tyske riges forbindelse til kongehuset. Bests forsøg på at udnytte kongehusets popularitet i befolkningen til politiske formål fremgår af hans systematiske arbejde på at få normaliseret forbindelsen til kongehuset. Den store hindring her var Hitlers holdning og instruktion på dette felt. Det lykkedes Best ved årsskiftet 1942/43 at gøre et første fremstød for at fremme sin strategi hos Auswärtiges Amt, idet han meddelte, at han havde kunnet billige kongens nytårstale til befolkningen uden begrænsninger. Han tegnede bl.a. hermed et billede af en konge, der var blevet omvendt, og af hvem man kunne forvente, at han havde forstået tidens tegn.

I sine bestræbelser rettede han en skrivelse direkte til Ribbentrop, hvori han fremstillede sagsforholdet som om kongen og kronprinsen gennem statsminister Scavenius havde henvendt sig til ham med et ønske om at træde i direkte samarbejde med den rigsbefuldmægtigede. Best indstillede, at man sagde ja til en sådan tilnærmelse. Blandt mange andre grunde hertil føjede han, at skulle der opstå folkeretlige uoverensstemmelser med danskerne, så ville alle danske påberåbelser af aftalerne af 9. april kunne tilbagevises med den begrundelse, "at der under medvirken af alle statslige faktorer i Danmark siden var videreudviklet et nyt politisk og folkeretligt forhold mellem Danmark og riget."

Skrivelsen til rigsudenrigsministeren gav resultat. Den 28. januar 1943 havde den Rigsbefuldmægtigede Ribbentrops godkendelse i hånden. Ethvert indtryk af en officiel akkreditering måtte dog undgås på grund af Hitlers holdning, og Best skulle indberette om, hvorledes en sådan forbindelse skulle virkeliggøres. Det fremgik, at Best sammen med Scavenius ville aflægge et besøg på Amalienborg, hvilket også senere skete, hvor han ville give afkald på enhver akkreditering. Disse besøg skulle gentages med mellemrum og ville ikke ske samtidig med de andre diplomaters. Den 1. februar 1943 kunne Best da optage sin første kontakt med det danske kongehus. Den 12. april 1943

forsøgte han at få etableret tilladelse til en lykønskning til Hitler på hans fødselsdag fra den danske konge. Men en akkreditering ad denne vej kunne på ingen måde sættes igennem i Berlin. Derved ville man have givet danskerne en tilståelse af landets suverænitet og selvstændighed som stat, som slet ikke var i overensstemmelse med Hitlers politik nemlig den med tiden at ville bringe Danmark ind under den tyske centralforvaltning. Heri må forklaringen søges på Hitlers vedvarende afvisning af anerkendelse af det danske kongehus som fungerende statsretlig faktor – en opfattelse, der var den modsatte af den af Best fremsatte argumentation. Den Rigsbe-fuldmægtigede udlagde det offentlige brev, hvormed kongen bekendtgjorde sin genoptagelse af regeringsforretningerne efter sit fald som et resultat af den indledte politik. Heri advarede kongen mod den voksende sabotage i landet.⁴⁴⁶

Dermed var også kongen indbygget i det system, som skulle sikre tyskerne ro og orden i Danmark.

Rigsdagsvalget 23. marts 1943

Afholdelsen af folketingsvalget den 23. marts 1943 ville have været aldeles utænkeligt uden Danmarks særlige status som fredsbesat land. Bests politik og hans evne til at manøvrere ses i hans succesrige arbejde på at få afholdt valget.

Den 25. januar 1943 meddelte Scavenius til Best, at rigsdagens valgperiode udløb den 3. april 1943, og at der ifølge forfatningen skulle afholdes valg. Best stod fra starten på det standpunkt, at valget – dog under visse betingelser – burde afholdes. I sin indstilling til Auswärtiges Amt anførte han tre grunde dertil:

- *det retlige standpunkt*, nemlig at i tilfælde af afvisning ville der ikke være nogle danske lovgivere og at alle herefter udstedte love og forordningers gyldighed herefter kunne afvises af de danske domstole, selv når de blev udsendt af en fortsat arbejdende regering og rigsdag. At fremkalde en sådan tilstand var ikke en tysk interesse, da alle love var under tysk kontrol og mange udstedt efter tysk ønske.
- *det indenrigspolitiske aspekt*. Valget ville blive set som et resultat for regeringen Scavenius. Valget ville blive vundet af de samarbejdende partier i samlingsregeringen og som en folkeafstemning for det nu eksisterende regime, hvilket var i tysk interesse.
- *den udenrigspolitiske fordel*. For det tredje understregede han den udenrigspolitiske fordel ved en dokumentation af, at der under tysk besættelse kunne gennemføres et normalt rigsdagsvalg.

Betingelserne over for regeringen var, at valgkampen skulle være kortvarig, man skulle give afkald på offentlig valgagitation, og Tysklandsarbejderne skulle kunne stemme med. Der blev grebet ind over for forsøg på agitation om, at valgets udfald ikke kunne anses for en støtte til Scavenius. Over for modstand fra Berlin sikrede Best sig Fritz Clausens støtte til, at valget burde udskrives.

Forslaget mødte nemlig betydelig modstand i det tyske udenrigsministerium fortrinsvis fra statssekretær Weiszäcker med hvem Best udvekslede et omfattende arsenal af argumenter. Man kunne naturligvis gennemtvinge et systemskifte, men – og her spillede han trumfkortet ud – dette ville være i strid med den ham givne førerordre ved hans tiltræden, at legaliteten i Danmark indtil videre skulle opretholdes. Og, hævdede han, der var i virkeligheden ingen risiko ved dette valg. Vælgerne

ville stemme for deres folkestyre. Regeringen ville blive siddende. Best forudsagde med stor præcision valgets resultat og samarbejdspartiernes styrke. Nazisternes stemmetal vurderede han til omkring 50.000. Resultatet blev 43.000 stemmer. Enden på sagen blev, at spørgsmålet skulle forelægges udenrigsministeren og føreren selv til afgørelse. Den 1. marts 1943 havde Best det tyske udenrigsministeriums godkendelse af valgets afholdelse i hænde.⁴⁴⁷

Regimet Scavenius – Best november 1942- 29. august 1943

Bests årsberetning om hans resultater i det første halvår.

Den 5. maj 1943 kunne Best skrive en meget veltilfreds årsberetning til Auswärtiges Amt, der dels giver os et nærmere indblik i hans interne overvejelser og det billede af forholdene i Danmark, som han ønskede at bibringe Berlin, og som ikke ganske svarede til realiteterne.

Den opgave, der var blevet pålagt ham ved mødet i førerhovedkvarteret den 27. oktober 1942, mente han at have udført med succes og hans beretning blev fremsendt som en sejrbulletin om forløbet.

Det havde været hans opgave

- b. at danne en regering
 - 1. der var legal
 - 2. fjælig og
 - 3. uden virkelig støtte i den danske befolkning.
- c. at sikre opretholdelsen af de danske leverancer til Riget.
- d. at opretholde orden i landet uden indsættelse af forøgede tyske kræfter
- e. at forberede muligheden for på et givet tidspunkt at regulere Danmarks forhold til Riget gennem traktater med en legal dansk regering.

Videre havde rigsudenrigsministeren pålagt ham at foranledige, at den hidtidige udenrigsminister Erik Scavenius overtog ledelsen af den regering, der skulle dannes.

Disse ordrer mente den Rigsbefuldmægtigede til punkt og prikke at have udført.

Han havde den 5. november 1942 samme dag som han ankom fordret, at statsminister Wilhelm Buhl og hans regering gik af.

- a. Den nydannede regering Scavenius var ikke blot legal, men havde ved dens samarbejde med alle de forfatningsmæssige og politiske faktorer – statsover-hovedet, rigsdagen og de store politiske partier - også inddraget disse i ansvaret for den førte politik.
- b. Regeringen havde bestandig i samarbejdet med den rigsbefuldmægtigede vist sig loyal og fjælig i den overbevisning, at kun denne politik var "realistisk" og i Danmarks interesse. Udenrigspolitik, lovgivning, forvaltning og erhverv blev omfattende og omhyggeligt kontrolleret af den Rigsbefuldmægtigedes embeds-mænd.

- c. Regeringen havde ingen rigtig politisk støtte i befolkningen, men blev derimod stemningsmæssigt afvist, fordi den var "oktrojeret" af tyskerne, og fordi statsminister Scavenius som tyskerven, "udemokratisk", "kynisk" og "junkeragtig" var forhadet i vide kredse. Ikke desto mindre adlød befolkningen, fordi regeringen regerede på grundlag af gældende lov.

Werner Best refererede endvidere den våbenkrise, der var opstået ved general von Hannekens krav den 20. november 1942 om, at den danske hær skulle udlevere alle våben og al ammunition m.v., der ikke skulle bruges til uddannelsesformål. Kravet kunne ifølge Best have kostet regeringen livet på grund af modstand i Rigsdagen. Ved den Rigsbefuldmægtiges mellemkomst var der (lykkeligvis forstås) opnået en aftale om mængderne. Til aftalen var der blevet knyttet bestemmelser om indstilling af den danske hærs mobiliseringsøvelser og om tilladelse til orlov for officerer og soldater, der indtrådte i den tyske Værnemagts tjeneste.

Indberetningen nævnte kort, at Best den 31.1. 1943 havde fået ordre til at genoptage den afbrudte forbindelse med kongehuset, dog ikke akkrediteret som gesandt, men i hans egenskab af tysk Rigsbefuldmægtiget i Danmark.

Et andet vigtigt forhold som Best omtalte var afholdelsen af rigsdagsvalget den 23. 3. 1943. Afholdelsen af valget var ifølge Best ønskelig fra et tysk synspunkt af følgende grunde:

- a. Der var hermed igen for fire år en legal rigsdag som lovgiver med den samme sammensætning som den tidligere rigsdag, der som dens første beslutninger allerede havde vist, var ligeså føjelig over for tyske ønsker som den forrige.

- b. Selv om også vælgerne i første række havde villet stemme for deres "Folkestyre", som Best skrev, så havde de dog samtidig fornyet samarbejdspartiernes og samarbejds-regeringens fuldmagter. (Best tilføjede i parentes, at statsminister Scavenius dagen efter valget skulle have ytret: "Nu frygter partierne i de næste fire år ikke deres vælgere, nu kan der regeres igen".)

I kraft af befolkningens frie udøvelse af dens valgret, var der opstået en roligere stemning, som lettede regeringens opfyldelse af dens opgaver.

Om den tyske folkegruppe i Nordslesvig hed det, at den ikke ønskede at deltage i valget og i stedet havde fået et kontor, der varetog dens interesser over for den danske regering. Gruppen havde ikke bare 1800 frivillige i den tyske Værnemagt, men også ikke-værnepligtige blev, som andre folketyske uddannet som "Tidsfrivillige" med henblik på at kunne assistere den tyske Værnemagt i tilfælde af behov for forsvar mod fjendtlige angreb.

Om DNSAP hed det kort, at de ikke havde kunnet øge deres tilhængerskare ud over deres antal i 1939.⁴⁴⁸

Civilt eller militært styre i Danmark?

Tyske krigsretter 1942-43

Et vigtigt spørgsmål for forholdene i Danmark var udfaldet af den stående magtkamp mellem den øverstbefalende for de tyske tropper general Hermann v. Hanneken og den rigsbefuldmægtigede. Der udspillede sig her en magtkamp mellem det Auswärtiges Amt subsidiært Himmlers Sicherheitsdienst og Sicherheitspolizei på den ene side og Værnemagten på den anden om herredømmet i Danmark.

Von Hanneken forbeholdt sig beføjelser til at erklære undtagelsestilstand og at sætte gidsler og modstandsfolk for tyske krigsretter og retten til at deportere dem til Tyskland. Da von Hanneken den 27. september 1942 blev udnævnt havde han utvivlsomt forestillet sig selv som leder af et militærstyre som det belgiske eller franske. De instruktioner, som von Hanneken og Best modtog ved deres tiltræden, var indbyrdes modstridende. Von Hannekens instruktioner var givet ham, da Hitler endnu rasede over telegramkrisen. Danmark skulle gøres til en tysk provins, kongemagten skulle ignoreres, tilsagnet fra 9. april 1940 var annulleret, og Danmark skulle behandles med hård hånd som et fjendeland. Dette passede ind i von Hannekens temperament. Det skulle dog vise sig, at han med sin hang til voldsomme og uoverlagte handlinger kom til kort over for Bests velgennemtænkte politiske strategi, der hvilede på de ham givne instruktioner om, at tilstanden fra 9. april 1940 indtil videre skulle opretholdes.⁴⁴⁹ Det lykkede von Hanneken at foretage en række henvendelser til danske myndigheder med indblanding i indre danske anliggender, som var klare overskridelser af hans kompetence, og som Best kunne påvise var hovedløse. Mest alvorlig var hans bestandige krav om, at det danske militær skulle opløses, hvilket Best absolut modsatte sig som en alvorlig krænkelse af den danske suverænitet.⁴⁵⁰ Der opstod en veritabel våbenkrise, da han den 20.11. 1942 over for den danske statsminister gjorde krav på, at al udrustning og alle våben, som ikke blev brugt til uddannelse, skulle udleveres til den tyske hær. Best fik gennemført en aftale om et modforslag med tilbud om, at dele af materiellet udleveredes mod, at det senere ville blive tilbageleveret.⁴⁵¹ Hanneken var fra årsskiftet 1942/43 med de tyske nederlag ved Stalingrad og i Nordafrika - med god grund - bestandig mere mistænksom over for, hvilken rolle den danske hær ville spille ved en evt. engelsk invasion. Den officielle afvisning af at deltage med danske troppeenheder i Ruslandsfelttoget havde været ledsaget af danske officerers og soldaters manglende interesse for optagelse i SS-Frikorps "Danmark" og deltagelse i den tyske kamp mod Bolschevismen. Uoverensstemmelserne førte til indblanding fra Berlin og undersøgelser på stedet fra OKW. Herved lod OKW sig overbevise af Best, hvorefter von Hanneken blev sat på plads af OKW, og Bests overhøjhed som rigsbefuldmægtiget blev slået fast i Berlin. OKW og Auswärtiges Amt mente dog, at de danske militære myndigheder på grund af klage over foretagne mobiliseringsøvelser burde have en advarsel, og at den danske regering burde give garantier over for den tyske mistro. I et telegram af 19. februar 1943 opridsede Best så indholdet af en sådan garanti. Der skulle f. eks. tilstås orlov til danske officerer ved tjeneste i den tyske Værnemagt. Denne advarsel skulle understreges af trusler om opløsning af den danske hær. Det skete gennem Scavenius og kronprinsen over for hvem de sammenkaldte generaler for hæren gav den højtidelige forsikring at ville følge kongens og regeringens anvisninger. Den orlov, der blev givet til officerer, som ville gøre tjeneste i den tyske armé synes ikke blot at være blevet påtvunget den danske regering, men som forløbet foreligger, også at være etableret uden at Best havde ønsket at tage initiativ dertil.⁴⁵²

Den 29. august 1943

Realiteten var imidlertid, at den voksende sabotageaktivitet, strejkerne og demonstrationerne i løbet af 1943 trods Bests bestræbelser var i færd med at sprænge hans og Scavenius' politik i stumper og stykker.

Best frygtede indsættelse af et militærstyre og videreførte presset til den danske regering og de danske fagforeninger, som han besvor at advare mod politiske strejker, hvilket også skete. Og i et 16 timers møde lykkedes det Scavenius at bevæge alle regeringspartier til at udstede en fælles regeringserklæring med advarsler til befolkningen om følgerne af den opståede uro. Best gik så vidt, at han den 18. august 1943 gennem Duckwitz fik arrangeret et møde med Wilhelm Buhl, Alsing

Andersen, Hans Hedtoft-Hansen og H.C. Hansen, der blev oplyst om presset fra Berlin, og at de måtte bruge deres politiske indflydelse. Men også de danske Socialdemokrater havde mistet deres indflydelse på befolkningen.

I anledning af tilspidsningen af situationen enedes den Rigsbefuldmægtigede og den befalingshavende for de tyske tropper den 18. august om "Forberedelse af særlige foranstaltninger til sikring af rigsinteresserne og den tyske besættelse i Danmark". For det forudseelige tilfælde, at den danske regering ikke formåede at udfylde den dem dikterede rolle, dvs. anvende lov af 11. november 1942 til at erklære undtagelsestilstand, ville begge anvende de samme midler, som var taget i anvendelse af okkupationsregimet i Norge. Best ville som en rigskommissær erklære den "civile" undtagelsestilstand og v. Hanneken ville under påkaldelse af Haager Landkrigsordningen, altså under forudsætning af krigstilstand, erklære den militære undtagelsestilstand.⁴⁵³

Best sendte politibattalionen Cholm til Odense den 19. august 1943 i et forsøg på at forhindre, at auguststrejkerne, der spredte sig som en steppebrand, skulle udvikle sig til en generalstrejke.

Den 20. august indberettede Best om tysk pågribelse af en nordjysk modstandsgruppe, som ville blive bragt for en tysk krigsret, og som kunne forventes at føre til fuldbyrdede henrettelser. Dette ville være de første henrettelser under besættelsen og kunne ifølge Best udløse politiske virkninger, hvis art og omfang ikke var til at forudse.⁴⁵⁴

Mens OKW omgående havde erklæret sin indforståelse med den af Best og v. Hanneken tilvejebragte ordning, så reagerede Auswärtiges Amt med at kalde Best til førerhovedkvarteret den 24. august 1943, hvor udenrigsministeren udstyrede ham med et ultimatum, som efter tilbagekomsten skulle forelægges den danske ministerpræsident. En fotograf, der havde været ved Vestvolden for at fotografere havde rapporteret til Hitler om strejkerne. Da der den 24. august 1943 var fornyede strejker, demonstrationer og sabotager i København, Frederikshavn, Aalborg, Vejle, Odense, Svendborg, Korsør og Kolding anmodede også OKW den øverstbefalende for de tyske tropper om en indstilling om indførelse af militær undtagelsestilstand.⁴⁵⁵

V. Hanneken greb nu initiativet. Den 25. august leverede han den forlangte indstilling til OKW om indførelse af undtagelsestilstand, forbud mod forsamlingsfriheden og strejker, indførelse af standretter, afvæbning af den danske armé, arrestation af førende personligheder m.v. Under indtryk af begivenhederne udsendte det officielle Danmark forud for den 29. august advarende opråb til befolkningen om ro og orden, de danske fagforeninger den 25. august, fulgt den næste dag (modstræbende) af arbejdsgiverne og erhvervsorganisationerne. Samme dag lovede Scavenius at sætte alle statens til rådighed stående magtmidler ind for at skaffe ro og orden, idet han anmodede om, at opgaven blev overladt til det danske politi.

Best forsøgte selv under de for ham kritiske forhold i hovedsagen at kæmpe for sin politik, idet han stædigt fastholdt, at landet som helhed var roligt, og at der kun var tale om, at der i nogle byer var tale om mærkbare strejker og ikke om en sammenhængende bevægelse, men kun om en række enkelttilfælde.⁴⁵⁶

Men hans indberetninger kunne ikke længere slå igennem. Hitler afviste at se den danske rigsbefuldmægtigede i sit hovedkvarter i Ulveskansen og fulgte militærets ønsker om dekretning af undtagelsestilstand herunder indførelse af dødsstraf for sabotage.⁴⁵⁷

Undtagelsestilstanden blev iværksat den 29. august 1943, og regeringen ophørte med at fungere.

Del IV Undtagelsestilstanden

Kampen om et civilt eller militært styre

Med Hitlers ordre nr. 40 var i 1942 behovet for det militære beredskab i Danmark skærpet og kompetencefordelingen til fordel for Den befalingshavende for de tyske tropper i Danmark blevet øget. Dette bidrog til magtkampen mellem de tyske civile og militære myndigheder i Danmark.

I Danmark havde stridskræfterne formelt ikke kapitulert, og v. Hanneken frygtede, at de i tilfælde af en invasion ville kunne falde hans tropper i ryggen. Han havde allerede under septemberkrisen forlangt, at dansk militær skulle rømme Jylland og forlangt deres våben og udrustning udleveret. I slutningen af januar 1943 forlangte han ydermere opløsning af den danske hær og overtagelse af samtlige dens våben, ammunition, udrustning og beklædning.⁴⁵⁸ Dette blev under indflydelse af Bests argumentation om det politisk uheldige heri afvist. I lyset af faren for en opkommende modstand, erklærede OKW sig dog indforstået med, at v. Hanneken kunne træffe alle forberedelser til "en pludselig afvæbning af den danske arme".⁴⁵⁹ Dertil hørte også "forberedelse af særlige foranstaltninger til sikring af rigsinteresser og den tyske besættelse af Danmark". For det tilfælde, at den danske regering ikke formåede korrekt at udfylde den dem dikterede rolle og ikke anvendte den ifølge bemyndigelsesloven af 11. november 1942 givne bemyndigelse til at udstede undtagelsestilstand, så skulle Best - ligesom en rigskommissær - kunne udstede den civile undtagelsestilstand og v. Hanneken skulle - som værnemagtsøverstbefalende - kunne udstede den "militære" undtagelsestilstand - under påkaldelse af Haager Landkrigsordningen dvs. de jure under forudsætning af krigstilstand mellem Tyskland og Danmark.⁴⁶⁰

Dette kompromis mellem Best og von Hanneken blev således godkendt af OKW, mens man tøvede i Auswärtiges Amt. Da meddelelser om strejkebevægelserne i danske byer i august 1943 nåede hovedkvarteret blev Best den 24. august 1943 beordret til Berlin og måtte vende hjem til København med et ultimatum om, at regeringen straks skulle erklære undtagelsestilstand over hele landet og indføre dødsstraf for modstands-aktioner, hvilket blev afvist, og fulgtes af, at regeringen - ikke gik af - men ophørte med at fungere.⁴⁶¹

Modstandsbevægelsens stigende aktivitet, strejkerne og augustoprørets folkelige demonstrationer bragte således fredsbesættelsen om ikke til et fuldstændig og varigt forlis -, så dog til afgørende ændringer i dens former. Med truslerne mod militæret trådte den situation i kraft, som var forudset i instruktionerne til det tyske militær den 1. april 1940, og som var i overensstemmelse med Haager Landkrigsordningens bestemmelser, nemlig at besættelsesmagten i tilfælde af oprør og uroligheder havde ret til fuldt ud at overtage styret i det besatte område. Det var efter militærets opfattelse helt efter bogen og i overensstemmelse med folkeretten, tysk krigsret og Hitlers instruktioner af 1. april 1940 m.v., når general v. Hanneken under augustoprøret proklamerede undtagelsestilstand med henvisning til disse bestemmelser og henviste til deres overensstemmelse med landkrigsordningens paragraffer.⁴⁶² Med den militære undtagelsestilstand havde generalen også "ophævet" den danske regerings "beføjelser" og dermed sat rigsdag og statsoverhovedet ud af funktion.⁴⁶³ De jure havde v. Hanneken efter egen opfattelse ikke ændret okkupationsforholdene. Rigsdagen og kongen bestod fortsat officielt. De var blot blevet stillet skakmat. Man skulle bare stiltiende lade denne tilstand fortsætte, fordi den indebar alle muligheder.⁴⁶⁴

Der har af forskerne - som af samtidens politikere - været anlagt den bedømmelse, at landkrigsordningen ikke havde gyldighed på dansk område, fordi der formelt ikke forelå nogen krigstilstand eller nogen krigserklæring. Danmark hævdede at være neutralt.⁴⁶⁵ Ingen kan imidlertid benægte, at Danmark var et besat territorium, hvis skæbne ikke var endelig afgjort, og som derfor i henhold til landkrigsordningens bestemmelser kunne gøre krav på - og fik - fredsbesættelsens rettigheder, men som samtidig var underkastet dens betingelser nemlig, at der ikke måtte gøres militær modstand. Fredsbesættelsen var et tilbud fra tysk side over for den danske klientstat, der i et og alt havde lagt sig fladt ned for tyske krav siden den tysk-engelske flådetraktat i 1935. Juristeriet omkring neutralitetsfiktionen brugtes forståeligt nok af samtidens politikere som et forsøg på en skrøbelig retlig beskyttelse over for overmagten og omverdenen.

Der henvises til Bests opfattelse af forholdet. Best havde i januar 1943, da han ønskede at imødegå v. Hannekens krav om en opløsning af den danske hær advaret om, at landkrigsordningen ikke havde gyldighed for Danmark, og at den danske forvaltning derfor ikke havde nogen pligt til at fungere videre. "Sandsynligvis måtte talrige forvaltningsfunktioner i landet umiddelbart overtages af tyske forvaltningsorganer. Thi om de danske melleminstanser og lokale myndigheder efter den danske regerings bortfald fortsat ville varetage deres tjenstlige gøremål lader sig ikke forudse. Nogen retlig forpligtelse hertil består ikke, da Haager Landkrigsordningen ikke gælder for forholdet mellem den tyske besættelsesmagt og den danske befolkning."⁴⁶⁶ Best havde sans for juridiske finesser og var til enhver tid i stand til at bruge dem til egne formål. Hvilken juridisk knivsæg, man bevægede sig på, illustreres af, at han den 31. august samme år over for Svenningsen påpegede, at i tilfælde af et styre under en tysk civil forvaltningschef ville danske tjenestemænd i henhold til Haager Landkrigsreglementet være forpligtede til at fortsætte deres arbejde under tyske ordrer. Best henviste til, at tjenestemændene i Belgien og Holland fortsat fungerede.⁴⁶⁷

Rationalet må altså være det, at såfremt den danske regering gik af, var der indtrådt en krigstilstand mellem de to lande. Bests ønske om ikke offentligt at give udtryk for de faktisk ændrede tilstande må skyldes hans ønske om at opretholde neutralitetsfiktionen og ro og orden ved at lade som om fredsbesættelsen var opretholdt. Og hans danske modparters ønske om det samme - skønt af andre grunde - kunne være med til at begrunde den ordning, der blev truffet: at regeringen ikke var gået af, men blot var ophørt med at fungere, fordi dens fratræden manglede kongens underskrift. Afgørende i hele sammenhængen var dog på tværs af al juristeri den realitet, at Hitler havde fastsat, at behandlingen af Danmark skulle ske efter Landkrigsreglementets principper, hvilket også skete.

Bests aktier stod efter augusturolighederne lavt. Han tilbød at gå af, men blev beordret til at blive på sin post, hvilket svarede til Ribbentrops ønsker. For Ribbentrop var bevarelsen af Auswärtiges Amts fortsatte tilstedeværelse i Danmark af afgørende betydning.⁴⁶⁸

General von Hanneken sigtede mod oprettelse af et militært styre. Opadtil gav han udtryk for den opfattelse, at den militære undtagelsestilstand skulle opretholdes, og at landet skulle underlægges et militærstyre - en opfattelse, som deltes af Værnemagtens førerstab. Undtagelsestilstanden var ikke blevet gjort tidsbegrænset, det danske militær blev angrebet og interneret uden mulighed for frivillig overgivelse. Regeringen pålagdes at demissionere og før fratræden at beordre, at administrationen fungerede videre. V. Hanneken forestillede sig ganske enkelt, som han forklarede direktør Svenningsen, at kongen og rigsdagen skulle suspenderes, at generalen skulle udstede lovene, og at departementscheferne skulle sørge for deres gennemførelse. Han fandt, at det også ville være i dansk interesse, at militæret overtog ansvaret. At dette under omstændighederne ikke var helt så grotesk,

som det umiddelbart lyder, fremgår af det forhold, at militærstyre som det en tid lang eksisterede i Belgien og Frankrig, trods alt foregik efter visse love og regler og var langt at foretrække for det mulige alternativ det fuldstændig lovløse, nazistiske kommissærstyre.

Det danske militær afvæbnedes, og dette ledsagedes af internering af de danske soldater i interneringslejre, hvorfra de som et propagandaforemstød bebudedes frigivet samtidig med jødeaktionen.⁴⁶⁹

Trusler om deportation af soldater og officerer overvejedes først af v. Hanneken og derpå af Best som pressionsmiddel mod befolkningen og sabotørerne. I førerhoved-kvarteret fremlagde Himmler en plan om, at 4000 rekrutter skulle overføres til Tyskland og interneres der med henblik på at vinde dem for Waffen SS. Det var mere von Hannekens hårdnakkede modstand end Werner Bests forestillinger, der forhindrede denne plan i at blive ført ud i livet.⁴⁷⁰

Den 22. august 1943, dvs. allerede før krisen var spidset til, havde Best indset, hvor forholdene bar hen og skrevet til Auswärtiges Amt - med kopi til Himmler - at han ville fortsætte besættelsesstyret med en partipolitisk og parlamentarisk ikke bundet "dansk civilforvaltning", som var "styret og under opsyn af" ham selv (gelenkt und beabsichtigt").⁴⁷¹ Han sigtede hermed tilsyneladende mod en rigskommissærordning.

Best arbejdede fra starten efter undtagelsestilstanden på at genvinde magten. Da han blev klar over, at undtagelsestilstanden kunne føre til, at militæret varigt overtog magten, havde han den 30. august vendt sig foruden til Auswärtiges Amt også til SS og Himmler om støtte. Han lagde hele skylden for, hvad der var sket på v. Hanneken. Nu var der sket det, som v. Hanneken fra begyndelsen havde arbejdet på. Hans politik var dels systematisk at søge at formindske generalens magtposition dels at forsøge at styrke sine egne magtmidler i en alliance med den tyske sikkerhedstjeneste.

Hans indberetninger om forholdene var et systematisk sortmaleri. Allerede om aftenen den 28. august dvs. før undtagelsestilstandens indførelse kunne han til sin tilfredshed melde til Berlin, at uroen var stilnet af. Der var kun få sabotagetilfælde og strejker, og alle værfter arbejdede igen.⁴⁷² Da v. Hanneken indberettede det samme, spurgte Hitler rigsudenrigsministeren, hvorfor dog dette teater omkring Danmark var blevet iværksat, men afviste ministerens forsøg på at få afblæst det fremlagte ultimatum.⁴⁷³

Best kunne i sin kamp mod militæret påvise, at v. Hanneken gik ind i politiske opgaver omkring regeringsforholdene ved at afskedige regeringen og overtage den eksekutive magt, som lå uden for generalens kompetence, og at v. Hanneken havde måttet indrømme, at han ikke havde forsøgt at få det danske militær til at lade sig afvæbne frivilligt. Med sine handlinger, argumenterede Best, havde v. Hanneken tvangsmæssigt sat regeringen, rigsdagen og kongen ud af funktion, og okkupationen havde hermed fået en ny karakter.

Best opererede allerede den 30. august over for Himmler med muligheden af at kunne benytte truslen om internering og deportation af jøder som pressionsmiddel. Da han fortsat havde det politiske ansvar i Danmark trods undtagelsestilstanden, så han det som sin opgave "at videreføre den hårde hånds politik og nu bringe den hidtil kun forsagt forberedte løsning på jødespørgsmålet og frimureriet i Danmark med jernhård konsekvens til afslutning."⁴⁷⁴ Derfor gentog han eftertrykkeligt tidligere fremsatte krav om beføjelser og magtmidler og især flere SS- og politistyrker. Og det fik han held med.

Best var således allerede den 22. august indstillet på at ville fortsætte som leder af et departementschefsstyre, som det der kom, og han havde allerede den 30. august foreslået at iværksætte jødeaktionen.

Skulle han fortsat forestå styringen af Danmark under den nye kurs, således skrev han til Himmler, så måtte han have tilført betragtelige tyske kræfter. I første række ville han få brug for betragtelige politistyrker, for det danske politi kunne fra nu af ikke mere anvendes til alle formål. Til den nu nødvendige overvågning af den danske forvaltning måtte kræves en række tyske forvaltningskræfter. Han ville opfylde alle militære og krigsvigtige tyske nødvendigheder. Han forsikrede rigsføreren om, at i hans arbejde havde dennes storgermanske målsætning altid været ham en afgørende retningslinje. Og skulle han blive tilbagekaldt fra sin nuværende post, bad han om at måtte genindtræde i hans tjeneste. I Auswärtiges Amt ville han ikke fortsætte.⁴⁷⁵

I kampen mod Værnemagten var Best villig til at bruge SS og Himmlers politiapparats indtrængen i Danmark som middel. Og hans bestræbelser bar frugt. Med virkning fra 7. september 1943 fik han tildelt SS-standartenführer Rudolph Mildner som chef for Sikkerhedspolitiet, og den 15. september indtraf endnu et kompagni ordenspoliti som skulle blive i i København og to SS- og politibatailloner og 120 sikkerheds- og politifolk, som også skulle gøre tjeneste i Odense, Århus, Ålborg, Esbjerg og Kolding.⁴⁷⁶

Auswärtiges Amt og Rigsernæringsministeriet gjorde sig anstrengelser for så hurtigt som muligt at få genoprettet normaliserede forhold. I Auswärtiges Amt hævdede man, at have forventet, at regeringen ville acceptere det givne ultimatum og forsikrede over for gesandt Mohr, at regeringens afskedigelse kun skulle forstås som midlertidig under den bebudede undtagelsestilstand. Også andre steder var der fortrydelse.

Rigsernæringsministeriet meddelte Auswärtiges Amt, at det ønskede, at man undgik alt, der kunne vanskeliggøre den rigsbefuldmægtigedes bestræbelser på at skabe ordnede forhold. Den tyske marineledelse ønskede ufortøvet marinestrygning i danske farvande tilbagegivet til den danske marine.⁴⁷⁷

Afgørelsen på striden om, hvem der havde magten, kom 1. september fra Berlin. Rigets befuldmægtigede havde, hed det, også under undtagelsestilstanden det politiske ansvar i Danmark. Det var alene hans sag at danne en ny centralinstans i stedet for den hidtidige regering og at give de politiske ordrer, der skulle regulere forholdet til kongehuset, presse og radio og erhvervslivet. Det var hans opgave at indsende forslag til styringen af Danmarks politiske udvikling og til at foreslå, hvornår ændringer i den nuværende undtagelsestilstand skulle indtræde.⁴⁷⁸

Den rigsbefuldmægtigede havde hermed formelt igen den politiske magt i hænde.

Berlin havde tilsyneladende ikke ønsket grundlæggende at ændre magtforholdene mellem det tyske militære og civile styre i Danmark og heller ikke officielt at ændre det danske statsretlige system. I Auswärtiges Amt udtrykte man således sin forbavelse over, at regeringen havde afvist det givne ultimatum og var gået af.⁴⁷⁹

Den 31. august var Svenningsen til møde hos Best om situationen. Best kunne oplyse, at de tyske krav formentlig ville blive en upolitisk regering bestående af embedsmænd og fagfolk eller alternativt en tysk administration. I sidste tilfælde ville der blive udnævnt en tysk civil forvaltningschef, og danske tjenestemænd ville i henhold til landkrisreglementet være forpligtede til at fortsætte deres

arbejde under tyske ordrer. Best henviste til, at tjenestemændene i Belgien og Holland fortsat fungerede.⁴⁸⁰

Von Hanneken supplerede undtagelsestilstanden med en række forordninger til ændring af fredsbesættelsens betingelser. Den 4. september forordnedes på tværs af hidtidig praksis, at alle danske firmaer skulle være forpligtede til at sige ja til tyske ordrer. Samme dag anordnede han den tyske værnemagts ret til beslaglæggelse af bygninger og grundstykker; den 5. september truede han med svære straffe til alle, der støttede spioner og sabotører, og den 7. september udlovedes høje dusører til dem, der forhindrede sabotager og forpligtede med straf alle danske til at deltage ved pågribelse af sabotører. Der indførtes daglige udgangsforbud, så længe undtagelsestilstanden varede, og den 8. september 1943 idømtes den første dødsdom ved en tysk standret. Bestemmelserne fulgtes op af planer om, at danskere skulle kunne sendes på tvangsarbejde. Bestemmelserne blev fastholdt af Best efter undtagelsestilstandens ophævelse.⁴⁸¹

Von Hanneken fremlagde på sin side en analyse af situationen i Danmark i en indberetning af 7. september 1943 til Walter Warlimont i Wehrmachtführungsstab, der var forbavsende præcis i lys af, hvad der efterpå skete. Ifølge v. Hanneken bekymrede Best sig på dette tidspunkt mest om en nydannelse af regeringen. Den orientering, som han i den forbindelse gav Auswärtiges Amt – og dermed føreren – var ifølge v. Hanneken på ingen måde anvendelig. Auswärtiges Amt frygtede for at Danmark skulle miste status som en mere eller mindre selvstændig stat, og at det skulle falde ud af ministeriets ressort. Det så helst fredsbesættelsen opretholdt og ville arbejde videre med en autoritær dansk regering.

Den forgangne tid havde imidlertid vist, at ingen dansk regering, selv den mest tyskvenlige, ville opfylde de tyske fordringer, og at de slet ikke var i stand til virksomt at træde op imod sabotører og urostiftere med de magtmidler, der stod til deres rådighed. Den ide, at der fandtes en regering, som med fuldmagt fra konge og rigsdag kunne regere alene under tysk beskyttelse førte overvejelserne på vildspor. Danskerne følte sig nu engang som et demokratisk folk, der så deres konge som det sidste bolværk, og de ville på ingen måde frivillig give afkald på den indflydelse som rigsdagen og kongen øvede på regeringen. Samtlige forhandlinger hidtil viste også, at der vel ikke fandtes nogen, der under disse synspunkter ville overtage en tyskorienteret regering. Det ville kun være muligt at udnævne en regering, der uden medvirken fra konge og rigsdag ville fungere som en tysk afhængig regering. Om embedsapparatet og frem for alt politiet ville fungere under en sådan regering, måtte man afvente at se. Sikkert var, at iværksættelse af foranstaltninger for at gribe sabotører og urostiftere med danske kræfter ikke mere ville være mulig.

Ifølge den befuldmægtigedes og Præsident Kannstein måtte der, skrev von Hanneken, stilles mindst 3 politibatailloner og foruden dem ca. 1000 helst dansktalende politibetjente til rådighed til indsatsen ved de enkelte politidistrikter. Danmark ville derved skulle regeres på samme måde som Norge. Det ville betyde, at man måtte regne med den samme modstand, og at uroen ville tiltage på det stærkeste. Det ville gå ud over det danske landbrugs villighed til at levere ligesom i Holland. Hvis der ikke ville være tilstrækkeligt med politikræfter, så måtte de tyske tropper vedvarende skulle fungere som politibetjente, og der ville opstå stærke modsætninger mellem tropperne og den rigsbefuldmægtigede, henholdsvis rigskommissæren. Von Hanneken måtte anbefale, at man stiltiende videreførte den eksisterende undtagelsestilstand, fordi den indebar alle muligheder, mens man lod rigsdag og konge bestå officielt. Man kunne derved også nøjes med forholdvis få politikræfter, da der kunne styres og kontrolleres gennem garnisonsledelserne. Man burde være opmærksom på, hvilke besværligheder,

der ellers kunne opstå, og man måtte drage omsorg for, at forholdene forblev holdt så rolige som muligt.⁴⁸²

Det var det, som v. Hanneken her pegede på, som faktisk kom til at ske. Det var en fælles interesse for samlingsregeringen og de tyske myndigheder at opretholde den svævende tilstand, som fulgte.

Endnu den 2. oktober 1943 var det hos tyske embedsmænd uklart, hvad der ville ske ved undtagelsestilstandens ophævelse. Oberstløjtnant Karl Ogilvie skrev i sin rejseberetning til Abteile Fremde Heere Ost under den tyske Hærkommando i Berlin, at den politiske situation endnu var uoverskuelig efter den danske regerings fratræden, og at det var uklart, om man ville få et kommissariatsstyre som i Norge og Holland eller et militærstyre som i Belgien. Opfattelsen var, at undtagelsestilstanden havde virket gavnlig, og at der nu var ro.⁴⁸³

Situationen endte ikke i et militærstyre, men - i hvert fald formelt - i en tilbagevenden til den tidligere eksisterende magtfordeling mellem de tyske institutioner ved undtagelsestilstandens ophævelse. Det faktiske forhold var imidlertid, at Best blev et redskab for, at Himmlers Sikkerhedstjeneste og Sikkerhedspoliti vandt videre indpas i Danmark, og at sikkerhedspolitiet herefter tog en væsentlig del af magten fra ham.

Departementschefsstyrets etablering. Et politisk kup.

Den danske statsretlige situation var mere kompliceret end magtfordelingen på tysk side. Det endelige resultat af de danske forhandlinger blev, at det blev departements-cheferne, der overtog regeringens eksekutive funktioner. Dette skete dog først efter langvarige interne forhandlinger mellem den 29. august og den 22. september med de førende politikeres og domstolenes godkendelse af rammerne samt med kongens medvirken.

Den 13. september 1943 var en gruppe på 5 fremtrædende politikere omkring Buhl sammen med nimands-udvalget nået til enighed om et endeligt afslag på dannelse af en ny regering. Argumentationen mod v. Hannekens afskedigelse af regeringen var, at selv om man anerkendte, at tyskerne med støtte i Haagerartiklerne kunne tiltage sig den udøvende magt, så kunne det kun være midlertidigt. Der var enighed om, at ministeriet ikke kunne demissionere og lade kongen uden ministerium. Regeringen havde ikke et konstateret flertal mod sig i rigsdagen.

Kongen var orienteret om de løbende forhandlinger gennem kammerherre Bardenfleth. Man fandt det nødvendigt, at man fik kongens godkendelse af de fem politikeres forhandlingsresultat, og de var hos kongen den 17. september og fik kronens tilsagn til medvirken ved etablering af den helt ejendommelige konstruktion, at den danske regering ikke formelt var gået af, idet dens demission ikke blev approberet af kongen. Den var blot ophørt med at fungere, og det samme var statsoverhovedet uden en regering.⁴⁸⁴ Der var hermed lukket for dannelse af en ny, formelt lovlig regering.

Man var enige om, at administrationen skulle fortsætte med at fungere, men udtrykkelig uden at der dannedes noget administrationsråd med nogen som helst politisk indflydelse. Den enkelte departementschef bar ansvaret for administrationen i sit ministerium og intet derudover. Betingelserne for departementschefsstyrets beføjelser ved udnævnelser, bevillingslove og forlængelse af lovgivning samt absolut nødvendig ny lovgivning blev lagt fast i form af ret til konstitueringer af

embedsbesættelser og ret til udstedelse af cirkulærer og lovanordninger. Den 16. september forelagdes bestemmelserne domstolenes retspræsidenter til godkendelse - en godkendelse som man fik.⁴⁸⁵

Svaret til Best udarbejdedes af P. Munch og Nils Svenningsen og godkendtes den 21. september af departementscheferne.

De folkeretlige forudsætninger for undtagelsestilstanden

Der var den 11. september blevet anmodet om et responsum af dr. jur. Erik Brüel om situationens folkeretlige forhold. Svarene herpå forelå den 21. september, og som det er fremgået havde de politiske ledere i nimandsudvalget på det tidspunkt for længst taget stilling. Der var da heller ikke i folkeretten meget at hente til støtte for de danske interesser. Tværtimod fremgik det, som det tidligere af Max Sørensen og Justitsministeriet var blevet påpeget, at det var tyskerne, der måtte anses for at have de daværende folkeretslige bestemmelser bag sig.

Der var blevet stillet spørgsmål om

1. de folkeretlige virkninger for Danmarks stilling i forhold til besættelsesmagten ved indførelsen af undtagelsestilstanden
2. hvilken gyldighed de under undtagelsestilstanden udstedte anordninger ville have efter undtagelsestilstandens ophør?

Vedr. pkt. 1 anlagde det afgivne svar det synspunkt, at der efter 29. august stadig herskede fredstilstand mellem Danmark og Tyskland, og at man i henhold hertil af mangel på andre regler måtte henholde sig til, at indgrebene under fredstilstand i hvert fald ikke kunne gå videre end Landkrisreglementets bestemmelser, som måtte være absolut maksimum for de krav, som okkupanten kunne stille. Iværksættelsen af undtagelsestilstanden kunne som forholdene havde udviklet sig næppe kritiseres ud fra et folkeretligt synspunkt, idet okkupanten ifølge Landkrisreglementet art. 48 havde ret - og pligt - til at tage alle forholdsregler for så vidt muligt at genoprette og sikre den offentlige orden og det offentlige liv. Okkupanten var imidlertid ved at overtage *hele den udøvende magt* gået videre end nødvendigt ved straks at gå til maksimum af, hvad Landkrisreglementet art. 43 tillod, og man måtte kunne hævde, at foranstaltningerne alene burde rette sig mod, hvad der af hensyn til militære behov og ro og orden kunne gøres gældende.⁴⁸⁶

Dertil anlagdes på grundlag af det retligt afgørende faktum, at den faktiske magt allerede den 9. april 1940 måtte anses for overgået til okkupanten, det synspunkt, at undtagelsestilstanden kun i grader, men ikke fundamentalt havde ændret forholdet mellem okkupant og okkuperet, og at den 29. august blot var en videreudvikling af den tidligere indtrådte situation. De faktiske magtforhold var fremtrådt både ved statsministerskiftet i maj 1942 og - navnlig - ved regeringsomdannelsen i november samme år. Det kunne formentlig fortsat hævdes, at Danmark principielt var en neutral stat, selv om dets territorium som besat af en af de krigsførende, måtte henregnes til krigsskuepladsen i dette ords folkeretlige betydning.⁴⁸⁷

Besvarelsen af pkt. 2 var, at de under undtagelsestilstanden udstedte forordninger om strejkeforbud, leveringspligt for danske virksomheder og ret til beslaglæggelser var gyldige, såfremt de kunne skønnes at være nødvendige; i så fald måtte de siges at falde ind under Landkrisreglementets

bestemmelser og ville kunne opretholdes efter undtagelsestilstandens ophør. Men hvad enten forordningerne var i overensstemmelse med folkeretten eller ej, måtte de under besættelsen af de danske domstole lægges til grund som gældende ret.⁴⁸⁸

Det politiske kup

Den 22. september forelå kongens godkendelse af svaret til Best og samme dag fremlagdes svaret for nimands-udvalgets medlemmer, formændene for tingene og andre fremtrædende politikere, herunder fra regeringen de demissionerede ministre Bording og Jørgen Jørgensen. Hermed var departementschefsstyret etableret med Udenrigsministeriets direktør Nils Svenningsen som styrets centrale person og bindeleddet til den tyske besættelsesmagt.

På hvilket parlamentarisk grundlag blev der handlet? Rigsdagen blev ikke indkaldt, ja ønskedes ikke indkaldt, og regeringens medlemmer var holdt uden for beslutningerne. Afgørelserne blev ført igennem af en lille gruppe af fremtrædende politikere i nimands-udvalget under ledelse af Buhl og P. Munch sammen med Udenrigsministeriets direktør Nils Svenningen.

Der kunne konstateres en vis uro i gelederne fremkaldt af femmandsgruppens håndfaste bestræbelser for - for enhver pris - at undgå, at der dannedes en ny regering. Man aner tilløb til magtkamp fra den detroniserede gruppe omkring regeringen. Den 14. september blev der - højest usædvanligt - fremsat et forslag til P. Munch og Buhl om en form for regeringsdannelse fra en af Udenrigsministeriets Tysklandseksperter, den Scavenius nærtstående afdelingschef M. A. Wassard. Den 16. september kom der henvendelse fra nationalbankdirektør Bramsnæs til departementschef H. H. Koch med forslag til en mulig regeringsdannelse. Den afgående socialminister, fhv. formand for De samvirkende Fagforbund Laurits Hansen henvendte sig den 20. september til Koch med forslag om, at kredsen omkring Buhl udvidede sin kontaktflade i sonderingen af mulighederne. Han foreslog, at Scavenius skulle indkalde de politiske ministre til drøftelse af sagen. Og den demissionerende minister Kjærbøll henvendte sig den 22. september til Koch med kritiske bemærkninger om Buhls egenrådige "ageren i kulissen". Han henviste til, at Buhl jo var uden mandat og udtrykte sin tvivl om, at der i politiske kredse var fuld rygdækning for Buhls linje.⁴⁸⁹

Hertil kom nu højesteretspræsidentens indtræden på den politiske scene.

De statsretlige problemer forbundet med "et hvilende ministerium" og overdragelsen af de ekstraordinære beføjelser til departementscheferne var åbenlyse - for ikke at sige, at tiltagene var direkte - grundlovsstridige. Dette fandt højesteretspræsident Troels G. Jørgensen anledning til at påpege i et "personligt" brev til kronprinsen den 15. september fulgt af en skrivelse direkte til kongen den 23. september, hvor han påpegede kronens angivelige pligt til under de rådende forhold at søge et nyt ministerium dannet." Under disse omstændigheder ser jeg ikke rettere, end at det grundlovsmæssige krav er, at et sådant ministerium søges dannet. Jeg mener med andre ord ikke, at en passivitet fra kronens side, der allerede nu må regnes i uger, er grundlovsmæssig". Hans henvendelse undsagde udsagt den etablerede ordning med et "hvilende ministerium" og anbefalede en ny regeringsdannelse, som måtte formodes at skulle komme til verden ved den forbigående Scavenius' mellemkomst. Henvendelsen fremtrådte i den givne kritiske situation som politisk - og politisk anstødelig. Initiativet var taget efter en henvendelse fra en side, der med kontakt til tyske kredse arbejdede for at få skabt en ny regering. Højesteretspræsidenten fik ingen ære af sit initiativ. De øvrige højesteretsdommere udsendte en samlet udtalelse om, at de ikke billigede præsidentens

henvendelse, og han måtte trække i land med beklagelse af "misforståelsen" af den af ham fremsatte "personlige henvendelse".⁴⁹⁰

Og Scavenius var rasende. Den 17. september var han hos kongen, før politikerne efterpå forelagde deres forslag. P. Munch kunne efter telefonisk samtale med Scavenius samme dags eftermiddag referere om Scavenius' vrede: "Han viste sig at være meget vred. Politikerne tog en tåbelig stilling; de tænkte ikke på, hvad der ville ske for befolkningen, men kun på stemmerne ved næste valg. Det var aldeles meningsløst, at der ikke dannedes en regering". Scavenius havde sammen med kongen talt om en løsning gennem administrationscheferne, "men det var ikke det, han anbefalede". Han tog atter fat på at udtrykke sin vrede over politikerne. Jeg gjorde en bemærkning om, at det blev svært at få noget ordnet; uviljen gik for dybt i befolkningen.⁴⁹¹

Det foreliggende var en revolution og i virkeligheden et kup igangsat af partilederne i nimandsudvalget under ledelse af Buhl og P. Munch med Nils Svenningsens bistand, godkendt af kongen, domstolene og departementscheferne og med arbejdsmarkedets og erhvervenes støtte. Hele det officielle Danmark stod bag og havde endelig taget skridtet og ikke blot godkendt bruddet med tyskerne, men også, at politikerne endelig havde stoppet Scavenius og sat ham uden for enhver indflydelse. Landet var uden fungerende regering, men administrationen fortsatte med at fungere i et samspil/modspil med den tyske rigsbefuldmægtigede - og med politikerne på bagsmækken.

Den 23. september overrasktes politikernes svar af Svenningsen til dr. Best.⁴⁹²

Der kunne ikke blive tale om nogen regeringsrekonstruktion, men det ville ikke stride mod dansk ret, at departementscheferne udstedte de lovbekendtgørelser og anordninger, der var nødvendige for opretholdelsen af ro og orden og for den uforstyrrede fortsættelse af den almene regeringsførelse. Udnævnelser eller afskedigelser kunne ske ved konstituering. På mødet tilføjede han mundtligt, at departementscheferne havde moralsk støtte fra politikerne, men at der ikke var noget samarbejde mellem administration og politikere; endvidere at det var en forudsætning for administrationschefernes videreførelse af statsforvaltningen, at de kunne administrere frit uden tysk kontrol.⁴⁹³

På basis af disse principper fastholdt departementchefsstyret efterpå, at den danske administration kun kunne bidrage til foranstaltninger, som var i overensstemmelse med dansk lovgivning.

Best rejste spørgsmålet om, hvad der skulle ske, såfremt man fra tysk side rejste krav om foranstaltninger, som departementscheferne ikke havde bemyndigelse til at gennemføre. Svaret var, at i så fald måtte de tyske myndigheder selv anordne det fornødne. Best fremførte, at kongen udmærket kunne udnævne ministre og embedsmænd under undtagelsestilstanden. Svenningsen undgik dette farlige spørgsmål, der jo netop vedrørte det, som der skulle være grundigt lukket for.

På forespørgsel gav Best den oplysning, at kongens og rigsdagens stilling ved undtagelsestilstandens ophør ville være som før 29. august. De ville selv kunne bestemme, om de ville fungere eller ej. Men når de ikke dannede nogen regering, gav de selv afkald på at fungere.⁴⁹⁴

Best, der havde den opgave fra Berlin med fredelige midler at få presset danskerne til at danne en ikke-politisk regering, led et nederlag i denne henseende, og tyskerne foretrak officielt at undlade at kundgøre, at der var sket nogen som helst ændring i de statsretlige forhold.

Fra dansk side var der åbenlyse interesser i at bibeholde forvaltningen på danske hænder. De ansvarsbærende institutioner central- og lokaladministrationen, domstolene, arbejdsmarkeds- og

erhvervsorganisationerne og bag disse igen virksomhederne stod bag kravet om forvaltningens ubrudte videreførelse på danske hænder.⁴⁹⁵ Hvad ville alternativet være? Kunne og ville Best under sådanne forhold have forhindret Himmlers og SS' uindskrænkede indtrængen? Alternativet var klart. Det ville, som det skete i Norge og i Holland og fra 1942/43 i Belgien og Frankrig, kunne have betydet etablering af et rigskommissariat, og sikkerhedspolitiets og sikkerhedstjenestens indtog under Himmlers ledelse med en nazificeret ledelse af ministerierne, politiet og det juridiske system, der administrerede efter politistatens principper. Forholdene i de andre besatte lande er skræmmebilleder for, hvad det kunne have medført. En uforstyrret fortsættelse af den danske administration var her som andre steder samtidig et trumfkort i forhold til tyskerne. Best var fra starten vitalt interesseret heri på grund af de langt større krav til ressourcer og de mulige konflikter med befolkningen, som en tysk administration kunne medføre.

Departementschefsstyret

Fredsbesættelsen i Danmark var efter den 29. august og i den resterende periode af besættelsen efterladt i en nedbrudt udgave. Den politiske overbygning var ophørt med at fungere, militæret var opløst og det danske politis funktioner ifølge eget dansk valg begrænset til sager, der ville føre til pådømmelse ved danske domstole. Tyskerne anså sig ifølge tysk (og dansk) krigslov, Haager Landkrigsordningen og de givne instruktioner af 1. april 1940 berettigede til at overtage jurisdiktionen over for sabotage og anden modstandsaktivitet ved indsættelse af tyske militærdomstole og politiretter til idømmelse af dødsstraf og fængselsstraffe med deportering til tyske fængsler og koncentrationslejre.

Politisk set var den 29. august 1943 et brud med regeringens demission og med tysk politis og tyske domstoles overtagelse af den del af jurisdiktionen, der vedrørte sabotagebekæmpelse. Hertil kom i kraft af Gestapos opgaver ved partisanbekæmpelse det tyske sikkerhedspolitis indtrængen i Danmark - med anonym terrorvirksomhed som kampform. Men bortset fra disse alvorlige brud på det politiske og juridiske område fortsatte de af fredsbesættelsen skabte samarbejdsformer og strukturer at fungere i et samvirke med den danske administration, som det lykkedes at friholde fra indtrængen fra tysk side.

Forskellige af de under undtagelsestilstanden trufne foranstaltninger forblev i kraft således forsamlings- og strejkeforbudet, forbud mod besiddelse af skydevåben, ordren om, at danske virksomheder ikke kunne modsætte sig ordrer om tyske leverancer m.v.⁴⁹⁶ Den sidste bestemmelse blev dog udmøntet således, at tyske ordrer fortsat først skulle forelægges i Udenrigsministeriet til godkendelse. Best undlod alle erklæringer om ændringer i landets politiske og statsretlige stilling. Bests passivitet med henblik på at forsøge at få dannet en ny regering tyder på, at han havde forudset, at udviklingen i virkeligheden kunne lette hans stilling. Samtidig med, at landets egne organer stod for landets forvaltning, kunne den rigsbefuldmægtigede nu gribe ind i spørgsmål af tysk interesse uden modstand eller forsinkelser fra de forfatningsmæssige organer.⁴⁹⁷

Efter 29. august begyndte forholdene i Danmark hermed at ligne forholdene i andre af de besatte vesteuropæiske lande. I alle virkede central- og lokaladministration fra besættelsens start direkte under de tyske besættelsesmyndigheder ledelse, skønt efterhånden under vidt forskellige vilkår.

Mens politikerne under Buhls ledelse gik ind i forberedelsen af, hvad der skulle ske efter besættelsens ophør, blev departementschefsstyrets hovedopgaver - med politikerne i baggrunden - at klare dagen og vejen over for tyske krav, bestandig at søge at modvirke tyske anslag mod rettigheder

ifølge dansk lovgivning, at søge at mildne vilkårene for tilfangetagne modstandsfolk og deporterede og på alle fronter at forsvare danske interesser og de rettigheder og samarbejdsformer, der var vundet ved fredsbesættelsen.

Dette skete med langt større held i Danmark end i nogen af de andre lande i kraft af, at resterne af fredsbesættelsens strukturer opretholdtes, og at tyske rigsmyndigheders forsøg på indtrængen og anslag mod dem søgtes tilbagevist af de herværende tyske instanser.

Problemerne meldte sig umiddelbart og hårdt allerede den 1.-2. oktober i aktionen mod de danske jøder. Historien herom er velkendt, herunder også tyskernes delvise assistance ved at lade oplysninger om aktionen sive ud og ved deres passivitet under redningsaktionen. Departementscheferne blev først sent orienteret og udarbejdede et modforslag om at internere jøderne i Danmark i stedet for at deportere dem til tyske koncentrationslejre. Interneringen gik imidlertid i gang, inden forslaget blev fremsat. Forslaget er blevet bedømt som katastrofalt og naivt. Ingen kunne imidlertid have forudset, at en vellykket redningsaktion til Sverige var mulig. Forslaget svarede til forsøg på hjælp til andre danske, der anbragtes i dansk varetægt i Horserød og i Frøslevlejren frem for i tyske koncentrationslejre.

Et hovedproblem for departementschefsstyret i det første år blev den fortsatte kamp for opretholdelsen af den danske jurisdiktion. Det danske politi ville kun pågribe sabotører, som ville blive dømt efter dansk lovgivning og af danske domstole. Den tyske mistænksomhed over for dansk politis effektivitet i denne henseende var betydelig. Og den danske afvisning af deltagelse i bevogtning af virksomheder med tyske leverancer førte slutteligt til et endeligt sammenbrud og internering af det danske politi i september 1944. Trods Buhls og Ole Bjørn Krafts modstand herimod fortsatte departementschefs-styret efter interneringen. Nils Svenningen gik her lige som ved departements-chefsstyrets etablering ind i direkte politiske funktioner ved at søge en bredere politisk baggrund for afgørelsen og ved at opnå støtte fra Dansk Arbejdsgiverforening og Fagbevægelsen. Ved kanalisering af offentlige midler til støtte for militære, politifolk og andre modstandsfolk under jorden, trådte departementschefsstyret uden for sin sædvanlige funktion som det neutrale lovmedholdelige forbindelsesled til den tyske besættelsesmagt. Og under folkestrejken i 1944 trådte Nils Svenningsen for alvor politisk i karakter som bindeled og forhandler med besættelsesmagten.

Forskellige af de trufne foranstaltninger forblev i kraft således forsamlings- og strejkeforbudet, forbud mod besiddelse af skydevåben, ordren om, at danske virksomheder ikke kunne modsætte sig ordrer om tyske leverancer m.v.⁴⁹⁸ Den sidste bestemmelse blev dog udmøntet således, at tyske ordrer fortsat først skulle forelægges i Udenrigsministeriet til godkendelse. Best undlod alle erklæringer om ændringer i landets politiske og statsretlige stilling. Bests passivitet med henblik på at forsøge at få dannet en ny regering kan tyde på, at han havde forudset, at udviklingen i virkeligheden kunne lette hans stilling. Samtidig med, at landets egne organer stod for landets forvaltning, kunne den rigsbefuldmægtigede nu gribe ind i spørgsmål af tysk interesse uden modstand eller forsinkelser fra de forfatningsmæssige organer.⁴⁹⁹

Departementschefsstyret virke var ikke upolitisk, men dog fortrinsvist reaktivt over for tysk pres og tyske forlangender og overgreb uden de forargelige politiske initiativer, som havde karakteriseret Scavenius' aktivistiske politik. Den udgør et modstykke til, hvorledes politikken før 29. august kunne have været grebet an. Når bortses fra sabotagebekæmpelsen og terrorvirksomheden sikrede styret fortsat beskyttelse af den danske befolkning mod tyske indgreb på en lang række indenrigspolitiske områder, som forblev friholdt for tysk indblanding ved opretholdelse af fredsbesættelsens betingelser.

Det skete i et bestandigt mod- og medspil med dr. Best, således bl.a. ved protester mod henrettelser af sabotører og krav om udsættelser og benådninger, ved modarbejdelse af udskrivning af tvangsarbejdere til de tyske fæstningsarbejder, ved beskyttelse af fængslede ved deres anbringelse i Frøslevlejren, hjælpearbejde for og hjemhentning af internerede i tyske koncentrationslejre m.m., således som det er klarlagt af Jørgen Hæstrup i hans grundige beskrivelse af departementschefsstyret.⁵⁰⁰

Opretholdelsen af disse vilkår krigen igennem var ganske usædvanlig sammenlignet med forholdene i de øvrige besatte vesteuropæiske lande. Her hørte i løbet af krigens gang nazistisk, ideologisk påvirkning, terror og gidseltagning af civile, henrettelser, interneringer og deportationer af jøder og partisaner i stort tal til dagens orden. Det skete derved, at det lykkedes den tyske sikkerhedstjeneste og rigstyske myndigheder at trænge ind og overtage ledelsen af dele af den interne administration. Dette ledsagedes af tvangsudskrivning af arbejdskraft og pauverisering af befolkningerne gennem en fuldstændig inkorporering af landenes økonomi i den tyske krigsøkonomi.

Den tyske politik 1943-1945

Frygten for allieret landgang i vest fremkaldte Hitlers omlægning af forsvarsstrategien i 1941/ 1943 med henblik på en mulig allieret invasion også i Danmark. Hensynet til forsvaret af det tyske militær og af territoriet var herved blevet et stadig vigtigere element i den tyske politik. Det fik udtryk i bygningen af fæstningsværkerne ved den jyske vestkyst og fjernelsen af det danske militær den 29. august 1943. Eksistensen af det bevæbnede danske politi og bekæmpelsen af den stigende sabotageaktivitet var herved samtidig blevet hovedproblemer i det dansk-tyske forhold.

Aktionen mod de fåtallige danske jøder passer derimod dårligt ind i den ellers så rationelt styrede tyske politik i Danmark

De strukturer og samarbejds- og reaktionsformer, som fredsbesættelsen havde skabt i de herværende tyske institutioner og den tyske beslutningsproces, afspejles på forskellig måde i de lokale tyske myndigheders politiske reaktioner i de sidste besættelsesår. De er værd at følge i større detalje, også som en forudsætning for den mulige danske politik.

De tyske myndigheders reaktioner under jødeaktionen

Jødeaktionen var et fremtrædende eksempel herpå. Forløbet af aktionen natten mellem den 1. og 2. oktober 1943 er velkendt og skal ikke behandles her, men den tyske politiske beslutningsproces bag den giver et indblik i forholdene i det tyske bagland og splittelserne mellem forskellige dele af magtapparatet. De magtudøvende i Danmark uden for Sikkerhedstjenesten og SS søgte med alle midler at unddrage sig et medansvar for aktionen.

Det danske jødespørgsmål var kun blevet berørt mere sporadisk af tyskerne før 29. august 1943. Renthe-Fink havde flere gange over for Scavenius antydnet, at der måtte ske noget i dette spørgsmål. Scavenius havde advaret mod at tage spørgsmålet op, da det ganske ville kunne slå tilpasningen til Tyskland i stykker. Den rigsbefuldmægtigede havde da også over for Berlin frarådet skridt i denne retning. Så længe det fra krigsførelsens standpunkt og for vore samlede interesser er at foretrække, at den rolige udvikling i Danmark ikke bliver forstyrret, vil en grundlæggende optagelse af jødespørgsmålet i Danmark ikke komme i betragtning, hed det.

Den 31. juli 1941 havde Göring pålagt chefen for Rigssikkerhedsministeriet og for Sikkerhedstjenesten Reinhard Heydrich at foretage de nødvendige forberedelser til "løsning af jødespørgsmålet" i de områder, der var under tysk indflydelse. På Wanseekonferencen den 20. januar 1942 blev igangsættelsen af Endlösung planlagt. På forslag af understatssekretær Luther, Auswärtiges Amt blev det dog besluttet, at spørgsmålet for de nordiske landes vedkommende skulle udskydes indtil videre. Allerede i slutningen af januar begyndte de første transporter af jøder til Theresienstadt, i slutningen af marts 1942 kom de første jøder fra Frankrig og Slovakiet til Auschwitz. Og den 1. juni 1942 blev jødestjernen indført i Frankrig og Holland. I september 1942 overvejedes det i Auswärtiges Amt at forlange evakuering af alle jøder i Ungarn, Bulgarien og Danmark.

Den rigsbefuldmægtigede i Danmark Werner Best svarede på forespørgsel fra Auswärtiges Amt, at aktioner mod jøder i Danmark ville frembringe svære uroligheder. Igen den 24. april 1943 frarådede han optagelse af jødespørgsmålet, da man i Danmark ville anse dette, som et angreb på forfatningen, som ifølge statsminister Scavenius ville medføre regeringens afgang og umuliggøre dannelse af en ny forfatningsmæssig regering. Følgen ville blive uro og generalstrejke. Desuden havde jøderne hverken politisk eller erhvervsmæssig registrerbar betydning i Danmark, og et indgreb ville fremstå som ubegrundet og uforståeligt. De fleste af de få jøder i Danmark befandt sig i København og ville i påkommende tilfælde være lette at pågribe, hvilket allerede var forberedt.⁵⁰¹ Efter denne besked meddelte Auswärtiges Amt til Sikkerhedstjenesten, at deportation af danske jøder ville være uhensigtsmæssig. Himmler lovede derefter endnu engang at overveje sagen. I en henvendelse nogle uger senere sammenfattede understatssekretær Steengracht, Auswärtiges Amt endnu engang over for Himmler, hvad der talte imod en deportation af jøder fra Danmark. Himmler erklærede sig herefter enig i, at den gunstige tilstand i Danmark risikerede at ophøre, og at man nok burde lade være at gøre noget ved sagen.

Den rigsbefuldmægtigede lod herefter det tysk understøttede antisemitiske hetzblad Kamptegnet gå i likvidation.⁵⁰²

Det var den militære undtagelsestilstand, som igen bragte spørgsmålet om de danske jøder på bane. Best tog i denne situation nogle skridt, som alvorligt sætter spørgsmålstegn ved, hvad det egentlig var, han her havde gang i, og hvad han stod for.

Som vi har set, havde Best allerede den 1. september 1943 bebudet, at han efter undtagelsestilstanden måtte tage den hårde hånd i anvendelse og med jernhård konsekvens gennemføre en aktion mod jøderne i Danmark. Han havde samtidig anmodet om forøget indsættelse af sikkerhedspoliti og polititropper, som ankom i København den 7. september 1943. Best fulgte dette initiativ op den 8. september 1943 med en indberetning til Auswärtiges Amt, hvori han igen rejste spørgsmålet og fordringer om tilførsel af yderlige polititropper. Hans ærinde var, at en aktion måtte foretages under den herskende undtagelsestilstand, da en sådan aktion ville medføre så mange vanskeligheder, at de ellers ville føre til en ny undtagelsestilstand senere under sandsynligvis ugunstigere forhold end de eksisterende. Derefter opregnede følgerne af en sådan aktion. Den danske regering ville gå af og en forfatningsmæssig regering ville herefter ikke igen kunne dannes. Kongehuset ville indstille sin deltagelse i landets styre. Der ville udbryde generalstrejke. Et forvaltningsudvalg under Bests egen ledelse måtte overtage lovgivning og styret af landet. Man måtte have flere politistyrker tilkaldt, og der måtte sættes nye tropper ind af den øverstbefalende for den tyske Værnemagt i forbindelse med deportationen af de 6000 jøder. Best bad om en afgørelse.⁵⁰³

Indberetningen kan tolkes således, at forslaget skulle blive afslået på grund af de mange påpegede vanskeligheder, det ville medføre. Ifølge Bests påstand var den kommende aktion kommet ham for øre den 8. september, hvorefter indberetningen var blevet indsendt for at undgå aktionen. Denne påstand kan klart afvises, idet han, som vi har set, selv allerede den 1. september var fremkommet med et ubetinget forslag om iværksættelse af en aktion mod jøderne.

Ifølge den skibsfartssagkyndige Georg Ferdinand Duckwitz orienterede Best denne den 11. september om sin plan. Duckwitz blev forfærdet over den uhyre risiko, der hermed blev taget. Best vaklede og gav sit samtykke til, at Duckwitz straks rejste til Berlin for at søge at opfange telegrammet i det tyske udenrigsministerium. Det hævdedes at være for sent. Ribbentrops argumentation imod aktionen på grundlag af Bests indstilling var blevet forelagt Hitler og var blevet afvist.⁵⁰⁴ Den 17. september var borttransporten af jøderne besluttet på tværs af Ribbentrops indstilling til Hitler. Danmark tildeltes 50 betjente fra det tyske sikkerhedspoliti og 3 kompagnier fra ordenspolitiet til formålet.

Den tyske folkemindeforsker Herbert Ulrich har i sin biografi om Best sat spørg-målstegn ved Duckwitz' vidnesbyrd omkring Berlinrejsen og forsøgene på at standse det fremsendte memorandum, fordi han ikke har kunnet finde skriftlig dokumentation herfor i Berlin. En mistænkeliggørelse af netop Duckwitz, der aktivt arbejdede for at forhindre jødeaktionen, må dog siges at stå svagt. Det forhold, at Best lod ophævelse af undtagelsestilstanden trække ud, bruger Ulrich endvidere som argument for, at Best ønskede jødeaktionen gennemført og ikke havde fremsat sit forslag på skrømt. Bests venten fra den 8. september til den 23. september med at søge undtagelsestilstanden ophævet kan imidlertid ses i lyset af, at han først den 23. september fik meddelelse fra Svenningsen om, at mulighederne for rekonstruktion af regeringen var slået endeligt fejl. Først da vidste han, at den danske centraladministration var i stand til og villig til fortsat at fungere, hvilket for Best var en hovedsag for hans styre af landet.⁵⁰⁵

Det må anses for sandsynligt, at forslaget har været et forsøg fra Bests side på at sikre sin egen stilling i forhold til Berlin (Himmler) - stærkt svækket, som han var. At der var noget under opsejling var fremgået af, at tre bevæbnede mænd den 31. august var trængt ind i den jødiske højesteretssagfører Henriques kontor og havde beslaglagt Det mosaiske Troessamfunds mødeprotokoller. Den 17. september dukkede et tysk politiopbud op i Synagogen i København og beslaglagde en stor del af de derværende akter. Aktionen mod Synagogen var anordnet af den befalingshavende for Sikkerhedspolitiet og var en direkte befaling fra Himmler selv.⁵⁰⁶ Som vi tidligere har set, beskæftigede Himmler sig allerede den 22. august med tilvejebringelsen af et arrestationskartotek for Danmark. Af Herbert hævdes det - udokumenteret - at beslaglæggelsen blev foretaget efter ordre fra Best.

Det beskidte arbejde med organiseringen af deportationerne i natten 1.-2. oktober 1943 var arrangeret af Rigssikkerhedsministeriet, der nu var trængt ind på dansk område, og involverede ikke blot den tyske marine, men også tyske politisoldater fra Norge og en gruppe specialister fra SS.⁵⁰⁷

Best vidste, at von Hanneken afviste en jødeaktion, og at Overkommandoen for Værnemagten ikke ønskede at overtage ansvaret for en sådan. Bests tøven med at ophæve undtagelsestilstanden efter den 23. september kan have været en reaktion herpå. Han ønskede lige så lidt som v. Hanneken at få ansvaret for aktionen. Uden resultat forsøgte von Hanneken at opnå en udsættelse af aktionen. Han advarede den 20. september i en fjernskrivermeddelelse den tyske Overkommando mod en jødedeportation under våbenstilstanden, fordi det ville være en stærk belastning af tropperne,

medføre uro og nedsætte danske leverancer. Von Hanneken fik herefter en direkte ordre fra Jodl i hovedkvarteret. Herefter forsøgte han dog at få udsat jødeaktionen indtil efter undtagelsestilstandens ophævelse med det argument, at en jødeaktion under undtagelsestilstanden ville belaste den tyske værnemagts omdømme. Sluttelig forsøgte han at trække sig ud af aktionen med den begrundelse, at Overkommandoen i Berlin havde forbudt Værnemagtens deltagelse, og at han derfor ikke kunne stille feltgendarmeri og hemmeligt feltpoliti til rådighed. Da den rigsbefuldmægtigede derefter erklærede, at så kunne aktionen ikke finde sted, blev sagen forelagt Hitler, og den øverstbefalende general Keitel erklærede, at Værnemagtens Overkommando i Berlin ikke havde givet en sådan befaling. Det lykkedes således ikke von Hanneken at få skubbet ansvaret over på den rigsbefuldmægtigede. Von Hannekens reaktion var på ingen måde enestående. Det tyske militær i både Belgien og Frankrig var modstandere af Sikkerhedspolitiets jedeforfølgelser og interneringer, og det blev begge steder af samme grund trængt ud af indflydelsen på politi- og jurisdiktionsforholdene

Som det er velbekendt meddelte Best ifølge Duckwitz den 28. september, da han blev klar over, at aktionen ville blive iværksat natten mellem den 1. og 2. oktober, datoen til Duckwitz, der herefter straks lod meddelelsen gå videre til Hans Hedtoft, der videreformidlede oplysningen til Vilhelm Buhl og H. C. Hansen og til Det mosaiske Troessamfund. Best havde til meddelelsen til Duckwitz tilføjet, at denne måtte bygge en bro over Øresund, hvortil Duckwitz havde svaret: Vær forsikret, at en sådan bro vil blive bygget. Duckwitz informerede den tyske havnekaptajn i København korvetkaptajn Camman med hvem han havde venskabelige forbindelser om at holde de tyske vagtbåde tilbage i havnen. Han havde ikke svaret, men i de afgørende timer under flugtaktionen var de tyske vagtbåde ikke udløbsklare.⁵⁰⁸ Det er nærliggende at antage, at Best, som Duckwitz anfører, havde fortrudt sin aktion og havde fundet, at det ville være en lettere løsning at lade oplysningerne om aktionen sive.

Rygterne om den forestående aktion var vidt og bredt bekendt og skabte uro i Danmark. Best fik henvendelser både fra Svenningsen og den 29. september fra De samvirkende Fagforbund og den næste dag fra de danske erhvervsorganisationer, som alle advarede mod svære erhvervsmæssige følger. Aftenen før aktionen meldte Best til Berlin at have modtaget en skrivelse fra kongen, der advarede mod følgerne af en jødeaktion, hvilket så vidt vides var lodret løgn. Da Duckwitz også havde orienteret Udenrigsministeriet, forsøgte Svenningsen at undgå aktionen ved at tilbyde en internering af jøder i Danmark.⁵⁰⁹ Forinden aktionen havde Best aftalt med chefen for sikkerhedstjenesten i Danmark dr. Mildner, at ingen boliger skulle brydes op med vold, ligesom denne havde afvist en meldepligt for jøder. Best havde endvidere overladt til sikkerhedspolitiet selv at skaffe sig de nødvendige adresser, hvilket betød, at der kun forelå knappe oplysninger om jødernes bopæl.⁵¹⁰

Den her fremlagte beskrivelse af den tyske beslutningsproces under jødeaktionen hviler bl.a. på Erich Thomsens veldokumenterede fremstilling af forløbet fra 1979. Hans opfattelse af Bests rolle deles af den største del af den tyske forskning på området – en opfattelse som også gik igen i den af Østre Landsret fældede dom. Denne opfattelse er blevet bestridt af den tyske historiker, fra 1992 professor ved universitetet i Freiburg Ulrich Herbert, der ser fremstillingen af Bests rolle i jødeaktionen som en fabrikation af Best selv. Ulrich sætter med en diskuterbar argumentation spørgsmålstegn ved bl.a. Duckwitz fremstilling af forløbet, men hans fremstilling svarer i øvrigt i store træk til Thomsens resultater.

Offentliggørelsen af jødeaktionen kædedes sammen med oplysning om frigivelse af de internerede danske soldater, hvilket af Best benyttedes til at indberette, at den derfor ikke fremkaldte nogen uro i landet.⁵¹¹

Resultatet af aktionen var deportation af 202 jøder til Theresienstadt. At danske jøder fik en fortrinsbehandling ved anbringelse i Theresienstadt skyldtes indgreb fra Himmler selv. Af 40.000 indsatte i Theresienstadt var 425 danske jøder. Af disse var der 52 dødsfald fortrinsvis blandt folk over 60 år.⁵¹² Mens jøderne anbragtes i Theresienstadt blev de samtidig pågrebne 143 mandlige kommunister og 7 kvindelige kommunister anbragt i Buchenwalde og Birkenau.⁵¹³

Det ringe antal pågrebne gav sikkerhedstjenesten og førerhovedkvarteret anledning til mistanke om sabotage fra det tyske gesandskab, og der iværksattes undersøgelser på stedet bl.a. ved besøg af Adolf Eichmann i København. På forespørgslerne fra Auswärtiges Amt om fiaskoen lagde Best ansvaret hos den befalingshavende for sikkerhedspolitiet, der alene tillagdes ansvaret for aktionens udførelse samt på det forhold, at kysten til Sverige hævdedes ikke at kunne beskyttes. I øvrigt fastslog han, at målet med aktionen måtte siges at være blevet nået, idet Danmark jo nu var blevet jødefrit. Det samme argument anvendte Auswärtiges Amt over for Eichmann.⁵¹⁴

Magtkampen mellem Best og Sikkerhedspolitiet.

Den militære undtagelsestilstand ophævedes den 6. oktober 1943 og Best kunne derefter genindtage sin stilling som den øverste politiske magthaver i Danmark.⁵¹⁵

Han rettede derefter sin strategi ind på selv at styre forvaltningen.⁵¹⁶ Hans stilling nu – ubesværet af rigsdag og regering – kunne sikre den perfekte opsynsforvaltning. Yderligere kunne det ses som en fordel, at bekæmpelsen af sabotagen nu overførtes til tysk politi og tyske domstole.

I magtkampen med militæret havde Best utvivlsomt erkendt, at han måtte have egne magtmidler til rådighed for sin politik. I forbindelse med nyordningen forsøgte han at forny sin forvaltning, især ved udbygning af den tyske politistyrke til bekæmpelse af sabotagen – en foranstaltning, der var i overensstemmelse med Bests grundlæggende synspunkt, at bekæmpelsen af sabotage skulle ske med politimæssige midler, og ikke ved en hovedløs modterror, der var vendt mod befolkningen i almindelighed. I løbet af september fik han indkaldt tysk politi til København. Det blev befalingshavende i Gestapo og Sikkerhedstjenesten dr. Rudolph Mildner, tidligere chef for Gestapo Katowitz, der blev udnævnt som politichef, og den 14. september 1943 kom SS-Sturmbannführer dr. Karl Heinz Hoffmann som leder af Afdeling IV Gestapo til København medbringende ca. 20 embedsmænd.⁵¹⁷

Forbundsfællerne i SS gjorde deres indtog.

Himmlers forsøg på indtrængen var begyndt med hans medvirken ved indsættelsen af SD-embedsmanden og SS-brigadeføreren Werner Best selv som rigsbefuldmægtiget i november 1942.

I Danmark var der på grund af samarbejdspolitikken og de danske krav på opretholdelse af politimyndigheden på danske hænder ikke før 29. august 1943 etableret et egentligt tysk sikkerhedspoliti (Sipo) med politieksekutiv myndighed. Der var blot en lille gruppe Sipofolk beskæftiget ved det tyske gesandskab, under Oberregierungsrat Anton Fest. Personellet blev gradvis forøget så der i sommeren 1943 befandt sig 58 Sipofolk i Danmark, hvortil kom omkring et dusin fra sikkerhedstjenesten ledet af Sturmbannführer Hans Pahl. I foråret var der desuden blevet indsat

Gestapofolk ved de tyske konsulater i provinsen. Generelt begrænsede Gestapo- og SD- aktiviteterne sig indtil september 1943 til overvågning og indsamling af informationer.⁵¹⁸

Forinden var der dog blevet gjort et fremstød med oprettelsen af Schalburgkorpset i februar 1943 (officielt fra april 1940), hvilket skete med Bests medvirken. Korpset, der proklameredes som germansk korps, havde som oprindeligt formål at rekruttere og danne forskole for soldater til Waffen-SS samt at udbrede den storgermanske ide i Danmark. Sigtet var, at korpset skulle være et militært og ideologisk, nazistisk instrument. Korpset kom imidlertid kun til at udfylde kortsigtede opgaver dikteret af besættelsesmagten og fik snart ry af terrorkorps. Korpset udgjorde ca. 600 mand og fik aldrig den betydning, som tilsigtet med det.⁵¹⁹

Heller ikke ordenspolitiet (Orpo) havde eksekutiv myndighed i Danmark før 29. august 1943. Ikke desto mindre blev ordenspolitibataillon Cholm på Werner Bests foranledning i juni 1943 hentet fra Polen og indsat i Odense i august samme år.

Efter 29. august var Best fortsat redskab for Himmlers indtrængen ved hans anmodning om forstærkninger af Sipo- og Orpopersonellet og dets placering som egentligt eksekutivt tysk politi i Danmark. Hans forventning havde været, at han selv skulle være chef for et sådant politi i kampen mod et militært styre.⁵²⁰

Dette fulgtes imidlertid af en uventet udvikling. Best fik på ingen måde i den nye situation placering som en rigskommissær. Han var fortsat underlagt Auswärtiges Amt og ved en føreranordning allerede den 6. oktober 1943 førte anmodningen om tilførsel af tysk politi til SS's indtrængen i Danmark i en form, som var uønsket af Best. Den Højere SS- og Politifører Pancke blev herved placeret ved hans side med selvstændige bemyndigelser. Himmler betegnede i denne forbindelse Pancke som tredjemand i kortspillet og bad Best vise det storsind ikke at blive bedrøvet over det. Organisationsformen ville være bedre således.⁵²¹ Man må formode, at den mislykkede jødeaktion spillede en rolle i forbindelse med denne tilsidesættelse af Best. Den Højere SS- og Politifører skulle være SS's repræsentant i Danmark. Herved øgedes Himmlers magt på tværs af Auswärtiges Amt, som da også fandt, at politiføreren skulle underlægges Den Rigsbefuldmægtigede. SS havde på ingen måde den opfattelse, at den nye repræsentant i alle tilfælde var underlagt Best, men iværksatte direkte modterror mod befolkningen efter ordre ikke fra Den Højere SS- og Politifører, men fra Sikkerhedsministeriet i Berlin. Der opstod nu til stadighed stridigheder mellem den Rigsbefuldmægtigede og SS, der ved egenmægtig handlen stillede ham overfor fuldbyrdede kendsgerninger, når det drejede sig om modterror.

Best fik dog den 20. januar 1944 af Hitler legislative beføjelser og havde sammen med Pancke bemyndigelse til at kunne udstede civil undtagelsestilstand. Best syntes hermed tilbage i stolen, hvor han kunne opbygge sin egen position. Det førte til, at han oprettede sin egen jurisdiktion og sin egen position som Gerichtsherr inden for SS, hvilket ledte ham ud i en farlig konfrontation med Auswärtiges Amt og Hitler. Ved hans første forordning den 24. april 1944 bemyndigede han den i december 1943 oprettede SS- og Politiret i København at kunne dømme danske modstandsfolk. Denne bemyndigelse blev dog kun kort tid i kraft.

Von Hannekens stilling styrkedes ved at det militære redskab forøgedes fra 110.000 mand i november 1943 til 160.000 mand i marts 1944 ved udsigt til en mulig allieret invasion.⁵²² Med tysk sikkerhedspolitis indtrængen var kampen mod Værnemagten blevet udvidet med en magtkamp mellem Best m.fl. og Sikkerhedstjenesten i Berlin om den politik, der skulle føres. Med situationens

tilspidsning viste sig en betydelig modstand hos de stedlige tyske myndigheder mod den anvendelse af terror, som forlangtes fra Berlin. Man ønskede – anført af Best - i stedet alene at bekæmpe sabotagen og modstanden med retlige midler, optrapning af politiarbejdet og idømmelse af straffe ved tyske domstole, herunder med anvendelse af dødsstraf. Det blev imidlertid ikke som tilsigtet.

Den 15. september 1943 var de første 120 Sipo-folk kommet til København fulgt af den nyudnævnte chef for Sipo og SD i Danmark Rudolf Mildner, der 3 måneder senere erstattedes af Otto Bovensiepen. I november 1943 blev Günther Pancke, som nævnt, indsat som Højere SS- og Politifører. Dermed overtog han posten som øverste chef for Sipo, SD og Orpo i landet fra Best.

Det tyske politi og sikkerhedstjenesten var bestandig i nød for ressourcer. Ved årsskiftet 1943/44 var der ca. 350 mænd og kvinder, hvoraf halvdelen var danske under sikkerhedstjenesten. I løbet af 1944 blev personellet øget, bl.a. blev værnemagtens hemmelige feltpoliti (Geheime Feld Polizei) opslugt af Sipo. Således var der i begyndelsen af 1945 over 800 beskæftiget i Sipo og SD. SD havde omkring 40 ansatte i København. Gestapo den persontungeste del under Karl Heinz Hoffmanns ledelse havde mere end 300 ansatte.⁵²³

Det lykkedes til en begyndelse Best at overbevise først Mildner og derefter Pancke om det meningsløse i indsættelse af terror mod befolkningen som led i kampen mod modstandsbevægelsen. Såvel Mildner som Gestapos leder Karl Heinz Hoffmann var endog i september/oktober 1943 imod jødeaktionen, men det blev primært RSHA, der udstak direktiver og ordrer til sikkerhedspoliets leder og sikkerhedstjenesten i Danmark.⁵²⁴

Henrettelser og modterror.

Sabotører blev efter den 29. august dømt ved tyske domstole og fik derved også dødsdomme. I november 1943 havde den militære øverstbefalende v. Hanneken forlangt udvidede modforanstaltninger taget i anvendelse mod sabotage. Ved oprettelse af SS- og politiretten i København i december 1943 i et samarbejde mellem Best, von Hanneken og Pancke truede Best med at gengælde alle sabotagehandlinger "med hensynsløs hårdhed", herved ville han tage anholdte modstandsfolk som gidsler. Den 19.11. forlangte Hitler bestemmelserne om "Sühnemassnahmen" eller terror taget i anvendelse over for sabotage i Danmark. Såvel Best som Pancke og von Hanniken var imod.⁵²⁵ Modterror ville ikke afskrække sabotørerne, sabotage-bekæmpelse var politiarbejde. Best og Pancke sendte enslydende indstillinger til Berlin. Pancke til Himmler og Best til Auswärtiges Amt. De bad om, at indstillingerne forelagdes Hitler. Himmler havde givet Pancke besked om modterror til bekæmpelse af sabotagen, mens Best fik støtte fra Ribbentrop i sin modstand imod den. Der skete derfor intet i Danmark. Førerhovedkvarteret var opbragt over dette. En ny chef for Sikkerhedstjenesten blev udnevnt i stedet for politichef Mildner i december 1943. Det var SS-standardfører og politiøverst Otto Bovensiepen, som fra januar 1944 kom til at lede terrorvirksomheden i Danmark.⁵²⁶

I København anede man intet. Best forlangte flere politiembedsmænd tilført til en stærkere bekæmpelse af sabotagerne. Den 30.12. 1943 blev Best, Pancke og von Hanniken kaldt til førerhovedkvarteret, hvor de måtte stå skoleret under overværelse af cheferne for OKW, generalerne Keitel og Jodl, SS-Rigsfører Himmler og chefen for Sikkerhedstjenesten Kaltenbrunner. Her blev den terroristiske kurs lagt fast. Best argumenterede for, at krigsretterne skulle erstattes af SS- og politiretten i København med jurisdiktion over sabotører, og at modterror ville skade de danske

leverancer til Tyskland. Hitler var imod domstolsbehandling og holdt sin sædvanlige forelæsning om, at modterror ville blive glemt, mens domme skabte martyrer.

Tilbagekommet til København enedes Best og Pancke imidlertid om på trods af de givne ordrer at ville søge at dæmpe antallet af terroraktioner.⁵²⁷ Best støttede sig herved til Hitlers udtalelser om, at der skulle sættes de hurtigste og mest gennemgribende foranstaltninger i gang mod sabotagen, hvilket efter Bests opfattelse skete gennem politiarbejde og domstolskendelser. Under mødet den 30. december havde Best opnået bemyndigelse til, at han som rigsbefuldmægtiget kunne udstede forordninger, og han benyttede denne kompetence for første gang den 24. april 1944, da han bemyndigede den SS- og politiret, som han havde oprettet i december 1943, til at fælde endelige domme over danske modstandsfolk. Denne beføjelse fik dog kun kort levetid.⁵²⁸

Med Himmlers og det tyske sikkerhedspolitis indtrængen udkæmpedes der således i det første halvår 1944 en magtkamp mellem Sikkerhedspolitiet og den Rigsbefuldmægtigede om sabotagebekæmpelsen i Danmark. I december 1943 havde SS påbegyndt deres arbejde. Den 30. december blev Ole Bjørn Kraft beskudt af en ukendt mand, og i januar 1944 blev Kaj Munk myrdet.⁵²⁹ Bovensiepens modterror i Danmark var godkendt af Rigssikkerhedstjenesten i Berlin. Der førtes personale til København til formålet, 5 specialister fra Kommando Scorzeny under SS-standardführer v. Schwerdts ledelse, den såkaldte Petergruppe, der var direkte underlagt Bovensiepen. Best forlangte en ret til at godkende alle aktioner, men terrorgrupperne handlede på ordre fra Bovensiepen yderst selvstændigt. Best betegnede i sin indberetning handlingerne som tysk fjendtlige.⁵³⁰

Frem til folkestrejken i juli 1944 blev det klart, at Bests position var truet, og at hans forsøg på at erstatte terrorvirksomhed med domstolsbehandling slog fejl. De ansvarlige for tysk politik blev stillet over for fuldbyrdede kendsgerninger. Best bevarede gennem Pancke en vis indflydelse indtil midten af 1944. Reichsicherheitsamt i Berlin og Bovensiepen bekymrede sig på ingen måde om Bests ønsker om at opretholde ro og orden og uforstyrrede leverancer. Pancke, og Best beklagede sig efterhånden over for henholdsvis Himmler og Auswärtiges Amt over hinanden. Det grelleste eksempel på stridighederne blev, at førerhovedkvarteret og Himmler i september 1944 anordnede afvæbning og deportation af det danske politi uden Bests vidende.

En bølge af terroraktioner gik over landet. Det gik ud over biografer, hoteller og offentlige bygninger. Folk blev skudt ned på gaden eller i deres bolig. Ofrene var udvalgt af Bovensiepen, der skaffede sig lister over virksomheder og institutioner, som ikke var nødvendige for tyskerne via Best, Ebner og dr. Walther. I løbet af 1944 skete der en radikaliserings og brutalisering i Gestapos metoder i sabotagebekæmpelsen, der i princippet var underlagt et Gestaporeglement, der lagde restriktioner på anvendelse af, hvad man betegnede som "skærpet forhør" (Verschärfte Vernehmung), men i praksis blev disse regler, der f.eks. påbød lægetilsyn, ignoreret.⁵³¹

Best forsøgte gennem sin egen jurisdiktion og egne feltretter at undgå handling fra anden side.⁵³² De tyske domstolsafgørelser anvendtes som kampmiddel mod den stigende sabotage. I taler for den danske presse den 4. december 1943 og den 24. april 1944 forsøgte Best at påvirke den offentlige mening ved gennem møder med pressen at advare mod sabotagen, og de følger den ville få. Best forklarede her, at ingen krigsførende magt kunne acceptere voldelig modstand, og at dødsdomme over grebne sabotører ville blive fuldbyrdede i takt med, at sabotagerne fortsatte. Han oplyste i mødet den 24. april 1944, at der var over 100 fængslede sabotører og andre anholdte med dødsdomme, som man havde ventet med at eksekvere, fordi det ikke var hævn man søgte, men det lå i sabotørernes

hånd, om dommene ved fortsat sabotage ville blive eksekverede.⁵³³ Begge henvendelser fulgte på henrettelser af danske sabotører ved tyske krigsdomstole

Sabotagerne førte til stadig flere dødsdomme. En sabotagebølge i forsommeren 1944 fulgtes af strenge straffe og henrettelser. Den 24.4. 1944 udsendte Best trusler til sabotørerne om, at et stort antal fængslede danskere ved fortsat sabotage ville blive overført til tysk fængsel. Ved forstærkede sabotager kunne de blive henrettet. Den 13.5 idømtes der dødsstraf over 12 danske.

Den 6. juni trængte ca. 100 BOPA-folk i en større aktion ind i den stærkt sikrede og befæstede fabrik Globus, som leverede vigtigt sikkerhedsudstyr til Luftwaffe og sprængte den i luften. Dertil kom anslaget mod Svendborg Værft den 10. juni, hvor flere af den tyske krigsmarines skibe sænkedes eller beskadigedes. Den 22. juni kom indtrængen i og sprængning af Riffelsyndikatet i Frihavnen. Dette førte til Bests indførelse af såkaldt "civil undtagelsestilstand" og som straffeforanstaltning henrettelse af otte gidsler den 23. juni.

Offentliggørelsen herom fandt sted den 25.6. 44 og efterfulgtes af uroligheder. De herefter igangsatte udgangsforbud fra kl. 16 til 5 morgen, modterror på Tivoli og Studenterforeningen efterfulgtes af skibsværftsstrejker, arbejdsnedlæggelser og folkestrejken i København frem til 30. juni 44. Pancke og von Hanneken ønskede en hård linje over for dette og støttedes fra Berlin. Forløbet er velbeskrevet af Jørgen Hæstrup m.fl.⁵³⁴

Folkestrejken

Udviklingen i København var under folkestrejken gået ud af kontrol for de tyske myndigheder. Store dele af den københavnske befolkning deltog i gadeprotester fra den 26. – 29. juni. Protesterne udviklede sig til en altomfattende generalstrejke og en folkestrejke, der var almen, total og uden enhver form for centralledelse.⁵³⁵ Alle, der bevægede sig ud først efter kl. 17 og senere efter kl. 23 risikerede at blive skudt. Om aftenen den 30. juni besatte tyske tropper gas-, elektricitets- og vandværker og spærrede alle tilførsler. Alle forsamlinger på mere end fem personer var forbudt. Under forløbet blev 92 danskere skudt og 664 sårede under sammenstød mellem befolkning og tysk politi med aktiv assistance fra hjemlige nazister i Schalburgkorpset, der var dannet i foråret 1943 og udgået af Frikorps Danmark.⁵³⁶

På tysk side var beretningerne om begivenhederne i Wehrmachtsführungsstab, at der den 30. juni kl. 10 var udbrudt generalstrejke i København, der også havde bredt sig til jernbanedriften. Anledningen var fuldbyrdelse af otte dødsdomme på grund af sabotage og den af den rigsbefuldmægtigede befalede spærretid. Den danske centralforvaltning og fagforeningene forsøgte at bilægge strejken hurtigst muligt. Det tyske notat mente at vide, at også det illegale danske Frihedsråd angiveligt skulle arbejde for at standse strejken. Der var ingen tegn på, at strejken kunne hænge sammen med en mod Danmark rettet operation fra de allieredes side. Forhandlingerne mellem den rigsbefuldmægtigede og den danske centralforvaltning havde stillet i udsigt, at strejken ville kunne bringes til ende mandag den 3. juli. Den rigsbefuldmægtigede havde heroverfor opretholdt sit ultimatum. Ifølge dette ville den udøvende magt i København den 1. juli blive overgivet generalløjtnant Richter, hvem foruden de tilførte militære styrker også politiet i København ville blive underlagt.⁵³⁷

Tyskerne var ganske klar over urolighedernes folkelige karakter. Det var deres opfattelse, at Danmark, hvis politistyrkerne i København havde været stærkere, havde kunnet nedslå strejkebevægelsen alene eller evt. med nogen hjælp.

På grund af politiets svaghed havde det været nødvendigt at gå ind på den valgte vej. I København var der med inddragelse af det tyske admiralitet og det tyske luftvåben i Danmark indført forstærket patruljetjeneste, desuden var de vigtigste punkter i byen såvel som elektricitetsværker og vandværker blevet besat. Politiet arresterede strejkende og strejkeposter. Fra 1. juli kl. 12 var vand- og elektricitetsforsyningen til København, såvel som enhver transport ind og ud af byen, herunder tilførsel af levnedsmidler spærret. Den centrale bydel var besat og enhver uro blev på det skarpeste undertrykt. Natten til den 1. juli forløb roligt.⁵³⁸

Best var åbenlyst desperat og ude af ligevægt. Han advarede om, at mulighederne for fra tysk side med fredelige midler at skabe ro og orden var ved at rinde ud. "Nun müsse das Kopenhagener Pack die Peitsche schmecken".⁵³⁹ I Svenningsens referat af samtalen hedder det om Bests udtalelser:

"Det københavnske pak måtte smage piskan. Den tyske mildhed var blevet opfattet som svaghed. Fra tysk side ville man nu vise, at der ikke var nogen kunst at ordne en by på en million mennesker. Befolkningen måtte have en skræk i livet, og man forlangte nu fra tysk side betingelsesløs kapitulation Nu hed det "Fügsamkeit oder Sanktionen". Bests vredesudbrud med udstødelse af trusler var ledsaget af bemærkninger, der belyste den tyske selvforståelse om, at Danmark stadig havde en særlig status i form af fredsbesættelsen. " Han gjorde en bemærkning om, at vi kunne være glade for, at Berlin ikke havde udstedt instruktioner i den foreliggende situation, da der ellers utvivlsomt måtte regnes med, at der straks skete en ændring.

Best var i klemme i forholdet til de tyske politimyndigheder, der forlangte dansk politis medvirken til bekæmpelse af sabotagen og optøjerne. I sin nød måtte han appellere til politikernes indsats (helst tale i radioen af Buhl), til fagforeningslederne samt til politiet. Svenningsen og Eivind Larsen forlangte herefter, at det tyske militær holdt sig tilbage i Københavns gader, og at Schalburgkorpset fik forbud mod at vise sig i København.

Niels Svenningsen og justitsministeriets departementschef Ejvind Larsen stod i begivenhedernes centrum. Det danske politi ville ikke påtage sig at varetage overholdelsen af de tyske bestemmelser om udgangs- og forsamlingsforbud uden garanti for, at overtrædelser ville blive overgivet til dansk strafforfølgning. Hvis folk stimlede sammen, ville politiet opfordre til at gå hjem, men uden magtanvendelse.

Den 30.6. 1944 nåede man frem til en udtalelse til befolkningen udarbejdet efter et oplæg af Svenningsen på det officielle Danmarks vegne, der advarede om de farer, som situationen havde fremkaldt og opfordrede til standsning af aktionerne. Udtalelsen skulle udgå på vegne af hovedstadskommunerne og de danske arbejds- og erhvervsorganisationer i forståelse med cheferne for centraladministrationen og repræsentanter for de samarbejdende politiske partier.⁵⁴⁰

Den 30.6. kl. 19 kunne Svenningsen meddele Best resultatet af dagens forhandlinger og fremlægge opråbet om standsning af aktionerne. Svenningsen fremførte, at man fandt, at årsagerne til uroen var at finde på tysk side, især fremkaldt af Schalburg-korpsets "udskejelser", og at korpset burde fjernes fra København.⁵⁴¹

Lørdag den 1. juli var krisens kulmination. Den militære undtagelsestilstand trådte i kraft lørdag kl. 12, og København blev afspærret. I denne situation meddelte de danske forhandlere fra Christiansborg, at man var villige til at udsende et opråb under forudsætning af, at der åbnedes for el, gas og vand. Ved Svenningsens forhandlinger med Best, havde denne ønsket opråbet udsendt og givet tilsagn om genåbning af de offentlige værker. Men samtidig krævedes justitsministeriets chef

Eivind Larsens og formanden for De samvirkende Fagforbund Eiler Jensens afgang. De betragtedes som ansvarlige for henholdsvis politiets mangel på samarbejde og strejkerne på arbejdsmarkedet.

Efter forhandlinger og indgriben fra den skibsfartssagkyndige Duckwitz veg Best og tilbagekaldte kravene om Eivind Larsens og Eiler Jensens fratræden.⁵⁴² Best måtte vige på så at sige alle punkter forud for udsendelsen af opråbet. Forud herfor var også spørgsmålet om Schalburgkorpsets tilstedeværelse indirekte blevet fremlagt som et problem.

Efterfølgende sikredes også Frihedsrådets støtte til en offentlig opfordring til ophævelse af folkestrejken bl. a. ved, at det kunne offentliggøre kravet om ophævelse af spærretiden og af Schalburgkorpsets fjernelse fra Københavns gader m.v., som udsendtes som en sejrbulletin fra Rådets side.⁵⁴³

Det officielle Danmarks opfordringer til afslutning af folkestrejken blev givet ved radiotaler af politikerne Buhl og Ole Bjørn Kraft, organisationslederne Eiler Jensen og T. K. Thomsen samt overborgmester Viggo Christensen.⁵⁴⁴

Urolighederne var ved denne samlede indsats fra alle sider af det offentlige liv, inklusive det illegale Frihedsrådet ved at ebbe ud, og den 2. juli blev afspærringerne ophævet. Dansk politi skulle overtage opsynet i forskellige sabotagetruede kvarterer, og Bests krav om fjernelse af Eivind Larsen og Eiler Jensen blev trukket tilbage. Schalburgkorpset fjernedes fra København. Den 4. juli optoges arbejdet igen.

Som det fremgår, må forløbet ses som en stor sejr for Udenrigsministeriets direktør Svenningsen og for Departementschefsstyret.

For tyskerne var forløbet mere et nederlag end en sejr

Folkestrejkenes konsekvenser

Efter folkestrejken tog Himmler og SS magten fra Best på retsudøvelsens område. Folkestrejken havde påkaldt sig Berlins opmærksomhed. Allerede den 1. juli gik der besked fra generalstaben til de militære myndigheder i København, at Hitler på grund af urolighederne i København havde befalet, at krigsretlig behandling af civilbefolkningen i de besatte områder skulle ophøre med øjeblikkelig virkning. Inden 2. juli kl. 20 skulle der foreligge forslag til befalingsudkast om behandling af fjendtlige terrorister og sabotører i civilbefolkningen i de besatte områder. Det understregedes, at domme ved krigsretter kun skabte martyrer. Terror kunne kun bekæmpes med modterror.⁵⁴⁵ Herefter blev Bests forordning om SS- og politiretten sat ud af kraft, og hans muligheder for at erstatte den blinde terror med politimæssig, tysk juridisk behandling sat i stå. Best og Pancke blev kaldt til Hitler den 5.7. 1944 for at redegøre for, hvorfor de ikke havde fulgt kravet om terror i stedet for sabotørhenrettelser. Den 30.7. 1944 med Hitlers afgørelse om anvendelse af den såkaldte "Terror und Sabotageerlass" i Danmark var sagen afgjort.⁵⁴⁶ Denne tilsidesatte enhver lovlighed ved behandling af medlemmer af modstandsbevægelsen. Straks de var blevet pågrebet af SS og politiet skulle de enten skydes eller overgives til Gestapo. Den 9. august lod Bovensiepen elleve frihedskæmpere myrde, og Günther Pancke lod få dage senere 750 fanger i Horserød overføre til den ny interneringslejr Frøslev ved den tyske grænse. Herfra fulgte den 15. september overførelse af 196 fanger til Neuengamme. Det tyske sikkerhedspoliti Sipo kunne nu rekvirere flere folk til Kommando Scorzeny til udvidet terrorvirksomhed, domstolsvirksomheden blev overgivet til Sikkerhedstjenesten, og Best måtte indstille sin virksomhed på dette felt.⁵⁴⁷ SS-folkene gjorde sig stadig mere uafhængige af den

rigsbefuldmægtigede. Likvidationen af de nævnte 11 sabotører den 9. august 1944 skete således helt uden Bests vidende. Terrorvirksomhedens omfang belystes ved Københavns Byrets dom den 20. september 1948 over Best, von Hanneken, Pancke og Bovensiepen. Den indeholder en 225 punkter lang fortegnelse over terrorhandling. Alene antallet af clearingmord på fuldstændig uskyldige "tyskfjendtlige" personer som gengæld for modstandsaktioner, hvori værnemagtsfolk eller deres hjælpere var omkommet, udgjorde 102.⁵⁴⁸

Også andre myndigheder i Berlin søgte indpas. Da den tyske Overkommando i 1944 forlangte, at arbejderførerne skulle gøres ansvarlige for strejker og uro i virksomhederne, som nævnt protesterede Best og Pancke voldsomt. Best fralagde sig ethvert ansvar for et sådant skridt og betegnede følgerne som katastrofale. De tyske myndigheder i Danmark fortsatte som modvægt mod terrorvirksomheden stædigt at anbefale domstolsbehandling af sabotører over for Berlin, og Best støttedes heri af Værnemagten såvel af von Hanneken som af den øverstbefalende for flåden admiral Mevis.⁵⁴⁹

Selv den befalingshavende for Sikkerhedspolitiet og Sikkerhedstjenesten i Danmark Otto Bovensiepen udtrykte i "Beretninger fra Danmark" den 6. oktober 1944 sin dybe skepsis over for det hensigtsmæssige i anvendelsen af modterror. Om befolkningens reaktion på modterroren berettedes det, at bl.a. sprængningen af Århus Hallen havde ført til et stigende had til tyskerne. Almenheden var ikke i tvivl om, at tyskerne stod bag, eller at der var tale om Schalburgtage. Efter at det danske politi var sat ud af funktion benyttedes lejligheden fra tysk side til at provokere den danske befolkning til uoverlagte handlinger. Modterroren bidrog til, at hadet til tyskerne forstærkedes. Danskerne ville følge de illegales anvisninger for sammen med dem at drive tyskerne ud af landet, når de allierede kom.⁵⁵⁰

Deportation af det danske politi

Deportationen af det danske politi var en skærpelse af anvendelsen af terror. Efter den 29. august havde det danske politi, som vi har set, afvist at forfølge forseelser mod værnemagten.⁵⁵¹ Betydningen af at fastholde politimyndighed og retsudøvelse på danske hænder understregedes af den tyske befuldmægtigede på indenrigs- og retsområdet SS manden tidligere politipræsident i Berlin Paul Kannstein, der før sin afgang fra København i 1943 advarede om, så vidt muligt at opretholde det danske politiarbejde, idet man ellers kunne forudse en terroristisk kurs. Han mindede om den brutale kurs i øst. Under forhandlinger herom kunne man fra tysk side dog ikke garantere, at en udlevering til tyskerne ikke ville ske, og forhandlingerne brød sammen. Besættelsesmagten og det tyske politi betragtede det bevæbnede danske politi med mistro og havde mistanke om, at politiet samarbejdede med modstandsbevægelsen.⁵⁵²

Den 19. september 1944 greb man det danske politi uden, at Best i forvejen var orienteret. Ordren var ifølge v. Ribbentrops svar til Best efter aktionen betegnet som "en af føreren af militære grunde anordnet særaktion".⁵⁵³ Himmler havde den 17.9. udtrykkelig forbudt, at Best fik besked.⁵⁵⁴ Pågribelsen skete, mens han var bortrejst, og Dagmarhus var afspærret og hans telefon blokeret under aktionen.⁵⁵⁵ Ved sin tilbagevenden advarede han 27 politifolk stationeret ved hans egen bolig Rydhave og begav sig straks til førerhovedkvarteret med tilbud om at træde tilbage. Men han kunne ikke få audiens hos føreren og fik besked på at blive på sin post. Pancke skulle ifølge Hitler fortsat være underlagt Best i politiske sager.

Friherre v. Buttler-Brandenfelts rapporterede i et notat af 20. september 1944, at den nu afsluttede politiaktion igen engang havde fremkaldt generalstrejke. Siden 4. august havde der været vekslende

strejker mest af politiske grunde, såkaldte 24 timers rullestrejker. Sådanne havde politiaktionen heller ikke kunnet forhindre. Konklusionen var, at aktionen på ingen måde havde virket så dæmpende som fortalerne for den havde forestillet sig.⁵⁵⁶

1984 politifolk blev arresterede sammen med 251 fra grænsepolitiet.⁵⁵⁷ Politiaktionen var sket efter Hitlers ordre, men formelt ændredes der ikke noget ved Bests ansvar i Danmark,⁵⁵⁸ men indenrigspolitiske anvisninger fik Pancke direkte fra Himmler. Som begrundelse for aktionen beskrev Pancke i en beretning til Reichsicherheitsamt, at man havde beviser for, at det danske politi aktivt havde taget del i sabotage- og terrorhandling. Den rigsbefuldmægtigede bekræftede Panckes påstande over for Auswärtiges Amt, men med den væsentlige tilføjelse at det alene drejede sig om selvstændige handlinger af enkelte politifolk, men ikke ledelsen og myndighederne.⁵⁵⁹ Politifolkene blev ført til Buchenwalde, grænsefolkene til Frøslev og derfra videre til Buchenwalde. Best forsøgte forgæves at hindre dette, og derefter arbejdede han og dr. Walther på at få politifolkene tilbage til Danmark.⁵⁶⁰ Det lykkedes den 8.12. 1944 gennem Auswärtiges Amt at få udvirket hos Hitler, at de danske politifolk skulle behandles som krigsfanger og føres væk fra Buchenwalde til tyske krigsfangelejre. 78 politifolk og 38 grænsefolk var da døde, 268 led af svære sygdomsskader, 18 døde heraf efter hjemkomsten.⁵⁶¹

Fare for tvangsarbejde

På adskillige områder var der direkte overensstemmelse mellem departementschefs-styrets og Bests bestræbelser. Indtil besættelsens ophør arbejdede de danske myndigheder med det tyske gesandtskabs indforståelse på at få danske fanger anbragt i Frøslevlejren og internerede, halvjøder og jøder gift med ariere samt kommunister tilbage fra tysk koncentrationslejr, - bl.a. på grundlag af et betinget tilsagn fra Adolph Eichmann til Best, - men med begrænset held.⁵⁶²

Et forsøg fra tyske rigsmyndigheder på indblanding i danske forhold, som kunne have haft vidtrækkende konsekvenser for danske statsborgere var ønsket om at pålægge landet pligt til levering af tvangsarbejdskraft.

I juli 1943 forsøgte den særbefuldmægtigede for fremskaffelse af arbejdskraft Fritz Sauckel at udvirke, at danske skulle kunne tvangsrekrutteres til arbejde i den tyske rustningsindustri. Best, der heri støttedes af både v. Hanneken og Pancke, satte sig voldsomt imod over for Auswärtiges Amt.⁵⁶³ Der var mangel på arbejdskraft i dansk landbrug, der ville følge masseflugt til Sverige, hævdede Best. Der skulle tilføres store tyske styrker til at tvinge sig frem over for befolkningen. Han inddrog ministerialdirektør Alexander Walther fra det dansk-tyske handelsaftaleudvalg til støtte for sit synspunkt. De argumenterede med, at Danmark leverede 10% af det tyske forbrug af kød, 10% af forbruget af smør, 17,6 % af fisk og 11% af sukker til det tyske marked, og at arbejdsstyrken burde fastholdes i Danmark. Der blev herefter ikke indsat nogen dansk arbejdskraft til tvangsarbejde i tyske rustningsfabrikker.⁵⁶⁴

Efter USA's indtræden i krigen var frygten for de allieredes invasion i Jylland voksende. I maj 1942 befalede Hitler styrkelse af hærenhederne i Nordjylland.⁵⁶⁵ Som udtryk for opfattelsen af faren for en mulig kommende front forlagdes efter 29. august 43 hovedmassen af tyske tropper til Jylland. Hitler krævede, at forsvarsværkerne skulle udbygges, og at danskerne skulle stille arbejdskraft til rådighed.⁵⁶⁶ De tyske tropper i Danmark blev direkte underlagt OKW. I hovedkvarteret havde man ganske urealistiske forestillinger om mængden af arbejdskraft, som befæstningsarbejdet ville kræve og forlangte at 100.000 arbejdere stilledes til rådighed. Keitel ønskede tillige, at danske, der var

uvillige til at tage tysk arbejde, skulle fratages understøttelse.⁵⁶⁷ Såvel Best som von Hanneken afviste de tyske krav. Best havde argumenterne klar. En egentlig arbejdsløshed eksisterede ikke ifølge hans indberetning til Auswärtiges Amt. De danske erhverv var fuldt optaget af produktion for Tyskland. Organisation Todt burde gå via Best med deres behov for arbejdskraft. Før hensynet til fæstningsvæsenets arbejde kom hensynet til tysk interesse i landbrugsproduktionen.⁵⁶⁸ Best gik til Svenningsen om det truende tvangsarbejde. Svenningsen henvendte sig til de danske arbejdsgiverorganisationer om at påtage sig de arbejder, som tyskerne forlangte. Dette lykkedes.⁵⁶⁹ Den 18.11. 1943 kunne Best om sine forhandlinger med den danske centraladministration og det tyske militær meddele, at organisation Todt stod for arbejdet, som man lod udføre via danske firmaer. OT-lederen Martinsen angav et behov på 30.000 mand, som let kunne tilvejebringes uden tvangsarbejdere. I virkeligheden blev det kun til et krav om 10.000. I Danmark var alle tyske embeder enige om, at tvangsarbejde ikke var nødvendigt, og Best anmodede indtrængende om, at en anordning om tvangsarbejde ikke blev iværksat. Best hævdede, at det ville medføre masseflugt og obstruktion, og at en tidobling af politistyrken ville blive nødvendig. Den militære befalingshavende og OT-ledelsen var enige med Best.⁵⁷⁰

Ved befæstningsarbejder ved grænsen i 1944 var der igen fare for tvangsudskrivning. Best henvendte sig til den tyske folkegruppe i Nordslevig, og med ledelsens hjælp lykkedes det at skaffe den nødvendige arbejdskraft.⁵⁷¹

Erhvervslivet.

Best havde det overordnede ansvar for dansk erhvervslivs uforstyrrede gang, men hovedsagen i disse forhold bestyredes af de dansk-tyske handelsaftaleudvalg og Rüstungsstab Dänemark. Han virkede for øgede tilførsler af landbrugsmaskiner og erstatningsdele til industrien, kunstgødning, plantebeskyttelsesmidler m. v. I 1943 blev de danske landbrugsleverancer til Tyskland betydeligt øgede.⁵⁷² Hans indstilling om, at de for dansk landbrug nødvendige forsyninger skulle opretholdes, fandt støtte hos Hitler. De tyske troppers opkøb søgtes holdt i skak, hvilket støttedes af Rigsfinansministeriet, Rigskommissæren for Prisdannelse og Rigserhvervsministeriet.⁵⁷³ En lignende udvikling ses på industriens område, hvis tyske afsætning toppede i 1943/44 frem til oktoberkvartal. Den danske metalindustri forsyning med maskiner og drivkraft m.m. ses således faktisk at være blevet forøget på samme tid.⁵⁷⁴

Fra 1942 til langt ind i 1944 steg de skandinaviske landes bidrag til den tyske krigsførelse i absolutte tal og i andele af importen. De bestod i første række af leverancer af råstoffer og industrielle varer, hvoraf varerne fra Norge og Sverige var af betydelig - ja afgørende strategisk betydning. Hertil kom landbrugs- og fiskeriprodukter som supplement til det tyske forbrug, men hertil kom også leverancer af skibstonnage, reparation af skibe, transport og finansielle ydelser foruden indsættelse af arbejdskraft.

Fra oktober 1944 kom sammenbruddet, som også slog igennem i den danske produktion og de danske leverancer.

Sammenbruddet

Modterror mod sabotage på skibsværfterne

Mangelen på skibstonnage førte til fare for tysk civil terror på værfterne for at forhindre sabotage. På initiativ af storadmiral Karl Dönitz overvejede man fra oktober 1944 i OKW og i Reichssicherheits Hauptamt intensivt, hvorledes man kunne forhindre sabotage på de danske og norske værfter. Dönitz rapporterede den 23. oktober 1944 til Himmler og generaloberst Alfred Jodl, at skibssabotagen i Danmark og Norge i de sidste fire måneder var blevet et stort problem. I Danmark var fem handelsskibsnbybygninger med tilsammen 12.000 BRT blevet sænket og desuden var to krigsskibe og ni handelsskibe med ca. 20.000 BRT blevet mere eller mindre beskadigede. Disse høje tab var især efter udfaldet af værfterne i Holland, Belgien og Frankrig og med de tyske tonnage tab i øvrigt i det længere løb uholdbar. Transportprogrammerne især til den tyske Værnemagt i Norge og i Øst kunne kun med møje opretholdes. Dönitz fremsatte forslag om at gøre skibsværftsarbejderne medansvarlige for sabotagen for at hindre denne. Da modterror mod arbejdsstyrken i Frankrig, hvor der forekom skibssabotage, fuldstændig havde undertrykt sabotagen, måtte dette også kunne benyttes i Norden. Overførsel af hele arbejdsstyrker til arbejde i koncentrationslejrene fremførtes som en mulighed. Den 29. november 1944 gik der faktisk ordre fra Generalfeldmarskal Wilhelm Keitel til de øverstbefalende for de tyske tropper i Norge og i Danmark om at foranledige, at der blev udarbejdet anordninger om, at arbejdsstyrken og deres slægtninge blev gjort medansvarlige for sabotage i deres virksomheder ligesom det beordredes, at værnemagtssoldater tilknyttedes det tyske politis bekæmpelse af skibssabotager.⁵⁷⁵ Og slutteligt anordnede SS-Obergruppenführer og chef for Sikkerhedspolitiet og Sikkerhedstjenesten Ernst Kaltenbrunner den 7. december 1944 den sikkerhedspolitiske og militære bevogtning af værfterne. Han fandt foranstaltningerne mod personalet for ilde anbragt, da det ikke kunne være meningen at få ro på værfterne ved at få standset arbejdet og få værftsarbejderne anbragt i koncentrationslejre. Han meddelte i stedet i sine ordrer til sikkerhedspoliticheferne Standartenführer Otto Bovensiepen i Danmark og SS-Oberführer Heinrich Fehlis i Norge, at på 12 danske værfter skulle indsættes over 700 mand fra Værnemagten og på 21 norske værfter over 4.500 mand. Desuden skulle de sikkerhedspolitiske procedurer udvides og forbedres. Sabotører, der blev taget på fersk gerning, skulle nedkæmpes og skydes på stedet. De, der blev grebet senere, skulle overgives til det tyske sikkerhedspoliti. Gidselskydning kom på førerens ordre ikke i betragtning. Om domstolsbehandling kunne der ikke være tale. Hvis dette ikke var tilstrækkeligt, måtte man overveje, om den politiske linje i Danmark og Norge var tilstrækkelig.⁵⁷⁶

De sidste situationsberetninger

Bests beretning af 1. januar 1945

Bests "Politiske Informationen" til okkuperationsmyndighederne af 1. januar 1945 rummede en illusionsløs fremstilling af danskernes holdning til besættelsesmagten. I 1944 havde danskernes holdning - ligesom formentlig i andre besatte områder, skrev han - i første række været præget af udviklingen i krigsforløbet. Jo mere man blev overbevist om, at Tyskland ville være underlegen, jo mere afvisende blev man overfor alle tyske. Danskerne havde den overbevisning, at et "Kleinvolk" på fire mio. mennesker under alle forhold ville være de stærkeres bytte. Den danske "Kleinkrieg"s

organisation og metoder var blevet fuldstændig erkendt i årets løb. Sabotagegrupperne var ledet fra England. I december 1944 var "Kleinkrigen" efter forskellige bølger i aktiviteten på samme niveau som ved årsskiftet.

Det tyske forvaltningsopsyn med danske myndigheder måtte i årets løb bestandig aktiveres. Byggeriet af forsvarsværker og den øgede tilførsel af tyske tropper havde øget behovet for fremskaffelse af materialer af enhver art og beslaglæggelse af grundstykker, bygninger, fartøjer m.v. Lignende behov var der ved etablering af det indsatte tyske politi. Afløsning af det danske politi førte til nye forvaltningsopgaver sammen med erstatningsindretninger som kredskontorer og vagtværn.⁵⁷⁷

Generalmajor Reinhard Gehlen, chef for Abteilung Fremde Heere Ost berettede den 23. februar 1945 om forholdene i Danmark:⁵⁷⁸

1. At skiftet i Danmark, der i 1943 ændrede forbindelserne til Riget fra det diplomatisk-politiske spor til det militært-politimæssige havde ført til en gradvis skærpelse af situationen med sig og spændinger, som under indflydelse af begivenhederne på krigsskuepladserne var steget i de sidste måneder. Den danske befolkning stod med et overvældende flertal afvisende over for Tyskland og var overbevist om, at tyskerne ikke mere kunne vinde krigen
2. Ordføreren for Det danske Råd i London Christmas Møller havde meddelt den internationale presse, at Danmark var indgået i den allierede front og var blevet krigsførende stat. Den overvejende engelskvenlige befolkning har derved fået det indtryk, at Danmark var indtrådt i den allierede front og var blevet krigsførende nation.
3. Sabotagen var tiltaget og der havde i de sidste måneder især været anslag mod jernbanelinjer og elektricitetsværker. Ifølge det tyske politi drejede det sig om velorganiserede modstandsgrupper, der var ledet af engelske officerer af dansk afstamning og styret fra militære tjenester i England.
4. På det erhvervsmæssige område var der indtrådt en meget ugunstig udvikling. På grund af bortfaldet af de schlesiske kulmineområder og de store vanskeligheder på transportområdet var de tyske kulleleverancer til Danmark faldet bort sammen med leverancer af råvarer især jern til industrien, hvorved de danske leverancer til Tyskland var faldet bort.
5. Sammenfatning. Ved en invasion måtte man regne med, at fjenden ville få støtte fra den hjemlige befolkning, hvorved der kunne ventes anslag af alle arter, men også passiv modstand. Ifølge de foreliggende beretninger måtte man frygte, at jernbanenettet til troppetransporter i løbet af nogle uger helt eller delvis ville falde bort.

Den 11. april kom en sidste beretning om en inspektionsrejse i Norge og Danmark fra oberstløjtnant Hugo Hass til Værnemagtsførerstabens i Berlin, der især for Norges vedkommende beskrev det totale sammenbrud i produktion, transportmuligheder og forsyningsforhold. Fra maj ville al fabrikation, der behøvede kul, blive indstillet. Transporten med jernbaner og skib var allerede i april delvis indstillet. Mere specielt nævntes behovet for fornyet pres på dr. Best i Danmark for at få afleveret i Danmark værende kulleleverancer, der skulle til Norge, hvor de var katastrofalt nødvendige til industri- og transportformål.⁵⁷⁹

Flygtningeproblemet

De tyske myndigheder pålagdes i sidste fase før sammenbruddet håndteringen af overførsel af tyske flygtninge til Danmark fra østområderne. I forbindelse med sammenbruddet havde Hitler den 4. februar givet ordre til, at de store strømme af tyske østflygtninge skulle evakueres til søs og herunder også anbringes i Danmark. Den rigsbefuldmægtigede skulle med enhver tænkelig hjælp fra Værnemagten sørge for dem. Den 5. marts 1945 afholdtes et møde i det tyske udenrigsministerium mellem 8 statssekretærer fra forskellige ministerier og flere andre høje embedsmænd, hvor også Best var til stede. På mødet forelagde man kravet om anbringelse af mellem halvanden og to millioner flygtninge i Danmark. Tanken var, at disse flygtninge skulle huses i danske hjem. Best afviste med henvisning til, at det ville skabe kaos og uroligheder i landet, og at det med holdningerne i Danmark kun ville være forsvarligt at modtage så mange flygtninge, som de tyske besættelsestropper kunne anbringe og beskytte i særlige flygtningelejre. Allerede i februar kom der 30.000 flygtninge til Danmark. Han indvilgede i et tal på 100.000, som dog blev til 250.000 anbragt bag pigtråd i de tyske lejre. Deres forsørgelse og pleje pålagdes den tyske Værnemagt. Den Rigsbefuldmægtigede var af mangel på tysk personale ikke i stand dertil. Han anmodede indstændigt om tilførsel af tysk hjælpe- og forvaltningspersonale til aflastning af Værnemagten for i det mindste en del af byrden ved flygtningene. Værnemagten måtte omgående have assistance. I Frederikshavn var et stort antal flygtninge anbragt midt i havneområdet militære anlæg, som ved et fjendtligt angreb ville være i stor fare.⁵⁸⁰

Efter det tyske sammenbrud blev forsørgelsen af flygtningene i de oprettede lejre overtaget af danske myndigheder, indtil hjemsendelse var mulig.

Kapitulationen

I begyndelsen af 1945 havde Værnemagtens overkommando befalet, at Danmark skulle forsvares. Hitler dekreterede ved tilbagetrækning både i Danmark og i Tyskland den brændte jords politik.⁵⁸¹ Den tyske Værnemagt i Danmark forberedte sig på at fortsætte krigen i Danmark til enden. Både Speer og Best var imod denne politik. Tanken om en kampløs overgivelse i Danmark, Norge og Nordtyskland rejstes af rigsstattholder Kaufmann i Hamborg, der sendte en medarbejder til den skibsfartsansvarlige i Danmark Duckwitz for at sondere Bests holdning. Duckwitz mødte den Rigsbefuldmægtigedes samtykke. Den 3. maj 1945 faldt afgørelsen i sagen i en konference som den kommanderende for Nordeuropa storadmiral Dönitz sammenkaldte i Marineskolen Mürwick. Til stede var her rigsminister Schwerin-Krosigh, Albert Speer, generalfeldmarskal Keitel, generaloberst Jodl, den sidste chef for NSDAP Paul Wegner, rigskommissær Joseph Terboven, dr. Werner Best og værnemagtscheferne i Norge og Danmark generalerne Franz Böhme og Georg Lindemann.⁵⁸²

Best advarede indtrængende mod en fortsættelse af kampene. I tilfælde af angreb måtte man regne med opstand fra modstandsbevægelsen. General Lindemann, der havde erstattet von Hanneken krævede ligesom Terboven kamp til sidste mand. Terboven ønskede endog, at Hitler, Himmler, Goebbels, Bormann og andre førende nazister skulle hentes til "Festung Norwegen" og der videreføre kampen selv efter Tysklands sammenbrud. Ifølge Best selv havde han meddelt Dönitz, at han gennem Duckwitz havde fået underretning om, at svenskerne i tilfælde af kamp i Danmark og Norge ville gå ind på norsk og dansk side. På trods af de militære chefers anbefaling besluttede Dönitz den næste dag at indstille kampene og den 5. maj at overgive Danmark til Englænderne i en delkapitulation til Feltmarskal Montgomery.

I Keitels ordre til general Lindemann om indstilling af kampene fra den 5. maj morgen fremgår det klart, at der alene var tale om ordre til overgivelse til general Montgomery og Vestmagterne, hvilket vil sige, at der ved en russisk indtrængen ville være blevet kæmpet ligesom på Bornholm. Ordren lød: "Ab 5.5. 1945, 0800 Uhr deutscher Sommerzeit, Waffenruhe gegenüber den Truppen des Feldmarschalls Montgomery. Sie umfasst alle Verbände des Heeres, der Kriegsmarine, der Luftwaffe und der Waffen SS.... Truppen bleiben mit ihren Waffen in Stellung.Aufforderung auf Waffenniederlegung oder Übergabe von Wachen ist abzulehnen. Jeder gewaltssame Versuch dieser Art ist mit Waffengewalt niederzuschlagen."⁵⁸³ Den 5. maj om morgenen landede general Dewing som fortrop for general Montgomery med 100 britiske soldater i København, som rykkede ind på D'Angleterre. Dette var signalet om, at Danmark var befriet af Vestmagterne og hørte til i den vestlige zone. Besættelsen af Danmark var forbi.

Den 8. maj 1945 dagen før Norges overgivelse blev rigskommissær Joseph Terboven afskediget af rigspræsident, storadmiral Dönitz og den 9. maj 1945 trådte overgivelsen af Norge i kraft.

Den menneskelige pris

I slutningen af februar 1945 havde Best fået tilladelse fra Hitler til at genoptage den forladte praksis med domfældelser af frihedskæmpere. Det skete efter en fælles henvendelse fra den nytiltrådte øverstbefalende for Værnemagten generaloberst Georg Lindemann, Pancke og Best. Hensigten var ikke humanitær, men med offentliggørelse af henrettelserne at fremme den afskrækkende virkning i kampen mod modstandsbe-vægelsen. Trods det sene tidspunkt af besættelsen begyndte herefter det tyske politis felddomstole igen at fungere. 11.3. 1945 blev de første 10 sabotører dømt og henrettet. Under den stigende eskalering drejede det sig frem til krigens slutning om 62 henrettelser d.v.s. at over halvdelen af henrettelserne af sabotører under besættelsen skete i denne korte periode. I alt blev der ved dom ved tyske domstole henrettet 113 personer. Ved den tyske modterror blev i alt 102 danskere myrdet.⁵⁸⁴

Besættelsen kostede Norge over 10.000 døde. I Danmark var der over 3.000 døde. 1360 nordmænd og 583 danske mistede livet i tyske fængsler og koncentrationslejre. I kamp døde i Danmark 1155 og i Norge 2091 mennesker. 113 danskere og 366 nordmænd blev dømt til døden og henrettet. I koncentrationslejr omkom af over 6.000 danskere 583 og af over 8.000 nordmænd 1340.

De materielle tab påført af besættelsen blev af den norske regering opgjort til 17,2 mia. og af den danske regering til 11,6 mia.⁵⁸⁵

De tyske hovedpersoners skæbne

Af de tyske hovedpersoner i Norge begik rigskommissær Josef Terboven selvmord den 8. maj ved sammenbruddet. Det samme gjorde Højere SS- og Politifører Nord, general for Politiet, SS-Obergruppenführer Friederich Wilhelm Rediess og den 11. maj 1945 fulgte Befalingshavende for Sikkerhedspolitiet og Sikkerhedstjenesten SS-Standartenführer Heinrich Fehlis, efter at han forgæves havde forsøgt at skjule sig blandt tyske krigsfanger. General Erich Böhme begik selvmord den 29. maj 1947, efter at der var rejst sag mod ham for gidselmord ved Nürnbergdomstolen.

I samme proces blev Befalingshavende for Værnemagten i Norge fra december 1944 Lothar Rendulic den 19. februar 1948 dømt til 20 års fængsel. I 1951 blev hans dom forkortet af den amerikanske højkommissær, og han blev frigivet. Øverstbefalende for den tyske Værnemagt i Norge 1940-1944

General Nicolaus Falkenhorst blev ved en britisk militærdomstol i Braunschweig den 2. august 1946 dømt til døden for en anklage om mord på kommandosoldater i Norge, men dommen blev omgjort, og han blev frigivet fra fængsel i 1953.⁵⁸⁶

I Danmark blev Den Rigsbefuldmægtigede Werner Best og chef for Sikkerhedspolitiet og Sikkerhedstjenesten i Danmark SS-Standartenführer Otto Bovensiepen ved en dom ved Københavns Byret den 20. september 1948 dømt til døden. Højere SS-og Politifører i Danmark SS-Obergruppenführer Günther Pancke til 20 års og den øverstbefalende for Værnemagten i Danmark general Hermann von Hanneken til 8 års fængsel. Von Hanneken blev ved Østre Landsrets dom frigivet i 1949, og Best, Pancke og Otto Bovensiepen blev i overensstemmelse med Østre Landsrets dom, men i desavouering af Højesterets afgørelse benådet og udvist i 1951.⁵⁸⁷ General Georg Lindemann, som de danske myndigheder havde arresteret blev uden noget juridisk mellem spil frigivet i 1948, og Cecil von Renthe-Fink og generalerne Leonhard Kaupisch og Erich Lüdke døde i 1945 og 1946.⁵⁸⁸

Del V. Sammenfatning

Danmark var det besatte land, der under krigen var blevet mindst ødelagt. Trods sabotage, modterror og nogle engelske bombeangreb var det danske erhvervslivs produktionsevne trods nogen nedslidning opretholdt. Det samme gjaldt landbrugets. Landets statslige system forblev stort set intakt. Ganske vist greb tyskerne efter telegramkrisen i 1942 direkte ind i regeringsdannelsen og rigsdagens indflydelse, men den tvungne omdannelse var af nærmest kosmetisk karakter. Den danske regering nægtede ganske vist at fungere fra den 29. august 1943, men befandt sig i praksis bag kulisserne under departementschefsstyret. Efter krigen kunne den afbrudte tradition føres videre. Den sidste frit valgte statsminister Vilhelm Buhl overtog igen statsministeriet i befrielsesregeringen, der var et nationalt kompromis mellem politikerne og modstandsgrupperne.

At dette kunne ske, skyldtes en række særlige omstændigheder, som formede den tyske politik i Danmark. Den manglende modstand mod besættelsen skabte en gunstigere udgangsposition end i Norge og de øvrige besatte vestlige områder. I Norge og Holland førte regeringernes flugt til indsættelsen af tyske civile rigskommissariater og i Belgien og Nordfrankrig af militærstyre. I Danmark opretholdtes illusionen og retorikken om en dansk suverænitet, som var udgangspunkt for den svagere parts forsøg på forhandling over for tyske krav.

Det betød, at forvaltning og jurisdiktion forblev på danske hænder, og at dette gav muligheder for at bremse og påvirke skønt ikke at forhindre tyske indgreb og fordringer. Forhandlingerne med Danmark førtes som udgangspunkt på diplomatisk basis, og at forbindelserne til Danmark foregik ad diplomatisk vej. Danmark hørte under hele krigen under det tyske udenrigsministeriums ressort. Auswärtiges Amt var med de tyske erobringer en stadig svagere faktor i tysk rigspolitik. For hvert erobret område mistede det ressort til enten partiet eller den tyske værnemagt. Danmark var blandt de besatte lande et værdifuldt undtagelsestilfælde, som Udenrigsministeriet og Ribbentrop ubetinget ønskede at beholde. Dette var kun muligt, hvis der var en legal regering i Danmark, der kunne optræde som det tyske riges forhandlingspartner.

Derfor måtte man leve med en demokratisk regering, der oven i købet stod under socialdemokratisk ledelse, og man ønskede ikke at spænde buen så hårdt, at det kunne føre til en demission, som kunne ændre landets status.

Den tyske Værnemagt havde frem til udskiftningen i 1942 ikke ønsket om at gøre sig gældende ud over det strengt militære område. General Kaupisch og generaløjtnant Lüdke var yderst tilbageholdende med at blande sig i ikke-militære anliggende, så længe der herskede ro og orden i landet.

Den første Rigsbefuldmægtigede Cecil von Renthe-Finks hovedbestræbelse var frem til årsskiftet 1940-41 at få fremkaldt en frivillig regeringsændring, der medførte danske nazisters optagelse i regeringen eller i hvert fald skabelse af en ikke-politisk regering. I december 1940 havde man i Auswärtiges Amt erkendt, at de danske nazister ikke kunne anses som regeringsduelige, og pressede i stedet i januar 1941 på for at få indsat en upolitisk regering. Sagen var, at tyskerne ikke ønskede en stærk dansk regering, men derimod en svag marionetregering, som gjorde, hvad der blev forlangt af den. Det var derfor, at dannelsen af en national samlingsregering i juli 1940 aldeles ikke passede Renthe-Fink. Den havde en betydelig styrke i befolkningen og var derved i en vis udstrækning en selvstændig magtfaktor. Set i det lys var Højgaardkredsens forslag til kongen om indsættelse af en

ikke-politisk regering en katastrofe. Det samme var Scavenius' medvirken til at forsøge på at få Stauning til at gå af i januar 1941 i forbindelse med Renthe-Finks forsøg på at fremkalde en regeringsomdannelse og Staunings fratræden. Renthe-Finks mislykkede forsøg på at fremkalde en dansk regeringsændring var i virkeligheden et tysk nederlag, fordi Renthe-Fink, som det viste sig, stod uden bemyndigelser til tvang over for Staunings og regeringens vægring. En vægring, der var forståelig ved, at her stod man ved grænsen: et hertil og ikke længere. Det var netop for opretholdelsen af den - begrænsede - suverænitet, som lå i den nationale samlingsregerings ledelse af landet, at andre væsentlige indrømmelser blev givet.

At Renthe-Fink var en fjøelig tjener for ideologiske eksperimenter og tysk magtpolitik fremgik også af hans tjenstvillighed i forbindelse med bestræbelserne på at inddrage Danmark i det tyske Grosswirtschaftsraum i forsommeren 1940, hvor man troede, at sejren var hjemme og planlægning af en integreret europæisk økonomi under tysk ledelse kunne gå i gang. Det var Renthe-Fink, der efter afslutningen af Frankrigsfelttoget foretog, at man skulle søge at integrere Danmark i det stortyske rige, og som endog bad om en ordre om at forberede en sådan løsning. Det var også ham, der gjorde Auswärtiges Amt opmærksom på den afgørende passus i Scavenius' regeringserklæring af 8. juli 1940, som skulle føre til det tyske initiativ til forhandlinger om en mønt-og toldunion. Renthe-Fink lå under for de ideologiske bestræbelser, som udfoldedes af partirepræsentanterne gesandt Luther i Auswärtiges Amt og presseattaché Meisner i det tyske gesandtskab i København. Han var kommet sent ind i partiet og manglede selvstændig status i partihierarkiet og havde derfor ikke styrke til at vove at fastholde egne standpunkter eller at udfolde egne initiativer, selv når de ville have været velanbragte. Det skyldtes den ansvarlige for den indre forvaltning tidligere SS- og vicepolitichef Kannstein, der hørte til de mere pragmatiske og forstandsprægede tyske repræsentanter ved gesandtskabet, at Renthe-Fink ikke yderligere var et redskab for nazipartiets ideologiske interesser.

Den rigsbefuldmægtigedes opgave var rimelig let i hans funktionsperiode, før sabotagerne og tegnene på befolkningens modvilje fik et større omfang. Den danske regering imødekom alle definitivt fremsatte krav fra besættelsesmagten og fremviste en vidtgående tilpasningsvilje. Enden på denne situation kom med telegramkrisen i september 1942.

I september 1942 udviklede sig den såkaldte telegramkrise, hvor Hitler tog anstød af den danske konges kortfattede takkeskrivelse: "Min bedste tak" i anledning af Hitlers lykønskning til hans fødselsdag. Det korte svar udløste Hitlers raseri, skønt andre forhold også må have spillet ind. Telegramkrisen førte til en udskiftning af Renthe-Fink som Rigsbefuldmægtiget med Werner Best og af generaloberst Lüdke som Værnemagtens øverstbefalende i Danmark med general von Hanniken.

Mod Hitlers reaktioner var enhver nok så velfungerende tysk politik magtesløs. Denne krise truede for første gang Danmarks status, som den var blevet etableret den 9. april 1940, og den nye militære øverstbefalende arbejdede en tid lang målbevidst på at tilvejebringe en sådan ændring.

Udnævnelsen af den højtstående SS- officer og tidligere forvaltningschef i Frankrig Werner Best som ny rigsbefuldmægtiget bragte en mand med langt højere status i det nazistiske hierarki og langt større styrke til magten i Danmark. Hans støtte i det politiske bagland fra såvel Auswärtiges Amt som fra SS via Himmler selv muliggjorde en langt sikrere og mere selvstændig politik, end Renthe-Fink havde magtet.

Rigsudenrigsminister Ribbentrop søgte igennem hele besættelsestiden at fastholde Danmark i sin ressort. Intet lå ham fjernere end at fremkalde en regeringskrise i Danmark. Også kongedømmet

ønskede han ubetinget opretholdt. Efter telegramkrisen og undtagelsestilstanden den 29. august 1943 støttede han arbejdet for at danne en ny regering. Af den grund sanktionerede han tilbagevendende Bests egenmægtige handlinger, så længe det ikke drejede sig om kontakt med SS. Kun når han frygtede at komme i modsætning til Hitler gik han ind for skarpe foranstaltninger, således som det skete i jødespørgsmålet og ved iværksættelse af modterror, hvor han forinden først havde afvist sådanne aktioner.

Himmlers indflydelse i Danmark var i de første år ringe og indskrænkede sig til kontakt med danske nationalsocialister og tyskvenlige grupper. Først med udnævnelsen af SS brigadefører dr. Werner Best som rigsbefuldmægtiget, bød der sig en mulighed for, at han kunne forøge sin indflydelse på danske forhold. Med indsættelsen af en højere SS- og politifører i november 1943 forstærkede Himmler sin indflydelse i Danmark, der gik så vidt, at SS også uden om den politisk ansvarlige rigsbefuldmægtigede igangsatte modterror og deportation af det danske politi.

Danmark blev i løbet af krigen af de lokale tyske repræsentanter fremhævet som værende af stadig større erhvervsmæssig betydning for Tyskland. Dette argument var virksomt over for den centrale tyske forvaltning og medvirkede til, at der dér blev taget hensyn til danske interesser. Den rigsbefuldmægtigede anvendte til stadighed med succes det argument over for truende indgreb, at disse ville skade de danske levnedsmiddelforsyninger til Tyskland. Landbrugsforsyningerne, der på et begrænset område, nemlig forsyningerne af tyskerne med smør og kød og flæsk udgjorde 10% af forbruget, blev en vigtig garant for en moderat tysk politik. Også henvisninger til fortsatte leverancer af landets mere beskedne industriproduktion spillede en rolle, især værfterne som reparationssteder for tyske skibe.

Med hensyn til landets fremtidige skæbne var der ikke megen uenighed. Danmark var strategisk så vigtig og passede forsyningsmæssigt så godt ind i det tyske Wirtschaftsraum, at man ikke ville slippe landet igen ved en tysk sejr. Hitlers vrede ved telegramkrisen og hans ytringer om, at Danmark skulle reduceres til en tysk provins, erstattedes i hans senere instruktioner til Best af instruktioner, der betød, at en endegyldig løsning var udsendt til efter krigen. Også Best blev instrueret om en sådan langsigtet udgang, da han i november 1942 sendtes til Danmark. Hans forestillinger om formen for indlemmelse adskilte sig dog fra hans forgængers gennem den opfattelse, som han havde om, at den tyske dominans i de nord- og vesteuropæiske stater skulle ske i form af den såkaldte opsynsforvaltning, en opfattelse som han havde udviklet gennem sit virke som forvaltningschef i Frankrig. Best havde fra starten erkendt, at på længere sigt var ledelsen af et (vesteuropæisk) land ikke mulig uden eller mod de lededes vilje ("nie ohne oder gegen den Willen der Geführten ausgeübt werden kann"). Hans politiske bestræbelse var med tiden gennem en samarbejdspolitik at vinde det danske folks godkendelse. En sådan samarbejdspolitik blev så meget desto mere begrundet som han utvivlsomt fra 1943 havde erkendt, at Tyskland ikke kunne vinde krigen.

I den danske regering og i departementscheferne fandt tyskerne forhandlingspartnere, der nok efterkom tyske krav, men som også søgte at forme og forandre dem i dansk interesse. Her var opretholdelsen af en dansk forvaltning under en dansk ledelse og i fortsat nær kontakt med politikerne og organisationerne afgørende.

Især Stauning, Scavenius og Gunnar Larsen fremstår som ansvarlige for den vidtgående tilpasningspolitik, der iværksattes på det politiske område i 1940-41, og som på det økonomiske og erhvervsmæssige felt planlagdes som reaktion på mulige tyske krav om indpasning i det tyske økonomiske rum. Scavenius' radikalt pragmatiske politik repræsenterede ikke uden videre den store

klogskab, som den er blevet tillagt. Hans vidtgående tiltrædelseserklæring i juli 1940 førte direkte til de tyske forslag om en dansk-tysk toldunion og til involvering i forhandlinger, som kunne være blevet katastrofale for Danmark ved den totale indpasning i tysk økonomi, som en økonomisk union indebar eller ved det forhold, at unionsforslagene afvistes. Når dette blev uden politiske følger skyldtes det, der slet ikke var opbakning til en sådan union på dette tidspunkt uden for Auswärtiges Amt. På samme måde må det anses for et fundamentalt fejlgreb, at Scavenius i januar 1941 arbejdede for, at Stauning under tysk pres skulle træde tilbage - et initiativ som viste sig helt forfejlet, da Renthe-Fink, som det viste sig stod uden kompetence til at gennemtvinge noget sådant. På samme måde kan man sætte spørgsmålstegn ved om den uskønne og provokerende sociale omgang med tyskerne, som pålagdes ministre og embedsmænd og andre samfundsstøtter overhovedet havde været nødvendig. Det var også et fejlgreb og ganske unødvendigt, at Scavenius og Gunnar Larsen fik oprettet Østrumudvalget og fik placeret Danmark som pioner og deltager i de tvivlsomme tyske bestræbelser i Østrummet. Der var andre fodfejl af lignende karakter. Scavenius' accept af forsøg på dannelse af en regering efter den 29. august i lyset af, at det da stod klart, at de allierede vandt krigen må stå som et fundamentalt svigt i dømmekraft over for den kommende udenrigspolitiske situation. Hvad ville der være sket med et Danmark, der førte tilpasningspolitik frem til den 5. maj? Man må her erindre om, at afgørelsen vedrørende, hvem Danmark skulle befries af, i første omgang ønskedes udskudt af Roosewelt og en tid lang stod hen i usikkerhed.

Hvor tyskernes krav var definitive, fordi de byggede på kontante krav og for dem betydningsfulde interesser, fremtræder den pragmatiske politik berettiget. Den tyske politik i landet styredes af kontante tyske interesser, så længe krigen varede og ikke af ideologiske krav, hvis opfyldelse kunne vente til efter krigen. Den danske suverænitet respekteredes i et vist omfang af hensynene til uden de store anstrengelser at opretholde ro og orden i landet og en uforstyrret fortsættelse af danske leverancer og serviceydelser.

Det politiske forløb præges dog også af tilfældigheder. Betydningen for det enkelte land af, hvilke personer, der fra tysk side blev sat i spidsen for landets administration, er iøjnefaldende. Udgangspunktet for en bedømmelse af Werner Bests person er naturligvis den samme, som for tyskerne som helhed. Hvad havde disse mennesker at gøre i Danmark? Med hvilken ret var de her. Og med hvilken ret, lod Best som den tyske rigsbefuldmægtigede danske sabotører henrette? Svaret er ingen - med ingen ret.

Når dette er sagt, står Werner Best dog som en mærkelig skikkelse i dansk besættelseshistorie. Han søgte med stor vedholdenhed at føre sin rationelle og forstandsbetonede politik til den bitre ende. For Danmark var det et stort held, at det var en i systemets hierarki politisk stærkt placeret person, der blev diktaturstatens repræsentant i landet. Uanset hvordan man vil bedømme hans virke uden for Danmarks grænser, så står det dokumenteret, at hans virke i Danmark på mangfoldige områder medvirkede til at mildne ulykkerne ved besættelsen.

Werner Bests politik forliste på modstandsbevægelsens fremvækst, skønt jernbane- og anden sabotage kun var nålestik for tyskerne. Men sabotagerne, strejkebevægelserne i august 1943 og folkestrejken i 1944 som udtryk for befolkningens holdninger ophidsede Berlin. Telegramkrisen i september 1942, den militære undtagelsestilstand den 29. august 1943, jødeaktionen den 2. oktober 1943, modterroren og deportatio-nerne af det danske politi var alle standardreaktioner iværksat af førerhovedkvarteret, som hver gang forværede forholdene. Virkningerne af modstandskampen var

ringe både militært og erhvervsmæssigt, men betydningsfulde som politiske signaler om befolkningens holdninger og for Danmarks fremtidige placering i Europa.

Udvalgt litteratur

A

Reinhard Abraham: Der deutsche Imperialismus und Dänemark 1939-1942, Greifswald 1979 og en fortsættelse heraf for 1942-/43 i Militärgeschichte 23, Berlin 1984.

William Dan Andersen. The German Armed Forces in Denmark 1940-1943. A study in Occupation Policy. Unpubl., diss., University of Kansas, 1972.

B

Benz, Wolfgang: Mobilisierung des deutschen Machtbereichs 1.halvbind. Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1939-41, Stuttgart 1988.

Robert Bohn (Herausg.): Die deutsche Herrschaft in den "germanischen" Ländern 1940-1945, Stuttgart 1997 (Historische Mitteilungen, Beiheft 26).

Wolfgang Benz: Typologie der Herrschaftsformen in den Gebieten unter deutschem Einfluss s.11 - 25.(i Wolfgang Benz, Johannes Houwink ten Cate, Gerhard Otto (ed.): Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und Verwaltung im besetzten Europa, 1998. Reihe Nationalsozialistische Besatzungspolitik in Europa 1939-45 , Band 4).

Benz, Wolfgang , Houwink ten Cate, Johannes, Otto (ed.), Gerhard: Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und Verwaltung im besetzten Europa, 1998. Reihe Nationalsozialistische Besatzungspolitik in Europa 1939-45, Band 4).

Ole Brandenburg Jensen: Besættelsestidens økonomiske og erhvervsmæssige forhold. Studier i økonomiske relationer mellem Danmark og Tyskland 1940-1945, 2005

Boelcke, Willi A.: Die deutsche Wirtschaft 1930-1945, 1983

Boelcke, Willi A.: Die Kosten von Hitlers Krieg. Kriegsfinanzierung und finanzielles Kriegserbe in Deutschland 1933-1948, 1985

Boelcke, Willi A. : Deutschlands Rüstung im Zweitem Weltkrieg,

Boelcke, Willi A.: Die „europäische Wirtschaftspolitik“ des Nationalsozialismus in HMRG,5,1992, H 1/2.

Robert Bohn (Hg): Die Deutsche Herrschaft in den germanischen Ländern 1940-1945, 1997s, 47 ff, s. 48. 54ff 57ff.

D

Det vesttyske bogværk "Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg" Bd. 1-6". Hrsg. vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, , Stuttgart 1979-1990. Se oversigter over bindene i Europa Unterm Hakenkreuz bd. 8. s. 29.

E

Europa Unterm Hakenkreuz. Die Okkupationspolitik des deutschen Fascismus (1939-1945) Achtbändige Dokumentenedition. Herausgegeben von einem Kollegium unter Leitung von Wolfgang Schumann und Ludwig Nestler. Berlin 1990-1996. Herausgeberkollegium: Elisabeth Brachmann-Teubner, Gerhart Hass, Helma Kaden, Norbert Müller, Ludwig Nestler, Fritz Petrick, Werner Röhr,

Wolfgang Schumann, Martin Seckendorf.Europa Unterm Hakenkreuz (Bind 3). Die Faschistische Okkupationspolitik in Frankreich (1940-1944). Dokumentenauswahl und Einleitung von Ludwig Nestler. Unter Mitarbeit von Friedel Schulz, 1990

Europa Unterm Hakenkreuz. (Bind 4). Die Fascistische Okkupationspolitik in Belgien, Luxemburg und den Niederlanden (1940-1945). Dokumentenauswahl und Einleitung von Ludwig Nestler, Berlin 1990

Europa Unterm Hakenkreuz : (Bd. 7). Die Okkupationspolitik des deutschen Fascismus in Dänemark und Norwegen (1940-1945). Dokumentenauswahl und Einleitung von Fritz Petrick. 1992

Europa unterm Hagenkreuz 1938-1945, (bd. 8) Analysen. Quellen. Register. 1996.Udg. af Bundesarchiv. Werner Röhr: Zusammenfassung. Quellen. Litteratur, 1996

Europa Unterm Hakenkreuz.Madajczyk, Czeslaw: Okkupation und Kollaboration i Ergänzungsband I, s. 45-58., 1996

Europa Unterm Hakenkreuz. Werner Röhr: Okkupation und Kollaboration i "Ergänzungsband I, s. 59-85, 1996

Europa Unterm Hakenkreuz. Hans Kirchhoff: Die dänische Staatskollaboration. Okkupation und Kollaboration (1938-1945), s. 101-11, hersg. Werner Röhr, 1996, 8.

G

Gads Leksikon om dansk Besættelsestid 1940-1945: Werner Best.

Philip Giltner: In the Friendliest manner. German-Danish economic cooperation 1940-1945, New York 1998, XII (Studies in Modern European History 27).

H

Hass, Gerhart og Dreschler, Karl: "Deutschland im zweiten Weltkrieg, bd. 1-6", Berlin 1974.

Ulrich Herbert: Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903-1989, Bonn 1996.

Hirschfeld, Gerhard: Fremdherrschaft und Kollaboration. Die Niederlande unter deutscher Besatzung 1940-1945, Stuttgart 1984(= Studien zur Zeitgeschichte Bd. 25).

Hirschfeldt, Gerhard. Nazi rule and Dutch Collaboration. The Netherland under German Occupation 1940-1945, 1984 og 1988 .

Hirschfeld, Gerhard: " Kollaboration in Frankreich 1940 -1944", Frankfurth/Main 1991

I

Nanno In'T Veld: Höhere SS-und Polizeiführer und Volkstumpolitik: ein Vergleich zwischen Belgien und den Niederlanden

J

Jäckel, Eberhard: Frankreich in Hitlers Europa, Stuttgart 1968,

K

Kirchhoff, 1979, Augustoprøret 1943. Bd. 1 s. 290

Kriegswirtschaft und Rüstung 1939-1945, hrsg. Friedrich Forstmeier u. Hans-Erik Volkmann, 1977

Berner R. Kroener, Rolf-Dieter Müller, Hans Umbreit: Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1939-1941 i Das deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg./ Hrsg. Vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt. Bd. 1-6, Stuttgart 1979-1990, bd. 5/1, 1939 - 1941, 1988 og bd. 5/2 1942-1945, 1999.

Konrad Kwiet: Reichskommissariat Niederlande. Versuch und Scheitern nationalsozialistischer Neuordnung, Stuttgart 1968 (= Schriftenreihe der VFZG, nr. 17).

L

Lammers. 1988. Administrative Quarterly, 33:438-457.

John T. Lauridsen: Samarbejde og Modstand. En bibliografi 2002.

Hans Lemberg: Kollaboration in Europa mit dem dritten Reich um das Jahr 1941 in der Internationalen Politik, hg. Karl Bols, München/ Wien 1972.

M

Mazur, 1997

Sigfried Matlok: (Herausg): Dänemark in Hitlers Hand. Der Bericht des Reichbevollmächtigen Werner Best über seine Besatzungspolitik in Dänemark, Husum 1988.

Gustav Meissner: Dänemark unterm Hakenkreuz. Die Nord-Invasion und die Besetzung Dänemarks 1940-1945, Berlin, Frankfurth 1990.

Gustav Meissner: Som jeg så det –som jeg ser det. Diplomat i København 1939-43, Odense 1996.

Manfred Menger, Friz Petrick, Wolfgang Wilhelmus, Reinhard Abraham., Berlin 1987.

Milward, Alan S.: Die deutsche Kriegswirtschaft 1939-1945, 1966 (Schriftenreihe der VFZG (Wehrmachtsführung Zeitgeschichte), Nr. 12)

Milward, Alan S.: The New Order and the French Economy, 1970

Milward, Alan S.: The Fascist Economy in Norway, 1972

Mobilisierung des deutschen Machtbereichs 1. halbbind. Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1939-41, Stuttgart 1988.

P

Fritz Petrick : Die Okkupationspolitik des deutschen Faschismus in Dänemark und Norwegen (1940-1945). Europa Unterm Hakenkreuz, Bd. 7. Dokumentenauswahl und Einleitung von Fritz Petrick. 1992, Se også den omfattende bibliografi i samme række bd. 8. Analysen . Quellen. Register. 1996. Danmark s. 569-575, og Norge s. 626-631.

R

Rosenberg, Alfred: Gold und Blut. Rede in der französische Abgeordnetkammer in Paris am 28. November 1940 , i : Nationalsozialistische (Berlin), 130, 1941, s. 5., s. 13

Röhr, Werner : Grundzüge der deutschen Okkupations im zweiten Weltkrieg- ein Ansatz zu ihrer vergleichenden Untersuchung i : Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, Berlin, 35, 1993, 3, s. 91-103. Se også Europa Unterm Hakenkreuz.

Werner Röhr: Forschungsprobleme zur deutschen Okkupationspolitik im Spiegel der Reihe „Europa Unterm Hakenkreuz“. In: Europa Unterm Hakenkreuz . Bd. 8. Analysen – Quellen – Register, 1996 s. 25-343.

T

Erich Thomsen: Deutsche Besatzungspolitik in Dänemark 1940-1945. Düsseldorf 1971. --Benz s. 20 ff. s. 22

U

Hans Umbreit; Der Militärbefehlshaber in Frankreich 1940-1944, Boppard, 1968.

Wilfred Wagner: Belgien in der deutschen Politik während des zweiten Weltkrieges, Phil. Diss., Frankfurt/Main 1974

Harald Winkel: Die „Ausbeutung“ des besetzten Frankreich, in Kriegswirtschaft und Rüstung 1939-1945.

Hans Umbreit: Der Militärbefehlshaber in Frankreich 1940-1944, Boppard 1968. Se endvidere fortegnelse over landespecifikke undersøgelser.

W

Warmbrunn, Werner: The Dutch under German Occupation 1940-1945, London 1963 s. 273f.

Wagner, Wilfried: Belgien in der deutschen Politik während des zweiten Weltkrieges, 1974 (= Wehrwissenschaftliche Forschungen, Abteilung Militärgeschichtliche Studien, 18).

Harald Winkel: Die wirtschaftlichen Beziehungen Deutschlands zu Dänemark in den Jahren der Besetzung 1940-1945, in Probleme der nationalsozialistischen Wirtschaftspolitik, hrs. Friedrich - Wilhelm Henning, 1976.

Weber, Wolfram: Die innere Sicherheit im besetzten Belgien und Nordfrankreich. Ein Beitrag zur Geschichte der Besatzungsverwal. Phil Diss., Düsseldorf 1978

Robert Wistrich: Wer war wer im Dritten Reich, 1983, 1987

³⁷⁹ PK bd. XIII , 2, s. 572 ff, dok. 229. Expansionsrichtung Nordeuropa s. 126 ff, dok. 60.

³⁸⁰ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 35 , dok 32 s. 111 f. PK XIII s.406,dok. 161.

³⁸¹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 35 , dok. 25, 33, 49, 122.

³⁸² Bohn, 1997, Petrick s. 126.

³⁸³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 106f, dok. 27.

³⁸⁴ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s 36, s. 134, dok. 56, s. 138, dok. 60

³⁸⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 36, s. 138 , dok. 60.

³⁸⁶ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s.165, dok. 25.

³⁸⁷ 39, Expansionsrichtung Nordeuropa s. 132, dok. 63.

³⁸⁸ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s 40., s.126, dok. 45.

³⁸⁹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s 126, dok. 45.

³⁹⁰ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s 40.

³⁹¹ Europa unterm Hagenkreuz. Analysen.

³⁹² PK XIII s. 605f, dok.247 Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s 40 og s. 139, dok. 61.

³⁹³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 37.

³⁹⁴ Bohn 1997 , Petrick s. 126.

³⁹⁵ Bohn 1997, Petrick s. 126. PK. bd. XIII, s. 1230, dok.661.

³⁹⁶ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 132, dok. 63.

³⁹⁷ Europa unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 41, dok. 63, s.140 f. PK XIII, s.- 1435f., dok. 781.

-
- ³⁹⁸ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 135, dok. 68.
- ³⁹⁹ Expansionsrichtung Nordeuropa s.137, dok. 68.
- ⁴⁰⁰ Expansionsrichtung Nordeuropa s.138, dok. 68.
- ⁴⁰¹ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 138, dok. 68.
- ⁴⁰² Europa unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 41.
- ⁴⁰³ Richard Overy: Interrogations, 2001, s.187 ff.
- ⁴⁰⁴ Europa unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 41., dok. 67, s. 144.
- ⁴⁰⁵ Europa Unterm Hakenkreuz , bd. 7,s. 144 ff., dok. 67.
- ⁴⁰⁶ Europa Unterm Hakenkreuz , bd. 7, s. 144 ff., dok. 67.
- ⁴⁰⁷ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 148, dok. 69
- ⁴⁰⁸ Thomsen s. 111.
- ⁴⁰⁹ AdAP. Aus dem Archiv des Auswärtigen Amts, serie E, bd. IV, Göttingen 1975, dok. 6, s. 13 f. Expansionsrichtung Nordeuropa s. 141f, dok. 69. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 41ff., s. 149, dok. 70.
- ⁴¹⁰ Thomsen 112. Om telegramkrise se også Kirchhoff s. 40 ff ,s. 45 -85.
- ⁴¹¹ Quellen. Register. Herausgegeben. vom Bundesarchiv, 1996, bd. 7, dok. 54 og s. 37.
- ⁴¹² Thomsen s. 114.
- ⁴¹³ Thomsen s. 116-118.
- ⁴¹⁴ Expansionsrichtung Nordeuropa s. 142 dok. 70. PK bd. XIII,2, dok. 345 s.74f
- ⁴¹⁵ Gad. Hvem var hvem 1940-1945.
- ⁴¹⁶ Kirchhoff, 1979 s. 50-52,Thomsen s. 119-120
- ⁴¹⁷ Thomsen s. 17 f.
- ⁴¹⁸ Benz s. 11ff., Kirchhoff, Henning Poulsen og Aage Trommer: Den 2. verdenskrig 1940-1945, 2002 s.235.
- ⁴¹⁹ Thomsen s. 122, Kirchhoff 1979 s. 45 ff om den tyske beslutningsproces.
- ⁴²⁰ Bohn 1997, Petrick s. 128. Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik (ADAP) Optegnelse af gesandt Paul Schmidt, 4. november 1942 ADAP, E, bd. !V, s. 210ff, dok 127. Thomsen s. 122.
- ⁴²¹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 41 ff. Thomsen s. 124. Om den danske politiske proces omkring regeringsdannelsen se Kirchhoff s. 53 ff.
- ⁴²² PK XIII, s. 772, Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s 42 f., s.153, dok. 75.
- ⁴²³ PK XIII, s. 771,dok 361.Thomsen s. 125f. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 42 f. s.154 dok 71.
- ⁴²⁴ Thomsen 128.
- ⁴²⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 151, dok. 71. Bohn (1997)Petrick s. 127.
- ⁴²⁶ PK XIII, s. 1325, dok 716 og PK 13 s. 1326, dok. 717. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 153, dok 75

-
- ⁴²⁷ PK XIII s. 788, dok. 374. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 47, s. , s. 160 , dok. 83 ,s. 169, dok. 93.
- ⁴²⁸ PK XIII, s. 789f., dok 375.Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 160, dok. 83.
- ⁴²⁹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 48
- ⁴³⁰ Thomsen s. 129-131. Se tillige om Best Kirchhoffs vurderinger af forholdet mellem militæret og den rigsbefuldmægtigede Kirchhoff s. 97 - 141
- ⁴³¹ Danmark i Hitlers Hånd. Udg. af Siegfried Mattlok s. x .
- ⁴³² Erik Scavenius: Forhandlingspolitikken under Besættelsen.
- ⁴³³ PK 7 bilagsbind 1. 1950 s. 130-134.
- ⁴³⁴ PK XIII, 3, dok. 693,s. 1273f. Gads leksikon 2002 s. 287 f.
- ⁴³⁵ . Se også Kirchhoff s.160ff.
- ⁴³⁶ Kirchhoff s. 161.Gads Dansk Besættelsestid 1940-1945: Krigsret. Nissen s.88-140, Stevnsborg s.206-272 og s. 431-436.
- ⁴³⁷ Kirchhoff s. 16.
- ⁴³⁸ Kirchhoff s. 163. s. 161f.
- ⁴³⁹ Kirchhoff 162f.
- ⁴⁴⁰ Kirchhoff s. 164. 27), Gad leksikon 2002 Krigsret, tysk, Nissen 88-140, Stevnsborg, 1992 s. 206-272 og s. 431-36.
- ⁴⁴¹ Kirchhoff. s. 166 f og 170.
- ⁴⁴² Kirchhoff s.168.
- ⁴⁴³ Kirchhoff s.168 f.
- ⁴⁴⁴ Kirchhoff 161 f.
- ⁴⁴⁵ Kirchhoff 170. Sammenbruddet af den danske jurisdiktion. Kirchhoff s. 160-172.
- ⁴⁴⁶ Thomsen s. 134f.
- ⁴⁴⁷ Thomsen 135ff. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 46ff., dok. 95 s. 170 ff.
- ⁴⁴⁸ Europa Unterm Hakenkreuz s. 170ff., dok. 95.
- ⁴⁴⁹ Thomsen s. 145ff. Kirchhoff 1979 s. 118 ff.
- ⁴⁵⁰ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 168, dok 92. RA Washington-dokumenter, pk 449.
- ⁴⁵¹ Europa Unterm Haken kreuz bd. 7 ,s. 171, dok. 95.V.
- ⁴⁵² Thomsen s. 148ff., 151ff.
- ⁴⁵³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7.s,180, dok 99.
- ⁴⁵⁴ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7. s. 181, dok 100.
- ⁴⁵⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7.s, 49 og s. 183 f, dok.103. Thomsen 161 f.

-
- ⁴⁵⁶ Thomsen s.162ff, 164
- ⁴⁵⁷ PK IV, dok. 93, bilag 19, s. 284. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7. s. 182, dok 102.
- ⁴⁵⁸ Bohn, 1997, Petrick s. 130. PK bd. XIII s. 788, dok 374.
- ⁴⁵⁹ Kirchhoff, 1979, Augustoprøret 1943. Bd. 1 s. 290.
- ⁴⁶⁰ Petrick s.130f.
- ⁴⁶¹ Petrick s.131
- ⁴⁶² Europa unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 49. Bohn, 1997, Petrick s. 131. PK bd. XIII, s. 911, dok. 416 s., bilag 22.
- ⁴⁶³ Petrick s. 131. Hermann v. Hanneken til Erik Scavenius 29. august 1943. PK bd. IV, s. 350, dok. 100/3.
- ⁴⁶⁴ Petrick s. 131
- ⁴⁶⁵ Hæstrup s. 13-14. Lidegaard 2005 s. 388.
- ⁴⁶⁶ Hæstrup s.26.
- ⁴⁶⁷ Hæstrup s. 13 f, s. 26, s.77.
- ⁴⁶⁸ Thomsen s. 164.
- ⁴⁶⁹ Thomsen s. 165.
- ⁴⁷⁰ PK XIII, s. 1373f, dok. 735. Thomsen s. 174f, Kirchhoff 1979 s.126ff.
- ⁴⁷¹ Europa Unterm Hakenkreuz s. 183 f., dok. 103.
- ⁴⁷² Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 183, dok. 103.
- ⁴⁷³ Thomsen s. 165.
- ⁴⁷⁴Da han uagtet "des militärischen Ausnahmezustandes die politische Verantwortung in Dänemark trug" så han det som sin opgave "die am 29.8. 1943 begonnene Politik der harten Hand und des fühlbaren Einsatzes deutscher Macht mit eisernen Konsequenz weiterzuführen" og nu også den kun sagtmødt forberedte "Lösung der Judenfrage und der Freimaurerfrage in Dänemark zum Abschluss zu bringen", Den befuldmægtigede ... til Auswärtiges Amt, 1. sept. 1943, i ADAP, serie E, bd. VI (1. maj - 30. sept. 1943), Göttingen 1979 s. 465, dok 271. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 43, 49 f, 183, dok 103, s. 187 dok. 108.
- ⁴⁷⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 183, dok. 103. Thomsen s. 157ff., 160.
- ⁴⁷⁶ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s 50.
- ⁴⁷⁷ Hæstrup s. 53ff, 55-58.
- ⁴⁷⁸ Thomsen s. 171.
- ⁴⁷⁹ Hæstrup s. 55 - 58.
- ⁴⁸⁰ Hæstrup s 13 f, s. 77
- ⁴⁸¹ Europa unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 49. PK IV ,s. 350,dok 100/3. Thomsen s.172 f., Hæstrup s.44 ff, s. 49 ff.,
- ⁴⁸² RA. General v. Hannekens privatarkiv nr. 5553, korespondance 1943. Europa Unterm Hakenkresuz bd. 7, s. 86 , dok. 106.

-
- ⁴⁸³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 189f., dok. 111.
- ⁴⁸⁴ Hæstrup s. 61f., s. 95ff.
- ⁴⁸⁵ Hæstrup s. 56 ,s 87ff., s. 90-91.
- ⁴⁸⁶ PK VII,1 s. 140-141
- ⁴⁸⁷ PK VII, 1. s. 137
- ⁴⁸⁸ PK VII,1 s. 142 f.
- ⁴⁸⁹ Hæstrup s. 100 ff. Om danske politikeres fortsatte opfattelse af samarbejdspolitikens fordele se Kirchoff s. 476ff.
- ⁴⁹⁰ Hæstrup s. 103-104, 115-117 ff.
- ⁴⁹¹ Munch, Hæstrup s.105
- ⁴⁹² Hæstrup s. 106 ff.
- ⁴⁹³ Hæstrup s. 107f., Hæstrup s. 109.
- ⁴⁹⁴ Hæstrup s. 109 ff.
- ⁴⁹⁵ Hæstrup s. 76.
- ⁴⁹⁶ Thomsen s. 137.
- ⁴⁹⁷ Hæstrup s. 125ff. Thomsen s. 191.
- ⁴⁹⁸ Thomsen s. 137.
- ⁴⁹⁹ Hæstrup s. 125ff. Thomsen s. 191.
- ⁵⁰⁰ Hæstrup 1-2 ,1966 og 1971.
- ⁵⁰¹ Thomsen s. 178 f.
- ⁵⁰² Thomsen s. 180.
- ⁵⁰³ PK XIII, s.1373f, dok 735. Europa Unterm Hakenkresuz s. 187, dok. 108.
- ⁵⁰⁴ Thomsen s. 180f. Kirchhoff.
- ⁵⁰⁵ Hæstrup I s. 92 ff.
- ⁵⁰⁶ Thomsen s. 182.
- ⁵⁰⁷ Thomsen s. 182.
- ⁵⁰⁸ Thomsen s. 183ff.
- ⁵⁰⁹ Thomsen s. 185.
- ⁵¹⁰ Thomsen s. 185.
- ⁵¹¹ Thomsen s. 185.
- ⁵¹² 84) Thomsen s. 190.

-
- ⁵¹³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 189 dok. 110.
- ⁵¹⁴ Thomsen s. 186f.
- ⁵¹⁵ Thomsen s. 137.
- ⁵¹⁶ Thomsen 173, s. 175.
- ⁵¹⁷ Thomsen s. 176 f.
- ⁵¹⁸ Gad 2002 s. 474ff. Henrik Lundtofte 2002, Bjørn Rosengreen 1982, Robert Bohn i Gerhardt Paul og Klaus-Michael Mallmann, 1995.
- ⁵¹⁹ Gad 2002 s. 413-14. Andreas Monrad Petersen, 2000.
- ⁵²⁰ Gad 2002 s. 474 f.
- ⁵²¹ 7)Thomsen 192. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 50.
- ⁵²² Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 51.
- ⁵²³ Gad 2002 s. 472 ff
- ⁵²⁴ Gad 2002 s. 472 ff.,476.
- ⁵²⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 54.
- ⁵²⁶ Thomsen s. 199.
- ⁵²⁷ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s 54, 12) Thomsen s. 200ff.
- ⁵²⁸ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s 54
- ⁵²⁹ Thomsen s . 200.
- ⁵³⁰ Thomsen s. 200f.
- ⁵³¹ Gad 2002 s.475ff, 477.
- ⁵³² 27) Thomsen s. 201.
- ⁵³³ Europa Unterm Hakenkreuz bd.7, s. 194 ff, dok 116 og s. 203f, dok. 125.
- ⁵³⁴ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 55 Hæstrup I .s. 497ff, s. 502 ff. Hæstrup : Hemmelig Alliance I s. 294-317.
- ⁵³⁵ Hæstrup 1966 I s. 513.
- ⁵³⁶ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 55,s. 213, dok.133. Thomsen s. 204. 46)
- ⁵³⁷ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 212, dok. 132.
- ⁵³⁸ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s.212, dok.132. s. 213 dok 133.
- ⁵³⁹ Thomsen 205. Hæstrup 1966 I s.503ff., s.516f.
- ⁵⁴⁰ Hæstrup 1966 I s. 514ff.
- ⁵⁴¹ Hæstrup s. 516ff.

-
- ⁵⁴² Hæstrup s. 522ff.
- ⁵⁴³ Hæstrup I, 1966Is. 527 ff.
- ⁵⁴⁴ Hæstrup 1966 I s. 531
- ⁵⁴⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 213, dok. 133.
- ⁵⁴⁶ Bohn, 1997, Petrick s. 133.
- ⁵⁴⁷ Thomsen 206. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 55f, s. 213 f, dok. 134 .
- ⁵⁴⁸ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 54. Thomsen 207, 63), s. 208.
- ⁵⁴⁹ Thomsen s. 208.
- ⁵⁵⁰ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 , s. 220, dok. 142.
- ⁵⁵¹ Thomsen 208.
- ⁵⁵² Thomsen 209.
- ⁵⁵³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 216f, dok 138.
- ⁵⁵⁴ Thomsen 210.
- ⁵⁵⁵ PK XIII s. 1438, dok. 783. Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7, s. 216f, dok 138.
- ⁵⁵⁶ Europa Unterm Hakenkreuz s. 217 dok. 139.
- ⁵⁵⁷ Thomsen 210f. Bohn, 1197, Petrick s. 133.
- ⁵⁵⁸ Thomsen 210.
- ⁵⁵⁹ Thomsen 211.
- ⁵⁶⁰ Thomsen 212.
- ⁵⁶¹ Thomsen 212.
- ⁵⁶² Thomsen s. 187 ff.
- ⁵⁶³ Thomsen 195.
- ⁵⁶⁴ Thomsen 195. Hæstrup 1966 s.206-262. Hæstrup I s. 288
- ⁵⁶⁵ Thomsen 212 Hæstrup I s.
- ⁵⁶⁶ Thomsen 213.
- ⁵⁶⁷ Thomsen 214.
- ⁵⁶⁸ Thomsen 214.
- ⁵⁶⁹ Thomsen 215.
- ⁵⁷⁰ Thomsen 215 f.
- ⁵⁷¹ Europa Unterm Hakenkreuz bd.7 s. 226, dok. 146. Thomsen 216, 44)
- ⁵⁷² Europa Unterm Hakenkreuz bd.7 s. 60 f., s. 223ff., dok. 146

⁵⁷³ Thomsen 196 f.

⁵⁷⁴ Jan Pedersen.

⁵⁷⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 57, s.220, dok. 142

⁵⁷⁶ Europa Unterm Hakenkreuz s. 221 f. , dok. 14 og 146.

⁵⁷⁷ Europa Unterm Hakenkreuz bd.7 s. 224, dok147.

⁵⁷⁸ Europa Unterm Hakenkreuz bd.7 s. 231ff, dok. 151

⁵⁷⁹ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 234 f., dok. 153.

⁵⁸⁰ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 235, dok. 153. Thomsen s. 217, 57), 58), 59) .

⁵⁸¹ Speer.

⁵⁸² Thomsen s. 218.

⁵⁸³ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 59, s 236, dok 154. Siegfried Matlock: Danmark i Hitlers hånd (1988) s. 167 ff.

⁵⁸⁴ Thomsen s. 208. 79)

⁵⁸⁵ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 60. Expansionsrichtung Nordeuropa s. 43. Nürnberger Dok. 079-UK. Auszug aus dem vorläufigen Bericht der königlich-norwegischen Regierung. Oslo, 1945, über deutsche Verbrechen gegen Norwegen, in :IMG, Bd. XXXIX, s. 206ff; Nürnbergergerger Dok. 901-RF. Amtliche Denkschrift der Dänischen Regierung vom 25. oktober 1945 über die von Deutschen während derBesetzung der dänischen Gebiete begangenen Verbrechen, samme bd. XXXIX, s. 600ff.

⁵⁸⁶ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 59.

⁵⁸⁷ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 60.

⁵⁸⁸ Europa Unterm Hakenkreuz bd. 7 s. 60.